

pedagogika

I. Kolářová, K. Klímová,
P. Hauser, K. Ondrášková

Český jazyk

pro studující učitelství
1. stupně základní školy

- Přehled současné slovní zásoby
- Slovo tvorba, tvarosloví, skladba – nejnovější tendence
- Zásady správné výslovnosti a kultivovaného vyjadřování

The logo for 'pedagogika' features the word in a bold, lowercase sans-serif font. The letter 'd' is uniquely styled with a vertical bar extending upwards from its top, which is filled with a grid of small squares. The rest of the word 'pedagogika' is solid black.

pedagogika

The logo for 'GRADA' consists of a circular icon on the left, containing a stylized white shape that resembles a lowercase 'e' or a similar character. To the right of this icon, the word 'GRADA' is written in a bold, uppercase sans-serif font, followed by a registered trademark symbol (®).

GRADA®

Český jazyk

- Přehled současné slovní zásoby
- Slovtvorba, tvarosloví, skladba – nejnovější tendence
- Zásady správné výslovnosti a kultivovaného vyjadřování

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

*Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována ani šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **tretně stíháno**.*

PhDr. Ivana Kolářová, CSc.
PaedDr. Květoslava Klímová, Ph.D.
† prof. PhDr. Přemysl Hauser, CSc.
doc. PhDr. Karla Ondrášková, CSc.

Český jazyk

pro studující učitelství 1. stupně základní školy

TIRÁŽ TIŠTĚNÉ PUBLIKACE:

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 4854. publikaci

Odpovědný redaktor Helena Varšavská
Sazba a zlom Antonín Plicka
Počet stran 296
Vydání 1., 2012
Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2012
Cover Photo © fotobanka Allphoto.cz

ISBN 978-80-247-3358-6

ELEKTRONICKÉ PUBLIKACE:

ISBN 978-80-247-8068-9 (ve formátu pdf)
ISBN 978-80-247-8069-6 (ve formátu e-pub)

OBSAH

PŘEDMLUVA	9
1. OBECNÉ VÝKLADY O JAZYCE	11
1.1 Jazyk národní a jeho útvary	11
1.2 Slohové vrstvy	12
1.3 Jazykověda a její disciplíny	12
2. ZVUKOVÁ STRÁNKA JAZYKA	15
2.1 Fonetika (<i>bláskosloví</i>)	15
2.1.1 <i>Historie fonetiky</i>	15
2.1.2 <i>Odvětví fonetiky a metody bádání</i>	15
2.1.3 <i>Využití fonetiky</i>	16
2.1.4 <i>Fonetický přepis</i>	17
2.1.5 <i>Základní fonetické pojmy</i>	19
2.1.6 <i>Klasifikace hlásek</i>	23
2.1.7 <i>Slabika</i>	33
2.2 Fonologie	33
2.2.1 <i>Poměr fonetiky a fonologie</i>	33
2.2.2 <i>Základní fonologické pojmy</i>	34
2.3 Suprasegmentální prvky	35
2.3.1 <i>Slovní přízvuk</i>	35
2.3.2 <i>Větný úsek a intonační centrum</i>	36
2.3.3 <i>Spisovná výslovnost</i>	38
2.4 Grafický zápis zvukové podoby češtiny	42
3. SLOVNÍ ZÁSoba	45
3.1 Slovo – základní jednotka slovní zásoby	45
3.2 Význam slova	45
3.2.1 <i>Jednovýznamovost a mnohovýznamovost</i>	46
3.2.2 <i>Významové vztahy mezi slovy</i>	48
3.3 Složení slovní zásoby	50
3.3.1 <i>Vrstvy ve slovní zásobě</i>	51
3.3.2 <i>Víceslovná pojmenování</i>	55
3.4 Slovníky	58

4. TVOŘENÍ SLOV	59
4.1 Slovtvorný základ a formanty	59
4.2 Slovtvorné způsoby a slovtvorné postupy	60
4.2.1 Odvozování (<i>derivate</i>)	60
4.2.2 Další způsoby tvoření slov	64
4.3 Rozbor slovtvorný a rozbor stavby slova (morfematický)	65
4.3.1 Rozbor slovtvorný	65
4.3.2 Rozbor stavby slova	65
4.4 Slovtvorná soustava	66
4.4.1 Odvozování	66
4.4.2 Skládání	90
4.4.3 Zkracování	92
5. TVAROSLOVÍ (<i>MORFOLOGIE</i>)	93
5.1 Významové tvarosloví (funkční)	93
5.1.1 Slovní druh jako jazykovědný pojem	93
5.1.2 Podstatná jména (<i>substantiva</i>)	97
5.1.3 Přídavná jména (<i>adjektiva</i>)	104
5.1.4 Zájmena (<i>pronomina</i>)	108
5.1.5 Číslovky (<i>numeralia</i>)	109
5.1.6 Slovesa (<i>verba, j. č. – verbum</i>)	111
5.1.7 Příslowce (<i>adverbia</i>)	120
5.1.8 Předložky (<i>prepozice</i>)	122
5.1.9 Spojky (<i>konjunkce</i>)	124
5.1.10 Částice (<i>partikule</i>)	125
5.1.11 Cítoslowce (<i>interjekce</i>)	127
5.2 Formální tvarosloví	128
5.2.1 Skloňování podstatných jmen	130
5.2.2 Skloňování přídavných jmen	147
5.2.3 Skloňování zájmen	151
5.2.4 Skloňování číslovek	155
5.2.5 Časování sloves	157
6. SKLADBA (<i>SYNTAX</i>)	169
6.1 Předmět skladby. Věta a výpověď.	169
6.2 Věta jednoduchá a souvětí	170
6.2.1 Větné vztahy. Větné členy a jejich určování.	170
6.2.2 Větné členy	184
6.2.3 Bezpodmětové věty a větné ekvivalenty	223
6.2.4 Souvětí	227
6.2.5 Polovětné konstrukce	252
6.2.6 Odchytky od pravidelné větné stavby	254

6.3	Výpověď. Komunikační funkce a modalita.	259
6.3.1	<i>Vztah komunikační funkce a modality výpovědi</i>	259
6.3.2	<i>Vyjadřování komunikačních funkcí</i>	261
6.3.3	<i>Modalita jistotní a voluntativní</i>	267
6.3.4	<i>Vyjadřování záporu</i>	270
6.4	Aktuální členění výpovědi. Pořádek slov.	273
6.4.1	<i>Aktuální členění výpovědi</i>	273
6.4.2	<i>Pořádek slov</i>	275
6.5	Řeč přímá, nepřímá a polopřímá	279
6.5.1	<i>Řeč přímá a nepřímá</i>	279
6.5.2	<i>Řeč polopřímá</i>	280
	LITERATURA	281
	REJSTŘÍK	285

PŘEDMLUVA

*Nejpozoruhodnější na člověku
je jeho schopnost myšlení.*

ARISTOTELES

Publikace je koncipována především jako studijní text pro posluchače oboru *Učitelství pro 1. stupeň základní školy*. Jejím obsahem jsou *obecné výklady o jazyce, zvuková stránka jazyka, nauka o slovní zásobě a tvoření slov, tvarosloví a skladba*. Naším záměrem nebylo podat vyčerpávající teoretická poučení z jednotlivých jazykových disciplín, ale při výběru témat jsme přihlíželi k potřebám budoucích učitelů mateřského jazyka. Pozornost je zaměřena především na ty teoretické poznatky, které tvoří základ odborných znalostí češtiny učitelů 1. stupně základních škol a současně poskytují pohled na stav současné spisovné češtiny: na nejnovější tendence v tvarosloví, ve slovní zásobě a tvoření slov, na skladbu a zásady správné výslovnosti a kultivovaného vyjadřování. V poučeních o zvukové stránce jazyka a tvarosloví je zdůrazněna potřeba respektovat jazykovou normu a kodifikaci.

Jednotlivé kapitoly vycházejí tematicky z mluvnických prací známých autorů (viz Literatura), především z *Mluvnice češtiny 1–3* České akademie věd. Definice termínů jsou použity většinou ze *Slovníku jazykovědné terminologie* P. Hausera a kol., aby byl maximálně respektován zřetel k pojetí vyučování českého jazyka jako jazyka mateřského na základní škole.

Přestože je kniha určena posluchačům studia učitelství a také učitelům 1. stupně ZŠ v praxi, doufáme, že najde ohlas u všech zájemců o současný český jazyk a jazykovou kulturu.

Novinkou této publikace je přiložené *CD* s praktickými cvičeními z jednotlivých jazykových disciplín, která umožní studentům prakticky si ověřit a procvičit znalosti získané studiem teoretických kapitol. Při plnění jednotlivých úkolů doporučujeme použití *Pravidel českého pravopisu* a *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Věříme, že vytvořené *CD* se může stát vítaným pomocníkem také ve vyučovacích hodinách češtiny na různých typech škol. Učitelé si mohou postupně tento zásobník cvičení rozšiřovat a obohacovat.

Při studiu teoretických poznatků a při plnění praktických úkolů přejeme hodně úspěchů.

Autoři

1. OBECNÉ VÝKLADY O JAZYCE

(P. Hauser)

1.1 JAZYK NÁRODNÍ A JEHO ÚTVARY

Jazyk český je **národní jazyk** příslušníků českého národa. Protože si jej osvojují v rodině od matky, je jejich **jazykem mateřským**. Čeština jako národní jazyk není na celém území, na němž se používá, stejná. Skládá se z několika jazykových útvarů, které mají naprostou většinu jazykových prostředků společnou. Liší se však v hláskové a mluvnické stavbě a ve slovní zásobě. Jediným společným útvarem pro všechny uživatele je **spisovná čeština**. Je to útvar prestižní, jazyk veřejných projevů státní administrativy, kultury a vědy, jazyk školního vyučování. Spisovná čeština má pevnou, ustálenou soustavu jazykových prostředků, normu, která je pro její užívání závazná. Je zachycena v jazykových publikacích, kodifikována. Spisovný jazyk je nejrozvinutější útvar národního jazyka, je hlavním předmětem jazykovědného zkoumání, a proto se jím zabývá také naše práce. Spisovný jazyk se uskutečňuje formou *mluvenou* a *psanou*. Národní příslušníci normu spisovného jazyka, a to v obou formách, poznávají a osvojují si ji ve školním vyučování.

Ostatní útvary jsou nespisovné. Liší se podle území, na kterých se jich užívá, a podle těchto území je také označujeme. **Česká nářečí** se dělí na nářeční skupiny: **středočeskou**, **jihozápadní** a **severovýchodní**. Na **Moravě** jsou skupiny: **středomoravská** (hanácká), **východomoravská** (moravskoslovenská), na severní **Moravě** a ve **Slezsku** je nářeční skupina **slezská** (lašská).

Nářečí mají volnější normu než jazyk spisovný, vyskytují se *pouze ve formě mluvené*. Současný stav všech nářečí je zachycen v *Českém jazykovém atlase*, který připravili pracovníci Ústavu pro jazyk český ČSAV (viz Literatura).

Vedle odlišností podle zeměpisných nářečí jsou v řeči národních příslušníků i rozdíly vyplývající z jejich sociálního zařazení. Týkají se jen vrstvy zvláštních pojmenování, tedy slovní zásoby, hláskovou stavbu a mluvnicí přejímají z některých útvarů národního jazyka. Nejsou jazykovým útvarem, označují se jako **poloútvary** nebo jako **sociální nářečí**. Vystihuje je také název **slang**. Jím se také rozumí ta vrstva pojmenování/výrazů, kterou používají pracovníci různých povolání nebo stoupeneců různých zájmových činností. Někdy se přímo rozlišuje **profesionální mluva** a její výrazy, **profesionalismy**. Taková je např. mluva horníků, železničářů. K zájmové činnosti se váže slang studentů, myslivců, turistů, rybářů aj. Zvláštními

výrazy se vyznačuje mluva společenské spodiny, společensky vyřazených lidí, zvaná **argot**. Původně to byla slova tajná, zastírající skutečnosti, pro běžné národní příslušníky nesrozumitelná. Mnohá argotická slova se však šířila mezi další uživatele, např. mezi mládež, nebo se udržovala, a dokonce rozmnožovala pro podtržení určité, např. městské příslušnosti. Příkladem je **brněnská mluva** zvaná *hantec*.

Jazyk v jednotlivých nářečních skupinách není zcela jednotný. Postupným vývojem se tyto rozdíly v nářeční skupině vyrovnávají, ztrácejí se především výlučné znaky. Vznikají tak nadnářeční útvary, **interdialekty: obecná hanáština, obecná lašština**. Na českém území se vyrovnaly rozdíly mezi nářečními skupinami a vznikl zde interdialekt **obecná čeština**. Stal se přitom nejběžnějším komunikačním prostředkem v Čechách a postupně proniká i do moravských měst.

1.2 SLOHOVÉ VRSTVY

Projevy spisovného jazyka se různí podle účelu, kterému slouží. Podle nich se rozčleňují do několika funkčních stylů. Každý z nich pak má svou vrstvu potřebných jazykových prostředků. Člení se obvykle na tyto vrstvy: **hovorová, publicistická, odborná a umělecká**. Hovorové prostředky slouží ke komunikaci v běžném životě. Jsou prostší, např. ve skladební výstavbě, zahrnují výrazy nespisovné, často univerbizované, např. *panelák, vlečňák*; mluvnické podoby slov rozšířené v mluveném jazyce: *kupuju, hrajou, píct* aj. Vrstva publicistická slouží k podávání informací v tisku a v mediálních prostředcích. Vybírá prostředky ustálené, obvyklé, běžná pojmenování i obvyklé fráze, shodné pro stejné typy informací: *na postu ministra, zviditelnit se, brousit si na někoho zuby*, ale také prostředky nové, neobvyklé, vzbuzující pozornost.

Vrstvu prostředků odborných vyznačují ve slovní zásobě odborné názvy, termíny, ve skladbě rozvité, logicky řazené výpovědi a značný podíl slov cizího původu. Umělecká vrstva čerpá prostředky ze všech jazykových útvarů. Potřebuje je pro vystižení charakteristiky osob a prostředí.

1.3 JAZYKOVĚDA A JEJÍ DISCIPLÍNY

Jazyk zkoumá věda o jazyce – **jazykověda** (*lingvistika*), český jazyk zkoumá **bohemistika**. Mluvnickou stavbu jazyka zkoumá **mluvnice** (*gramatika*) slovní zásobu **nauka o slovní zásobě** (*lexikologie*). Zvláštní disciplínou v lexiko-

logii je **nauka o tvoření slov**. Mluvnické disciplíny poučují o jednotlivých částech mluvnice: **hláskosloví** (*fonetika*) o hláskách, jejich spojování, spisovné výslovnosti a o jejich zvukových prostředcích. O slově, i jeho druzích, o tvarech slov ohebných pojednává **tvarosloví** (*morfologie*). Spojování slov ve větě, vět v souvětí a ucelený text studuje **skladba** (*syntax*). Poučení o výběru jazykových prostředků a jejich uspořádání pro určité druhy komunikace podává **sloh** (*stylistika*). Uvedené disciplíny jsou základní, podávají obecná poučení o zkoumaných jevech. Kromě nich existují další disciplíny, jejich předmětem jsou zvláštní vyhraněné složky jazyka. Nářečími se zabývají **dialektologie**, vlastními jmény **onomastika**, zkoumáním původu významu slov **etymologie**.

?

2. ZVUKOVÁ STRÁNKA JAZYKA

(K. Ondrášková)

2.1 FONETIKA (HLÁSKOSLOVÍ)

Předmětem zkoumání fonetiky je zvuková stránka jazyka. **Fonetika** je část jazykovědy, která studuje a klasifikuje činnost mluvních orgánů v proudu řeči, zkoumá výsledný zvuk a jeho sluchové vnímání (*percepci*). Nejmenší jednotkou fonetiky je **hláska** (*fón*), konkrétní zvuk jazyka.

Fonetika se opírá o poznatky anatomie a fyziologie, jako jediná jazykovědná disciplína používá vědecké metody přírodních věd. Ke zkoumání mluvené řeči se užívá složitá technická aparatura.

2.1.1 HISTORIE FONETIKY

Historie fonetiky sahá až do dávnověku. Je všeobecně známo, že už ve 13. stol. př. n. l. vynalezli Féničané hláskové písmo, čemuž nutně musela předcházet analýza zvukové stránky jazyka. Staří Řekové obohatili abecedu o znaky pro samohlásky. Z dochovaných památek ze 4. stol. př. n. l. se dozvídáme, že staří Indové vytvořili klasifikaci artikulačních zvuků řeči pro dnes již mrtvý jazyk – sanskr. O jazyk se zajímal např. i Aristoteles (384–322 př. n. l.).

Na tyto tradice se v Evropě navázalo až v období renesance, mj. se uvádí i génius té doby Leonardo da Vinci. Velký význam pro fonetiku jako vědní disciplínu měly výzkumy J. W. Kempelena, žijícího v druhé polovině 18. století. Pokoušel se výsledky svých poznatků využít dokonce k sestrojení stroje napodobujícího lidský hlas. Z dalších významných badatelů té doby vynikl F. C. Hellweg, jehož vokalický trojúhelník dodnes používáme při znázorňování schématu klasifikace samohlásek.

Devatenácté století bylo charakteristické rychlým rozvojem experimentálního zkoumání mluvních orgánů. Kromě přístrojů, jako např. laryngoskop, se užíval dokonce film a rentgenové paprsky. Experimentální zkoumání řeči se provádí stále.

2.1.2 ODVĚTVÍ FONETIKY A METODY BĀDÁNÍ

Metody bádání ve fonetice můžeme rozdělit na dvě hlavní skupiny. **Metody akustické** zkoumají akustickou strukturu hlásek pomocí složitých zařízení sloužících

k měření sluchového pole, tj. souhrnu všech frekvencí vnímatelných lidským uchem. **Metody somatické** zaznamenávají pohyby mluvních orgánů.

Fonetika popisná (*deskriptivní*) zkoumá a popisuje zvuky lidské řeči z hlediska synchronního. Je to nauka statická, popisuje hlásky a jejich spojení v určitém časovém momentu a nezkoumá procesy, které tomuto momentu předcházely.

Fonetika historická je věda diachronní, zkoumá rozvojová stadia jazyka a na tomto základě formuluje závěry týkající se současného fónického stavu jazyka.

Fonetika experimentální využívá mnoho složitých technických zařízení, která umožňují popsat zvuky lidské řeči. Blíží se tak přírodním vědám. Výsledky bádání experimentálních fonetiků se využívají ve fonetice popisné.

Fonetiku můžeme také rozdělit na **fonetiku akustickou**, která zkoumá zvuky lidské řeči s ohledem na fyzikální vlastnosti vln vznikajících při mluvení, **fonetiku artikulační**, která popisuje vznik zvuků lidské řeči v mluvních orgánech, a **fonetiku auditivní** studující vlastnosti řeči v procesu slyšení.

2.1.3 VYUŽITÍ FONETIKY

Fonetika má široké využití po stránce praktické i teoretické zvláště tam, kde existují relace produktor a recipient, tedy i ve vyučovacím procesu.

Fonetiku využíváme při **nápravě vad výslovnosti** v předškolním věku a v prvních ročnících základní školy a při nápravě nářeční výslovnosti některých hlásek či nesprávných výslovnostních návyků pod vlivem obecné češtiny.

Znalost charakteristiky českých hlásek a znalost kritérií charakteristiky a artikulačně akustických vlastností hlásek pomáhá při osvojování si správné výslovnosti hlásek při učení se cizím jazykům.

Při nápravě vad řeči, v **logopedii** (z řeckého *logos* = slovo, řeč a *paideia* = vzdělávání), napomáhá znalost fonetiky při odstraňování trvalých vad výslovnosti. Využívá se pro odstraňování vad spojených s nedokončenými percepčními dovednostmi, jako jsou vady vyplývající z hluchoty a nedoslýchavosti či z oligofázie, tj. vady řeči způsobené mentálním opožděním nebo chybějícím hlasovým aparátem (např. dysglosie, která je následkem mechanického poškození mluvních orgánů nebo jejich anomálií).

Od poruch hlasu se liší **poruchy řeči**, k nimž patří: **opožděný vývoj řeči**, **patlavost** (*dyslalie*) a **neurózy řeči – koptavost a brebtavost**.

Při výuce řeči osob hluchých a dorozumívání se hluchoněmých je velice důležitá dobrá znalost viditelných mluvních orgánů a mluvních orgánů vnitřních, jejichž činnost můžeme zjistit dotykem.

Znalosti z fonetiky se uplatňují i při **stanovení některých pravopisných pravidel**, např. v pravopisu přejatých vlastních jmen, kdy se přiřazení ke skloňovacímu

typu děje především podle zakončení, nejčastěji podle posledních dvou hlásek, a to podle jejich výslovnosti (Marco – Marka), nebo při psaní částečně nebo zcela počeštělých cizích slov (džiny, kempink, džez).

Fonetika se využívá při tvorbě **syntezátorů a analyzátorů řeči a zvukových programů k počítačům** (například pro nevidomé) a k tvoření programů ulehčujících nevidomým život. Jako příklad můžeme uvést tzv. „mluvící budík“.

Znalosti o zvukových (fonetických) vlastnostech hlásek a řeči se uplatňují při **vzdělávání umělců**, tj. herců, operních pěvců, ale i zpěváků populárních písní, u nichž posluchači vnímají více melodii a rytmus, ale textu často vůbec nerozumějí.

Fonetika tvoří důležitý **základ pro jiné části gramatiky** – především pro fonologii, ale též pro tvarosloví (viz kapitola 5) a tvoření slov (viz kapitola 4), zejména při sledování hláskových alternací.

Také literární věda využívá hlásky a jejich kombinace jako **stylistické prostředky** (prozódie).

2.1.4 FONETICKÝ PŘEPIS

Při odborném vědeckém fonetickém přepisu všech slovanských jazyků se užívají téměř jednotné znaky. Pro potřeby studentů učitelství jsme zvolili upravený přepis podle *Příruční mluvnice češtiny*. S fonetickým přepisem se můžeme setkat také ve slovnících spisovné češtiny, ve slovnících cizích slov a v učebnicích a slovnících cizích jazyků.

2.1.4.1 Zásady fonetické transkripce¹

Zvukový signál řeči lze dnes zachytit v úplnosti technickými přístroji, např. diktafonem. Pro potřeby souvislých psaných textů se užívá zvláštního přepisu – fonetické transkripce. Umísťuje se do hranatých závorek [...]. Ty signalizují čtenáři, že záznam odráží v mezích možností skutečnou výslovnost. Někdy je v hranatých závorkách jen ta část slova, jejíž výslovnost se liší od psané podoby.

Zde zvolená transkripce využívá principu a speciálních značek transkripčního systému Mezinárodní fonetické asociace (*IPA*). V přepisu pro přehlednost oddělujeme jednotlivé výrazy, i když výslovnost bývá u slov patřících k jednomu slovnímu přízvuku spojitá.

¹ Převzato a upraveno podle Příruční mluvnice češtiny (Karlík, Nekula, Rusínová a kol. 1996), viz Literatura.

Pokud je to možné, užíváme pro transkripci běžných písmen: *a, á, e, é, i, í, o, ó, u, ú; b, c, d, d', f, g, h, j, k, l, m, n, ň, p, r, ř, s, š, t, t', v, z, ž*. Ustálenou spřežku *ch* v zápisech ponecháváme, (zvláštní znak máme pro „znělé *ch*“ – *ɣ*, viz níže), přepisujeme však cizí grafémy *x*, srov. např. *xerox* [*kseroks*], *w*, např. *watt* [*vat*], nebo *q*, např. *aqua* [*akva*]. Přepis se samozřejmě odlišuje od pravopisu, neboť při transkripci jsme povinni zaznamenat pouze to, co skutečně vyslovujeme: [*stáfka*] – *stávka*, [*mňeká*] – *měkká*, [*núški*] – *nůžky*.

Písmena stávající abecedy někdy pro záznam zvuku nestačí, a proto je nutno užít dalších značek:

ŋ = „zadní *n*“, hláska vyskytující se ve skupinách *n + k, n + g*: [*haŋka*] – *Hanka*; [*taŋgo*] – *tango*

ṛ̌ = „neznělé *ř*“, hláska vznikající spodobou znělosti, je-li v sousedství *ř* neznělá souhláska; vyslovuje se tak *i ṛ̌* před pauzou: [*tṛ̌í*] – *tří*, [*keṛ̌*] – *keř*

ʔ = „ráz“, hlasivková závěrová hláska předcházející v pečlivější výslovnosti hlásku na počátku slabiky: [*s ʔuchem*] – *s uchem*

ɥ = zvuk tvoří druhou, nevolalickou součást dvojhlásky: [*louɥka*] – *louka*, [*automat*] – *automat*

ḷ = „slabikotvorné *l*“, [*ṿlna*] – *vlna*, [*nesḷ*] – *nesl*

ṛ = „slabikotvorné *r*“, [*tṛ̌ch*] – *trh*, [*bratṛ*] – *bratr*

ɣ = „znělé *ch*“, hláska vznikající spodobou znělosti, výslovnost *ch* před znělou párovou souhláskou: [*hroy doveɣe*] – *hroch doveɣe*

ɱ = „retozubné *m*“, vyskytující se ve skupinách *m + v, m + f*: [*tramɱvaj*] – *tramvaj*

ʃ̣ = „znělé *č*“, hláska běžnější v cizích slovech, v českých výslovnost *č* před znělou souhláskou nebo spojitá výslovnost *d(t) + ž*: [*džeṣ*] – *džez*, [*lužba*] – *lučba*, [*naživotňí*] i [*nadživotňí*] – *nadživotní*

ʒ = „znělé *c*“, hláska vznikající spodobou *c* k následující znělé souhlásce nebo při spojitě výslovnosti *d(t) + z*: [*zink*] – *dzink*, [*pozim*] i [*podzim*] – *podzim*

Hlavní slovní přízvuk označujeme ´ před přízvučnou slabikou, vedlejší ˘, a to pouze ve víceslovných příkladech; u jednotlivých slov je totiž přízvuk vždy na první slabice. Hranice slabik označujeme v nutných případech spojovníkem: [*spo-jov-ňí-kem*].

Fonetické proměny řečového tempa, hlasové barvy, výšky hlasu nebo jeho síly nelze běžně reprodukovatelnými způsoby transkribovat. Intonaci zobrazujeme šipkou naznačující průběh zvuku: ↓ = klesavá intonace; ↑ = stoupavá intonace; → = intonace nekoncového úseku.

Srov. rozdíl mezi pravopisem a fonetickou transkripcí:

Pravopis:

Na louce nikdo nikde, slyším zpěv ptáků a tlukot svého srdce.

Transkripce:

[*'na louce 'niĝdo 'niĝde → 'slišim 'spjeŋ 'ptákú ʔa 'tlukot 'svého 'srce ↓*]

Od transkripce je nutno odlišovat **transliteraci**, tj. přepis z jednoho hláskového písma do jiného (z azbuky nebo řeckého písma do české verze latinky apod.).

2.1.5 ZÁKLADNÍ FONETICKÉ POJMY

2.1.5.1 Soustava hlásek

Schopnost mluvení je dána pouze člověku. Proces dorozumívání řeči je řízen několika mozkovými centry uloženými v čelním, spánkovém a týlním laloku. Tam je také umístěno centrum optického vnímání řeči. Při mluvení se aktivizují všechna centra jak u mluvčího, tak u posluchače. Jsou-li **centra řeči** porušena, vzniká neschopnost řeč tvořit i řeči rozumět (*afázie*).

Mluvená řeč vzniká koordinovanou činností mluvních orgánů, tj. **artikulací** (čláňkovaním). Skládá se z celé řady zvuků, které se nazývají **hlásky** (*fóny*). Hlávka je nejmenší, intuitivně rozpoznatelný prvek řeči, který nemá vlastní význam. Jednotlivé hlávky se ve slově vydělují podle svých artikulacně akustických vlastností. Uživatel jazyka slyší hlávku jako relativní celek, i když ůákům mladšího školního věku může slyšení jednotlivých hlásek a jejich oddělování ve slově činit potíže. Zvláště tehdy, není-li výslovnost mluvčího dokonalá a posluchači si musejí některé hlávky, které nebyly pečlivě vysloveny, domyslet. Hlávky jsou částí slova. Řadí se po sobě a vzájemně se od sebe oddělují. Výslovnost hlávky ovlivňují hlávky sousední a pauza před hlávkou a po ní. Každý jazyk má tendenci používat hlávky, jejichž rozlišovací schopnost je jasná co největšímu počtu uživatelů. Pomocí hlásek rozlišujeme různé tvary téhož slova (*žena, ženy*) a také různá slova (*sen, ten, ven, den, Dan*).

Samohlávky vnímáme jako **tóny**, **souhlávky** jako **šumy**. U některých znělých souhlásek (**sonor m, n, ů, l, r, ř, j**) převládají tónové vlastnosti nad šumy. (O samohlávkách a souhlávkách viz níže podkapitola 2.1.7).

Hlas vzniká v **mluvidlech**, tj. orgánech lidského těla, které spolupracují při tvoření hlásek.

Srozumitelnosti při mluvení napomáhají i optické prostředky. Proto se také nácvik správné výslovnosti provádí před zrcadlem.

2.1.5.2 Mluvní orgány

Źádný z orgánů, které se podílejí na vytváření mluvené řeči, neslouží primárně k mluvení. K mluvení byly využity až v době vzniku jazyka. V rozměrech mluvidel

existují individuální rozdíly, nejsou však, pokud jsou vyvinuty správně, z hlediska mluvních funkcí závažné. Každý člověk se může naučit mluvit jakýmkoli jazykem.

K **mluvním orgánům** patří: **plicce s bránicí, průdušky a hrtan** (*larynx*). V hrtanu je uložena **prstencová chrupavka**, na kterou je upevněna **chrupavka štítná** a dvě párové **hlasívkové chrupavky – hlasivky**. Hrtanová chrupavka může uzavřít cestu výdechovému proudu.

Nad těmito orgány jsou umístěny: **dutina nosní, dutina ústní a dutina hrdelní**. Nejvíce českých hlásek se tvoří v dutině ústní.

Dutinu ústní tvoří dvě **čelisti** se zuby a **dásně** (*alveola*), **měkké patro** (*palatum*), **tvrdé patro** (*velum*), **rty a jazyk**.

Dutina nosní je vevnitř rozdělena nosní přepážkou. Po stránce anatomické je spojena s dutinou ústní nosohltanem, při řeči se mohou spojit. Pokud je průchod uzavřen, mohou vznikat **hlásky ústní**, když je otevřen, vznikají **hlásky nosové**.

Pro tvoření hlasu při mluvení se využívá vzduchu výdechového. Nazývá se **výdechový (respirační) proud**.

Popisem orgánů, které se podílejí na vytváření mluvené řeči, se zabývá **artikulační fonetika**.

■ A. Ústrojí dýchací

Dýchací (respirační) ústrojí je uloženo v dutině hrudní. Podstatnou částí dýchacího ústrojí jsou plicce nacházející se uvnitř hrudního koše ovládaného mezižeberním svalstvem a bránicí. Základním fyziologickým pochodem, při němž dochází k výměně vzduchu v plicích a tím k okysličování krve, je dýchání. Vzduch prochází do plic dutinou nosní nebo ústní, dutinou nosohltanovou, hrtanem a průdušnicí.

Pro tvoření hlasu při mluvení a zpívání se využívá **výdechového** (expirativního) **proudu**. Mezižeberní svaly a bránice řídí jeho intenzitu.

■ B. Ústrojí hlasové

Hlasové (fonační) ústrojí je uloženo v hrtanu. Pro vytvoření hlasu jsou nejdůležitější hlasívkové vazy (hlasivky). Jejich pohyb ovládaný vnitřním hrtanovým svalstvem umožňuje sblížení a oddalování hlasivek a změny jejich napětí. Tak vzniká **hlasívková štěrbina** (*glottis*). Touto štěrbinou prochází vzduch z plic, hlasivky začnou vibrovat, a tak vznikne **základní tón**. Jde o slabý zvuk, který vychází z hrdla do dutiny ústní nebo nosní, při tom zesílí a dostává barvu, která závisí na velikosti a podobě dutin.

Základní tón se objevuje u všech hlásek, také u neznělých souhlásek i při šepotu, kdy jsou hlasivky zcela otevřeny. **Modulací** tohoto tónu vzniká **lidská řeč**.

Tvoření hlasu (fonace) může mít různý začátek:

a) Měkký hlasový začátek

Hlasivky se těsně přiblíží k sobě, jsou sevřené a napjaté. Výdechový proud je proráží postupně. Slyšíme, jak zvuk rychle zesílí. Přesný začátek zvuku nezaznamenujeme. V češtině tak začínají neznělé souhlásky na začátku slov: *pes, šev*, ale i souhlásky znělé po pauze: *doma, zub*.

b) Tvrdý hlasový začátek (ráz)

Hlasivky jsou k sobě silně přitisknuty a více napjaty. Výdechový proud je proráží. V češtině je použití rázu závazné po alespoň minimální pauze, na začátku slova nebo uvnitř slova na hranici dvou morfémů. Například ve slovech: *doopravdy* [*doʔopravdi*], *vyústění* [*viʔústěni*], *trojúhelník* [*trojʔúhelník*]. Je to vlastně tvrdý začátek samohlásky. Je neznělý a způsobuje asimilaci, srov. v *okně* [*fʔokně*].

V některých jiných polohách je užití rázu nezávazné, zvláště při rychlé mluvě jsou rázy vynechávány. Výslovnost bez rázu můžeme, vlivem nářečí, pozorovat častěji na Moravě.

Ráz se nevyslovuje uvnitř přejatých slov, srov. [*noemi*], [*realitni*]. Na švu předpony a základu přejatých slov se ráz vyslovuje, srov. [*reʔorganizace*].

c) Dyšný hlasový začátek (aspirace)

Tento hlasový začátek se podobá měkkému hlasovému začátku, avšak hlasivky nejsou spojeny až do konce fonace. Výsledkem je krátký šum před začátkem hlasu. Čeština tento hlasový začátek nemá.

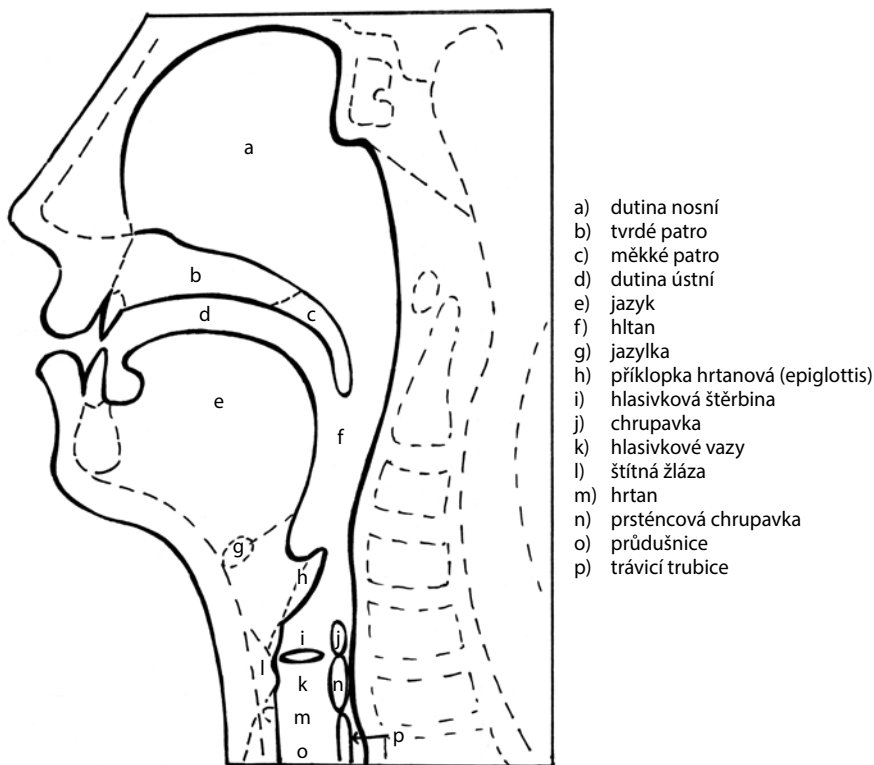
■ C. Ústrojí hláskovací

Při mluvení dochází ke konečné úpravě hlasu v **ústrojí hláskovacím** (*modifikačním*). Toto ústrojí se nachází nad hrtanem a skládá se z rezonančních dutin a dalších artikulačních orgánů.

Pro tvorbu českých hlásek je nejdůležitější **dutina ústní**. Jsou v ní uloženy pasivní mluvní orgány – **čelisti, zuby, dásně** s alveolárním výběžkem, **měkké patro** (*velum*), **tvrdé patro** (*palatum*) a aktivní mluvní orgány (**rtý a jazyk**). Svůj rezonanční objem reguluje pomocí jazyka. **Kromě dutiny ústní se na artikulaci souhlásek m, n, ň přímo podílí dutina nosní**, nepřímou se pak účastní **rezonance samohlásek** (tónů). **Dutina hrdelní**, která se nachází nad hlasivkami, spolupracuje při tvoření samohlásek.

Při výslovnosti hlásek rozlišujeme tři fáze. Jsou to:

1. **intenze**, tj. přechod artikulačních orgánů z klidu do artikulačního postavení;
2. **tenze**, tj. setrvání v artikulačním postavení po dobu artikulace;
3. **detenze**, tj. zrušení artikulačního postavení a návrat mluvidel do klidové polohy.

Obr. 1 Průřez mluvidly

2.1.5.3 Percepce řeči

Sluchovým orgánem (*receptorem*) řeči je ucho, kterým vnímáme nejen řeč, ale i všechny ostatní sluchové podněty různé **síly** (*intenzity*, jednotka měření je hertz – Hz), **výšky** (počet kmitů za sekundu), **barvy** (*timbru*) a různé **délky** trvání.

Maximální souhrn všech frekvencí vnímaný lidským sluchem se nazývá **sluchové pole**. Dolní hranice prahu slyšení je nejnižší vnímatelný zvuk v odpovídající frekvenci, horní hranice se nazývá práh bolesti.

Lidský sluch vnímá zvuky jen v určitém rozsahu – ve **frekvenci** (počet kmitů za minutu) asi od 20 do 20 000 Hz. Ve vyšším věku se rozsah slyšených frekvencí (týká se to obvykle slyšení vysokých tónů) snižuje.

2.1.6 KLASIFIKACE HLÁSEK

Čeština má 35 hlásek, z toho 25 souhlásek a 10 samohlásek (5 krátkých a 5 dlouhých). Repertoár hlásek je ovlivněn především fyziologickými možnostmi mluvních orgánů, artikulačními schopnostmi člověka a schopností hlásky sluchem odlišovat.

Každý jazyk má také ustálený počet hlásek a ne všechny se užívají stejně často. Proto nám také při učení se cizím jazykům dělají největší potíže při výslovnosti ty hlásky, které čeština nemá, např. obouretné **w** v angličtině, rozlišování při výslovnosti **i, y** v ruštině, **nosovky** v polštině a podobně. Obecně se soudí, že cizincům dělá největší potíže výslovnost českého **ř**, avšak pro většinu z nich je to hláska **h**.

Hlásky dělíme podle toho, zda mají, nebo nemají schopnost tvořit slabiku, na **samohlásky** (*vokály*) a **souhlásky** (*konsonanty*). O jejich artikulační a akustické povaze pojednáme dále.

2.1.6.1 Samohlásky (*vokály*)

Samohlásky (*vokály*) mají povahu tónů. **Artikulace samohlásek** (*vokalická artikulace*) spočívá v tom, že artikulační orgány vytvoří v dutinách prostor potřebné velikosti a tvaru tak, aby se tam vytvořil požadovaný tón. Při tvoření českých samohlásek je nejdůležitější činnost jazyka. Jeho poloha vertikální a horizontální rozhoduje o klasifikaci samohlásek. Dále se na jejich artikulaci podílejí rty.

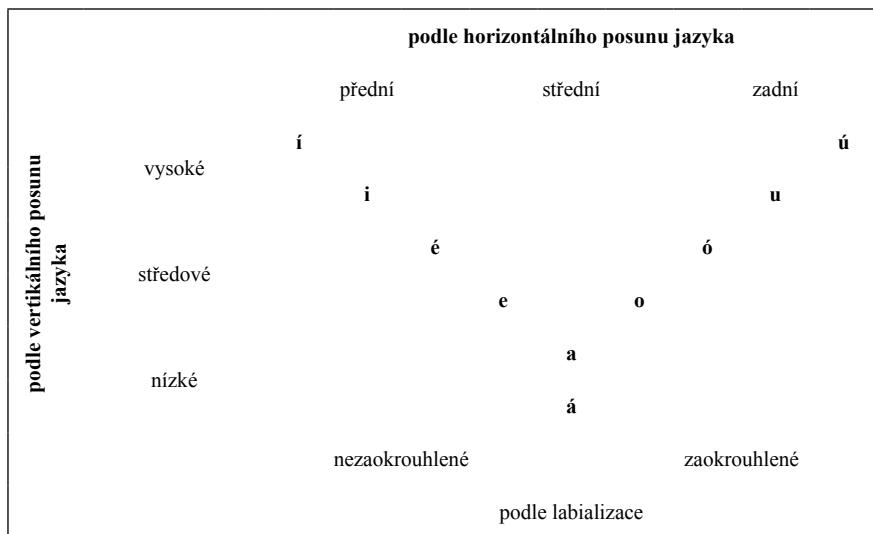
Všech pět samohlásek krátkých a pět samohlásek dlouhých jsou v češtině samostatnými fonémy. Například *láska – laská, rak – rok*.

Pro zápis samohlásek se v češtině užívá celkem 14 písmen (grafémů).

■ A. Kvalita samohlásek

Čeština má pět samohlásek krátkých a dlouhých (**a, á, e, é, i, í, o, ó, u, ú**). Jejich podoba ve spisovné češtině je stabilní, při výslovnosti nedochází k redukci jako u jiných slovanských jazyků (například ve slovinštině, ruštině a jiných). **Kvalita samohlásek** je dána pohybem jazyka v dutině ústní (vertikálním a horizontálním). Výslovnost zadních samohlásek je doprovázena zaokrouhlením rtů (*labializace*). Systém českých samohlásek se tradičně zobrazuje jako **vokalický trojúhelník**.

V současné spisovné češtině u mluvčích ovlivněných obecnou češtinou pozorujeme tendenci vyslovovat samohlásky vysoké jako středové a středové jako nízké (například slovo *vím* se vyslovuje skoro jako [vem]). Podobně pod vlivem obecné češtiny pozorujeme tendenci k otevřenější výslovnosti samohlásek.

Obr. 2 Vokálníký trojúhelník

■ B. Kvantita samohlásek

Kvantitou (délkou) rozumíme dobu, po kterou samohlásku vyslovujeme. Dlouhé samohlásky vyslovujeme asi po dobu dvakrát delší než krátké.

Graficky se délka označuje čárkou nad samohláskami *i*, *a*, *o*, *e*, čárkou nebo kroužkem nad *u*. Délka samohlásky může změnit význam slova, například: *car* × *cár*, *drahá* × *dráha*.

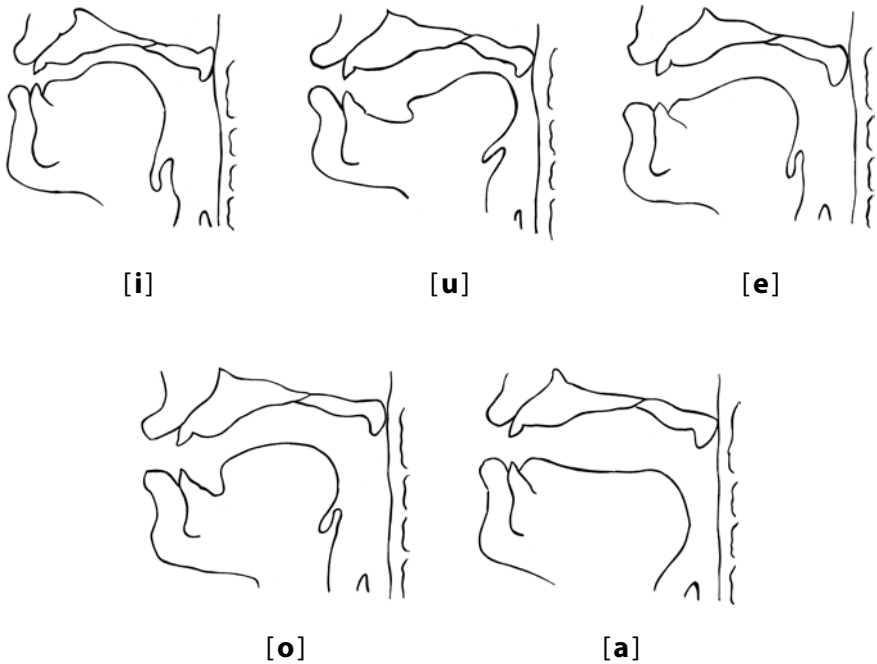
Délka samohlásek nepodléhá v češtině žádným pravidlům. V současné spisovné češtině u mluvčích ovlivněných obecnou češtinou dochází ke zkracování samohlásek, a to zvláště u slov krátkých nebo v koncových částech slov dlouhých: např. již uváděné [vím] se vyslovuje [vem], místo [odpovím] slyšíme [odpovem].

■ C. Klasifikace samohlásek podle dalších vlastností

Při výslovnosti zaokrouhlených samohlásek se rty při výslovnosti zaokrouhlí nebo zúží, zaostří. Dalším znakem je napjatost samohlásek. Pod vlivem obecné češtiny čeští mluvčí vyslovují samohlásky širší než mluvčí z Moravy. Naopak ve východomoravských nářečích se můžeme setkat s užší výslovností samohlásek. Nosové samohlásky vývojem češtiny zanikly, v současné češtině se nevyskytují.

■ D. Výslovnost samohlásek

Obr. 3 Schematický průřez mluvidel při artikulaci českých samohlásek

1. Přední samohlásky

i	přední	vysoká	nezaokrouhlená	krátká
í	přední	vysoká	nezaokrouhlená	dlouhá

Při výslovnosti se jazyk zvedne proti tvrdému patru, špička jazyka se dotkne předních zubů. Při výslovnosti *í* je jazyk více napjatý.

e	přední	středová	nezaokrouhlená	krátká
é	přední	středová	nezaokrouhlená	dlouhá

Při výslovnosti těchto středních samohlásek se špička jazyka přiblíží kořenům spodních zubů.

2. Střední samohlásky

a	střední	nízká	nezaokrouhlená	krátká
á	střední	nízká	nezaokrouhlená	dlouhá

Jazyk leží na dně dutiny ústní, při výslovnosti *á* se lehce posune dozadu a sníží, ústa jsou otevřená, rty se nezaokrouhlují.

3. Zadní samohlásky

o	zadní	středová	zaokrouhlená	krátká
ó	zadní	středová	zaokrouhlená	dlouhá

Při výslovnosti se jazyk prohne dozadu a lehce zdvihne proti měkkému patru. Rty jsou zaokrouhlené. Při výslovnosti *ó* je jazyk více napjatý, s polohou více vzadu.

u	zadní	vysoká	zaokrouhlená	krátká
ú	zadní	vysoká	zaokrouhlená	dlouhá

Při výslovnosti se jazyk prohne dozadu (více než u jiných samohlásek) a nahoru, při výslovnosti velmi aktivně spolupracují rty.

2.1.6.2 Dvojhlásky (*diftongy*)

Dvojhláska je sdružení dvou samohlásek v jedné slabice. Jedna ze dvou samohlásek je výraznější, druhá se vyslovuje jako **polohláska** – [ʏ]. Takové dvojhlásky označujeme jako **dvojhlásky klesavé**. V češtině se používají tři dvojhlásky *ou* [ou], *au* [au] a *eu* [eu], všechny jsou klesavé. Dvojhlásky stoupavé čeština nezná.

- **Ou** je jediná původně česká dvojhláska, při její artikulaci přechází poloha jazyka a úst od *o* do *u*, srov. *fouká* [foʏká], *pouze* [poʏze].
- Pokud mezi dvěma samohláskami ve slově vede **morfematický šev**, vyslovuje se mezi nimi ráz, srov. *doučovat* [doʏučovat], *poučovat* [poʏučovat].
- Dvojhlásky **au**, **eu** se vyskytují pouze ve slovech cizího původu, v domácích slovech se vyslovují jako dvě samohlásky s rázem, srov. *auto* [aʏto], *pneumatika* [pneʏmatika] × *zaučovat* [zaʏučovat], *neučinít* [neʏčinít].

2.1.6.3 Souhlásky (*konsonanty*)

Na rozdíl od samohlásek, kde je základem výslovnosti tón, je základem výslovnosti **souhlásek** (*konsonantů*) **šum**.

Souhlásky klasifikujeme podle několika hledisek: podle místa tvoření, podle artikulačního orgánu, podle způsobu tvoření, podle sluchového dojmu a podle přítomnosti základního tónu (znělé a neznělé).

Nejdůležitější pro klasifikaci souhlásek je **způsob artikulace**, **místo artikulace** a **znělost**.

		podle místa tvoření															
		obou- retné		reto- zubné		přední		zadní		předo- zado-				hrta- nové			
						zubodášňové		patrové									
		N	Z	N	Z	N	Z	N	Z	N	Z			N	Z	N	Z
podle způsobu tvoření	závěrové	ústní	p	b			t	d			tʰ	dʰ	k	g			ražené
		nosní		m		ŋ		n				ɲ					
		hlasiv- kové												ʔ (ráz)			
		polozávěrové					c	ɟ	č	ʒ						polosykavé	podle sluchového dojmu
	úžimové	středové					s	z	š	ž						sykavé	
				f	v							j	x	ɣ		šumové	
		bokové					l									bez šumu	
							r										
		kmitavé					ř	ř								šumové	
	hlasiv- kové														h		
		retné				předo-		středo-		zado-		hlasiv- kové					
						jazyčné											
		podle artikulačního orgánu															

Pozn.: N – neznělé, Z – znělé

Obř. 4 Přehledná tabulka tvoření českých souhlásek. Vycházíme z publikace Hu-
báček, J.; Jandová, E.; Svobodová, J. *Čeština pro učitele* (viz Literatura).

■ A. Dělení souhlásek podle místa tvoření

Souhlásky se vyslovují na sedmi místech mluvních orgánů a podle toho je také dělíme.

1. **obouretné/retoretné (bilabiální):** *b, p, m*
2. **retozubné (labiodentální):** *f, v, m̥*
3. **zubodásňové (alveodentální):** *t, d, n, s, z, c, ʒ, ř, r, l*
4. **zadodásňové (alveolární):** *š, ž, č, ʃ*
5. **předopatrové (palatální):** *tʰ, dʰ, ň, j*
6. **zadopatrové (velární):** *k, g, ch, ɣ, ŋ*
7. **hlasivkové (laryngální):** *h, ʔ* (tj. ráz)

■ B. Dělení souhlásek podle způsobu tvoření

Na základě tohoto hlediska dělíme souhlásky na tři skupiny podle překážky, která se staví výdechovému proudu.

1. Závěr (*okluze*)

Mluvní orgány se zcela uzavrou a utvoří závěr. Následně se prudce otevrou (exploze/ražení). Podle toho se souhlásky nazývají **závěrové (okluzivny)** nebo **ražené (explozivny)**: *p, b, m, m̥, t, d, n, tʰ, dʰ, ň, g, k, ŋ, ʔ* (tj. ráz).

2. Polozávěr (*semiokluze*)

Mluvní orgány vytvoří plný závěr, který následně odstraní. Tyto souhlásky se nazývají **třené (afrikáty)**, **polozávěrové (semiokluzivny)**: *c, ʒ, č, ʃ*.

3. Úžina (*konstrikce*)

Při výslovnosti se vytvoří mezi mluvními orgány úžina, kterou prochází výdechový proud. Souhlásky se nazývají **úžinové/třené (frikativny)**: *f, v, s, z, ř, ʃ, r, l, š, ž, j, ch, ɣ, h*.

- Zvláštní úžina vzniká při artikulaci *l*, kdy konec jazyka vytváří svým ohnutím nahoru úžinu a výdechový proud vychází na obě strany. Takové úžině říkáme **boková (laterální)**.
- Souhláska *r* a *ř* se tvoří tak, že se konec jazyka rychle dotkne tvrdého patra a přitom vibruje: při výslovnosti *r* jedenkrát, při výslovnosti *ř* dvakrát až třikrát. Proto se souhlásky *r* a *ř* nazývají také **vibranty**.

■ C. Dělení souhlásek podle přítomnosti základního tónu

Znělost a **neznělost** jsou vlastnosti souhlásek, které závisí na přítomnosti základního tónu. Základní tón se tvoří v hlasívkách. Souhlásky, které mají značnou část tónové složky, se nazývají **sonory**. Všechny ostatní souhlásky jsou **šumové** a podle přítomnosti základního tónu je dělíme na dvě skupiny: **znělé** a **neznělé**.

Z tohoto hlediska můžeme souhlásky rozdělit na tři skupiny:

1. **sonory**: *j, l, r, m, mj, n, ň, ň*
2. **znělé**: *b, d, d', g, v, z, ž, h, y, ř, ž, ž*
3. **neznělé**: *p, t, t', k, f, s, š, ch, ř, c, č*

Podle znělosti a neznělosti můžeme většinu těchto souhlásek seřadit do dvojic. Užíváme termínu **párové souhlásky**. Šest souhlásek, které netvoří dvojici, se nazývají **nepárové, jedinečné**.

■ D. Dělení souhlásek podle účasti dutiny nosní

Při tvoření souhlásek prochází výdechový proud z dutiny hrdelní do dutiny ústní nebo nosní. Tyto dutiny jsou s dutinou hrdelní po stránce anatomické spojeny. Když se uzavře průchod do dutiny nosní, tvoří se souhlásky v dutině ústní, pokud se lehce otevře, umožní výdechovému proudu přejít do dutiny nosní a výsledkem artikulace jsou souhlásky nosové (*nazály*): **m, mj, n, ň, ň**.

■ E. Výslovnost souhlásek

1. Souhlásky obouretné (*bilabiální*)

- **P, b, m** jsou souhlásky **ražené** (*explozivny*). Při jejich artikulaci jsou ústa pevně sevřena a následně se působením výdechového proudu otevřou. Jazyk při artikulaci těchto souhlásek nespolupracuje a leží volně v dutině ústní.
- Měkké patro je při artikulaci **p** a **b** zvednuto. Při artikulaci **m** se spustí tak, že výdechový proud vychází dutinou nosní.
- **M** je jedinečná hláska znělá, **b** párová znělá a **p** párová neznělá. Pokud za **m** následuje **v** nebo **f**, je výsledkem artikulace labiodentální, **mj**.

p	retná	retná	závěrová ústní	ražená	neznělá
b	retná	retná	závěrová ústní	ražená	znělá
m	retná	retná	závěrová nosní	ražená	znělá

2. Souhlásky retozubné (*labiodentální*)

- Patří k nim **v**, **f**, **m**. Při výslovnosti **v** se zuby silněji přitisknou ke rtu.
- **V** je souhláska znělá, **f** je souhláska neznělá, **m** je retozubná poziční varianta hlásky **m**, která se vyslovuje v pozici před **v** nebo **f**, například ve slovech *tramvaj* [*tramvaj*], *nymfa* [*nymfa*].

v	retozubná	retná	úžinová středová	třená šumová	znělá
f	retozubná	retná	úžinová středová	třená šumová	neznělá

3. Souhlásky zubodásňové (*alveodentální*)

- **T, d, n** jsou souhlásky **ražené** (*exploziv*). Jejich artikulace probíhá tak, že se špička jazyka opře o místo přechodu mezi zuby a dásněmi. Střed jazyka se miskovitě prohne. Následkem výdechového proudu se jazyk odtrhne.

t	přední zubodásňová	předojazyčná	závěrová ústní	ražená	neznělá
d	přední zubodásňová	předojazyčná	závěrová ústní	ražená	znělá
n	přední zubodásňová	předojazyčná	závěrová nosní	ražená	znělá

- **N** je souhláska znělá, měkké patro je při její artikulaci spuštěno, výdechový proud prochází dutinou nosní.
- **D** je souhláska znělá, **t** neznělá, ústní.
- **S, z** jsou souhlásky **třené**, říká se jim **sykavky**. Při artikulaci se přední část jazyka zvedne směrem k přední části tvrdého patra. **Z** je znělá, **s** neznělá souhláska, obě souhlásky tvoří pár.

s	přední zubodásňová	předojazyčná	úžinová středová	třená sykavá	neznělá
z	přední zubodásňová	předojazyčná	úžinová středová	třená sykavá	znělá

- **C, ʒ** jsou **polosykavky**. Artikulace probíhá ve stejném místě jako při **s** a **z**, avšak jazyk se nejdříve přitiskne k dásni a až potom vytvoří úžinu procházejícímu výdechovému proudu. **ʒ** je znělá varianta **c**, v češtině pro tuto hlásku nemáme zvláštní grafém, srov. např. slovo podzim [*pozim*]. **C** je souhláska neznělá.

c	přední zubodásňová	předojazyčná	polozávěrová	ražená polosykavá	neznělá
ʒ	přední zubodásňová	předojazyčná	polozávěrová	ražená polosykavá	znělá

4. Souhlásky zadodásňové (alveolární)

- **Š, ž** jsou souhlásky párové, **úžinové** a říká se jim **šumové**. Při jejich artikulaci se přední část jazyka zvedne a vytvoří průchod výdechovému proudu. **Ž** je souhláska znělá, **š** neznělá.

š	zadní zubodásňová	předojazyčná	úžinová středová	třená sykavá	neznělá
ž	zadní zubodásňová	předojazyčná	úžinová středová	třená sykavá	znělá

- Místo artikulace souhlásky **č** je shodné s artikulací **š** a **ž**, jazyk se při artikulaci dotkne měkkého patra a následně se oddálí.
- **ž** je znělá varianta souhlásky **č**. Pro jeho zápis nemá čeština zvláštní grafém. Vyskytuje se jak ve slovech cizího původu, např. *džem* [žem], tak ve slovech domácích, např. *džbán* [žbán], a na hranici dvou slov. **Č** je souhláska neznělá.

č	zadní zubodásňová	předojazyčná	polozávěrová	ražená polosykavá	neznělá
ž	zadní zubodásňová	předojazyčná	polozávěrová	ražená polosykavá	znělá

- **R, ř, ṛ̌** jsou souhlásky **úžinové**, při artikulaci špička jazyka vibruje. Říká se jim **kmitavé**.
- **Ř** je souhláska znělá, neznělá výslovnost se vyskytuje v sousedství jiné neznělé souhlásky, např. ve slovech *přímo* [přímo], *křeč* [křeč].
- **R** je znělá jedinečná souhláska, v určitých případech slabikotvorná, např. ve slově *Brno* [brno].

r	přední zubodásňová	předojazyčná	úžinová	třená bez šumu	znělá
ř	přední zubodásňová	předojazyčná	úžinová kmitavá	třená šumová	znělá
ṛ̌	přední zubodásňová	předojazyčná	úžinová kmitavá	třená šumová	neznělá

- **L** je souhláska úžinová a při její artikulaci vychází výdechový proud do stran, říká se jí také **boková frikativa**. **L** je znělá jedinečná a v určitých případech může být slabikotvorná, např. ve slově *vlekl* [vlekl].

l	přední zubodásňová	předojazyčná	úžinová boková	třená bez šumu	znělá
---	--------------------	--------------	----------------	----------------	-------

5. Souhlásky předopatrové (palatální)

- **Ť, d', ň** jsou souhlásky ražené, **d'** a **t'** tvoří pár znělá × neznělá. **Ň** je souhláska znělá jedinečná, při její artikulaci měkké patro poklesne a výdechový proud vychází dutinou nosní.

- **J** je souhláska úžinová, plocha jazyka se přiblíží tvrdému patru a vytvoří úžinu, kterou prochází výdechový proud. Je to souhláska znělá. Při artikulaci se plocha jazyka zvedne k tvrdému patru a špička jazyka se dotkne spodních zubů.

t'	předopatrová	středojazyčná	závěrová ústní	ražená	neznělá
d'	předopatrová	středojazyčná	závěrová ústní	ražená	znělá
ň	předopatrová	středojazyčná	závěrová nosní	ražená	znělá

6. Souhlásky zadopatrové (velární)

- **K, G, ŋ** jsou souhlásky závěrové. Tvoření: zadní část jazyka se dotkne měkkého patru a pak vytvoří cestu výdechovému proud. Špička jazyka leží volně v dutině ústní.
- **ŋ** je velární varianta **n**, která se vyslovuje před velárními souhláskami, například ve slovech: *Hanka* [hanŋka], *anglický* [anglickí]. Při artikulaci se měkké patro sníží a výdechový proud prochází dutinou nosní. Je to poziční artikulační varianta a řadí se k souhláskám znělým.
- **G** je souhláska znělá, **k** neznělá.

k	zadopatrová	zadójazyčná	závěrová ústní	ražená	neznělá
g	zadopatrová	zadójazyčná	závěrová ústní	ražená	znělá
ŋ	zadopatrová	zadójazyčná	závěrová nosní	ražená	znělá

- **Ch, ɣ** jsou souhlásky úžinové. Při artikulaci se zadní část jazyka přiblíží hranici mezi tvrdým a měkkým patrem, kde vytvoří cestu výdechovému proud. **ɣ** je fakultativní souhláska, jejíž užití závisí na mluvčím. Ve fonologickém systému češtiny tvoří znělou variantu **ch**, i když jako párová souhláska **ch** se uvádí **h**, jehož místo tvoření se však neshoduje s místem tvoření **ch**. **ɣ** vyslovujeme v pozici před znělou souhláskou.

ɣ	zadopatrová	zadójazyčná	úžinová	třená šumová	znělá
----------	-------------	-------------	---------	--------------	-------

7. Souhlásky hrtanové (laryngální)

Ráz 2, tvrdý hlasový začátek, se v písmu neoznačuje. Po stránce artikulační a akustické má všechny prvky neznělé hrdelní závěrové souhlásky. Ve spisovné výslovnosti se vyslovuje před samohláskou na začátku slova nebo mezi dvěma samohláskami na švu slova, čili po alespoň minimální pauze. **H** je souhláska hlasivková a znělá, při jeho artikulaci hlasivky kmitají.

h	hrtanová	hlasivková	úžinová hlasivková	třená šumová	znělá
----------	----------	------------	--------------------	--------------	-------

2.1.7 SLABIKA

Slabika je základní zvuková jednotka, kterou můžeme v řeči vydělit. Nemá samostatný lexikální význam. Např. slovo *škola* rozdělíme na slabiky *ško-la*.

Slabika jako poměrně stabilní jednotka je základem mluvního rytmu. Skládá se z hlásek, z nichž jedna tvoří **vrchol slabiky, jádro**. Slovo má tolik slabik, kolik je v něm **slabičných vrcholů**.

Jádro slabiky v češtině tvoří všechny samohlásky, krátké i dlouhé (*zpra-co-vá-ní, dě-lát-ko, pa-pír*), dvojhásky (*po-u-ta, au-to*) nebo slabikotvorné souhlásky *r, l*, srov. [*bᵣ-no*], [*vᵣ-či-ce*]. Souhlásky *r* a *l* jsou slabikotvorné jen v případě, že slabika neobsahuje žádnou samohlásku nebo dvojhásku, srov. [*kᵣk*] × [*krá-va*]. Souhláska *m* je slabikotvorná pouze ve slovech [*sedm*], [*osm*] a v několika dalších příkladech.

Pokud začíná první slabika ve slově samohláskou nebo je před slabikou začínající samohláskou šev slova, vyslovuje se s rázem [*ʔoko*], [*do-ʔu-čo-vat*]. V cizích slovech se na švu *i* + *vokál* vyslovuje **hiátové j** [*de-mo-kra-ci-je*].

Slabika zavřená je zakončená souhláskou: *od-znak, kon-takt*. **Slabika otevřená** je zakončená samohláskou nebo slabikotvornou souhláskou: (*ja-bl-ko, la-vi-ce*).

Podle slabik se dělí slova v písmu. U souhláskové skupiny s nejasnou hranicí ukončíme řádek první souhláskou ze skupiny (*ba-bič-ka*). Pokud je slabika tvořena jednou samohláskou, nenecháváme ji obvykle na konci řádku: *ú-lo-mek*.

2.2 FONOLOGIE

2.2.1 POMĚR FONETIKY A FONOLOGIE

Předmět a pole bádání fonologie si nejlépe představíme v porovnání s fonetikou, nejbližší jazykovědnou disciplínou.

Fonetika (ve školní praxi nazývaná hláskosloví) zkoumá a popisuje hlásky z hlediska jejich vlastností fyzických, tj. definuje jejich artikulační a akustické vlastnosti. **Fonologie** také zkoumá hlásky, ale pohlíží na ně z hlediska funkce, kterou plní v procesu jazykové komunikace. Zabývá se pouze těmi vlastnostmi, které v systému určitého jazyka slouží k předávání nějakých informací. Změnou znělosti jedné souhlásky se změní význam slova *pije – bije* stejně jako změnou délky samohlásky *car – cár*. **P** a **b**, **a** a **á** jsou v češtině dva fonémy, neboť jsou schopny rozlišit význam jinak stejných slov. Uvedené hlásky jsou součástí fonologického systému češtiny a z fonologického hlediska jde vždy o abstraktní jednotku, o jediný foném, který se v mluvené řeči realizuje jako jedna z mnoha možných variant.

Rozdíl mezi fonetikou a fonologií je tedy v užším pohledu dán rozdílem mezi hláskou a fonémem. Fonetika je naukou o hláskách, fonologie naukou o fonémech.

2.2.2 ZÁKLADNÍ FONOLOGICKÉ POJMY

Nejmenší jednotkou fonologie, kterou je možno vydělit, je **foném**. Tuto jednotku definujeme prostřednictvím funkce, kterou plní v procesu jazykové komunikace.

Hláška je základní jednotkou toku mluvy. Její hodnota fonetická, tzn. artikulační a akustické vlastnosti, se realizuje při mluvení pokaždé v určitém kontextu. O realizaci těchto vlastností rozhoduje ve velké míře pozice v konkrétním slově nebo pozice na styku slov z hlediska sousedních hlásek.

Na rozdíl od hlásky (jednotky konkrétní, reálné reprezentace fonému) je **foném** naopak jednotka abstraktní, není prvkem mluvení, ale jazykového systému. Hlásky, čili reálné zvuky vyskytující se v konkrétních slovech jsou nejmenšími elementy bez samostatného významu.

Naproti tomu konkrétní foném můžeme definovat jen v rámci určitého jazyka a jen prostřednictvím jeho funkce v procesu jazykové komunikace. Foném pomáhá rozlišovat významy slov: *rohy*, *nohy*, *bohy*. Jeden foném se může realizovat v řeči různými hláskami podle hláskového okolí. Např. ve slově [tři] je ř neznělé, ve slově [dři] je ř znělé.

Podobně je tomu např. u slov *Hana*, kde je *n* zubodásňové, srov. [hana], a *Hanka*, kde je *ŋ* zadopatrové, srov. [hanʝka].

Foném se může realizovat i na základě individuálních zvláštností výslovnosti. Mluvíci může například „ráčkovat“. Stejně tak mluvčí ovlivněný obecnou češtinou může vyslovovat *i* téměř jako [e].

Ve fonologii se takové fonémové varianty, **alofony**, nazývají **varianty poziční a individuální**. Jejich zvukový rozdíl se označuje jako **fonologický protiklad, tj. podobnost a rozdílnost**.

Jako základní **opozice** se uvádějí **vokálnost × nevokálnost**, kdy je při vokálnosti přítomna tónová složka. Další základní opozice je **konzonantnost × nekonzonantnost**. Při konzonantnosti je přítomna šumová složka.

Inventář fonémů a fonologických protikladů tvoří **fonologický systém** češtiny. Při jeho zkoumání a hodnocení si všímáme: fonologické příbuznosti a nepříbuznosti hlásek, distribuce fonémů, symetrie systému (jen hlásky tvoří systém) a principu úspornosti.

Pokud se dva fonémy, které stojí v protikladu, liší pouze v jediné fonetické vlastnosti, nazývá se taková rozlišující vlastnost **korelační příznak**. Dva fonémy, které se jím navzájem od sebe odlišují, tvoří **korelační pár**. Pokud se korelační příznak vyskytne u více dvojic, mluvíme o **korelační řadě**.

U samohláskových fonémů to může být např. **korelace kvantity**: *fara* × *fára*.

U souhláskových fonémů rozeznáváme hlavně korelace **znělosti a neznělosti**: *buk* × *puk*, **kompaktnosti a nekompaktnosti**, např. sykavost × šeptavost (*s* – *š*, *z* – *ž*, *c* – *č*), měkkost × tvrdost (*ty* × *ti*), **kontinuálnosti a nekontinuálnosti**, např. rozdíl úžinové a závěrové souhlásky.

2.3 SUPRASEGMENTÁLNÍ PRVKY

Suprasegmentální vlastnosti jazyka můžeme popsat tak, že rozdělíme proud řeči na jednotky, které mají význam pro porozumění mluvené řeči. Tyto jednotky nazýváme **suprasegmentální**, někdy se k nim řadí i slabika. Především jsou to však **přízvuk, intonace** a jev čistě individuální, který vypovídá o pohlaví a věku mluvčího, jeho fyzických a psychických vlastnostech, celkovém charakteru a náladě – **zabarvení hlasu**.

2.3.1 SLOVNÍ PŘÍZVUK

Slovní přízvuk se projevuje v řeči tak, že se zvýší kvalita hlasu v jedné slabice slova. Ve fonetické transkripci se označuje čárkou na přízvučné slabice. Čeština má ustálený, pevný přízvuk na první slabice slova. Příklad: *'Dívka 'zpívá 'píseň*. Na rozdíl od jazyků s pohyblivým, volným přízvukem, jako je např. ruština, není v češtině přízvuk významotvorný a neoznačuje se v písmu. Naopak v češtině plní významotvornou funkci zase délka samohlásek.

V češtině máme také **nepřízvučná slova**, tzv. **příklonky** (*enklitika*). Stojí za přízvučným slovem, stejně jako nepřízvučné **předklonky** (*proklitika*), které tvoří s následujícím slovem rytmický celek. Příklonkami jsou v češtině např. zájmena *to, se, si, mi, nám* nebo tvary slovesa *být* jako součásti složeného slovesného tvaru (*jsem, by*). Předklonkami v češtině jsou nejčastěji spojky a částice (o tom viz také podkapitola 6.4.2.2).

Pokud před slovem stojí slabičná předložka, přechází přízvuk na tuto předložku: *'pod stolem, 'za dveřmi*.

Vedlejší přízvuk je méně výrazný a vyskytuje se u slov, která mají více než tři slabiky: *upřed'nostnit*. Ve složených slovech je vedlejší přízvuk umístěn na počátku druhé části složeniny, např. *troj'úhelník*.

Přízvukový takt je základní rytmická jednotka řeči obsahující jedno nebo několik slov s jedním hlavním slovním přízvukem (*'učitel, 'na zdi, že to 'umí, až 'venku*).

Pokud v proudu řeči následuje za sebou několik víceslabičných slov, tvoří každé toto slovo přízvukový takt, např.: *'Zítřa 'přijdu 'později*. Pokud se v proudu řeči vyskytne jednoslabičné slovo, může se vyslovit s přízvukem i bez přízvuku. U předklonek a příklonek platí pravidlo, že jsou nepřízvučné: *'Dej mi 'napít*. Jednoslabičné slovo je přízvukové tehdy, když stojí na začátku přízvukového taktu a navazuje na něj další nepřízvučné slovo: *'Byl by to 'udělal*. *'Má to 'význam*.

2.3.2 VĚTNÝ ÚSEK A INTONAČNÍ CENTRUM

Pro srozumitelnost jazykového projevu je třeba delší výpovědi nebo výpovědi se složitější vnitřní stavbou zvukově členit na promluvové, větné úseky.

Větný úsek jako největší rytmická jednotka jazyka je větší než přízvukový takt a je mu tedy nadřizena. Mluvící cítí a vyslovuje větný úsek přirozeně, je to reálná jednotka jazyka. Souvisí se syntaktickou strukturou promluvy. I ve škole diktujeme po větných úsecích.

Z hlediska posluchače tvoří promluvový úsek skupina přízvukových taktů, které jsou se svým intonačním průběhem spojeny v jeden celek.

Změna síly a výšky hlasu (tónový průběh výpovědi) se nazývá **intonace**. Váže se jak ke slabikám, slovům a taktům, tak i k celým větám. Mění se v intonačním centru úseku. Místo intonačního centra závisí na cíli sdělení.

Z melodického hlediska je zvláště důležitý poslední větný úsek, kde melodie často výrazně klesá, nebo stoupá podle charakteru komunikační funkce výpovědi (o tom viz podkapitola 6.3.2).

Kadence vyjadřuje ukončenost výpovědi. Mluvící poklesne hlasem ↓. Rozlišujeme dvě základní varianty, kadenci klesavou a kadenci stoupavě klesavou. Liší se komunikační funkcí.

a) Kadence klesavá je charakteristická pro výpověď oznamovací. Při klesavé kadenci hlas od intonačního centra postupně klesá pod střed výšky hlasu až do konce výpovědi.

Příklad: *Nepřijde dnes do školy.*

- - - - -
-
-

b) Kadence stoupavě klesavá je charakteristická pro zvolací výpovědi oznamovací nebo rozkazovací, jako základní je v doplňovacích otázkách a ve výpovědích přácích.

Příklad: *Kéž by dnes nesněžilo!*

-
- - - -
-
-

Antikadence je charakteristická pro otázky zjišťovací.

- c) **Antikadence stoupavá** ↑ se projevuje tak, že od slabiky s intonačním centrem, které má snížený tón, melodie ke konci výpovědi prudce stoupá.

Příklad: *Přijdeš v neděli?*

-
-
- -
-

- d) **Antikadence stoupavě klesavá** se projevuje tak, že slabika s větým přízvukem je nejnižší, po ní tón prudce stoupne a další slabika taktu již mírně klesá.

Příklad: *Přijdeš v neděli?*

-
- - -
-

Polokadence vyjadřuje nekoncovou kadenci → a slouží k vnitřnímu členění výpovědi.

Tyto intonační modely souvisejí i se stylem výslovnosti. Dodržují se ve veřejném projevu, ve spontánním projevu dochází k zjednodušení těchto modelů, konečná realizace může být podmíněna i místně, např.: antikadence stoupavá je charakterističtější pro mluvčí z Moravy, intonace stoupavě klesavá pro mluvčí z Čech.

Pokud je centrum výpovědního jádra umístěno jinde než na konci, vyznačuje se **důrazem**, tj. zesílením přízvuku a melodickým pohybem. Například ve větě: *Jana odnesla můj zelený svetr*. Důrazem na taktu *zelený* sdělujeme, že mohla odnést i svetr jiné barvy.

2.3.3 SPISOVNÁ VÝSLOVNOST

2.3.3.1 Ortoepie

Spisovná výslovnost (*ortoepie*) je stabilizovaná norma spisovné výslovnosti, z řeckého *orthos* – správný, *epain* – mluvit. Tvoří ji soubor výslovnostních norem, jimiž se řídí zvuková podoba mluvených spisovných projevů. **Výslovnostní norma** existuje přímo v jazyce jako soubor objektivně existujících pravidel, která uživatelé daného jazyka pocítují jako závazná. Výslovnostní norma je součástí společenských norem lidského chování a jednání.

Pravidla normativní výslovnosti zahrnují výslovnost jednotlivých hlásek, hláskových spojení, správné přízvukování a členění souvislé řeči (frázování – logické a rytmické členění věty, větný přízvuk a intonaci vět a větných úseků).

V souvislosti se stylistickým rozvrstvením spisovných jazykových projevů rozlišujeme ve spisovné výslovnosti tři výslovnostní styly.

Styl základní (neutrální) se používá ve veřejných projevech kultivovaného denního styku, jako jsou oficiální jednání, projevy politiků, učitelů, promluvy v rozhlasovém a televizním vysílání.

Styl vybraný (vyšší) se používá při slavnostních oficiálních projevech, zvláště při větších shromážděních.

Styl běžný (nižší) se používá v běžném denním styku.

2.3.3.2 Ortofonie

Nejdůležitějším předpokladem spisovné výslovnosti je **ortofonie** (z řeckého *orthos* – správný, *foné* – hlas), tj. souhrn pravidel správné normativní výslovnosti hlásek, které jsou základními zvukovými prvky řeči. Vzhledem k tomu, že samohlásky mají schopnost tvořit slabiky a souhlásky v češtině s výjimkou *r*, *l* – [*brno*], [*křk*], [*vedl*], [*m/ha*], ojediněle *m* – [*osm*] – tuto schopnost nemají, dělíme tradičně výslovnost na výslovnost samohlásek a souhlásek. Z hlediska tvoření samohlásek a souhlásek pozorujeme rozdíl. Při tvoření samohlásek je dutina ústní uzpůsobena tak, aby výdechový proud mohl volně vycházet. Při tvoření souhlásek se výdechovému proudu staví do cesty nějaká překážka. Akustickým důsledkem tvoření samohlásek jsou tóny rezonančních dutin (v češtině dutiny ústní a hrdelní). Akustickým důsledkem tvoření souhlásek jsou spíše šумы, které vznikají třením výdechového proudu o stěny překážky vytvořené na některém místě mluvního traktu. Samohlásky jsou nositelkami estetického vyznění slova, přesná výslovnost souhlásek je základním předpokladem srozumitelnosti.

2.3.3.3 Odchylyky od spisovné výslovnosti hlásek

■ A. Samohlásky

Z „pohodlnosti“ a pod vlivem obecné češtiny se v současné výslovnosti setkáváme s těmito jevy:

- a) dlouhé samohlásky, zvláště vysoké [ɪ] a [ú], jejichž pečlivá výslovnost je artikulačně nejnáročnější, se v mluvených projevech zkracují;
- b) samohlásky [i], [ɪ] se v nenormativní výslovnosti blíží svou zvukovou podobou znění samohlásek [e], [ɛ]; toto může někdy vést i k záměnám významu slov, například *Slovinsko – Slovensko, lid – let, lidový – ledový*;
- c) otevřenou podobu mají v poslední době pod vlivem obecné češtiny také samohlásky [e], [ɛ], které se svou kvalitou blíží samohláskám [a], [á], například slovo *léto* se vyslovuje téměř jako [láto], slovo *mezera* téměř jako [mazara];
- d) samohlásky [o] se v nenormativní otevřené výslovnosti blíží svou výslovností také k [a]; například *plot, hodí* se vyslovuje skoro jako [plat], [had'í].

Oblastní odchylyky od spisovné výslovnosti mohou být způsobeny i vlivem nářečí, například krátká výslovnost samohlásek vlivem lašských nářečí, výslovnost úzkého (zavřenějšího) [e], [ɛ], [o], [ɪ], [ɪ] vlivem východomoravských nářečí.

■ B. Souhlásky

Odchylyky od správného tvoření souhlásek jsou zvláště u žáků nižšího stupně ZŠ ovlivňovány vadami řeči, jako jsou **sigmatismus**, vadné tvoření ostrých sykavek *s, z*, tupých sykavek *š, ž* a polosykavek *c, č*. Jde o individuální návyk tvořit sykavky s nadměrnou sykavostí, tzv. **hypersigmatismus**, nebo o příliš tupou výslovnost sykavek – **sigmatismus**, šišlavost, kdy se při artikulaci sykavek hrot jazyka posouvá příliš dopředu až na horní řezáky, nebo částečně i mezi zuby.

Dalšími vadami výslovnosti žáků je **lambdacismus**, tj. vadná výslovnost *l*. Česká souhláska *l* je **boková** (*laterární*) a při jejím správném tvoření se hrot jazyka opírá o dásňový výstupek za horními řezáky. Po obou stranách dotyku jazyka s patrem se vytváří úžina, kterou proniká výdechový proud. Vadná výslovnost, vnímaná jako „rozmazaná“, bývá zaviněna nesprávným postavením hrotu jazyka, který se chybně opírá o dolní zuby místo o horní. Častým jevem je **rotacismus**, lidově „ráčkování“ (vadná výslovnost *r*) a **rotacismus bohemicus** (vadná výslovnost *ř*).

Při méně pečlivé výslovnosti může docházet i k zániku některých souhlásek, zvláště **v, j, h, l**, a to většinou v nepřízvučné slabice mezi samohláskami, například: *na shledanou* [nascheanou], *nějaký* [ňákí], *člověče* [čéče].

Při rychlejším mluvním tempu dochází někdy k zániku nebo oslabení nosových souhlásek **m, n** v postavení na konci slova. Zvláště souhláska **m** se v češtině často vyskytuje v postavení na konci slova, přitom do artikulace této hlásky je zapojena dutina nosní, měkké patro se spouští a uvolňuje svým postavením cestu výdechovému proudu do dutiny nosní, která se rozeznívá. Závěr se vytváří sblížením obou rtů, neboť **m** je souhláska závěrová obouřetná. Proto je její výslovnost energeticky náročná a žáci ji často odbývají.

2.3.3.4 Změny hlásek při spojování v souvislé řeči

■ A. Párové souhlásky uvnitř slova

- Ve skupině párových souhlásek uvnitř slov nebo na rozhraní předložky a slova dochází k **asimilaci**, tj. k **spodobě znělosti**. Celá souhlásková skupina se vyslovuje podle poslední párové souhlásky zněle, nebo nezněle, například *moravští* [morašřtí], *nikde* [ňigde], *z Kojetína* [s kojetína].
- K **asimilaci znělé souhlásky** v neznělou dochází i v důsledku koncového postavení ve slově, celá souhlásková skupina se vyslovuje nezněle, například *vjezd* [vjest]. Pouze u skupiny **sh** se uplatňuje **asimilace progresivní i regresivní**. Ve spisovné češtině vyslovuje tedy nezněle [sch], např. *na shledanou* [naschledanou], *shromáždění* [schromáždění] nebo zněle [zh]. Tato regresivní asimilace je oblastně moravská a pod vlivem obecné češtiny zaniká.
- Zvláštní postavení má souhláska **v**. Asimilaci podléhá, např. *včela* [fčela], ale sama ji nepůsobí, např. *Svratka* [svratka]. Ve výslovnosti se také rozlišuje podle významu např. *zvolit* × *svolit*. Asimilaci znělosti způsobuje i ráz, který působí jako neznělá souhláska např. v okně [fʔokně], před oknem [přetʔoknem].

■ B. Neutralizace znělosti

Znělá párová souhláska se vždy na konci slova změní v párovou neznělou, např. *Filipov* [filipof], *mládež* [mládeš], *zub* [zup]. V některých případech může dojít k homofonii, tj. homonymii zvukové podoby. Například slova *objet* a *oběd* se vyslovují stejně: [objet].

■ C. Skupiny souhlásek

- **Dvě stejné sousední souhlásky** se ve spisovné výslovnosti vyslovují jako souhláska jediná, např. *Anna* [ana], *měkký* [mňekí], *vinná réva* [viná réva]. V běžné mluvě často splývají některé hlásky artikulačně blízké nebo skupina dvou stejných souhlásek v jednom slově. Spisovná výslovnost však jejich rozlišení respektuje, především na hranici morfémů nebo v případě, kdy by se změnil význam slova. Např. *předtím* [přett'im], *oddíl* [odd'il], *racci* [racci], *nejjasnější* [nejjasnější].
- Ve spisovné výslovnosti vyslovujeme u sloves dvě *m* (-*mm*-) na hranici slovesného kmene a osobní koncovky *-me*, tj. *zlomme* [zlomme].
- Ve skupinách *d, t + ň* se v méně pečlivé výslovnosti přibližuje první hláska druhé, např. *chodník* [chod'ník].
- Ve skupinách *d, t + s, š, z, ž, c, č*, dochází v běžné mluvě k zjednodušení souhláskové skupiny, např. *lidstvo* [lictvo], *Běčín* [bječín], *Chodský* [chockí], *podzim* [pozim], *džbán* [žbán].
- Číslovky *sedm, osm* mají dvě rovnocenné výslovnostní podoby [sedm] i [sedum].
- Ve tvarech pomocného slovesa *být* (*jsem, jsi, jste, jsme, jsou*) se připouští v nižším stylu zjednodušená výslovnost bez souhlásky *j*, např. *přišli jsme* [přišli sme].
- V nekultivované výslovnosti dochází k více změnám výslovnosti souhláskových skupin nebo k vypouštění hlásek, např. *osmnáct* [osnáct], *lžička* [žička], *k babičce* [k babice].

2.3.3.5 Ortoepie slov přejatých

Významnou část slovní zásoby tvoří v češtině slova přejatá z různých jazyků. Od domácí slovní zásoby se liší i po stránce výslovnostní. Poměr mezi pravopisem a výslovností je v cizích jazycích jiný, než na jaký jsou uživatelé češtiny zvyklí.

Základní výslovnostní pravidla při přejímání slov z cizího jazyka:

- a) Slovní přízvuk se vždy přesouvá na první slabiku slova, je stálý a kvalitou shodný s přízvukem ve slovech domácích.
- b) Hlásky cizího jazyka, které čeština nemá, se nahrazují zvukově nejbližšími hláskami domácími. Například anglická obouřetná souhláska *w* se nahrazuje českou souhláskou retozubnou [v], například *víkend*, anglicky *weekend*, v češtině vyslovujeme [vikent].
- c) Skupiny *di, ti, ni*, vyslovujeme v přejatých slovech nezměkčeně, například *univerzita, aktivní*.

- d) Pokud odpovídající česká hláska nemá platnost samostatné hlásky (fonému), například vyslovené samostatné znělé polozávěrové souhlásky *ʒ, ʒ̣* jako ve slovech *džudo, džem*, zapisujeme je jako *dz, dž*.
- e) *x* vyslovujeme nezněle, například *praxe [prakse], taxi [taksi]*. Pokud je skupina **ex-** v poloze před samohláskou nebo před souhláskou **h**, vyslovuje se zněle, například existovat [*egzistovat*], *exhumace [egzhumace]*.

2.4 GRAFICKÝ ZÁPIS ZVUKOVÉ PODOBY ČEŠTINY

Většina jazyků na světě má podobu mluvenou i psanou. I když jde o jazyk jediný, vztah mezi těmito dvěma podobami je komplikovaný. Primární podoba je mluvená. Rozvívěla se od samého začátku lidské existence, zatímco sekundární, psaná podoba jazyka byla vynalezena (písmo patří k nejdůležitějším vynálezům lidstva) až v době historické, tj. mnohem později, asi před pěti tisíci lety. V kulturních jazycích s dlouhou historií **zápisu mluvené řeči**, kam patří také čeština, se setkáváme s pozůstatky starších fonetických procesů.

Ke **grafickému záznamu** užívá čeština v zásadě **hláskového písma**, které je založeno na principu označování každého fonému jedním grafémem. Pomocí písmen (grafémů) zapisuje nejmenší zvukové jednotky řeči, tj. hlásky, které mají rozlišovací schopnosti. Proto má čeština v zásadě **písmo fonologické**.

Nevyhneme se ale ani **psaní ideografickému**, kdy konvenční značky zastupují celá slova. Podle ustálených zvyklostí se některé značky píší velkými písmeny, některé malými, např. *m* = metr, *W* = watt, *Fe* = železo, *5 %* = pět procent, *5%* = pětiprocentní. Značkami je i deset arabských číslic (0–9), římské číslice (adaptovaná velká římská písmena *I, V, X, C...*) a seskupení arabských nebo římských číslic, např. 2010, *MMX*. Za značkami se kromě řadových číslic nepíše tečka.

Někdy se zvláště vyděluje skupina zkratk. **Zkratky** vznikly zkrácením názvů, např. *j. č.* = jednotné číslo, *a. s.* = akciová společnost, *lat.* = latinsky.

V písmu užíváme také **rozdělovací** (interpunkční) **znaménka** *. , ; ? ! : „ – - ... ()*, tj. tečka, čárka, středník, otazník, vykřičník, dvojtečka, uvozovky, pomlčka, spojovník, tři tečky, závorky.

Písemné dorozumívání s mezinárodní platností umožňují **piktogramy, se kterými se můžeme setkat např. ve veřejných budovách, při cestování** apod.

České písmo je podle typu latinské, **latinka**. Soubor písmen včetně diakritických znamének tvoří **abecedu**. Česká abeceda má 42 písmen, z toho 37 domácích a 5 cizích (**f, g, q, x, w**), a jednu spřežku **ch**. V praxi se užívají dva typy písma. Písmo

psací a tiskací, obě ve dvou variantách: majuskule (velké) a minuskule (malé). Tiskací písmo má mnoho typových variant.

Zásady, jimiž se řídí užívání písmen při psaní, tvoří **pravopis** (*ortografie*). Pravopis plní **funkci zaznamenávací** a **vybavovací**. Vybavovací funkce je velice důležitá, neboť běžní uživatelé jazyka v životě daleko více čtou než píší. Je však obtížné zaznamenat psaný text tak, aby odpovídal přesně textu mluvenému.

V každém jazyku existují jednotná a závazná pravidla zápisu mluvené řeči. **Pravidla českého pravopisu** respektují určité zásady a principy. Základním principem českého pravopisu je **princip fonologický** (hláskový). Z grafické podoby jazyka lze jednoznačně poznat znění slova, někdy grafika rozlišuje dokonce i různý obsah lépe než mluvený jazyk, např. vyslovené/foneticky realizované slovo [*objet*] má dva zcela odlišné významy, které postihuje jeho grafická podoba: *objet* a *oběd*. Jednoduchý vztah fonémů a grafémů narušují v češtině **princip etymologicko-morfologický** a **historický**, slova píšeme v souladu s jejich původem a v grafice zachováváme značky i pro zvuky, které již ztratily fonologickou funkci (**y, ý, ů**). Například *zpěv* [*spjɛf*] – *zpěvy* [*spjɛvi*], *led* [*lɛt*] – *ledu* [*lɛdu*], *chlapi* – *chlapy* [*chlapi*], *úl* [*úl*], *půl* [*púl*], pravopisně rozlišujeme kategorii životnosti a neživotnosti – *Francouzi* [*frãncouzi*] a *řezy* [*řezi*], v pravopisu nezachycujeme asimilaci a neutralizaci znělosti apod. V pravopisu se uplatňuje také **princip sémantický**, který umožňuje pravopisně rozlišit akustická homonyma, jako například ve větě *Pan Bílý bílí bílý dům*.

Zvuková stránka jazyka podléhá různým vývojovým změnám a pravopisná pravidla mohou zastarávat. Proto také čas od času nastupují reformy pravopisu. V češtině byly poslední pravopisné reformy provedeny v roce 1957 a 1993. Od té doby prošla pravopisná pravidla několika úpravami. Všechny úpravy usilují o to, aby se pravopis zjednodušil a současně plnil co nejlépe funkci zaznamenávací i vybavovací.

Pravopisná pravidla vykládají jevy, ve kterých se odlišuje psaní od zvukové formy. Kniha *Pravidla českého pravopisu* (viz Literatura) se skládá ze dvou částí: výklad pravidel a pravopisný slovník. Při psaní je třeba se řídit podle nejnovějšího vydání *Pravidel*.

3. SLOVNÍ ZÁSoba

(P. Hauser)

Všechna slova jednoho jazyka tvoří jeho **slovní zásobu**. Slovní zásoba češtiny je bohatá a složitá. Nejpropracovanější a nejrozvinutější slovní zásobu má jazyk spisovný.

3.1 SLOVO – ZÁKLADNÍ JEDNOTKA SLOVNÍ ZÁSoby

Slovo jako jednotka slovní zásoby má svou stránku **formální a významovou**. Po **formální stránce** je slovo **skupina hlásek**, zřídka hláska jedna. V češtině jsou takovými jednohláskovými slovy předložky: *s, v, z, k, u* a spojky: *a, i*. Slova tvořená velkým počtem hlásek nejsou v češtině častá. Nejdelšími slovy jsou složená přídavná jména, např. *jihoamerický, červenomodrobílý*, a tvary 3. stupně přídavných jmen: *nejnepřístupnější, nejobhospodařovatelnější* aj. **Obsahovou stránku** slova tvoří jeho **význam**, pojmenování určité skutečnosti. Význam vytváří z příslušné skupiny hlásek slovo. Podle své funkce je slovo **základní pojmenovávací jednotkou**. Toto sepětí dvou stránek slova způsobuje, že jeho existence je vázána na jeden národní jazyk. Důležitým znakem slova je jeho samostatnost. Projevuje se možností přemístit slova ve větě nebo vložit mezi slova slovo jiné: *Školní budova je na konci ulice. Na konci ulice je školní budova. Na konci této ulice je nová školní budova.*

V psaném jazyce se **samostatnost** slova vyznačuje **psaním odděleným od ostatních slov**. Slovo je v řádku útvar „od mezery k mezeře“. Výjimkou je jediné nesamostatné slovo v češtině, spojka *-li*. Připojuje se za slovesný tvar a v písmu se od něho odděluje spojovníkem: *máš-li zájem, přijdi*.

3.2 VÝZNAM SLOVA

Význam slova jako pojmenovávací jednotky je jeho **vztah ke skutečnosti**. Je pro ni označením, značkou: *lipan* je sladkovodní ryba, *chlum* je menší

kopec apod. Tento **význam** označujeme jako **slovní** nebo **věcný**. Slovo je i jednotkou mluvnickou. Začlenění do mluvnické stavby a úkoly, které přitom plní, jsou **významy mluvnické** neboli **mluvnické kategorie**. Jsou jimi např. rod, číslo, pád, způsob, osoba aj. Základní je kategorie **slovního druhu**, která je mluvnická i věcná (*lexikální*). K některému slovnímu druhu se přiřazuje každé slovo (o tom viz podkapitola 5.1.1.2).

3.2.1 JEDNOVÝZNAMOVOST A MNOHOVÝZNAMOVOST

3.2.1.1 Jednovýznamovost

Některá slova označují jen jednu skutečnost, mají **jeden význam**. Jednovýznamovost slova však neznamená, že označuje jen skutečnost zcela jedinečnou, ale **celou třídu**, celý **druh** skutečností. Například slovem *chroust* označujeme všechny brouky tohoto druhu, slovem *zájmeno* všechna slova mající znaky typické pro tento slovní druh.

Jednoznačnými jsou slova ve dvou velkých skupinách: **vlastní jména** a **odborné názvy**. **Vlastní jména osob** označují vždy osoby mužské nebo ženské: *Jan, Petr, Vlasta, Věra*. Osob nesoucích jméno je však značný počet. Podobně fungují i **jména místní**: *Brno, Zlín, Praděd* aj. Některá místní jména mohou označovat i více obcí, např. *Lhota, Újezd*, jiná jména označují různé skutečnosti, např. *Morava* = země, řeka, *Jihlava* = město, řeka. Pak už jednovýznamová nejsou. Vlastních jmen bývá také použito k pojmenování skutečností, které jsou označeny jmény obecnými, např. zařízení: *kavárna Vltava, cukrárna Nitra*; výrobků: *nádobí Šárka*; uměleckých děl: *opera Dalibor, povídka Karla* apod. I tak se vlastní jména stanou vícevýznamovými. Druhou skupinou jednovýznamových slov jsou **odborné názvy**. Setkáváme se s nimi v mnoha oborech: *podmět, přísudek, citoslovce; pestík, blizna, okolík; lichoběžník, tečna, poloměr* aj. Jednovýznamová jsou i některá jednotlivá slova: *dopis, mravenec, voda* aj.

3.2.1.2 Mnohovýznamovost

Pro každou skutečnost nemáme v jazyce vždy určité slovo, neboť skutečnost je příliš složitá a rozrůzněná. Mnoho slov označuje i více skutečností, mají tedy více významů, jsou **mnohovýznamová**. **Mnohovýznamovost** vzniká tak, že se slovo použije i **pro označení jiné skutečnosti**, která je se skutečností slovem původně označenou v **nějakém vztahu vnějším nebo vnitřním**. Slovo pak má vedle původního významu, který je jeho významem základním, další významy přenesené. **Podle typu přenosu** rozlišujeme **metaforu, metonymii a synekdochu**.

Poznámka:

V nauce o slovní zásobě pojednáváme jen o takto označených významech stálých, které jsou pevnou součástí významové struktury slova. Jiné je toto označení pro významy aktuální v uměleckém stylu. Stálé významy zaznamenává slovník, aktuální nikoli.

■ A. Metafora

Metafora je přenesení slova na základě vnějšího vztahu označované skutečnosti se skutečností původní. Tímto vztahem je podobnost v **tvaru**, např. *oko* – orgán zraku, oko na polévce, smyčka; může jím být podoba v **barvě**: *cihlový dům* – *cihlová* barva; v **umístění**: *čelo* hlavy – *čelo* průvodu; v **funkci**: *pero* ptačí – psací nástroj. Metaforou je i přenesení **jmen zvířat na rostliny**: *kočičky*, *orlíček*, *kozlík*; **jmen věcí na rostliny**: *penízek*, *přeslička*, *mečík*; **jmen věcí na části těla**: *lopatka*, *bubínek*, *kovadlinka*, *stolička*. Metaforické významy **přídavných jmen** vznikají **přenesením vlastností** konkrétních skutečností **na abstrakta**: *těžká* práce, *hluboké* znalosti, *vřelé* přátelství. U sloves jsou metaforami nejčastěji **personifikace**: slovesa pojmenovávající obvykle děje typické pro živé bytosti označují děje přisuzované neživým jevům: *slunce vychází*, *motor běží*, *hodiny jdou*.

■ B. Metonymie

Metonymie je **přenášení pojmenování na nové skutečnosti podle vnitřních významových souvislostí**. Častým metonymickým významem **dějových jmen** je význam **činitelů tohoto děje**: *stráž* (děj → lidé), podobně *hlídka*, *ochrana*, *správa*; význam **výsledku děje**: *návrh*, *zápis*, *psaní*, *stavba*, *sběr*. Název **děje** se může přenést **na místo**: *vyhlídka*, *zastávka*, *průchod*. Metonymií je **přenos názvu vlastnosti na jejího nositele**: *dobrota*, *sladkost*, *samota*, *bohatství*. Jiným typem metonymie je **přenos názvu materiálu na výrobky** z něho zhotovené: *porcelán*, *sklo*, *cín* – nádobí; *dřevo*, *plechy* – hudební nástroje; *železa* – pouta. Jindy **se názvy míst přenesou na výrobky** na něm vyráběné: *manšestr*; *damašek* – textilie; *plzeň* – pivo, *šampaň*, *malaga* – vína. V kontextovém užití **se přenáší název autora na jeho dílo**: *číst Čapka*, *Jiráská*, *Němcovou*, *poslouchat Dvořáka*, *hrát Smetanu* apod. **Vlastní jména osob** se mohou stát **označením typu** a stanou se obecnými: *donchuán*, *mecenáš*, *mentor*. Metonymické významy mají pouze podstatná jména.

■ C. Synekdocha

Synekdocha znamená přenesení dané skutečnosti na základě rozsahových poměrů vztahu celku a části. Synekdochické významy mají také pouze podstatná jména.

Název části se přenesle na **celek**: *kolo* = jízdni kolo, *vrch* = horní část kopce, pak celý kopec (*Žďárské vrchy*); název plodu se stane názvem pro celou rostlinu: *meruňka*, *ořech*, *jahoda*, *malina*. Řidší je přenos **názvu celku** na jeho **části**: *tabák* je název rostliny i jejích usušených listů, podobně *čaj*, *bavlna*.

Poznámka:

Vznik některých nových významů má i důsledky pravopisné: *Plzeň – plzeň*, *Babylon – babylon* apod. a u jmen mužského rodu i mluvnické: jména životná se stanou neživotnými: *koniček*: 2. a 4. pád *konička – konička*; 2. pád *koničku*, 4. pád *koniček* apod.

3.2.2 VÝZNAMOVÉ VZTAHY MEZI SLOVY

3.2.2.1 Homonyma

Vztahy mezi slovy vyplývají z poměrů mezi stránkou **formální**, **tvárovou** a **významovou**. Prvním případem je výskyt stejné formy, stejných slov s různým významem. Nejde přitom o přenos pojmenování jedné skutečnosti na skutečnost jinou, tj. o mnohovýznamovost, o slovo, jehož přenesené významy stále mají vztah k významu základnímu, ale o dvě stejně znějící **slova** od původu **různá**, u nichž je **shoda formy náhodná**. Taková stejná slova označujeme názvem **homonyma**.

- **Homonymy shodnými ve všech tvarech** jsou slova: *rys* označující zvíře, tah v tváři, výkres, náčrt; *jeřáb* označující ptáka, strom, stroj.
- Jiná slova jsou **homonymní pouze v jednom tvaru**: *tři* – číslovka v 1. a 4. pádě × rozkazovací způsob slovesa *třít* v jednotném čísle; *ženu* – 4. pád slova *žena*, 1. os. jednotného čísla slovesa *hnát*. Tyto náhodné shody v tvarech se označují jako **homoformy**.
- Některá slova jsou **homonymní jen v podobě mluvené**: *vézt – vést*, *let – led*, jiná jen v podobě psané: *bít – být*, *bidlo – bydlo*.
- Stejně tvary pro více pádů nazýváme **tvárová homonyma**, např. *hrady* v 1., 4. a 7. pádě množného čísla, *ženě* v 3. a 6. pádě jednotného čísla aj.

3.2.2.2 Synonyma

Dvě nebo více různých slov označujících stejnou skutečnost, tedy slova se stejným významem, nazýváme **synonyma**: *chyba – omyl*, *malý – nepatrný*, *hned – okamžitě*.

Synonymie u **mnohoznačných** slov se projevuje v tom, že jedno mnohoznačné slovo může mít v každém ze svých významů jiné synonymum: *dobré jídlo – chutné jídlo*; *dobrý čin – správný čin*, nebo v některém významu synonymum nemají vůbec: *jazyk – řeč*, *jazyk v ústech* – Ø. Významová shoda je patrná již ve srovnání

izolovaných slov, prokazatelným stejným znakem je možnost záměny synonymem ve stejném kontextu.

- Zaměnitelnost slova **stejným synonymem ve všech kontextech** není častá. Takovými **úplnými synonymy** jsou např.: *hezký – pěkný, kouř – dým, říci – povědět*; bývají jimi dvojice slov, z nichž jedno je domácí a druhé cizího původu: *gramatika – mluvnice, vokál – samohláska, botanika – rostlinopis, minorita – menšina* apod.
- Častější než taková naprostá synonyma jsou **synonyma částečná**, shodná v určitých kontextech, srov. např. *konec referátu – závěr referátu*, ale pouze *konec provazu, vyvodit závěr*.
- Mnohá synonyma se shodují v základním významu, liší se však **dalšími příznaky**. Takovým je **příznak intenzity**: *práce – námaha, volat – křičet, krásný – nádherný, velký – obrovský*; **příznak citový**: *pes – hafan, příjemný – miloučký, spát – hajat*.
- K slovům neutrálním existují synonyma s **příznakem stylovým**: *jaro – vesna, protože – jelikož, mluvit – pravit, zemřít – zesnout*; k neutrálním běžným slovům mohou být synonymní slova zastaralá, **archaismy**: *bažina – močidlo, kožich – krzno, taška – mošna*.
- Synonyma se často mohou **lišit i v užívání**: se slovy běžně užívanými mohou být synonymní **slova řídká**: *foukat – vát, petlice – závěra, prameniště – vrchoviště, vyčnělý – vyčouhlý*.
- Synonymní jsou vždy slova stejného slovního druhu: podstatná jména: *rok – léto, stáří – věk, kobyla – klisna*; přídavná jména: *modrý – blankytný – azurový, hlučný – hlasitý, teplý – horký, vařící*; zájmena: *nikdo – žádný, tamten – onen*; číslovky neurčité: *mnoho – moc, málo – pár, několik*; slovesa: *dělat – konat – pracovat, dívat se – hledět – koukat, lesknout se – zářit – blyštít se*; příslovce: *brzy – záhy, ráno – jitro, zde – tu – tady*; spojky: *ale – však, jakmile – sotvaže, protože – poněvadž – jelikož*; částice: *asi – snad – možná, ať – kéž – nechť*.

■ Synonymní pole a řady

Synonyma se seskupují do **synonymních řad**. Na počátku řady stojí slovo označující danou skutečnost bez vedlejších příznaků svým základním významem. K němu se pak přiřazují synonyma podle blízkosti významu: *obrovský – velikánská – rozsáhlý; mluvit – říkat – pravit – povídat – sdělovat*. **Synonymní pole** seskupují synonyma kolem dominanty: *pěšina – stezka – vozovka – cesta – silnice – pouť*. Synonyma jsou jazykovým prostředkem výrazně přispívajícím k pestrosti a odstíněnosti jazykových projevů. Využívá jich především styl umělecký a publicistický.

3.2.2.3 Antonyma

Slova spojuje i **význam protikladný**, kdy jedno slovo představuje klad a druhé zápor. Vytváří se tak dvojice slov, z nichž význam jednoho je opakem významu druhého. Slova takto vázaná jsou **antonyma**. Antonymní páry netvoří všechna slova, ale jen ta, v jejichž významu je obsažen znak, k němuž může existovat protiklad. Buď se přitom členy dvojice spjaté protikladným významem **vzájemně vylučují**, např. *konečný – nekonečný*, nebo se nevylučují a předpokládají existenci dalšího, tzv. „středního“ členu: *černý – (šedý) – bílý*. V logice se první poměr označuje názvem **kontradiktorický**, druhý **kontrární**.

Po výrazové stránce jsou antonyma **lexikální**, tvořená nepřibuznými slovy: *světlo – tma, den – noc, pravý – levý*, nebo **slovotvorná**, jimiž jsou slova přibuzná. Protiklad představují slova se zápornou předponou **ne-**: *nedokonavý – dokonavý, kuřák – nekuřák, platit – neplatit, ni-*: *kdo – nikdo, kde – nikde, bez-*: *vadný – bezvadný, motorový – bezmotorový*.

3.3 SLOŽENÍ SLOVNÍ ZÁSObY

Slovní zásoba českého jazyka je velmi rozsáhlá. Počet slov nelze přesně zachytit. Známe jen jejich zastoupení ve slovnících. Náš největší *Příruční slovník jazyka českého* (viz Literatura) obsahuje asi 250 000 slovních hesel. Přitom nezachycuje odborná slova všech oborů. A těch je velký počet. Uživatelé jazyka využívají jen malou část této zásoby, pro běžné životní potřeby je to kolem 5 000 slov. Skutečně **používaná slovní zásoba** každého uživatele je jeho **aktivní slovní zásoba**. Vedle ní ovládá každý ještě velký počet slov tak, že jim rozumí, je to jeho **pasivní slovní zásoba**. U běžného uživatele jazyka bývá asi pětikrát vyšší než slovní zásoba aktivní.

Pro jazykovědu je však důležitější vnitřní rozlišení slovní zásoby, tj. části základní – **jádra slovní zásoby** a **části proměnlivé**. **Jádro slovní zásoby** tvoří slova stará, setrvávající v jazyce i po dlouhá staletí. Touto stabilitou udržuje jazyk svou kontinuitu, návaznost mezi generacemi uživatelů a epochami vývoje. Jsou to slova označující běžné a důležité jevy skutečnosti: *muž, žena, voda, země, hlava, ruka, pole, les*; základní vlastnosti: *velký, silný, sladký, bílý, modrý, ostrý*; základní děje: *žít, jít, jíst, spát* a vztahy: *a, protože, když*. **Proměnlivá část** se mění, doplňuje o slova nová, potřebná pro označení nových skutečností měnícího se života.

3.3.1 VRSTVY VE SLOVNÍ ZÁSobĚ

Většina slov pojmenovává skutečnosti bez zvláštních příznaků, lze je použít v různých oblastech komunikace, jsou to *slova neutrální*. Vedle nich existují slova, která mají vedle funkce pojmenovávající ještě některé další příznaky a podle nich se spojují do zvláštních vrstev. Příznaky vycházejí z různých hledisek, jsou pro jednotlivé vrstvy charakteristické a dostatečně je typizují.

3.3.1.1 Vrstva slov z nespisovných útvarů

Do mluvených projevů spisovných pronikají v regionálních oblastech slova dialektů a interdialektů. Slova pro běžné skutečnosti, s nimiž se setkáme v každodenním životě, a tedy často užívaná, ztrácejí pak regionální zabarvení a pocíťují se jako stylově hovorová. V Čechách jsou to slova **obecné češtiny**, např. *holka, flinta, gruntovat*. Regionální rozdíly ve slovní zásobě jsou patrné ze srovnání pojmenování užívaných pro stejné skutečnosti v regionech českých a moravských, např. *holka – děvče, posvěcení – hody, truhlář – stolař, rozsvítit – rožnout, vesnice – dědina, větev – haluz, sud – bečka*. Z moravským regionů pronikají do mluvených projevů i typická slova nářeční: *rež (žito), veselka (svatba)*. Některá zůstávají omezená jen na širší regionální oblast, např. *ogar (chlapec), erteple (brambory)*.

Do mluvených projevů pronikají i slova z mluvy sociálních prostředí, často ze zájmového prostředí sportovního: *fanoušek, fandit, štreka*, dále různé názvy řemeslnické: *šmirgl, vercajk, vint, majzl, pucovat, mašina*.

3.3.1.2 Vrstva slov se slohovými příznaky

Podle těchto příznaků se vydělují *slova hovorová, knižní, termíny a poetismy*.

■ A. Slova hovorová

Hovorovými se stávají, jak jsme uvedli, slova regionální a ze sociálního prostředí. Hovorová slova, vázaná na projevy mluvené, se odlišují od slov neutrálních a knižních. Knižní slova jsou používána především v jazyce psaném. Mluvenost spojuje hovorová slova se slovy z útvarů nespisovných. Často to jsou slova nahrazující jednoslovnou univerbizovanou formou víceslovná pojmenování neutrální. Tím se stávají běžně užívanými, ztrácejí svůj původní nespisovný příznak, např. *písemka* × *písemná zkouška*, podobně *češtinář, němčinář, panelák, tramvajenka, záchranka*. Hovorovými jsou hodnotící přídavná jména. Například k neutrálnímu slovu *veliký*

jsou synonymy hovorové výrazy *ohromný, obrovský, šiléný, báječný, fantastický*. V názvech obyvatel se k neutrálním odvozeninám s příponou **-an** považují za hovorové odvozeniny s příponou **-ák**: *Brňan – Brňák, Plzeňák, Ostravák, Budějovičák, Třebíčák* aj. Hovorové jsou i jiné názvy osob s touto příponou: *funebrák, škodovák, zbrojovák* i názvy jiných skutečností: *učitelák, baloňák, rolák, věžák*. Do hovorové vrstvy se vřadila i některá slova přejatá: *kšeft, ksicht, flek, rajtovat, parta*.

■ B. Slova knižní

Knižní slova jsou omezená na jazyk psaný, vyskytují se však také v mluvených projevech slavnostních: *praviti, stríci, šumný, čacký, líce, žertva, arci, taktéž, týž*. Knižními se stávají i slova přejatá: *perlustrovat, konstituce, komparace, konkluze*.

■ C. Termíny

Odborné názvy a termíny tvoří nejpočetnější vrstvu pojmenování užívaných v odborném stylu. Jejich soubor je nazýván **odborné názvosloví, terminologie**. Podle příslušných oborů mluvíme o terminologii jazykovědné, fyzikální, chemické apod. Uvnitř terminologie je souhrn termínů pojmenovávajících jednotlivé jevy daného oboru, jeho **nomenklatura**. Nejpočetnější nomenklaturu má *botanika* pro pojmenování rostlin a *zoologie* pro pojmenování živočichů. Základním úkolem terminologie je pojmenovat určenou skutečnost přesně a jednoznačně. Proto jsou jako termíny vhodná slova jednovýznamová: *zájmeno, kolmice, poledník*. Mnohovýznamová slova jsou termíny jen v jednom svém významu a jsou tak jednoznačná příslušnému oboru, např. mnohovýznamové slovo *spojka* je v jazykovědě termínem – označením slovního druhu. Úkolem termínů je **pojmenovávat bez citových příznaků**. Pokud se stanou termíny slova v běžném užití s takovými příznaky, v úloze termínů je ztrácejí, např. zdrobnělá slova v označení částí těla: *lopatka, bubínek, kovadlinka*. Dalším znakem termínů je jejich **ustálenost**. K jejich změně dochází jen v vážných důvodech. Jejich ustálená podoba je také normalizována se závaznou platností. Jen málo termínů jsou **slova značková**, bez zřetelné motivace slovtvorné: *blizna, věta, slezina*. Větší část jsou **slova motivovaná, odvozená**: *přímka, číslovka, prajazyk* a **složená**: *tlakoměr, jazykověda, hmyzožravec* i tvořená zvláštními způsoby: *tbc, c vitamin, RH faktor*. Velmi početná jsou také **terminologická sousloví**, např. spojení podstatného jména s přívlastkem: *přídavné jméno, severní pól, ostrý úhel* aj. Mnoho termínů představují i slova cizí, přejatá z různých jazyků: *infinitiv, tenis, spirála*, mnohá jsou mezinárodní: *republika, parlament, diktatura*. Pokud se stanou termíny slova běžná, dostávají nový odborný význam: *předmět* (větný člen), *branka* (gól), *prapor* (vojenský oddíl).

Podle slovních druhů jsou termíny především podstatná jména: *podmět, verš, asimilace, seriál, savec*. Přídavná jména jsou termíny ve spojení se jmény podstatnými: *pravouhlý trojúhelník, dvouděložné rostliny, symfonická báseň*. Termíny jsou i slovesa: *dělit, násobit, skloňovat, časovat*.

Termíny jsou nejen nejrozsáhlejší vrstvou, ale také nejvíce proměnlivou. Reagují bezprostředně a rychle na společenský vývoj všech oblastí. Nové termíny stále vznikají. Staré termíny, označující skutečnosti obecně přejaté, se postupně stávají běžnými slovy, ztrácejí svůj odborný příznak, např. *informace, seriál, obrazovka, rehabilitace*.

■ D. Poetismy

Poetismy jsou slova vzniklá pro vyjadřování umělecké a na tento styl omezená, a proto nejsou početná. Charakterizují starší umělecká díla, kdy byla záměrně užívána, někdy i tvořena. Některá působí více jako knižní než poetická: *vesna, jeseň, luna, ručej, komoň*. Poetismy jsou dnes nezvyklé slovtvorné podoby: *skalina, lučina, lesina*. V novější době vytvářeli poetická slova někteří autoři a jejich užívání zůstalo omezeno jen na jejich dílo, např. F. Halas: *kostižerný, zimula, přištěbetat*.

3.3.1.3 Vrstva slov s časovými příznaky

Podle časových příznaků rozlišujeme slova zastaralá, **archaismy**, a slova nově vzniklá, **neologismy**. Zastaralá slova vyšla z užívání a byla nahrazena jinými slovy: *lazebník, šalše* (omáčka), *kamizola* (kazajka), *šlojř* (závoj), *dušesloví* (psychologie). Zastaralá slova, užívaná pro označení zaniklých skutečností, nazýváme **historismy**. Některá označují staré předměty: *halapartna, pranýř*; společenské hodnoty a poměry: *kaprál, mušketýr*; z doby poměrně nedávné: *čeledín, deputátník, šafář* aj. Archaismů a historismů se užívá v umělecké próze, v historických románech pro charakteristiku prostředí a postav. V odborných historických pojednáních jsou pojmenováními základními. Neologismy označují nově vzniklé skutečnosti. Z počátečního užívání malým okruhem uživatelů, např. odborníků, se mohou šířit, jakmile se pojmenovaná skutečnost stane více známou. Mohou pak ztratit příznak novosti a stát se slovem neutrálním, např. *raketoplán, kosmonaut, monoskop, mobilní telefon* apod.

Posuzování slov jako archaismy a neologismy se váže vždy k určitému datu. Užívání slov je plynulý proces a dobové hodnocení se může postupně měnit. Tak si vysvětlíme, že tyto údaje u mnohých slov ve slovníku vyšlém před padesáti lety už nejsou věrohodné.

3.3.1.4 Vrstva slov řídkých

Podle frekvence v užívání se vyděluje skupina slov s nízkou frekvencí, slova řídká. K některým z nich existují synonyma běžně užívaná, např. *dopisnice* a běžné *pohlednice*, *kon* a *úkon*. Mnohá běžné synonymum nemají – *dopalek*, *dochvěv*, *samotiti*. Řídká mohou být slova z jiných vrstev. Nejčastěji slova knižní: *čacký*, *žertva* (oběť), *kdyžtě* a archaismy *šenkýř*, *rynek*.

Určení slov jako řídkých vyplývá z jejich užívání, z živého procesu a je stejně jako vydělení slov podle časových příznaků závislé na době zjišťování jejich znaků. Řídká slova se mohou stát běžně užívanými, nebo se přestanou užívat a zaniknou.

3.3.1.5 Vrstva slov citových

Zvláštní vrstvu tvoří slova, která vedle své pojmenovací funkce mají ještě vyjádření citové. Označují skutečnosti jako milé, příjemné, nebo naopak nepříjemné. U některých slov se může tento příznak stát dokonce významem základním. Citový příznak je spjat s kategorií zdobnělin a slov zveličelých. První mají citový příznak pozitivní: *chlapeček*, *kočička*, *hlavička*. Jen citový význam (zdrobnělý není ani logicky možný) mají slova označující osoby blízké: *tatínek*, *maminka*, *strýček*, *babička*, ale i jiné, např. *vodička*, *srdíčko*, *sluníčko*, *mličko*. Zveličená slova mají příznak záporný, často znevažující: *chlapisko*, *babizna*, *psisko*, *nosáč* aj. I u nich jde často jen o citové zhodnocení, nikoli pojmenování něčeho velkého. Citových slov se užívá zejména v živých projevech mluvených, objevují se v stylové vrstvě hovorové, v nespisovných útvarech, častá jsou ve vrstvě slangové, a zejména v argotu.

3.3.1.6 Vrstva slov cizích

Slovní zásoba se rozšiřuje velmi hojně o přejímání slov z jazyků cizích. Děje se tak již od velmi starých dob. Slova přejatá ve staré době, ale i některá z doby nové se přizpůsobila slovům domácím ve výslovnosti, pravopise i v tvarosloví. Zcela zdomácněla a jako cizí se přestala pociťovat, např. *škola*, *cihla*, *plech*, *kostel*, *banka*, *peníz*. Mnohá slova si rysy odlišnosti – „cizosti“ zachovávají: *gymnázium*, *krize*, *lokomotiva*, *praxe*, *technika*, *kupé*, *datum* – *data*. Cizí slova se přejímala pro pojmenování nových skutečností. Jsou svědkem civilizačního vývoje naší národní společnosti.

S přijetím křesťanství přešlo do češtiny mnoho slov z liturgického jazyka latiny: *mše*, *biskup*, *univerzita*, *fara* i mnoho slov kulturních: *student*, *profesor*, *literatura*,

ale i názvů obyčejných věcí: *kalamář, křída, košile, koruna, komora*. Ze sousedních jazyků byla do češtiny přejímána slova z různých oblastí. Z němčiny pocházejí např. výrazy *haléř, kamarád, knedlík, punčocha, špendlík, šunka* a mnoho dalších. Ze slovenštiny jsme přejali slova *zástava, zbojník, nárokovat*. Ze slovanských jazyků přecházela do češtiny nová slova od doby národního obrození. Z ruštiny pocházejí slova *lyže, paluba, maják, kormidlo, tuleň, náčelník, vzduch, slída, sloh*. Polského původu jsou slova *ochota, okres, vzor*, ze srbštiny: *junák, opánky, snacha*. Několik slov pochází z jiných evropských jazyků; z francouzštiny: *parfém, parlament, hotel, inženýr, angažmá, žervé*; z itaštiny: *banka, festival, klarinet, loterie, pláž*; z angličtiny pocházejí názvy sportovní: *tenis, box, hokej, klub, rekord*; ze španělštiny pocházejí např. slova: *armáda, eldorádo, kokos*, z maďarštiny: *husar, kočí, guláš*. Čeština přejala slova i z jazyků vzdálených: z arabštiny: *admirál, káva, algebra*, z perštiny: *divan, kabát*, z čínštiny: *čaj, sója, kaolin*.

Bez cizích slov se v komunikaci neobejdeme. Za mnohá nemáme domácí náhrady, např. *automobil, tramvaj, elektrína*. Značný počet cizích slov jsou termíny v mnoha oborech vědeckých a technických: *filozofie, magnet, sinus, turbína, biolog, katar*. Mimo odbornou oblast, kde jsou v běžné komunikaci obvyklá slova domácí, neužíváme cizích slov nadbytečně. Někdy se tak děje pro podtržení výlučnosti a zvláštnosti. V nové době je to užívání anglicismů v publicistice a reklamách.

3.3.2 VÍCESLOVNÁ POJMENOVÁNÍ

Pro pojmenování jednotlivých skutečností slouží v jazyce vedle samostatných slov i pojmenování víceslovná.

3.3.2.1 Sousední/sdružená pojmenování

Sousední neboli **sdružená pojmenování** jsou víceslovná pojmenování s ustáleným, neměnným významem, jejichž význam je zpravidla odvoditelný z významu jejich jednotlivých složek. Jsou vázána syntaktickými vztahy stejně jako spojení slov ve větě. Od volného spojení slov je odlišuje právě jednotný význam. Například slovo *jméno* může být v různém užití rozvíto přívlastky s různými významy: *douhé jméno, známé, vhodné* aj. Ve sdruženém pojmenování – v sousloví *přídavné jméno* však označuje zvláštní slovní druh, a to právě jen v tomto spojení. Jenom celé sdružené pojmenování je synonymní s jednoslovným cizím názvem *adjektivum*.

Podle slovnědruhové povahy základního slova rozlišujeme sousloví **substantivní, slovesná i příslovečná**.

■ A. Sousloví substantivní

1. Typ *jízdní kolo*

Sousloví tohoto typu jsou tvořena přívlastkovým přídavným jménem a podstatným jménem (substantivem), které je jejich členem základním. Pojmenovávají běžné skutečnosti: *pitná voda, hrubá mouka, nákladní vlak, panelový dům* aj. Uplatnila se hojně v terminologii různých oborů: *větný člen, minulý čas, orbitální stanice, oběžná dráha, sudé číslo, výtvarná výchova, polární záře, jižní pól*. Sousloví tohoto druhu jsou také nomenklaturními názvy rostlin, živočichů, chemických sloučenin. Mají však obrácená pořadí členů: *křivatec luční, čičorka pestrá, lebeda lesklá, krtek obecný, labuť velká, kudlanka nábožná; kyselina sírová, chlorid sodný, kysličník uhličitý*. Zvláštní podtyp tvoří sousloví s přídavným jménem přívlastňovacím odvozeným z vlastního jména osoby: *Pythagorova věta, Archimédův zákon, Purkyňův fenomén*. Početná sousloví jsou zeměpisnými názvy: *Nová Ves, Velké Meziříčí, Králícký Sněžník, Vysoké Tatry, Divoká Orlice, Teplá Vltava*.

2. Typ *rys ostrovid*

V sousloví jsou spojena dvě podstatná jména, druhé v úloze shodného přívlastku. Pojmenovávají často rostliny: *hřib satan, oměj šalamounek, pryšec chvojka*; zvířata: *tetřev hlušec, káně myšilov, medvěd brtník*.

3. Typ *úhel dopadu, vrh koulí*

Podstatné jméno je v tomto spojení rozvito neshodným přívlastkem. Sousloví bývají často termíny: *rovnice přímky, stav beztlíže, stupnice tvrdosti, hod diskem, skok o tyči, kolo na hřídeli*. Uplatňují se také jako zeměpisné názvy: *Lhota u Lysic, Vrbno pod Pradědem, Rychnov nad Kněžnou*.

■ B. Sousloví slovesná

Slovesná sousloví jsou řídká: *běžet naprázdno, dávat pozor, mít rád*.

■ C. Sousloví příslovečná

Příslovečnými souslovími jsou rýmovaná spojení slov často jen na výskyt v nich omezená: *křížem krážem, třesky plesky, láry fáry*.

3.3.2.2 Frazeologismy

■ A. Význam frazeologismů

Frazeologismy jsou **sdužená pojmenování** vyznačující se ustáleností tvarovou a **obrazným významem**.

- Obrazný význam může mít **jen jeden člen víceslovného pojmenování**, nejčastěji přídavné jméno v přívlastku rozvíjejícím jméno podstatné. V pojmenování *vlčí mák* má slovo *mák* svůj základní význam, ale slovo *vlčí* má jiný význam než ve spojeních *vlčí smečka*, *vlčí zuby* – znamená „nepěstovaný“, „divoký“. Tento obrazný frazeologický význam má jen v uvedeném spojení. Obdobně mají obrazný význam přídavná jména v pojmenováních *černý kašel*, *slépé střevo*, *lehká atletika*, *mléčné zuby*, *psí víno*.
- Ve druhém typu frazeologismu **ztrácejí všechna slova víceslovného pojmenování svůj původní význam a nový význam obrazný získává spojení jako celek**: *bílá vrána* neoznačuje vránu s bílým peřím, jak by vyplývalo z volného spojení slov, ale znamená výjimku, něco zcela nezvyklého. Podobný frazeologický význam mají spojení: *kuří oko*, *španělský ptáček*, *volské oko* (názvy jídel), *kozí brada*, *vrání oko* (názvy rostlin), *Velký vůz*, *Malý vůz* (názvy souhvězdí). Obrazné významy mají i frazeologismy se slovesy: *vzít nohy na ramena (utéci)*, *nalít čistého vína (říci pravdu)*, *vzít oči do hrsti (pozorně se dívat)*. Slovesa v nich bývají v tvarech vyžádaných kontextem, v příkladech je uvádíme v infinitivu.
- Součástí frazeologismů bývají také slova, která mimo ně neexistují: *honit bycha*, *dělat cavyky*, *mít něco za lubem*, *dát na pamětnou*, *za vyučenou*, *na srozuměnou*.
- Hojně jsou frazeologismy přirovnávací. Přirovnávají jev ke skutečnosti vyjádřené podstatným jménem: *kluk jako buk*, *rána jako z děla*; přídavným jménem: *ostrý jako břitva*, *hluchý jako poleno*, *bledý jako stěna*; slovesem: *spí jako dudek*; *lže, jak když tiskne*.

■ B. Třídění frazeologismů

Frazeologismy lze třídit z různých hledisek. Výhodné je **roztřídění podle základového slovního druhu** určovaného slova, kterým bývá podstatné jméno – **substantivní frazeologismy**: *tichá voda*, *krokodýlí slzy*, *kolo dějin*, *želízko v ohni*, *každý pes jiná ves*; přídavné jméno – **adjektivní frazeologismy**: *skoupý na slovo*, *hladový jako vlk*. Časté jsou frazeologismy s určovaným **slovesem**: *mít na kahanuku*, *koupit*

zajíce v pytli, ztratit hlavu, nemít ani vindru, zůstat na holičkách, dělat něco na oko, vzít rozum do hrsti, přijít o chleba; v češtině jsou i **frazeologismy příslovečné**: *sem – tam, rychle jako blesk*. Zvláštní jsou rýmované dvojice: *cik cak, láry fáry, křížem krážem, třesky plesky*.

Podle stylistických příznaků se uvádějí frazeologismy hovorové, většina frazeologismů je však knižních. **Hovorové** jsou např. frazeologismy: *dostat na frak, mít Filipa, mít pod čepicí*. Všechny pocházejí z lidové mluvy. **Knižní ráz** mají frazeologismy: *stříci jako oko v hlavě, odejít na věčnost*. **Publicistický příznak** mají frazeologismy: *dát pozor, začít z jiného soudku, dát na vybranou*. Některé frazeologismy jsou i **slangového původu**: *vzít roha, zahrnout kramle*.

Podle původu jsou **frazeologismy domácí a cizí**. Domácí pocházejí z velké části z prostředí lidového, odrážejí lidový život a lidové zkušenosti. Původně mají jazykovou podobu nářeční, postupně se dostávají do spisovného jazyka v upravené podobě. Lidový původ prozrazuje u některých výběr lexika: *sušit hubu, rozbit na maděru, nestát za fajfku tabáku*. Často splývá určení hovorovosti s lidovostí. Během vývoje, vlivem rozvoje kultury a umění byla přejata do češtiny řada frazeologismů původně z cizího prostředí. Frazeologie byly převzaty z antické mytologie, z římských a řeckých dějin: *Achillova pata, Tantalova muka, danajský dar, Damoklův meč, Pyrrhovo vítězství, překročit Rubikon, kostky jsou vrženy*. Z Bible pocházejí: *babylonská věž, zlaté tele, tříška v oku, hodit kamenem*. Frazeologismy jsou vhodným prostředkem pro zpestření a oživení jazykového projevu, rozšiřují výběr synonymních prostředků. S tímto záměrem jsou využívány v uměleckém stylu.

3.4 SLOVNÍKY

Slovní zásoba je zachycena ve slovnících jednoho jazyka. Jednotlivá slova s příslušným komentářem označujeme názvem *hesla*. V hesle je podán výklad významu, základní údaje mluvnické, pak jsou uvedeny doklady na užití slova. Rozsah slovníku se určí počtem zachycených slovních hesel. Velký slovník, kterým je náš *Příruční slovník jazyka českého*, obsahuje v 9 svazcích asi 250 000 slov. Kolem 200 000 slov má čtyřsvazkový *Slovník spisovného jazyka českého*, malý slovník jednosvazkový mívá do 50 000 hesel. Tím je *Slovník spisovné češtiny* (viz Literatura). Je určen pro širokou veřejnost a pro školy. Střední slovník by měl mít asi 100 000 slov. Takový zatím nemáme. Vedle těchto *obecných* slovníků existují slovníky zachycující *vybranou část* slovní zásoby, slovníky některých *nářečí*, slovník *místních jmen*, *synonym* a slovník *etymologický*, podávající výklad vzniku významu slov a jeho vývoj.

4. TVOŘENÍ SLOV

(P. Hauser)

Významným postupem obohacování slovní zásoby je tvoření slov nových. Nová slova se tvoří na základě slov v jazyce již existujících. Disciplína **tvoření slov** pak zkoumá, jakými způsoby se tak děje, jakými prostředky, k jakým hláskovým změnám přitom dochází a jak jsou různé způsoby tvoření slov – **slovotvorné způsoby** a **slovotvorné postupy** využívány. Ze současného stavu zjistíme v jazyce slova utvořená, jejichž význam a tvarová podoba se zakládají na jiném slově, a slova, která takto spojit s jinými slovy nemůžeme. Jsou **neutvořená, značková**. **Utvořená** slova zjišťujeme jejich motivovaností, proto je také označujeme jako **motivovaná**, např. slovo *topič* je motivováno slovem *topit*, *pustina* slovem *pustý*, *vodní* slovem *voda*, *panovat* slovem *pán*. Takovou spojitost, **motivaci**, nám umožní naše současné povědomí. Mnohá slova, která již takto motivovat nemůžeme, jsou pro nás značková. Kdysi motivaci mít mohla, ale v dalším vývoji změnou významu a tvaru ji ztratila. Tak dnes už nespojujeme slovo *podlaha* se slovesem *dláždit*, *pstruh* se slovem *pestrý* a *přízeň* s *přáti*.

4.1 SLOVOTVORNÝ ZÁKLAD A FORMANTY

Motivace spojuje slova ze slovotvorného hlediska **základním slovotvorným vztahem**:

Tab. 4.1 Základní slovotvorný vztah

Slovo základové	Slovo odvozené
topit →	topič
pustý →	pustina
voda →	vodní

Část slova, kterou převzalo **slovo utvořené ze slova základového**, je jeho **slovotvorný základ**. Jeho přesná podoba vynikne právě srovnáním obou slov. I u shodně tvořených slov se přejetí základu může lišit. U slova *pust-ina* je slovotvorný základ *pust-* získaný odsunutím koncovky slova *pustý*. U podobně utvořeného slova *rov-ina*

je přejat ze slova *rovný* základ *rov-* po odsunutí zakončení *-ný*. Slovo *učitel* je utvořeno od slovesa *učít* a přejímá od něho základ *uči-* (příponou je tu *-tel*).

Upozornění:

V základovém vztahu porovnáváme *podstatná a přídavná jména v 1. pádě, slovesa v infinitivu*. **Koncovky základového slova** se vždy odsouvají, **nevstupují do tvoření**.

Slovotvorný základ je v případech, které jsme dosud uvedli, přejat do utvořeného slova bez změny, je v obou slovech **totožný**, může se však v základovém a v odvozeném slově **odlišovat**. Dojde k střídání hlásek, k **alternaci**. Ta má své ustálené podoby (stejně jako v pádových tvarech při skloňování). Hláskové rozdíly ve slovotvorném základu mohou být:

1. v kvantitě samohlásky: *jáma – jamka, léto – letní, lípa – lipka*;
2. v kvalitě samohlásky i v kvantitě: *sbírat – sběr, měřit – míra, stůl – stolek, most – můstek, sud – soudek*;
3. v kvalitě souhlásky: *vlk – vlček, stuha – stužka, socha – soška, krajíc – krajíček*;
4. v kvalitě souhláskové skupiny: *ruský – ruština, pustý – poušť*.

4.2 SLOVOTVORNÉ ZPŮSOBY A SLOVOTVORNÉ POSTUPY

Slovotvorný způsob, při kterém se utvořené slovo opírá **o jedno slovo základové**, se nazývá **odvozování**: *padat – pad-ák, nový – nov-ina*. Způsob, při němž se utvořené slovo opírá o dvě i více základových slov, je **skládání**: *padat, listí – listopad, nový věk – novověk*.

Další způsoby jsou zastoupeny ve tvoření slov méně často.

4.2.1 ODVOZOVÁNÍ (DERIVACE)

Odvozování je způsob, kterým se v češtině tvoří nejvíce nových slov. Ze slovotvorného základu, který převzalo utvářené slovo ze slova základového, se tvoří **slovotvornými prostředky**, které označujeme názvem **formant**.

4.2.1.1 Formant

Formantů je několik druhů: **přípona, předpona, koncovka, kmenová přípona i kombinace** v současném odvozování: **předpona + přípona, předpona + koncovka**.

■ A. Přípona

Přípona je formant, který se připojuje za slovtvorný základ. Skládá se z jedné hlásky nebo z několika hlásek v útvar, který nemá samostatnou existenci, existuje jen jako formant: *topi-č, soud-ce, vod-ní, škol-ský*. Z převažujícího zakončení slov s určitou příponou vznikají varianty přípony, kterých se použije jen tam, kde by užití (základní podoby) přípony bylo z hláskových nebo významových důvodů nevhodné, nebo i nemožné. Například od názvů nositelů vlastností odvozených od přídavných jmen na *-ní* příponou **-ík**: *bídn-ík, lodn-ík, horn-ík* byla získána varianta **-ník**, kterou jsou odvozena slova *zed-ník, papír-ník* aj. Podobně od podstatných jmen míst *pekárna, cukrárna* odvozených příponou **-na** od jmen *pekař, cukrář* byla získána varianta **-árna** pro názvy *čekárna, posluchárna*.

U podstatných a přídavných jmen je přípona těsně spjata s koncovkou. Teprve jejich sepětím se odvozuje hotové slovo. Například ve slově *žákyně* je odvozovací přípona **-yn-** a koncovka **-ě**. Z praktických důvodů při slovtvorném rozboru označujeme za příponu celý formant **-yně**: *žák-yně, ministr-yně*.

Jen ojedinělé přípony odvozují slova jednoho určitého významu (jedné kategorie a jednoho typu). Jedna přípona má obvykle několik významů: **-ák** označuje nástroje: *šroubovák, zvedák* i osobní činitele: *div-ák, žebr-ák*; **-ek** je v názvech zdvojnásobných: *strom-ek, dom-ek*, v názvech nositelů vlastnosti: *žlutek, bílek* i v názvech výsledků děje: *doplněk, úlomek, výrobek*. Takové **přípony** lze označit za **homonymní**.

Kmenová přípona se jako formant uplatňuje u sloves. Například od slova *bod* je kmenovou příponou **-ova-** (typ *kupovat*) odvozeno sloveso *bodovat*, podobně *pádlovat* od *pádl*, *uzlovat* od *uzel*, příponou **-i-** (typ *prosit*) je od slova *prach* odvozeno sloveso *prášit*, od *čistý čistit* apod. Slovtvorné využití kmenových přípon je dáno tím, že vlastních slovesných přípon je málo.

■ B. Koncovka

Koncovka má ve slově především úkoly mluvnické: zařadit slovo ke slovnímu druhu, vyjádřit jeho mluvnické kategorie. Má však také úkoly slovtvorné. Uvedli jsme již, že spolu s příponou dotváří celé odvozené slovo. V několika kategoriích se uplatňuje sama jako slovtvorný formant, např. jen koncovkami se odvozují názvy hromadné: *uhl-í, dřív-í*; názvy dějů: *hr-a, zábav-a*, přídavná jména druhově přivlastňovací: *ps-í, ryb-í, bož-í*. Někdy se odvozování koncovkou označuje názvem **konverze**, podle toho, že slovo vzhledem ke svému základovému slovu přechází (konvertuje) do jiného slovního druhu. Toto označení je vhodnější pro případy, když do jiného druhu přechází slovo jinak nezměněné: *házená, dovolená, pokladní, vedoucí* (přídavné jméno → podstatné jméno; o tom viz podkapitola 5.1.1.3).

■ C. Předpona

Předpona je formant, který se připojuje před slovní základ i před hotové slovo a pozměňuje jeho význam: *pra-jazyk*, *po-malý*, *po-jíst*, *po-stoupit*, *po-tvrdit*. Několik předpon je pouze těmito slovotvornými formanty: *pra-*, *pa-*, *roz-*, *vy-*. Větší část předpon existuje také jako předložky, a ty i se svými základními významy přešly do úlohy formantu, např. *do-*, *od-*, *na-*, *z-*, *mezi-*, *před-*. Stejně jako předložky mají ty předpony, které končí souhláskou, rozšířenou variantu o samohlásku *-e* kvůli výslovnosti: *ode-*, *pode-*, *ze-*, *přede-*. Časté jsou varianty předpon s alternací kvantitativní: *najímat* – *nájem*, *přijímat* – *příjem*, někdy i kvalitativní: *převést* – *přívoz*. Jako předpona se uplatňuje záporná částice *ne-*, spojující se s různými druhy slov. U zájmen a zájmených přísloví se v záporném významu uplatňuje předpona *ni-*.

■ D. Kombinovaný formant

Kombinovaný formant je spojení dvou různých formantů při odvozování slova současně.

- a) předpony a koncovky;
- b) předpony a přípony;

Přítomnost obou formantů odhalíme srovnáním se slovem základovým: *prst* – *ná-prst-ek*, *brada* – *pod-brad-ek*, *loket* – *před-lokt-í*, *práh* – *zá-praž-í*, *noha* – *bez-noh-ý*.

4.2.1.2 Slovotvorná kategorie, slovotvorný typ

■ A. Slovotvorný typ

Slovotvorný typ vytváří skupina slov utvořených stejným způsobem, stejným formantem se stejným obecným významem. Takovým typem je skupina slov odvozených příponou *-č* ze slovesných základů a označujících činitele, osoby, které něco činí: *řidi-č*, *orá-č*, *prodava-č*; skupina slov odvozených příponou *-ka* od podstatných jmen a označujících skutečnost malou: *strom-ek*, *dom-ek*, *stol-ek*, *prout-ek*. Takto se vydělují typy příponových a koncovkových odvozenin, odvozeniny předponové spojuje v jeden typ jen stejná předpona modifikující význam základových slov, podstatná jména s předponou *pa-*, *pra-*, přídavná s předponou *pa-* apod. Uvnitř typu s *-č* se mohou vydělovat podtypy s řídkou variantou *-ač*: *trub-ač*, u typu přechýlených s příponou *-yně* varianta *-kyně*: *soud-kyně*, *let-kyně*. Podtyp může

vytvářet i zvláštní významový odstín, např. v typu nositelů vlastnosti s příponou **-ina** názvy jazyků: *čeština, němčina*; poranění: *zlomen-ina, spálen-ina* aj.

■ B. Slovtvorná kategorie

Nadřazenou skupinou slovtvornému typu je **slovtvorná kategorie**. Sdružuje několik slovtvorných typů se **shodným obecným významem**. Kategorie obsahuje **názvy stejné skutečnosti**, např. názvy **činitelů, míst, dějů**. Ve slovtvorné kategorii se spojují odvozeniny i se složeninami příponovými a koncovkovými. Předponové odvozeniny **modifikují** různé významy slov a nejsou proto součástí kategorií. Kategorie zahrnuje jen **pojmenování skutečností slovtvorně utvořených**, tj. **názvy motivované**. Tato skutečnost spolu s významem omezuje názvy jedné kategorie na určitý slovní druh, ze slovních druhů na ty, v nichž se tvoření slov uplatňuje. Jsou tedy zvláštní kategorie podstatných jmen, přídavných jmen a sloves. Uvnitř těchto slovních druhů rozlišujeme skupiny kategorií **podle poměru významu utvořeného slova k významu jeho slova základového**:

1. **kategorie mutační**, v nichž slova utvořená označují zcela jiné skutečnosti než slova základová: *řídít* – sloveso, *řidič* – osoba, která řídí. Těchto kategorií je u jednotlivých slovních druhů většina.
2. **kategorie transpoziční** zahrnuje slova, která mají se svým slovem základovým stejný základní význam, ale ztvárňují jej v jiném slovním druhu: podstatné jméno *chvála* vyjadřuje stejný děj jako sloveso *chválit*, z něhož je odvozeno; podstatné jméno *mládí* stejnou vlastnost jako přídavné jméno *mladý*.
3. **kategorie modifikační** obsahuje slova, jejichž význam se liší jen určitým příznakem od významu slova základového: *stromek, nožka, kolečko* menšími rozměry; *řidička, učitelka, žákyně* označením osob ženských.

4.2.1.3 Produktivita slovtvorných prostředků

Schopnost tvořit slova nemají všechny formanty stejnou. Některými byla utvořena početná skupina slov a v tvoření se jich stále užívá, jiná posloužila k tvoření malého počtu slov a některých se už pro tvoření skoro neužívá. Tuto schopnost tvoření nazýváme **produktivita**. Ve slovtvorném systému hodnotíme **stupeň produktivity** uvnitř slovtvorné kategorie, tedy v konkurenci tvoření jednotlivých slovtvorných typů v ní zastoupených. **Míru produktivity** ukazuje počet slov utvořených příslušným formantem. Nejprve rozlišíme utvořené, motivované názvy, u nichž můžeme ze současného hlediska rozlišit formanty na **produktivní** a **neproduktivní**. **Neproduktivní** jsou ty formanty a typy, kterých se již ve tvoření

nepoužívá, kterými byl **utvořen jen nepatrný počet slov**, nebo dokonce jen jedno slovo. Například příponou **-íc** v kategorii názvů výsledků dějů bylo utvořeno jen slovo *krajíc*, příponou **-iž** v kategorii nositelů vlastností vzniklo jen slovo *ostříž*.

Produktivní prostředky jsou podle stupně produktivity:

1. velmi produktivní, vykazují ve srovnání s dalšími prostředky typu největší míru tvořivosti;
2. středně produktivní, mající ve srovnání s předchozími menší míru tvořivosti;
3. málo produktivní s malou produktivitou v typu.

4.2.2 DALŠÍ ZPŮSOBY TVOŘENÍ SLOV

Nejproduktivnější způsob tvoření slov je **odvozování** (viz předchozí oddíl 4.2.1).

Druhým významným způsobem je **skládání**. Skládání slov, **kompozice**, je tvoření slova ze dvou, zřídka z více slovtvorných základů. Podle vzniku rozlišujeme **složeniny nevlastní, spřežky a složeniny vlastní**. **Složeniny nevlastní** vznikají prostým sloučením původně volného spojení slov v jedno slovo: na toto volné spojení je můžeme rozdělit: *oka/mžik, ohni/vzdorný, pravdě/podobný*. **Přísluvečné spřežky** vznikají sloučením předložky a jména: *zpočátku, nahoru, potom, pomalu, najednou*. **Vlastní složeniny** takto rozdělit nemůžeme. Zpravidla první část není samostatným slovem: *maloobchod, tlakoměr, vodotěsný*; druhá část může být samostatným slovem: *novověk, velkoměsto*, většinou však jím nebývá: *pravopis, holohlavý, poloměr, krkolomný*. Jako první část je možné také hodnotit jen podobu bez koncové samohlásky a tuto samohlásku považovat za spojovací prvek. Bývá jím samohlásky *o*: *sam-o-pal, plav-o-vlasý* nebo *e*: *kož-e-dělný, děj-e-pis*. Druhá část složenin, i když není samostatným slovem, má koncovku, která ji zařazuje do příslušného slovního druhu: *pravopis, teploměr* (koncovky vzoru hrad), *modrook-ý, zkázonosn-ý* (koncovky vzoru mladý). Jako slovní druh jsou složeniny podstatná a přídavná jména.

Méně často využívaným způsobem tvoření je **zkracování**. Je omezeno jen na určité okruhy. Tímto způsobem vznikají slova v psaném jazyce a jejich zvuková podoba je z nich utvořená podle výslovnosti. Východiskem pro zkracování jsou víceslovná pojmenování, která jsou vlastními názvy. Zkrácením vzniklé útvary se mluvnicky chovají jako podstatná jména vlastní (*Čedok* = Česká dopravní kancelář, *ČR* = Česká republika).

4.3 ROZBOR SLOVOTVORNÝ A ROZBOR STAVBY SLOVA (MORFEMATICKÝ)

4.3.1 ROZBOR SLOVOTVORNÝ

Slovotvorným rozбором utvořených (motivovaných) slov zjišťujeme způsob jejich utvoření.

- U odvozených slov vyčleníme **slovotvorný základ** a **slovotvorný formant**. Slovo zařadíme do slovotvorného typu a do slovotvorné kategorie.
- U složených slov určíme druh složeniny.

Rozbor slov provádíme na slovech v **základním tvaru**: na jménech v 1. pádě jednotného čísla (na pomnožných jménech v 1. pádě množného čísla), na slovesech v infinitivu. Pokud bereme slova z textu, převedeme je do tohoto tvaru. Určíme jejich slovo základové a spojíme je se slovem utvořeným. Z tohoto základového vztahu zjistíme způsob utvoření slova a stanovíme **slovotvorný základ** a **slovotvorný formant** u slov odvozených a základy slov složených. V odvozených slovech určujeme vždy dva členy: **slovotvorný základ** a **formant**. Odvozeniny příponové a příponové složeniny zařadíme do slovotvorné kategorie. U složenin stanovíme jejich druh.

4.3.2 ROZBOR STAVBY SLOVA

Od slovotvorného rozboru se liší rozbor stavby slova. Slovotvorný rozbor je, jak jsme uvedli, vždy dvojčlenný, rozbor stavby slova zjišťuje i více prvků, **morfé-mů**, podle nichž se také označuje jako **morfematičtý**. Ve stavbě slova jsou vedle morfémů slovotvorných také tvarotvorné.

V příkladech uvedeme oba rozborů týchž slov, a to *pojišťovna* a *zpracovaný*.

- **Rozbor slovotvorný:**

<i>pojišťov</i>	–	<i>na</i>
<i>zpracova</i>	–	<i>ný</i>
slovotvorný základ		přípona

- **Rozbor stavby slova:**

<i>po</i>	–	<i>jišť</i>	–	<i>ov</i>	–	<i>n</i>	–	<i>a</i>
<i>z</i>	–	<i>prac</i>	–	<i>ova</i>	–	<i>n</i>	–	<i>ý</i>
předpona		kořen		přípony				koncovka

4.4 SLOVOTVORNÁ SOUSTAVA

V popisu slovotvorné soustavy uvedeme popis slovních druhů, způsobu tvoření, kategorie a typy a příklady na ně. K odvozování příponovému zařadíme i příponové a koncokové složeniny. Typy řadíme sestupně podle produktivity.

4.4.1 ODVOZOVÁNÍ

4.4.1.1 Odvozování příponové

■ A. Podstatná jména

1. Kategorie mutační

a) Názvy činitelské

Názvy jsou odvozeny **od sloves** a vyjadřují osoby jako činitele děje označovaného základovým slovem (slovesem).

U činitelských názvů se uplatňují následující přípony.

-tel

Slovotvorným základem je slovesný kmen minulý na *-i*: *učitel*, *cvičitel*, *doručovatel*, *myslitel*; na *-a*: *sběra-tel*, *kaza-tel*, *taza-tel*; na *-ova*: *spisova-tel*, *cestova-tel*, *doručova-tel*.

Názvy označují činitele, kteří konají činnost zpravidla duševní, nikoli fyzickou.

-č

Názvy se odvozují od minulého kmene sloves nedokonavých na *-i*: *řidi-č*, *topi-č*, *krmí-č*; na *-a*: *hlída-č*, *sběra-č*, *sléva-č*; na *-e*: *potapě-č*, *saze-č*, *uvadě-č*; na *-ova*: *seřizova-č*, *plánova-č*.

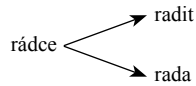
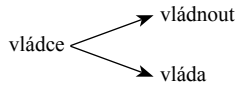
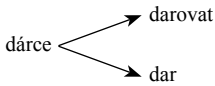
Tyto názvy označují činitele vykonávající práci převážně fyzickou, jak je patrné ze srovnání s typem předchozím: *sběratel* známek × *sběrač* odpadků.

Oba typy s příponou *-tel* a *-č* jsou **velmi produktivní**.

Středně produktivní typy jsou odvozeny následujícími příponami.

-ce

Názvy jsou odvozeny od sloves nedokonavých i dokonavých. Většinu z nich lze vztahovat ke slovesům i k dějovým jménům:

Jiné příklady: *soudce, strůjce, žalobce, ochránce, průvodce, nájemce*. Patří sem i složeniny: *strojvůdce, zákonodárce, divotvůrce*.

-ec

Názvy se odvozují zpravidla od sloves bezpředponových: *lovec, honec, letec, chodec, plavec, běžec, lezec, sportovec*. Některé názvy jsou složené: *horolezec, knihkupec, dělostřelec*.

Málo produktivní jsou přípony:

-čí

Základovými slovy bývají pro tyto názvy dějová jména: *nákupčí* (nákup), *námluvčí* (námluva), *popravčí* (poprava), jsou však jimi i slovesa: *rozhodčí* (rozhodovat), *náhončí* (nahánět), *průvodčí* (provádět). Dnes už zastarávající a zastaralá jsou: *lovčí, správčí, popravčí*.

-ák

Řada slov s touto příponou má pejorativní zabarvení, často pocházejí ze slangu a některá se jako slangová stále pocitují: *vandrák, ulejšák, chmaták, mazák*. Bez zřetelného příznaku jsou: *zpěvák, divák, žebrák, pasák, kuřák, tulák*.

-ník

Většinu slov je možno vztahovat spíše k dějovým jménům nebo k nim i ke slovesům: *řečník, básník, tanečník, nájemník, pracovník, obchodník, bojovník*.

-ář/-ař

Od sloves jsou odvozeny názvy: *pekař, tesař, vladař, metař, písař*, od jmen: *návrhář, opravář*.

Složeniny

Typ tvoří názvy složené, jejichž druhou částí je kořen slovesa opatřený koncovkami jmen mužského rodu vzoru *pán* nebo *muž*: *kovkop, věrozvěst, knihomil, drvoštěp, listonoš, dobroděj*. Některé názvy označují živočichy: *révokaz, drvopleň, myšilov, ostrovid, lenochod*. (O složeninách blíže viz podkapitola 4.4.2.)

b) Názvy konatelské

Názvy jsou odvozeny od **podstatných jmen** a označují osoby, které se skutečností, která je pojmenována základovým podstatným jménem, konají nějakou činnost: vyrábějí ji, udržují, chovají, pěstují apod.

Kategorii představují dva slovtvorné typy s příponami **-ař/-ář** a **-ník**.

-ař/-ář

Dlouhá přípona je ve slovech jednoslabičných: *lnář, psář, tmář*, trojslabičných a víceslabičných: *uzenář, kronikář, železničář*; krátká *-ař* i dlouhá *-ář* je ve slovech dvojslabičných: *četař, lyžař, bruslař, sadař, rybář, mlynář, kramář, hvězdář*. Mnohé názvy vznikly univerbizací ze složených pojmenování: učitel češtiny – *češtinář*, podobně: *latinář, železničář, slalomář, běžkař*. Poslední dva příklady prokazují slangový původ. Názvy jsou označení povoláním: *cukrář, kamnář, uzenář*, ale i činnosti zájmové: *lyžař, sáňkař, křížovkář, včelař*.

-ník

Také tyto názvy označují zčásti povolání: *zedník, kadeřník, kloboučník, soustružník, zahradník*, zčásti činnost zájmovou: *karbaník, koledník, kouzelník*.

c) Názvy prostředků

Pro tuto kategorii je charakteristické odvození od *sloves* a účelový význam: označují věc, nástroj sloužící k nějaké činnosti: *rýč* je nástroj na rytí, *žehlička* přístroj na žehlení atd. Tvoření názvů prostředků je produktivní, slov je značný počet a nová stále vznikají. Velmi produktivních přípon je několik.

-č

Přípona je homonymní s příponou činitelskou. Homonymní jsou přímo některé názvy, rozlišují se jen mluvnicky, typem skloňování: *nosič, vaříč*. Názvy označují prostředky jednoduché i značně složité: *bič, rýč, nosič, stěrač, hnětač, šlehač, pořadač, děrovač, počítač*.

-čka

Názvy je možné považovat nejen za odvozené ze sloves, ale i ze slovesných přídavných jmen s příponou *-cí*: *stříkačka* je ze *stříkat* i ze *stříkací*. S adjektivy je spojuje účelový význam. Názvů je značný počet: *mlátička, řezačka, naběračka, sušička, počítačka, vaříčka, pračka, myčka*. Zvláštní podtyp tvoří pomnožné názvy oděvů: *koupačky, opalovačky, cvičky, kopačky*.

-ka

Slovotvorným základem těchto slov je infinitivní kmen bez přípony sloves nedokonavých i dokonavých: *škrabka, pájka, stěrka, třpytka, výhybka, zarážka, pokrývka, násyпка, zásuvka, zástěrka*. Patří sem i mluvnické názvy *spojka, předložka*.

-dlo

Přípona se uplatňuje takřka výhradně jen v této kategorii (výjimka je ojedinělá: *jídlo* = děj). Názvy označují prostředky obecně: *mýdlo, šidlo, rydlo, bidlo, opěradlo, škrabadlo, stavidlo, počítadlo, stínidlo, chodidlo*, někdy hmoty k něčemu: *mazadlo, leštidlo, smáčedlo, rozpouštědlo, lepidlo*.

-tko

Slova byla původně zdobnělinami předchozích s podobou přípony **-dko**. Někde zdobňovací význam zůstal: srov. *lehadlo – lehátko, zrcadlo – zrcátko, držadlo – držátko*. Mnohá mají již význam samostatný bez zdobnělého příznaku: *ukazovátko, chránítko, tlačítko, ořezávátko*.

-ivo

Názvy označují látky určené ke spotřebě. Jako jiná látková jména tvoří tvary množného čísla. Tvoří je jen ta, která jimi označují různé druhy: *léčiva, hnojiva, maziva*. Názvy se odvozují z infinitivního kmene zakončeného na samohlásku sloves nedokonavých, zřídka od dějových jmen: *tkanivo*. Odvozeniny mívají často příznak hromadný: *topivo, palivo, kuřivo, léčivo, krmivo, stelivo, osivo*.

-ák

Středně produktivní přípona se připojuje k základu minulého kmene sloves: *bodák, zouvák, zvedák, padák, věšák, naviják, šroubovák, hořák*.

-ník

Rovněž středně produktivní přípona sloužila k odvození několika názvů od nedokonavých sloves: *cedník, dopravník, zásobník*, řidčeji od sloves dokonavých: *náspyňník, výměník*.

Typy koncovkové

Tvoří se koncovkami vzoru *hrad* připojenými ke slovnímu základu sloves: *brus, poklop, potah, obvaz, zásyp*. Tyto útvary bývají i druhými částmi složenin: *tlakoměr, kulomet, kolovrat, kolomaz, vodovod*. Jména ženského rodu mají koncovky vzoru *žena*: *opora, opona, spona, násada, brzda, váha, clona*.

d) Názvy výsledků děje

Názvy označují skutečnosti konkrétní i abstraktní vzniklé dějem. Jsou odvozeny od *sloves*, častěji od dokonavých předponových. Významu výsledku děje nabývají mnohá původně dějová jména často jako druhého významu a někdy i jako významu základního: *nákup, dar, snůška*. V našem popise probíráme jen slova se základním významem výsledku děje.

Kategorii vytváří několik typů, zahrnují však vysoký počet dokladů. Typy utvářejí přípony **-ek** a **-ka**.

-ek

Názvy označují výsledky konkrétní i abstraktní: *zlomek, úlomek, strojek, doplněk, výsledek, přístavek*. Variantou *-tek* jsou odvozeny názvy: *přípitek, závitek, dobytek, zbytek* aj.

-ka

V názvech převažují označení abstrakt: *vsuvka, výslužka, záložka, podmínka, sázka, roztržka, záminka, dávka*.

e) Názvy nositelů vlastností

Názvy jsou odvozeny od **přídavných jmen** různých typů: prvotních, odvozených od podstatných jmen i *sloves*, v několika případech i od číslovek. Označují osoby, zvířata, rostliny a věci podle vnějších nebo vnitřních vlastností vyjádřených základovými přídavnými jmény. Názvů je vysoký počet zastoupený v několika slovotvorných typech.

-ec

Základovými slovy pro tvoření názvů touto příponou jsou přídavná jména nemotivovaná: *stařec, světec, slepec*; odvozená od podstatných jmen: *hladovec, trhovce, nosatec, ledovec, makovec, pískovec*; odvozená od *sloves*: *poslanec, vytrvalec, přistěhovalec, ospalec, trestanec, kříženec, blouznivec, násobenec*; popř. přídavná jména složená: *domorodec, novorozenec, tvrdohlavec, samozvanec*.

-ík/-ník

Příponou *-ík* jsou odvozeny názvy: *mladík, stařík, rychlík, bidník, rovník, tloušťik*. Variantou *-ník* je odvozen mnohem větší počet slov: *desetník, padesátník, zlatník, žlučník, zpěvník*.

Další slovotvorné typy jsou středně produktivní.

-ák

levák, pravák, hlupák, bouřlivák, divočák, hnědák, zlaták, ubožák.

-ek

žlutek, bílek, vnějšek, předek, škubánek, mazánek, kapánek.

-áč

Stejně produktivní je i tento typ. Jako všechny typy označuje převážně osoby, řidčeji živočichy: *naháč, zelenáč*. Základovými slovy jsou především přídavná jména s příponou *-atý*, která se při odvozování odsouvá: *boh-atý – boh-áč*. Názvy označují zejména osoby: *bradáč, vousáč, hrbáč, břicháč* a živočichy: *paroháč, strakáč, roháč*; jen ojediněle rostliny: *listnáč, semenáč*. Z dějových adjektiv jsou odvozeny názvy výrobků z ryb: *uzenáč, pečenáč, zavináč*.

Jména ženského rodu se odvozují příponami **-ice** a **-ina**.

-ice

Druhy základových přídavných jmen jsou shodné jako u typů rodu mužského. Do této skupiny patří názvy živočichů a věcí: *běllice, samice, jalovice, pravice, levice, lomenice, oranice*. Zvláštní podtyp tvoří odvozeniny od číslovek: *dvojice, trojice* a podle významu názvy nápojů: *slivovice, hruškovice, meruňkovice* aj.

Poznámka:

Neuvádíme zde názvy vzniklé přechýlením touto příponou, jako *mladice, svěťice, šedesátice*.

-ina

Názvy označují zejména věci, méně často osoby a živočichy. Názvů je mnoho a označují různé věcné okruhy: terénní útvary: *rovina, vysočina, planina, hlubina, mělčina*; jazyky: *čeština, latina, němčina*; látky podle původu: *slonovina, želvovina, rohovina*; porosty: *smrčina, olšina, bukovina, jetelina*; tělesné poškození: *omrzlina, spálenina, podlitina*.

Málo produktivní typy jsou s příponami **-och**, **-ásek**, **-ava**.

-och, -ásek

Názvů je jen několik a mají citový příznak: *tlust'och, slaboch, lenoch*, některá se uplatnila v názvech motýlů: *bělásek, modrásek, žluťásek*.

-ava

Touto příponou je tvořeno jen několik názvů: *dálava, šírava, černava, pláňava*.

-ka

Základová přídavná jména těchto názvů jsou nemotivovaná: *přímka, křivka, kyselka, zlatka*, většinou jsou však odvozená od podstatných jmen: *prachovka, drátěnka* a sloves: *voňavka, uzenka*. Několik názvů je odvozeno od složených přídavných jmen: *křivozobka, plavovláška, stolistka*. Některé jsou utvořeny přímo skládáním: *sedmikráska, ostroretka*. Názvy označují živočichy: *volavka, škrkavka, hořavka, hlavatka* a rostliny: *netýkavka, cukrovka, růžovka, syrůvka*. Nejhojnější jsou názvy věcí, např. nápojů: *sodovka, malinovka, třešňovka*, pokrmů: *uzenka, tlačěnka, česnečka, bramboračka*, různých aparátů a zařízení: *lanovka, zvukovka, obrazovka, mikrovlnka, vzduchovka*, věcí zhotovených z určité látky: *žíněnka, slaměnka, skleněnka*.

f) Názvy obyvatelské

Názvy označují obyvatele podle míst, z nichž pocházejí, kde bydlí. Tvoří se příponami **-an**, **-ec**, **-ák**.

-an

Je základní příponou kategorie. Odvozují se jí názvy z menší části od jmen obecných: *vesničan, měšťan, krajan, venkovan*, nejčastěji však od vlastních jmen světadílů: *Evropan, Afričan, Američan*, zemí: *Moravan, Egyptan, Kanad'an*, a zejména osad: *Pražan, Brňan, Opavan, Londýňan*.

Méně produktivními příponami jsou **-ec** a **-ák**.

-ec

Typ zahrnuje názvy obyvatelů několika zemí: *Japonec, Korejec, Estonec, Make-donec, Vietnamec*.

-ák

Tato přípona je spisovná v několika názvech obecných: *lesák, skalák, horák, měšťák* a vlastních: *Hanák, Slovák, Eskymák*. Hojná je v obecné češtině a ve slangu, odkud proniká do mluvených projevů spisovných a konkuruje jménům s příponou **-an**: *Pražák, Brňák, Ostravák, Videňák*.

g) *Názvy míst*

Názvy pojmenovávají místa podle toho, co se na nich nachází, co se na nich koná. Jejich základovým slovem jsou tedy *podstatná jména* nebo *slovesa*. Odvozeniny od přídavných jmen s tímto významem přiřazujeme k názvům nositelů vlastností, který je jejich základním významem (*rovina, nížina*). Velmi produktivní typy mají přípony **-iště/-isko** a **-na**.

-iště/-isko

Historicky jde o příponu jednu. Ve vývoji se hláskově i využitím rozdělila. Některá slova se významově shodují, liší se jen v užívání. Přípona **-isko** je u pojmenování hojná v nářečích moravských, z nichž slova pronikají do spisovného jazyka. Některá jsou významem i užíváním totožná: *bahniště/bahnisko, rašeliniště/rašelinisko, spáleniště/spálenisko*. Jindy se slova významově rozlišují. Názvy *hlediště, stanoviště, ohniště, východiště* označují místo, kdežto názvy s příponou **-isko**: *hledisko, stanovisko, ohnisko, východisko* označují místa myšlená jako bod. Názvy se odvozují od podstatných jmen: *schodiště, skladiště, smetiště, brambořiště, mraveniště*. Dalšími základovými slovy jsou slovesa s kmenotvornou příponou **-ova-**: *pracoviště, stanoviště, parkoviště*, s příponou **-i-**: *cvičiště, loviště, rodiště, hnízdiště*, s příponou **-a-**: *kluziště, přístaviště, brouzdaliště, koupaliště*; řidčeji jiná: *hřiště, líhniště*. Rozšířenými příponami jsou **-oviště**: *pískoviště, brankoviště, vřesoviště*; a **-lišť**: *koupaliště, učiliště*.

-na

Názvy označují místa uzavřená, budovy nebo místa v nich. Odvozují se od podstatných jmen označujících osoby: *ředitelna, myslivna, pozorovatelna*; od jmen věcí: *cihelna, kotelna, továrna, papírna*. Velmi produktivní jsou rozšířené varianty přípon: **-árna**: *pekárna, cukrárna, teplárna, posluchárna, čekárna*; **-írna**, kterou se odvozují názvy míst od jmen i od sloves: *kreslárna, čistárna, udírna, balárna*; nebo **-ovna**: *strojovna, knihovna, nářad'ovna, sokolovna*.

Od sloves a od dějových jmen jsou odvozeny názvy: *studovna, ošetřovna, pracovna, ubytovna, hovorna, prodejna, sběrna*.

Středně produktivní jsou typy s příponami **-ník** a **-nice**.

-ník

Názvy se odvozují především od jmen věcí: *čajník, dřevník, popelník, šatník*, jen málo od jmen zvířat: *holubník, teletník, včelník, kurník*, ojedinele od sloves: *hmatník, chodník*.

-nice

Také v tomto typu převažují názvy odvozené od jmen věcí: *lednice, klenotnice, šachovnice, popelnice*. Jen několik je odvozeno od názvů rostlin: *chmelnice, vinice* a také od sloves a dějových jmen: *porodnice, střelnice, trestnice*.

Málo produktivními příponami jsou:

-inec: *hostinec, sirotčinec, hřebčinec*;

-ín: *včelín, vepřín, ovčín*;

-ina: *dědina, otčina, domovina, březina, bučina, smřčina*.

2. Kategorie transpoziční

Názvy transpoziční vznikají transpozicí, přenesením obsahu pojmenování vyjádřeného slovním druhem do jiného slovního druhu při stejném obsahu. Kategoriemi jsou názvy dějové a názvy vlastností.

a) Názvy dějové

Názvy jsou pojmenováním dějů jako předmětu. Obsah vyjádřený slovesem se stane podstatným jménem: *běžet – běh, volit – volba*. Názvy se tvoří odvozováním příponami a koncovkami.

-í

Nejproduktivnějším typem jsou podstatná jména slovesná. Odvozují se od tvaru příčestí trpného koncovkami vzoru *stavení*. Protože se tato jména tvoří i od sloves, u nichž tvar příčestí trpného rekonstruuje (běžně se netvoří), označujeme někdy jako formant příponu *-ní* a *-tí*. Základová slovesa jsou obojího vidu, a to jak slovesa prostá: *ležení, krytí, tišení, tvrdnutí*, tak slovesa předponová: *nakupování, pokrytí, zavolání, dotknutí*.

Dalšími velmi produktivními jsou **typy s koncovkami**: podstatná jména tvořená koncovkami vzoru *hrad* a vzoru *žena*.

podstatná jména vzoru *hrad*

Odvozují se od mnoha sloves prostých: *běh, let, pád, klek, vrh*, a zejména předponových: *nápad, přílet, odkaz, obchod, vzkaz*. U skupiny názvů dochází ke střídání kmenové samohlásky: *unést – únos, převézt – převoz, napřít – nápor, vybrat – výbor* i k jiným změnám: *zapsat – zápis, hnát – hon*.

podstatná jména vzoru žena

Základem jsou rovněž slovesa prostá: *chvála, touha, snaha, vláda*; i předponová: *pomluva, náhrada, výchova, zhouba*.

Méně produktivní jsou typy s koncovkami měkkých vzorů, tj. podstatná jména tvořená koncovkami vzorů *stroj* a *růže*.

Podstatná jména vzoru stroj: *boj, nápoj, náboj, výdej, děj, závoj*.

Podstatná jména vzoru růže: *koupě, vůně, záře, pře*.

Velmi produktivní jsou typy odvozené příponami **-ka** a **-ba**.

-ka

Základová slova jsou různého druhu: *hlídka, sázka, srážka, otázka, vyhlídka, povídka*.

-ba

Názvy se odvozují většinou od sloves prostých: *četba, malba, honba, dělba, chloubba*, jen zřídka od předponových: *údržba, výsadba*.

Středně produktivní jsou typy s následujícími příponami.

-ek

Základová slovesa jsou předponová: *zmatek, úsudek, začátek, výpadek, úvazek*.

-ot

Názvy označují zvukové děje: *hukot, hřmot, dupot, šepot, rachot*. Jen několik názvů vyjadřuje přerušovaný pohyb: *bleskot, kmitot, třeskot, blikot*.

-čka

Názvy mají většinou citový příznak. Odvozují se od sloves nedokonavých: *honička, rvačka, potyčka, piplačka*.

Málo produktivní je typ s příponou **-ice**: *vánice, tahanice, plískanice*.

b) Názvy vlastností

Vlastnosti vyjádřené podstatnými jmény vznikly přenesením významu jmen přídavných na jména podstatná. Odvozují se z přídavných jmen jakostních (o tom viz podkapitola 5.1.3.1.A) příponami:

-ost

Názvy se odvozují od přídavných jmen tvrdých: *slabost, mladost, pozornost, bezpečnost, moudrost*, jen výjimečně od měkkých: *cizost, ryzost*; od přídavných jmen na *-cí* jsou odvozena variantou přípony **-nost**: *budoucnost, vroucnost*.

-ství/-ctví

Názvy odvozené od přídavných jmen s příponou *-ský* mají příponu **-ství**, odvozeniny od přídavných jmen se *-cký* příponou **-ctví**. Při tvoření se přípony základových přídavných jmen odsouvají: *bratrský – bratrství, hornický – hornictví*. Značný počet názvů označuje obor činnosti, povolání: *hutnictví, učitelství, řeznictví, lektví, lékařství*.

Dnes už neproduktivní přípony zastoupené u většího počtu jmen jsou:

-ota v názvech: *hluchota, slepota, samota, čistota*;

-oba v názvech: *staroba, choroba, chudoba, hniloba*.

3. Kategorie modifikační

Názvy této kategorie zůstávají se svými základovými slovy stejného slovního druhu. Odlišují se od nich jen určitým významovým odstínem.

a) Názvy zdrobnělé

Názvy se odvozují od podstatných jmen živočichů, věcí i osob a označují skutečnosti menších rozměrů. Přípony se rozlišují podle mluvnického rodu základových jmen. Odvozují se zdrobněliny 1. a 2. stupně s dalším zdrobněním: *dům – domek – domeček, ryba – rybka – rybička, slovo – slůvko – slovíčko*. Toto tvoření není pravidlem pro všechna podstatná jména: od některých se netvoří zdrobněliny 2. stupně, od jiných se netvoří zdrobněliny 1. stupně. Odvozování zdrobnělin je stále živý proces, vždy je možnost zdrobňovat podstatná jména nově vzniklá nebo nově přejatá. Zdrobněliny mají kladný citový příznak. Ten může někdy u slov převážet a stát se jejich významem základním. Někdy mohou původní zdrobněliny dostat nový význam nezdrobnělý, např. *hlávka, matka*.

Typy uvedeme podle mluvnického rodu.

- Od podstatných jmen rodu mužského se tvoří zdrobňeliny příponami **-ek** a **-ík**.

Je nejčastější příponou 1. stupně: *dárek, kousek, stolec, hádek, ptáček, brouček, žáček, vojáček*. Zdrobňeliny 2. stupně se tvoří přidáním druhé přípony *-ek* a po střídání koncového *k* v první příponě vznikne podoba *-eček*: *dáreček, lísteček, domeček*.

-ík

Druhou zdrobňovací příponou je *-ík*: *prstík, lesík, chlapík*. Zdrobňeliny 2. stupně mají příponu *-íček*: *količek, lesíček*. Mívají je i jména (zdrobňeliny 1. stupně) na *-ek*: *kousíček*. Některá jména, zejména končící na *-íc*, mají zdrobňeliny jen s tímto zakončením: *zajíček, krajíček, střevíček*.

- Od podstatných jmen **rodu ženského** se tvoří zdrobňeliny příponou **-ka** s variantami **-enka**, **-inka**: *chvilka, rybka, nožka, miska, šavlenka, hlavinka, maminka*; zdrobňeliny se tvoří i od osobních vlastních jmen: *Růženka, Mařenka*.

Zdrobňeliny 2. stupně rodu ženského mají přípony **-ečka**: *knížečka, skříněčka* a **-ička**: *ručička, palička, nožička*. Pouze zdrobňeliny 2. stupně se tvoří od podstatných jmen s příponou *-ice*: *stolička, palička, lavička* i od některých jmen jiných: *hvězdička, kozička, vanička, travička*.

- Od podstatných jmen **rodu středního** se tvoří zdrobňeliny příponou **-ko**: *slůvko, zrnko, dřívko*. Tato přípona je základní pro tvoření zdrobňelin 1. stupně. Zdrobňeliny 2. stupně se odvozují příponou **-íčko**: *zrníčko, slovíčko*. Někdy je taková zdrobňelina jedinou, kterou je možné utvořit od daného podstatného jména: *sluníčko, políčko, nebičko, vajíčko*.

Zdrobňeliny od jmen vzoru *kuře* se odvozují od tvarů kmene v množném čísle se zdloženou samohláskou: *kuřátko, mlád'átko, děvčátko, telátko*.

b) Názvy zveličelé

Názvy označují skutečnosti větší, než jsou ty vyjádřené základními slovy. Názvy mají vždy citový příznak znehodnocující. Tvoření je omezené, často příležitostné. Odvozovacími příponami jsou **-ák**, **-isko**, **-izna**. Všech přípon se užívá pro spisovné názvy jen málo, hojnější jsou názvy nespisovné, zejména slangové: *chlapák, psisko, babizna, skalisko, dubisko*.

c) *Názvy přechýlené*

V češtině rozlišujeme pojmenování osob a živočichů zpravidla podle přirozeného rodu na mužská a ženská. Výrazně se přitom uplatňuje slovtvorba v kategorii názvů přechýlených, což je odvozování jmen ženských z mužských. Nejproduktivnější příponou je **-ka**, méně produktivní jsou přípony **-yně/-kyně** a **-ice**.

-ka

Touto příponou se odvozují ženské názvy z mužských nemotivovaných i odvozených, obecných i vlastních: *sousedka, žačka, studentka, senátorka, Pražanka, Evropanka, Němka, Češka*.

-yně, -kyně

Touto příponou jsou odvozena slova: *mistryně, ministryně, žákyně, otrokyně, bohyně, hospodyně*. Varianta *-kyně* je využita u přechylování od mužských jmen s příponou *-ce*: *soudkyně, zástupkyně*, s příponou *-ec*: *letkyně, poslankyně, dárkyně* a u několika jednotlivých: *předsedkyně, ctitelkyně, přítelkyně, věvodkyně*.

-ice

Touto příponou se přechylují názvy od mužských jmen s příponami *-ík/-ník*: *mladice, bídnice, pracovnice, bojovnice, panovnice, dělnice, školnice*. Zvláštní využití má v přechylování názvů zvířat (pokud se vůbec přechylují) jako jediná: *holubice, lvice, tygřice, medvědice, slonice*.

Kromě jmen obecných je v češtině významné přechylování *příjmení*. Snadné je u příjmení, která jsou původně zpodstatněnými přídavnými jmény. Ženská příjmení se mění podle rodu: *Nová, Pokorná, Suchá, Malá*; podotýkáme, že se takto přechylují i obecná jména tohoto druhu: *hajná, vrátná, známá, příbuzná*. Nejužívanější přechylovací příponou je **-ová**. Snadno se jí přechylují názvy od mužských příjmení zakončených na souhlásku: *Nováková, Kovářová, Benešová*. Při přechylování od mužských jmen končících samohláskami *a, o, e* se tyto samohlásky odsouvají: *Žába – Žábová, Písko – Písková, Bouše – Boušová*. Jen u jmen končících na *-i* nebo *-y* se přípona připíná k celému původnímu (mužskému) jménu: *Benoniová, Tardyová*. Jméno musí být přesné a při užívání vždy stejné, proto se podoby přechylování řídí přesnými předpisy úředními.

Ženská jména přechylujeme ve spisovném jazyce důsledně, a to obecná i vlastní. Z obecných jmen připomínáme označení hodností vojenských: *majorka, kapitánka, plukovnice* i vědeckých: *doktorka, inženýrka*.

d) *Názvy mlád'at*

Názvy lidských i zvířecích mlád'at se odvozují od jmen dospělých jedinců koncovkami nebo příponami. Odvozují se od názvů mužských i ženských koncovkami jmen středního rodu vzoru *kuře*. Názvy živočichů jsou početné: *medvidě, slůně, velbloudě, kachně, ptáče*. Názvy lidských mlád'at jsou nepočetné: *pachole, vnouče*. Významem se k nim přimykají odvozeniny od přídavných jmen: *nemluvně, novorozeně, mládě* a od sloves: *batole, mrně*. Názvy tohoto významu *ditě, štěně, kotě, sele, tele, jehně* motivovaná nejsou, nemají k sobě základová slova.

e) *Názvy hromadné*

Názvy hromadné se odvozují od podstatných jmen a vyjadřují množství, souhrn skutečností vyjádřených základním slovem.

Odvozují se **koncovkami vzoru *stavení*** a příponou ***-stvo/-ctvo***.

Jména s koncovkami vzoru *stavení*

Odvozují se hojně od názvů rostlin: *smrčí, doubí, hloží, maliní* nebo jejich částí: *jehličí, listí, proutí, koření, trní*. Od názvů věcí jsou odvozena slova: *peří, paroží, řemení, nádobí*. Variantou **-oví** jsou odvozena slova v obou případech: *vrboví, révoví, křoví; mřížoví, sloupoví, plachtoví, leťoví*.

-stvo/-ctvo

Podoba ***-ctvo*** je v odvozeninách od jmen končících na ***-k***: *žactvo, ptactvo*, nebo s příponou ***-ec***: *letectvo*. Osobní soubory označují názvy: *mužstvo, lidstvo, žactvo, učitelstvo, čtenářstvo, studentstvo*. Soubory zvířat označují: *ptactvo, koňstvo, včelstvo*; rostlin: *rostlinstvo*; věcné soubory označují: *šatstvo, loďstvo, svalstvo, horstvo*.

■ B. Přídavná jména

1. Kategorie mutační

a) *Přídavná jména přivlastňovací*

Přídavná jména vyjadřují příslušnost k tomu, co je vyjádřeno základovým podstatným jménem, které v tomto případě označuje vždy bytost. Slovtvorné typy jsou tvořeny formanty ***-ův, -in***. Příponami se odvozují přídavná jména od jmen osob: příponou ***-ův*** od jmen rodu mužského, příponou ***-in*** jsou tvořena přídavná jména

rodu ženského. Oběma příponami se přivlastňuje individuálně, a to osobám, jen ve zvláštních případech i zvířatům: *bratrův, sousedův, žákův, učitelův; matčin, žákyňin, učitelčin; Petrův, Janův, Boženin, Martin*. Zvířatům se těmito příponami přivlastňuje při jejich personifikaci v bajkách a pohádkách: *liščín, medvědův, zajícův, kukaččín*, nebo příponami **-ův, -in** jsou tvořena přivlastňovací přídavná jména od vlastních jmen zvířat: *Alikův, Brokův, Astin, Aminin*. Mluvnickým znakem těchto jmen je zvláštní skloňování (o tom viz podkapitola 5.2.1.5).

-ský /-cký

Přídavná jména se odvozují touto příponou od podstatných jmen – názvů osob, méně často od názvů zvířat mužského rodu. Přivlastňují celému druhu: *žákovský, učitelský, bratrský, panský; koňský, kravský*; variantou **-ovský** jsou odvozena přídavná jména: *žákovský, otcovský*. Přípona **-ský** se připojuje k jménům na *k*: *dělnický, úřednický*, na *-ec*: *plavecký, letecký*.

koncovky vzoru jarní

Tímto jediným odvozovacím typem s koncovou jsou odvozena druhově přivlastňovací jména od názvů zvířat: *psí, rybí, ptačí, slepičí*.

b) Přídavná jména vztahová

Kategorie obsahuje přídavná jména odvozená od jmen podstatných vyjadřující vlastnost vyplývající ze vztahu k tomuto jménu. Vztahy mohou být místní: *školní, lesní*; časové: *večerní, roční, denní* nebo mohou být založeny na příslušnosti: *zubní, krční, vlakový*. Názvy se odvozují příponami **-ový, -ní, -ný**.

-ový

Základová podstatná jména mohou být všech tří rodů. Jsou konkrétní: *letadlový, automobilový, vzduchový, obalový* i abstraktní: *nákladový, součtový, rozpočtový*.

-ní

Přípona je nejvíce produktivní. Základová podstatná jména jsou různých druhů: *školní, učební, skalní, polní, ruční, měsíční, srdeční*.

-ný

Příponou je odvozeno několik jmen, nově se jí již nevyužívá: *slovesný, jmenný, pramenný, kořenný*. Živé je odvozování od slov abstraktních: *nápadný, pohledný, soucitný, klamný, únavný, radostný, zlostný, chorobný, chudobný, zrádný*.

c) *Přídavná jména k vlastním jménům místním*

-ský/-cký

Užití přípon je (jako u jiných typů) vázáno na zakončení základových podstatných jmen. Základovými slovy jsou vlastní zeměpisná jména osad, řek, hor, zemí: *pražský, hradecký, evropský, turecký, pardubický, vltavský, řípský, moravský*. Rozšířenými variantami přípony jsou odvozena jména: *brněnský, blanenský, hlinecký, svratecký*.

Poznámka:

Zkrácené podoby tohoto typu přídavných jmen jsou nářeční, nespisovné: *pardubský, jistebský*.

d) *Přídavná jména vyjadřující vlastnost podle nápadného znaku*

Přídavná jména vyjadřují vlastnost jako nápadný znak, který spočívá v přítomnosti toho, co je vyjádřeno základovým podstatným jménem. Odvozují se následujícími příponami.

-atý/-natý

Nápadným znakem je část těla osob a zvířat: *hlavatý, nosatý, nohatý, bradatý, srstnatý, štětinatý, spárkatý*. U věcí je to přítomnost jiného znaku: *hranatý, rovinatý*. Variantou *-natý* se tvoří např. slova: *skalnatý, hornatý, vodnatý*.

-itý

Významy všech typů kategorie jsou shodné: *dřevitý, kamenitý, vrásčitý, vláknitý, písčitý*.

-ivý

Od konkrétních jmen jsou odvozena jména: *deštivý, blátivý, plesnivý, ohnivý*; od abstrakt: *lítostivý, žádostivý, pravdivý, dobrotivý*.

e) *Přídavná jména s významem podobnosti*

Vlastnost vyjadřuje podobnost s tím, co je označeno základovým podstatným jménem. Jednotlivé slovotvorné typy mají následující přípony.

-ový

Vlastnost vyplývá z podobnosti barev: *růžový, fialový, chrpový*; tvaru: *kulový, čtvercový, obdélníkový, válcový, kruhový*.

-itý/-ovitý

Motivace základovým jménem je stejná: *srdčitý, hrotitý, stříbřitý, vejcovitý, šlachovitý, jehlancovitý*.

2. Kategorie transpoziční

V této kategorii jsou zastoupeny výhradně odvozeniny **od sloves**. Jsou to především přídavná jména vzniklá ze slovesných tvarů, z příčestí a přechodníků. Jiná přídavná jména se základním významem dějové vlastnosti sem řadíme pro tento základní význam, i když bývá doprovázen dalšími příznaky, jako možnosti, schopnosti, náchylnosti nebo účelu. Přídavná jména jsou velmi početná. Uvedeme nejdříve přídavná jména ze slovesných tvarů: z příčestí trpných vznikla adjektiva: *ztracený, vrácený, pečený, rozbitý, pokrytý, vylitý*; z příčestí minulého adjektiva: *vytrvalý, minulý, zarostlý*. Z přechodníku přítomného jsou odvozena od tvaru ženského rodu koncovkou **-í**: *pracující, (pracujíc- + -í), volající, kryjící, hrající*; přídavná jména z minulého přechodníku jsou odvozena rovněž z tvaru ženského rodu koncovkou **-í**: *vykonavší (vykonavš- + -í), přišedší, zůstavší, byvší*.

a) Přídavná jména dějová**-ný**

Příponou se odvozují přídavná jména od slovních základů sloves: *rodný, bludný, činný, nosný, trpný, soudný*.

-vý

Příponou se odvozují přídavná jména od sloves nedokonavých a mají příznak náchylnosti něco vykonat a schopnosti k ději nebo činnosti: *dravý, psavý, poutavý*; s variantou **-avý**: *dravý, voňavý, zpěvavý*; s variantou **-lavý**: *hořlavý, pichlavý, křiklavý*.

-ivý

Stejně tvoření i stejné významy mají přídavná jména s touto příponou: *drtivý, pálivý, lživý*; varianta **-livý** nebo **-nlivý** je u slov: *citlivý, bouřlivý, trvanlivý, učenlivý, snášenlivý*.

-ačný

Základová slovesa jsou nedokonavá a slova mají záporný citový příznak: *panovačný, dobyvačný, vychloubáčny*.

-telný

Touto příponou se odvozují přídavná jména od sloves dokonavých, méně často od sloves nedokonavých, mají stejné příznaky jako předchozí typy a navíc příznak možnosti, popř. přídavná jména odvozená od záporných sloves význam nemožnosti: *hmatatelný, vnímatelný, nepostižitelný*. U odvozenin od sloves s infinitivem s kmenotvornou příponou *-i-* se uplatňuje varianta **-itelný**: *pochoptitelný, dělitelný, vyměnitelný, spasitelný*.

-cí

Odvozovacím základem jsou slovesa nedokonavá. Adjektiva mají význam účelový a vyjadřují vlastnost prostředků: *psací, tiskací, kreslicí, balicí, tázací*.

3. Kategorie modifikační

Přídavná jména se tvoří od jiných přídavných jmen s dodáním významu zeslabení nebo zesílení vlastnosti. Odvozovacími příponami jsou:

-avý

Slova vyjadřují zeslabení nebo jen nádech základové barvy: *modravý, bělavý, šedavý, zelenavý, žlutavý*.

-ičký, -oučkový, -inký, -ounký

Vlastnosti mají vedle základního ještě příznak citový: *maličkový, malounký, maloučkový, malounký, chudičkový, slaboučkový, tenounký, droboučkový, slad'oučkový, staříčkový, droboučkový*.

Zesilující význam s citovým příznakem záporným mají slova odvozená příponou **-ánský**: *dlouhánský, velikánský, vysokánský, širokánský*.

■ C. Slovesa

Formantem odvozování sloves jsou kmenové přípony produktivních tříd: **-a-**, **-i-**, **-e-**, **-ova-**, **-nou-**. Pro tento omezený počet formantů nelze významy stanovit a odlišit. Posuzujeme je podle vztahů děje k základovému slovu, především k jeho slovnímu druhu. Podle něho odvozeniny nejprve rozdělíme.

1. Kategorie mutační

a) Odvozeniny od podstatných jmen

Odvozená slovesa vyjadřují následující významy.

- **Být tím, co vyjadřuje základové jméno.**
Slovesa se odvozují příponou **-ova-** a **-i-**: *panovat, kralovat, sloužit, vévodit, otročit, kupčit*. Ve spisovném jazyce je tvoření středně produktivní, živé a hojné je ve slangu a v obecné češtině. Odtud pronikají slovesa do hovorového stylu: *skautovat, trampovat, ředitelovat, šaškovat, kantořit, kramařit, fandit*.
- **Užívat něčeho jako nástroje k nějaké činnosti.**
Slovesa se odvozují od jmen věcí příponami **-ova-**, **-i-**: *pádlovat, bubnovat, pilotovat, sáňkovat, lyžovat, brousit, kosit, bruslit, troubit, zvonit*. Tvoření je středně produktivní.
- **Mít to, co vyjadřuje základové podstatné jméno.**
K odvozování sloves od jmen věcí slouží přípony **-i-**, **-e-**: *žíznit, tábořit, věřit, rozumět, hladovět, slzet, bydlet*. Tvoření je méně produktivní.
- **Opatřovat, pokrývat tím, co vyjadřuje základové podstatné jméno.**
Velmi produktivní typy mají přípony **-ova-**, **-i-**: *lakovat, cukrovat, makovat, rýmovat, veršovat, plánovat, básnit, hnízdit, brázdit, čtvrtit, zdít, vlnit*.

b) Odvozeniny od přídavných jmen

Odvozená slovesa vyjadřují následující významy.

- **Stávat se takovým, jak vyjadřuje základové přídavné jméno.**
Odvozená slovesa jsou nedokonavá stavová. Nejproduktivnější je typ s příponou **-e-**: *šedivět, bělet, plesnivět, červivět, dřevěnět*.
Produktivní jsou dále typy odvozené příponami **-a-** a **-nou-**: *černat, modrat, bělat, zelenat, bohatnout, blednout, mládnout, stárnout, hubnout, řídnout*.
- **Činit něco takovým, jak vyjadřuje základní jméno.**
Slovesa s tímto významem se odvozují příponou **-i-**: *čistit, špinit, ostřit, tupit, černit, sytit, krátit, dloužit*. Tento typ je velmi produktivní.

2. Kategorie transpoziční

a) Odvozeniny od dějových jmen

Tato slovesa vyjadřují slovesný děj podaný základovým jménem předmětně. Slovesa se odvozují příponami **-i-** a **-ova-**: *strašit, škodit, válčit, básnit, bájit, bojovat, cestovat, obchodovat, pracovat*. Tvoření je málo produktivní.

b) Odvozeniny od zvukomalebných citoslovců

Tato slovesa postihují vydávání zvuku, který je vyjádřen základovým citoslovcem. Jsou tvořena příponou **-nou-**: *fouknout, houknout, básnout, mňouknout*; příponou **-e-**: *hučet, skučet, mečet, bučet*; příponou **-a-**: *mekat, houkat, krákat*.

3. Kategorie modifikační

Zahrnují **odvozeniny se změnou slovesného vidu**. Při odvozování těchto sloves od sloves jiných se **mění způsob slovesného děje**: z **nenásobených** sloves se stávají **slovesa násobená**. Přitom může docházet i ke změně slovesného vidu. Slovesa třídíme podle příznaku násobenosti:

a) Slovesa opěťovací

Odvozená slovesa vyjadřují děj opěťovaný nebo trvací. Patří k následujícím typům.

nosit

Slovesa tohoto typu jsou odvozována kmenotvornou příponou **-i-** od několika sloves 1. třídy. Při odvození dochází k alternaci samohlásky v odvozovacím základu: nově utvořená slovesa se časují podle 4. třídy vzoru *prosít: nést – nosit*, podobně: *vodit, vozit; hnát – honit*. Tvoření je neproduktivní.

sázet

Slovesa toho typu se odvozují příponou **-e-** od sloves s příponou **-i-**: *sadit – sázet*. U odvozených sloves se mění vid: z dokonavých sloves se stávají slovesa nedokonavá. Základová slovesa jsou z menší části prostá: *sázet, házet, stavět, válet, vracet*, častěji předponová: *doplácet, namáčet, roznášet, vyvážet, převracet*. Tvoření je velmi produktivní.

čítat

Slovesa tohoto typu se tvoří příponou **-a-** od základových sloves, která patří do různých tříd. Základová slovesa jsou nedokonavá i dokonavá: *čítat, prolézat, utíkat, rozpékat, navlékat, pomáhat, zdvíhat, tleskat, sekát, vrhat, sedat, létat, běhat, hlídat*.

kupovat

Slovesa se odvozují příponou **-ova-** od dokonavých, většinou předponových sloves 4. třídy: *koupit – kupovat, nastupovat, vylučovat, roztrubovat*. Tvoření tohoto i předchozího typu je velmi produktivní.

b) Slovesa opakovací

Slovesa se odvozují příponou **-va-** od sloves různých časovacích typů. Základová slovesa jsou nedokonavá: *brávat, dělávat, prosívat, trpívat, sázivat, chtívat, chodívat, nosívat*. Odvozeniny od dokonavých sloves se stanou nedokonavými: *prodávat, vysedávat, vydělávat, smazávat, otesávat, vyhrávat*. Tvoření je *velmi produktivní*. Časté opakování nebo opakování ve vzdálené minulosti vyjadřuje přípona **-váva-**: *chodívávat, čekávávat, bývávat, sedávávat*. Tvoření je málo produktivní.

■ D. Příslovce

Příslovce se nejčastěji tvoří transpozicí z přídavných jmen. Slouží k tomu následující přípony.

-e/-ě

Tvoření je velmi produktivní: *dobře, špatně, zle, dlouze, krátce, marně, slabě, silně, moudře*.

-o

hluboko, široko, nízko, vysoko, daleko, často, snadno

-y

Základová adjektiva jsou odvozena příponou **-ský/-cký**: *česky, rusky, německy, přátelsky, školsky, umělecky*, ojediněle jsou základová adjektiva nemotivovaná: *hezky*.

Příslovce se stupňují, odvozují se od stupňovaných přídavných jmen: *snadněji, nejsnadněji* (podrobněji o stupňování viz podkapitola 5.1.7.1).

4.4.1.2 Odvozování předponové

Předpony se připojují k hotovým slovům a obměňují jejich význam. Odvozují se jimi nejvíce slovesa, méně podstatná a přídavná jména. V popise uvedeme nejprve společné odvozování podstatných a přídavných jmen a potom zvlášť odvozování sloves. Vyjdeme přitom od jednotlivých předpon. Sledujeme dále uplatnění dvou druhů předpon rozlišených podle původu na předložkové a nepředložkové.

■ A. Podstatná a přídavná jména

V odvozování se uplatňují předpony nepředložkové i předložkové.

a) Předpony nepředložkové

pra-

Odvozeným podstatným jménům dodávají příznak něčeho staršího a původního, než označuje základové slovo. Názvy věcí jsou: *prales*, *prasídlo*, *pravěk*, *prahmyz*; názvy osob: *pračlověk*, *praobyvatel*, *Praslovan*. Označují zejména příbuzenské vztahy: *praděd*, *prabába*, *pravnuček*.

U těchto jmen se může předpona opakovat: *prapraděd*; jako odborné názvy se uplatnila slova: *prahory*, *prajazyk*, *prakuň*, *praplaz*, *praslovanština*.

Základovým přídavným jménům dodává předpona příznak zesílení vlastnosti: *prašpatný*, *pranepatrný*, *pramalý*, *pradávný*.

pře-

Tato předpona vyjadřuje zesílení vlastnosti. U podstatných jmen je řídká: *přemíra*, *přesíla*; častěji jsou jí odvozena přídavná jména: *převeliký*, *přesladký*, *přenáramný*, *přetěžký*, *přepěkný*.

pa-

Touto předponou se odvozují jen podstatná jména označující něco nepravého, falešného, popř. něco podobného tomu, co vyjadřuje základové jméno: *paklič*, *paroh*, *pazvuk*, *pavěda*, *paumění*, *patisk*; jako odborné názvy zoologické a botanické se uplatnila slova: *pakobylka*, *pakůň*, *pakomár*, *pajasan*, *pahřib*, *pamodřín*.

po-

Ve spojení s komparativy přídavných jmen vyjadřuje tato přípona zeslabení vlastnosti. Tvoření je málo časté: *pomenší*, *poslabší*.

sou-

Touto předponou se odvozují pouze podstatná jména a označují to, co existuje nebo se děje společně s tím, co vyjadřuje základové podstatné jméno: *sourozenec, soukmenovec, soujmenovec, součást, souhra, soutok, souboj*.

spolu-

Význam odvozenin je stejný jako u odvozenin s předponou *sou-*: *spoluobčan, spolužák, spolupracovník, spoluvina, spolupráce, spolujízda*.

ne-

Podstatná jména se touto předponou odvozují jen s omezením na slova určitých odvozovacích kategorií, a to: názvů nositelů vlastnosti: *nevzdělanec, nestraník, neodborník*; názvů činitelských: *nekuřák, neplavec, nepřítel, netanečník*; názvů dějů a vlastností: *nepřavda, neúroda, nevděk, nepohoda, nesouhlas, neúčast, nepřízeň, nevina*. Odvozování přídavných jmen předponou *ne-* je velmi produktivní. Odvozují se jí přídavná jména *jakostní*: *nedobrý, nepěkný, nemalý, nepatrný, neslaný*, ale i odvozená z podstatných jmen: *nečeský, netučný, nepravdivý, neúspěšný, neradostný, nebolestivý* a ze sloves: *nepracující, nestálý, neurozený, nevratný, nehybný, nesmrtelný*.

b) Předpony předložkové

Uvádíme zde jen odvozeniny podstatných jmen, u nichž předpona přistupuje k hotovému jménu a nemění jeho mluvnickou podobu. Předpony mají též význam jako předložky s nimi homonymní. Přídavná jména s těmito předponami se tvoří kombinovaným formantem (odvozování smíšené; o tom viz oddíl 4.4.1.3). Na podstatná jména uvedeme několik příkladů s různými předponami vlastními i nevlastními:

- **pod-**: *podporučík, podvečer, podskupina*
- **proti-**: *protivítř, protijed, protistrana*
- **před-**: *předsíň, předzpěv, předvečer, předprodej*
- **přes-**: *přespočet, přesčas*
- **mezi-**: *mezihra, mezityp, mezipatro*
- **místo-**: *místokrál, místopředseda*
- **nad-**: *nadporučík, nadvýroba, nadčlověk*

■ B. Slovesa

Předponové odvozování se nejvíce uplatňuje právě u sloves. Odvozováním se mění i slovesný vid a způsob slovesného děje. K odvozování slouží předpony předložkové, z nepředložkových předpon jsou to **roz-**, **vz-** a **vz-**.

- Základní význam předpon je směrový, místní: *v-letět* = dovnitř, *o-točit* = kolem, *vz-letět* = vzhůru aj.
- Předpony však mohou dodávat své významy druhotné, měrové a způsobové: *na-nosit* = velká míra, *po-strčit* = malá míra, *pro-spat* = úplně, *po-zavírat* = postupně apod.
- Počet předpon, s nimiž se slovesa spojují, je u jednotlivých sloves různý a zcela individuální. Například sloveso *jít* se spojuje s 15 předponami, *hladit* s 5 předponami, *hlasovat* se 2 předponami... Možnosti spojování s různými předponami zaznamenává u sloves slovník. V něm je též uvedeno, jaké různé významy předpona slovesu dodává.
- Podle vidu se při tvoření předponami mění prostá slovesa nedokonavá ve slovesa dokonavá: *nést* – *přinést*, *prosít* – *vyprosít*, *dělat* – *udělat*.
- Násobená slovesa se mění většinou na dokonavá, jen některé typy sloves zůstávají nedokonavými, např. slovesa s kmenotvornou příponou *-ova-*: *nakupovat*. Nedokonavými zůstávají slovesa opakovací: *očekávat*, *provolávat*, *vyhledávat*.
- U některých sloves mění některé předpony pouze vid, nikoliv další význam. Jsou to **předpony prostě vidové**: **u-vidět**, **u-slyšet**, **z-působit**, **při-nést**. Výběr předpony je individuální.

4.4.1.3 Odvozování smíšené

Označujeme tak způsob, kdy se slovo odvozuje **současně předponou a příponou** nebo **koncovkou**. Východiskem odvození je předložkový pád. Ten zůstává také motivací: *na prstě* – **ná-prs-tek**, *před městem* – **před-měs-tí**. Tímto způsobem se odvozují podstatná a přídavná jména.

Z přípon se přitom uplatňují **-ek**, **-ník**, **-ák**, **-ice** a **-ný**, **-ní**: *náramek*, *náhrdelník*, *náušnice*, *podbradek*, *přístřešek*, *ohlávka*; *bezbolestný*, *zákeřný*, *poválečný*, *protiústavní*.

Z koncovek se u podstatných jmen uplatní jen koncovky středního rodu vzoru *stavení*, u přídavných jmen koncovky vzoru *mladý*.

Podstatná jména tvořená předponou a koncovkou: *bezvládí*, *přímoří*, *předmostí*, *sousloví*, *rozcestí*.

Přídavná jména tvořená předponou a koncovkou: *bezvlasý, bezhlavý, bezruký, bezrohý*.

4.4.2 SKLÁDÁNÍ

Skládání je druhý základní způsob tvoření slov, je však méně produktivní než odvozování. Slovo vzniklé skládáním má **dvě slova základová** (zřídka i více slov). Skládáním se tvoří **podstatná a přídavná jména**, jiné slovní druhy jen omezeně nebo jsou jen jednoho typu. Podle způsobu spojení rozlišujeme **složeniny vlastní a nevlastní**.

4.4.2.1 Nevlastní složeniny (spřežky)

Tyto složeniny vznikají spojením skladebně vázaných slov. V některých složeninách je změněn slovosled původního volného spojení, např. *mžik oka – okamžik, podobný pravdě – pravděpodobný*. Spřežky můžeme vždy rozdělit na původní spojení slov.

Podstatná jména: *zemětřesení, vlastizrada, světadíl, zeměkoule*.

Přídavná jména: *ohnivzdorný, bohumilý, dlouhohrající, kolemjdoucí, cituplný*.

Spřežkami jsou zájmena: *kdovíjaký, bůhvíjaký* a číslovky vyjadřující vyšší počet: *pěťadvacet, stotřiatřicet*.

4.4.2.2 Složeniny vlastní

Vlastní složeniny nelze rozložit na volné spojení slov. Buď ani jedna z obou částí složeniny, nebo jen první nejsou samostatnými slovy, srov. *pravopis, samohláska, vodovod*.

- První část složeniny je zakončena samohláskou **-o-**: *velkoobchod*; **-e-**: *dějepis*; **-i-**: *svítiplyn*, řidčeji souhláskou: *lamželezo, dvojhláska*.
- Slovní druh celé složeniny určuje její druhá část. Složeniny jsou podstatnými nebo přídavnými jmény. Ke složeným základům podle toho přistupují přípony nebo jen koncovky: *hmyzožrav-ec, znakoplavka, tlakoměr, drvoštěp, černook-ý*.
- Složeniny dělíme podle předpokládaného vztahu motivujících slov na **přířadovací**: *červený a bílý: červenobílý* a **podřadovací**: *velké město – velkoměsto, voda tryská – vodotrysk*.
- Uvnitř těchto skupin třídíme složeniny podle bližší povahy tohoto vztahu (podstatná a přídavná jména probíráme společně).

■ A. Složeniny přiřadovací

Ve vztahu prostě slučovacím jsou složená podstatná jména: *lesostep, štěrkopísek, jihovýchod, Indoevropané*; přídavná jména: *černobílý, českomoravský, hluchoněmý, sladkokyselý*. Ve vzájemném vztahu jsou základy v přídavných jménech: *česko-německý, labsko-oderský*. Píšeme je se spojovníkem.

■ B. Složeniny podřadovací

V podřadovacím vztahu je ve složenině jeden slovní základ určovaný (řídící) a druhý určující.

1. Složeniny s určenou částí na druhém místě

Určovaný základ je až na jediný typ **na druhém místě**. Podle **skladební úlohy určujícího členu** složeniny v předpokládaném základovém spojení slov rozlišujeme u obou slovních druhů složeniny:

- a) **podmětné**: listí padá – *listopad, vodotrysk, slovosled, krupobití*; přídavná jména tohoto typu se netvoří;
- b) **předmětné**: vést vodu – *vodovod, teploměr, kulomet, dějepis, dřevorubec, strojuvůdce, lidojed*; *masožravý, zkázonosný, vínorodý*;
- c) **přísluvečné**: malovat olejem – *olejomalba, dalekohled, skálopevný, vodorovný, dalekonosný, sněhobílý*;
- d) **doplňkové**: obsluhovat se sám – *samoobsluha, samopal, samouk, samostatný, samozvaný*;
- e) **přívlastkové**: malé město – *maloměsto, novověk, velkosklad, rychlovýtah, černozem, veselohra, vysokohorský, kutnohorský, celodenní, cizokrajný*.

K základovému spojení přívlastku a jména se vztahují také přídavná jména, která však charakterizují někoho nebo něco, co bylo v motivujících spojeních a bylo nositelem vlastnosti základového spojení: *osoba mající modré oči – modrooká*. Protože nositel není ve složenině vyjádřen, zůstává mimo, **vně**, označujeme **složeniny** názvem **vnější**: *světlovlasý, dlouhonožý, čtverhranný, pravouhlý*. Podmětné složeniny nejsou hojné, ostatní jsou dosti produktivní.

2. Složeniny s určovanou částí na prvním místě

V motivujícím spojení je **určovaným členem** vždy **sloveso** a určujícím/závislým členem podstatné jméno: *kazit mír – kazimír*. Takovými složeninami jsou jen **podstatná jména**. Složeniny pojmenovávají většinou **osoby** a mají **příznak citový**: *lamžezezo, držgrešele, strašpytel, tlučhuba*. Některá slova jsou příjmením: *Nejezchleb, Dusbaba, Kalivoda*. Věcný význam bez citového příznaku mají slova: *lomikámen, svítíplyn, trativod*.

■ C. Složeniny hybridní

V závěru se zmíníme ještě o složeninách šířících se v nové době. Jejich první částí je podstatné jméno cizího původu, které určuje příslušnost určovaného slova v části druhé: *autosvětla = automobilová světla*. V první části bývají nejčastěji základy *auto-*, *moto-*, *foto-*: *autodoprava, autoškola, autosoučástky, motovýzbroj, fotopotřeby, fotosnímek*.

4.4.3 ZKRACOVÁNÍ

Zkracování je tvoření slov zkracováním víceslovných názvů. Je to způsob omezený obsahově, tvoří se tak názvy států, institucí, podniků a výrobků. Produktivita podléhá dobové oblibě a vlivu cizích jazyků. Zkratky vznikají z psané podoby názvů, mluvená podoba je druhotná. Rozlišujeme dva typy zkratek:

- a) **iniciálové** vznikají z prvních písmen několikaslovného pojmenování: Česká republika – *ČR*, *ODS* – Občanská demokratická strana. Zkratky píšeme velkými písmeny a při výslovnosti je hláskujeme: [*čé er, ó dé es*].
- b) **skupinové** zkratky vznikají ze skupin hlásek slov víceslovného útvaru: Česká dopravní kancelář – *Čedok*, *Setuza* – Severočeské tukové závody. Píšeme je s prvním písmenem velkým a vyslovujeme je jako slovo a jako jiná slova je skloňujeme: *v Čedoku, s Čedokem*. Takto vznikla i pojmenování věcí: *kovral, karma*. Jsou to zkráceniny spojení *Koberce Vratislavice* a jména výrobce *Karel Macháček*. Tyto zkratky píšeme s písmenem malým. Některé zkratky jsme přejali z cizího jazyka: *USA, NATO*.

5. TVAROSLOVÍ (*MORFOLOGIE*)

(K. Klímová)

5.1 VÝZNAMOVÉ TVAROSLOVÍ (FUNKČNÍ)

Obsahem významového tvarosloví jsou **gramatické** (mluvnické) **kategorie**, které vyjadřují abstraktní vztahy. Jsou vlastní jen **slovům ohebným**. U **jmen** (podstatných, přídavných, zájmen a číslovek) jsou to kategorie *jmenného rodu, čísla a pádu*, u **sloves** *osoby, čísla, způsobu, času, slovesného rodu a vidu*.

5.1.1 SLOVNÍ DRUH JAKO JAZYKOVĚDNÝ POJEM

Slovní druh je jedním z důležitých základních jazykovědných pojmů. Historie potvrzuje, že je spjat se vznikem systematické mluvnice od samého počátku. Propracované třídění slovních druhů i s jejich názvy přejímaly gramatiky novodobých evropských jazyků z *řecké*, a zejména *latinské* mluvnice a upravovaly je podle své jazykové povahy. Stejně to probíhalo i v *české* mluvnici. Vydělení slovních druhů ovlivnila také filozofie hledáním základních kategorií skutečnosti (zejména Aristotelova metafyzika). Jazykové kategorie slovních druhů s těmito kategoriemi souvisí, nejsou s nimi však totožné.

5.1.1.1 Rozlišení a počet slovních druhů

Rozlišení slovních druhů podle latinské mluvnice se v české mluvnici udržovalo velmi dlouho. Bylo posíleno mluvnicemi **Josefa Dobrovského** (1753–1829) a později **Jana Gebauera** (1838–1907). Zachováno zůstalo jak **devět** slovních druhů, tak jejich latinské názvy: **podstatné jméno** (*substantivum*), **přídavné jméno** (*adjektivum*), **zájmeno** (*pronomen*), **číslovka** (*numerales*), **sloveso** (*verbum*), **příslovce** (*adverbium*), **předložka** (*prepozice*), **spojky a částice** (*konjunkce a partikule*), **citoslovce** (*interjekce*). Teprve v **padesátých letech** minulého století se **částice**, do té doby řazené do společného slovního druhu se spojkami, vydělily jako samostatný slovní druh. Rozlišení na **deset** slovních druhů bylo obecně přijato a užívá se dnes ve všech mluvnicích.

Ve stejné době, kdy byly odděleny částice, se vyskytly návrhy na osamostatnění dalších slovních druhů. Tyto návrhy byly ovlivněny ruskou mluvnicí, která v té době rozlišovala ještě další slovní druhy. Nejvýznamnější byl návrh na vydělení **predikativ**, a to především ze slovního druhu příslovcí. Tento návrh se však neujal. Predikativa jako samostatný slovní druh vydělena nebyla, odlišují se však jako zvláštní skupina příslovcí (viz kapitola 5.1.7).

Slovní druhy (dosud nejrozsáhlejší slovník českého jazyka zahrnuje více než čtvrt milionu slov) nejsou rozlišeny podle jednoho kritéria, ale **kombinací kritérií významového a mluvnického** (tvarového a syntaktického). Podle **významového hlediska** se slova třídí na **plnovýznamová** (lexikální): *příslowce, citoslowce, částice*; **gramatická**: *předložky, spojky*; a **lexikálně gramatická**: *podstatná jména, přídavná jména, zájmena, číslovky, slovesa*. Podle **mluvnického** (tvarového) **hlediska** se rozlišují slova **ohebná** (s různými tvary) a **neohebná** (jen v jedné podobě); ohebná se dále dělí podle způsobu ohýbání na slova, která *se skloňují* (mají tvary podle pádů), a ta, která *se časují* (mají tvary osoby v různých časech). **Syntaktické hledisko** uplatňuje zřetel k syntaktické funkci jednotlivých skupin slov. Tato hlediska se pak využívají v podání definice slovních druhů:

Podstatná jména (*substantiva*) jsou názvy osob, zvířat a věcí (obecné a vlastní), vlastností a dějů. Například: *kuchař, Jana; kočka, Alík; zámek, Brno; lenost, pile, chůze*. Svými tvary vyjadřují mluvnické kategorie *pádu* a *číslo*. Ve větě mají především platnost podmětu nebo předmětu.

Přídavná jména (*adjektiva*) vyjadřují vlastnosti podstatných jmen nebo jejich význam blíže zpřesňují či jinak vymezují. Například: *bezejmenný, krásná, letní, bratrův, sestřin*. Z mluvnických kategorií vyjadřují *pád, číslo* a *rod*. Ve větě bývají nejčastěji přívlastkem.

Zájmena (*pronomina*) zastupují podstatná a přídavná jména nebo na ně odkazují. Například: *já, ten, náš, jaký, někdo, nic*. Svými tvary vyjadřují *pád* a *číslo*, některá i *jmenný rod*. Ve větě plní nejčastěji funkci podmětu, předmětu nebo přívlastku.

Číslovky (*numeralia*) jsou slova číselného významu. Označují počet, pořadí, počet druhů. Například: *dva, několik, pátý, třetí, sedmero, dvojnásobný, několikrát*. Většinou se skloňují a jednoduchými tvary vyjadřují *pád*, některé také *číslo* a *rod*.

Slovesa (*verba*) vyjadřují děj, a to činnost nebo stav. Například: *kreslit, zpívat, červenat, spát, hověti si*. Vyjadřují mluvnické kategorie *osoby, čísla, způsobu, času, slovesného rodu* a *vidu*. Ve větě jsou nejčastěji přísudkem.

Příslowce (*adverbia*) vyjadřují bližší okolnosti dějů, vlastností, někdy i předmětů. Například: *zítra, doma, dobře, proto, velmi*. Ve větě mívají platnost příslovenného určení.

Předložky (*prepozice*) vyjadřují především povahu vztahu jména ke slovesu nebo k jinému jménu ve větě. Například: *ke stromu, na kole, v autě, bez nálady, myslet na někoho, zpívat o něčem, mluvit s někým*.

Spojky (*konjunkce*) vyjadřují vztahy mezi slovy nebo větami. Například: *Koupila jsem jahody a pomeranče. Film byl dlouhý, ale zajímavý. Byl zklamáný, protože nepřišla. Přestože přišlo, všichni účastníci závod dokončili.*

Částice (*partikule*) často uvozují samostatnou větu a naznačují její druh nebo různý postoj mluvčího k obsahu výpovědi (o tom viz podkapitoly 6.3.2, 6.3.3.1). Ve spojení s větným členem vyjadřují zdůraznění, pravděpodobnost, jistotu aj. Například: *A nestydiš se? Příště mi už nelži. Zajímavý byl především konec. Prý zase onemocněl.* Částice nejsou větnými členy.

Citoslovce (*interjekce*) vyjadřují nálady, pocity a vůli mluvčího, zvuky, hlasy, pohyby. Například: *ach, já, cukrú, bác, bzzz, fuj, hop.* Ve větě někdy zastupují slovesný přísudek: *Žába žbluňk do rybníka.*

Odlíšné seskupení slovních druhů přinesla akademická *Mluvnice češtiny 2*, která podle **syntaktického hlediska** rozlišuje slovní druhy: **1. základní**, které jsou jádrem slovnědruhové soustavy s nejvyšším stupněm mluvnického zobecnění: *podstatná jména, přídavná jména, slovesa a příslovce*; **2. nezásadní** dělicí se na **a) nástavbové**, které svými funkčními vlastnostmi napodobují základní jmenné slovní druhy: *číslovky, zájmena, citoslovce*, a **b) nesamostatné**, které významově doplňují plnovýznamové slovní druhy a nemají primárně syntaktickou funkci: *předložky, spojky a částice* (o tom viz podkapitoly 6.2.1.2.B.3, 6.2.1.2.B.2).

Slovní druhy nejsou pevně ohraničené, neprostupné skupiny, ale existují četné případy přechodů slov z jednoho slovního druhu do druhého. Široké pásmo přechodu je mezi podstatnými a přídavnými jmény. Četná přídavná jména se stávají jmény podstatnými (zpodstatňují) a nabývají všech jejich vlastností, např. přídavné jméno *házená* se stane označením děje, druhem hry; podrží si původní skloňování, získá funkci podmětu – předmětu a možnost být rozvíjeno přívlastkem: *Česká házená je míčová hra*. Některá slova základních slovních druhů se stanou předložkami: např. podstatná jména *kolem, místo, mezi*, sloveso *vyjma*; jiná spojkami: sloveso *jestliže*, podstatné jméno *dílem – dílem* aj. Pásem přechodů je celá řada. Z této skutečnosti vyplývá, že **o slovnědruhové příslušnosti** slova **rozhoduje jeho skladební užití**.

5.1.1.2 Řazení slovních druhů

Řazení slovních druhů v mluvnicích má svůj význam, který obvykle vyplývá z vycílení jejich základních rysů.

Většinou bývá v mluvnicích základním kritériem při řazení slovních druhů hledisko *flexe* (ohýbání). Další hlediska, důležitá při třídění slovních druhů, se v tomto případě jeví jako sekundární. V současné české mluvnici má každý slovní druh své číslo a jsou řazeny takto: *1. podstatná jména, 2. přídavná jména, 3. zájmena, 4. číslovky, 5. slovesa, 6. příslovce, 7. předložky, 8. spojky, 9. částice, 10. citoslovce.*

Otázka řazení slovních druhů je úzce spjata s otázkou jejich třídění a byla jí v minulosti věnována nemalá pozornost. Například **B. Havránek** při řazení slovních druhů vyděluje dva krajní póly: *slovesa a citoslovce*. Zbývající slovní druhy rozděluje na **dvě skupiny**: do **první** zařazuje *podstatná jména, přídavná jména, číslovky, zájmena a příslovce*, do **druhé** *předložky, spojky a částice*. V první skupině se tak jasně vydělují **slova ohebná** neboli **jména** (podstatná jména, přídavná jména, číslovky a zájmena) a **příslovce** jako **slova neohebná**. Zájmena jsou zařazena až za číslovky. Předložky stojí hned za slovy plnovýznamovými, protože k nim mají blízko a význam nabývají teprve ve spojení s nimi. Za nimi jsou zařazeny spojky a částice, které jsou chápány jako slova **syntagmatická** (vztahová) v širším smyslu.

5.1.1.3 Uplatnění slovního druhu

Slovní druh se jako **základní pojem** uplatňuje kromě *tvarosloví* také v dalších jazykovědných disciplínách – v *lexikologii s tvořením slov* a ve *skladbě*.

V **nauce o slovní zásobě** (*lexikologii*) se výklad o významových vztazích, jako jsou synonymie a antonymie, o výskytu polysémie a odlišení různých vrstev slovní zásoby váže přímo na jednotlivé slovní druhy. *Synonymie*: podstatná jména *dům, stavení*, přídavná jména *hezký, pěkný*, slovesa *utíkat, běžet* atd. *Antonymie*: podstatná jména *začátek × konec*, přídavná jména *dlouhý × krátký*, slovesa *mluvit × mlčet* atd. (o tom viz podkapitola 3.2.2).

Významné je postavení slovních druhů **ve skladbě**. Syntaktické funkce jsou určovány obecným slovnědruhovým významem jednotlivých slovních druhů. Slovní druh strukturuje větu (o tom viz podkapitola 6.2.1.2). **Primární funkcí** podstatných jmen je funkce podmětu (*vlak*y odjely) a předmětu (nezapomeň *peníze*), přídavných jmen přívlastku (*jarní* počasí), sloves přísudku (květiny *voněly*) a příslovčí funkce příslovečného určení (zpíval *dlouho*). Slovní druhy však plní ve větě i **funkce sekundární**. Podstatné jméno může být přísudkem (sliby *chyby*), přívlastkem (způsob *života*), příslovečným určením (pojede *na koni*) nebo doplňkem (bratra jmenovali *profesorem*), příslovce může plnit funkci přívlastku (cesta *zpátky*) i podmětu (*rychle* neznamená dobře) a přídavné jméno podmětu (*syť*y hladovému nevěří), předmětu (*syť*y hladovému nevěří) nebo doplňku (cítíl se *osamělý*). Sloveso v infinitivu může být podmětem (*chybovat* je lidské), předmětem (odmítl *vypovídat*), přívlastkem (vůle *zvítězit*) i příslovečným určením (spěchal *otevřít*).

Také **tvoření slov** je těsně spjata se slovním druhem. Projevuje se to již v užití slovo tvorných postupů. Odvozování příponové je výrazně zastoupeno u podstatných a přídavných jmen (viz podkapitoly 4.4.1.1.A, 4.4.1.1.B), jen okrajově u sloves

(viz podkapitola 4.4.1.1.C). Předponové odvozování je nejčastějším způsobem tvoření u sloves (viz podkapitola 4.4.1.2), méně u podstatných a přídavných jmen. Skládáním se tvoří především podstatná a přídavná jména (viz podkapitola 4.4.2). Také inventář přípon u podstatných a přídavných jmen je pro jednotlivé slovní druhy odlišný.

I když vztahy jednotlivých slovních druhů jsou mnohem složitější a nelze je plně vystihnout pouhým lineárním řazením, mluvnice takové řazení potřebuje a neobejde se bez něho. Zcela základním rysem je však skutečnost, že **rozdělení slovních druhů** je **jediný postup**, kterým se roztřídí všechna slova slovní zásoby: každé slovo přísluší k nějakému slovnímu druhu.

5.1.2 PODSTATNÁ JMÉNA (SUBSTANTIVA)

Podstatná jména patří k *základním* slovním druhům. Jsou to názvy osob, zvířat a věcí, dále názvy dějů a vlastností. Vyjadřují **gramatické kategorie čísla, rodu a životnosti**, dále **gramatickou kategorii pádu**. Jsou to slova **ohěbná**, skloňují se.

5.1.2.1 Druhy podstatných jmen

Podle skutečností, které označují, se podstatná jména dělí na konkrétní a abstraktní. **Konkrétní** označují to, co můžeme vnímat a pozorovat smysly – jsou to názvy osob, zvířat a věcí (*letec, prodavačka, pes, kočka, pomeranč, židle*). Podstatná jména **abstraktní** pojmenovávají vlastnosti odvozené od přídavných jmen (*čistota, krása, sladkost*) a děje odvozené od sloves (*běh, chůze, kreslení*). Některá podstatná jména mohou mít podle užití ve větě buď význam abstraktní, např. *dobrá známka z diktátu*, nebo konkrétní, např. *poštovní známka na pohlednici*.

Konkrétní podstatná jména se dále dělí na obecná a vlastní. Podstatná jména **obecná** označují osoby, zvířata a věci *obecně*, v širším slova smyslu. **Vlastní** podstatná jména označují *jednu* určitou osobu, zvíře nebo věc (*Janek, Azor, Dyje, Velehrad*).

5.1.2.2 Gramatické kategorie podstatných jmen

■ A. Rod (*genus*)

Je to gramatická kategorie, která vyjadřuje, že každé podstatné jméno patří k jednomu ze **tří mluvnických rodů**. Čeština rozlišuje rod **mužský** (*maskulinum*), **ženský** (*femininum*) a **střední** (*neutrum*). U rodu mužského je rozlišována i gramatická kategorie **životnosti** a **neživotnosti**, kterou společně s podstatným jménem vyjadřují

shodu i přídavná jména, některá zájmena a číslovky. Základním ukazatelem **životnosti** je **shoda tvarů 2. a 4. pádu** jednotného čísla, např.: 2. pád *známého sportovce*, 4. pád *známého sportovce*, a **neživotnosti shoda tvarů 1. a 4. pádu** jednotného čísla, např. 1. pád *těžký kámen*, 4. pád *těžký kámen*.

Podstatná jména *národ*, *lid*, *dobytek*, *hmyz*, *skot* se skloňují podle neživotného vzoru *hrad*, ačkoli označují živé bytosti (1. pád *národ*, 4. pád *národ*), a podstatná jména *sněhulák*, *panák*, *strašák* se skloňují podle životného vzoru *pán* (2. pád *sněhuláka*, 4. pád *sněhuláka*), přestože označují věci neživé. Podstatná jména ***lidičky***, ***rodiče***, ***koně*** mají v 1. pádě množného čísla **neživotné** koncovky, ale shodu s přívlástkem a přísudkem mají jako podstatná jména rodu mužského **životného**: *všichni lidičky se sbíhali*, *přišli příjemní rodiče*, *silní koně táhli vůz*. Tvary *dni* a *dny* jsou neživotné, proto se v přičestí píše **-y** (*dni i dny ubíhaly*). U některých podstatných jmen se užívají jak koncovky životné, tak i neživotné, např.: *ukazatelé/ukazatele*, *ledoborcil/ledoborce*, *uzenáči/uzenáče*, *slanečci/slanečky*. Přídavné jméno, zájmeno i sloveso má vždy stejnou formu tvaru jako užitě podstatné jméno: *všichni ukazatelé se shodovali* × *všechny ukazatele se shodovaly* (viz Pravidla českého pravopisu; zde viz podkapitola 6.2.2.1.B.3).

Podstatná jména rodu ženského a středního tento prostředek rozlišení nemají, proto u nich toto členění není. Od jmenného gramatického rodu se odlišuje **rod přirozený** (biologický). Na jeho základě se názvy osob a zvířat rozlišují **podle pohlaví** (rod mužský a ženský). Tyto rozdíly lze vyjádřit prostředky **lexikálními**: *chlapec – dívka*, *kohout – slepice*; **slovotvornými**: *prodavač – prodavačka*, *medvěd – medvědice*; **syntaktickou shodou**: *chlapec je veselý*, *dívka je veselá*, *pes je hladový*, *kočka je hladová*. Zajímavé je podstatné jméno *člověk (pán)*, které má jiné pojmenování pro číslo množné: *lidé*. V 1. p. č. množ. má životnou koncovku **-é**, ale ostatní tvary jsou podle vzoru *kost* (rod ženský).

Některá podstatná jména označují osobu nebo zvíře obou pohlaví bez rozdílu: *jedináček*, *nekňuba*, *smíšek*, *host*, *zbabělec*, *miláček*; *vlaštovka*, *vrabec*, *had*, *morče*. Taková podstatná jména se označují jako **vespolná**. Podstatná jména vespolná označující názvy osob jsou většinou rodu **mužského** (viz uvedené příklady), někdy **středního**, např.: *nemehlo*, *vnouče*, *dvojče*, *dítě*, ... a zřídka **ženského**: *veselá kopa*, je to *bačkora*, oblastně *zámora* (slabý, neduživý člověk). Častá jsou ve všech rodech podstatná jména vespolná, která označují názvy zvířat: *pták*, *drozd*, *kos*, *rak*; *moucha*, *ryba*, *štika*, *veverka*; *kuře*, *hříbě*, *mládě* aj.

V některých případech dochází mezi rody ke **kolísání**. To znamená, že některá podstatná jména mohou mít **rod dvojí** (ten, ta) *svizel*, *hřidel*, *rez*, *smeč*; (ten, to) *rukojmí*; (ta, to) *kanoe*, *káně*, výjimečně **trojí** (*budižkničemu*). Jsou to tzv. podstatná jména **obourodá**.

U některých podstatných jmen se dvojitý rod projevuje i obměnou podoby slova: (ten) *řádek* – (ta) *řádka*, (ten) *brambor* – (ta) *brambora*, (ta) *snídaně* – (to) *snídání*, (ta) *náruč* – (to) *náručí*. Dvojitý rod mají i některá podstatná jména přejatá z jiných jazyků, např. ten, ta *image*, *prestíž*; ta, to *astma* a některá jména vlastní, např. *Stáňa*, *Jindra*, *Zdena*, *Míla*. Jejich jmenný rod lze v 1. pádě rozlišit shodou s přídavným jménem nebo zájmenem ve funkci přívlastku nebo slovesem v přísudku: *unavený Jindra odešel* × *unavená Jindra odešla*. **Obourodé** je také podstatné jméno **choť**: ten *choť* = manžel; ta *choť* = manželka. Několik podstatných jmen má v češtině jiný rod v čísle jednotném a jiný v čísle množném: např.: (to) *dítě*, *oko*, *ucho* (střední rod) × (ty) *děti*, *oči*, *uši* (ženský rod); (ten) *kníže*, *hrabě* (mužský rod) × (ta) *knížata*, *hrabata* (střední rod).

Jmenný rod mají i podstatná jména **nesklonná**: např. *kupé*, *turné*, *frappé*, *klišé*, *ragú*, *filé*, *revue* [reví], *foyer* [foajé], *nescafé* [neskafě] aj. Většinou se jedná o slova cizího původu, která jsou zakončená na dlouhé samohlásky (**-é**, **-í**, **-ú**), zřídka na samohlásku krátkou: např.: *derby*, *buly*, *Baku*, *berdie* [berdy] ... Tato podstatná jména se většinou řadí ke **střednímu** rodu.

■ B. Číslo (numerus)

Gramatická kategorie čísla vyjadřuje u podstatných jmen jednotlivosti a obecně druh. Čeština rozlišuje číslo **jednotné** (*singulár*), **množné** (*plurál*). Tvary jednotného čísla vyjadřují jednu osobu (*král*), zvíře (*holub*) věc (*nůž*)..., tvary množného čísla někoho nebo něco v jakémkoli počtu (více než jedna: *králové*, *holubi*, *nože*). Jednotné i množné číslo vyjadřují podstatná jména soubory pádových koncovek: *hlasatel* – *hlasatelé*, *les* – *lesy*. Ve shodě s nimi vyjadřují číslo koncovkami také přídavná jména (*známému hlasateli* × *známým hlasatelům*), zájmena (*ten hlasatel* × *tito hlasatelé*), číslovky (*jedním hlasatelem* × *několika hlasateli*), která na nich závisí, nebo (pokud je podstatné jméno podmíněm) slovesný přísudek (*hlasatel označoval*, *označuje* – *hlasatelé označovali*, *označují*). Každý tvar jména užitý v textu vyjadřuje **určité** číslo, např.: *lavice stála až na konci* × *lavice stály až na konci*.

Poznámka:

Jestliže je tvar některých podstatných jmen užit izolovaně, může mít číslo dvojitý: (ta, ty) *lavice*, *židle*, *konvice*, *lžice*, *kůže*, *stavení*, *sklenice* aj.

Většina podstatných jmen má schopnost svými tvary vyjádřit obě čísla, tzn. jednotné i množné (*strom* – *stromy*, *kopretina* – *kopretiny*, *místo* – *místa*). Některé skupiny podstatných jmen však svými tvary obě čísla nevyjadřují. Jen **tvary jednotného čísla** mají podstatná jména *hromadná*, *látková*, *abstraktní* a některá jména *vlastní*:

- podstatná jména **hromadná** – označují víc věcí téhož druhu jako celek, např.: (to) *kamení, rákosí, křoví, stromoví, žactvo, lidstvo*, (ten) *dobytek*, (ta) *mládež*, ...;
- podstatná jména **látková** – označují látku bez zřetele k množství, např.: *voda, víno, železo, krev, cukr, káva*, ... Pokud jsou tato slova použita v tvarech množného čísla, mají význam přenesený: *železa* = 1. pouta; 2. pasti pro zvěř; (dvě) *kávy* = dva šálky kávy; *cukry* = kousky cukru apod.;
- podstatná jména **abstraktní** – názvy vlastností (*krása*), dějů (*pochod*) a stavů (*radost*).

I u těchto podstatných jmen se mohou objevit tvary množného čísla, které se přitom mohou stát podstatnými jmény konkrétními, např.: *sladkosti* = sladké výrobky; *běhy* = nohy srstnaté zvěře nebo některých ptáků;

- podstatná jména **vlastní** – označují jedinečnou osobu (*Michal, Viewegh*); zvíře (*Amina, Bystrouška*), věc, zvláště místo, horu, řeku, zemi, stát (jména zeměpisná – *Brno, Praděd, Svatka, Slezsko, Česko*); příslušníka národa nebo státu (jména národní – *Čech, Rakušan*); knihu – *Fimfárum, Krakatit*; časopis – *Respekt, Týden* aj. Vlastní jména osob však mohou mít i číslo množné: všichni *Václavové*, obě *Jany*, více *Nováků*, ... Z některých vlastních jmen se mohou stát jména obecná a pak se používají i v čísle množném: *Švejk* – hrdina knihy J. Haška × *švejkové* – hlupáci; *Xantipa* – žena Sokrata × *xantipy* – zlé ženy; *Lazar* – biblická postava × *lazarové* – expr. nemocní lidé aj.

Pravopisná poznámka:

Pokud použijeme vlastní jméno ve funkci obecného, píšeme počáteční písmeno **malé**: *Ty jsi ale švejk (hlupák)! Ten tvůj kamarád je úplný lazár (stále nemocný).*

Jen tvary množného čísla mají:

- podstatná jména **pomnožná**, přestože označují jen jednu věc. Patří k nim názvy:
  - oblečení: *plavky, kalhoty, tepláky*...
  - předmětů: *kleště, nůžky, brýle, hrábě, vidle*...
  - částí a vybavení domu: *dveře, vrata, kamna, hodiny*...
  - nemocí: *zarděnky, osypky, neštovice, spalničky*...
  - částí lidského těla: *játra, ústa, záda, plíce*...
  - svátků: *padesátiny, narozeniny, Vánoce, Velikonoce, prázdniny*...
  - hudebních nástrojů: *housle, varhany, činely, dudy*...
  - zeměpisné: *Beskydy, Čechy, Atény, Pardubice, Azory, Bahamy, Lhoty, Újezdy*...

Stará čeština měla vedle čísla jednotného a množného také **dvojné číslo** neboli **duál**. Zvláštními tvary množného čísla vyjadřovala nejen počet *jeden* × *více*, ale i počet *dva*. V současné češtině má celý systém dvojného čísla zachován pouze

číslovka *dva, oba* (*dvě, obě*): 1. a 4. p. *dva, oba; dvě, obě*; 2. a 6. p. *dvou, obou*; 3. a 7. p. *dvěma, oběma* (dvojné tvary má také číslovka *sto* ve spojení *dvě stě*, viz podkapitola 5.2.5). **Duálové tvary** mají také podstatná jména označující části lidského nebo zvířecího těla, které se vyskytují po dvou: *oči, uši, ruce, nohy, kolena, ramena, prsa* a jejich zdobněliny (viz podkapitola 5.2.1.3.C), ale nemají duálový význam. Shodou přejímají duálové tvary také přídavná jména, zájmena a číslovky ve funkci shodného přívlásktu: *vlastníma nohama, našima rukama, mezi čtyřma očima*.

■ C. Pád (*casus*)

Gramatická kategorie pádu vyjadřuje různé významové souvislosti a mluvnické vztahy k jiným slovům ve větě (viz podkapitola 6.2.1.1). Kromě *podstatných jmen* vyjadřují pád také ostatní jména: *přídavná jména, zájmena a číslovky*. Čeština má **sedm pádů** ve dvojím čísle (jednotném a množném), které zjišťujeme pádovými otázkami:

Tab. 5.1 Pádové otázky

Pád	Latinský termín	Pádová otázka	Příklad
1.	nominativ	Kdo? Co?	<i>dívka, chlapec/hrad, kotě; dívky, chlapci, koťata;</i>
2.	genitiv	Koho? Čeho?	<i>dívky, chlapce/hradu, kotěte; dívek, chlapců/hradů, koťat;</i>
3.	dativ	Komu? Čemu?	<i>dívce, chlapci/hradu, kotěti; dívkám, chlapcům/hradům, koťatům;</i>
4.	akuzativ	Koho? Co?	<i>dívku, chlapce/hrad, kotě; dívky, chlapce/hraďy, koťata;</i>
5.	vokativ	Oslovujeme, voláme	<i>dívko! chlapče/hrade! kotě! dívky! chlapci/hraďy! koťata!</i>
6.	lokál	(O) kom? (O) čem?	<i>(o) dívce, chlapci/hradu, kotěti; (o) dívkách, chlapcích/hradech, koťatech;</i>
7.	instrumentál	Kým? Čím?	<i>dívkou, chlapcem/hradem, kotětem; dívkami, chlapci/hraďy, koťaty.</i>

Jednotlivé tvary jsou rozlišeny podle rodu a každý rod je reprezentován vybranými vzory (viz skloňování podstatných jmen). Tvoření tvarů v sedmi pádech čísla jednotného a množného se nazývá **skloňování** (*deklinace*). Pokud je podstatné jméno v jakékoli syntaktické funkci ve větě rozvíto přídavným jménem, zájmenem nebo číslovkou, mají stejný pád, číslo i jmenný rod, např.: *hezká dívka, jejich kamarádům, mezi dvěma oceány...* Pro některé pády má podstatné jméno v čísle

jednotném i množném stejné tvary, např. ve 2. a 4. p. č. j. a ve 4. p. č. mn. je tvar *chlapce*, ve 3. a 6. p. č. j. je tvar *dívce* apod. Některá podstatná jména mají v daném pádě více tvarů, např.: *královi* i *králi*, v *balíčcích* i *balíčkách*.

1. Druhy pádů

Pády můžeme třídit různě, například na:

- a) **prosté** (bezpředložkové) např.: *fotbalista, fotbalisty, fotbalistovi, fotbalistou, ...*
a **předložkové**, např.: *vedle fotbalisty, kvůli fotbalistovi, na fotbalistu, s fotbalistou*. První a pátý pád jsou vždy **prosté** (*fotbalista, fotbalisto!*), šestý pád je vždy **předložkový**: (*o*) *fotbalistovi*;
- b) podle **funkce**, kterou plní **ve stavbě věty**. Základní **syntaktickou funkci** mají **první až čtvrtý pád**. Zbývající pády, **šestý a sedmý**, mají především **funkci sémantickou**, tzn. že ve větě vyjadřují různé okolnosti; šestý pád např. *místo (na stěně, v okně), podmínku (při dobré vůli), zřetel (po vyléčení)*; sedmý pád *prostředek (letět letadlem, psát perem), společenství (povídat si s babičkou), příčinu (trást se úzkostí, plakat radostí)* aj. (viz podkapitola 6.2.2.2.B).

2. Charakteristika pádů

Pád patří k základním prostředkům, které vyjadřují **funkci** podstatného jména ve větě.

1. pád – nominativ

Stojí na prvním místě proto, že je to pád **podmětu** (*Stromy opadaly*). Z hlediska významového (sémantického) vyjadřuje 1. pád *původce* nebo *nositele děje*. Nominativ však může být i jmennou částí přísudku (Přítel je *rybář*), doplňkem (Z dovolené se vrátil *svěží*), příslovecným určením (Okna se blýskala jako *zrcadla*) a bývá také základním členem přístavkového spojení (Božena Němcová, známá česká *spisovatelka*, napsala ...; Karel IV., slavný český *panovník*, ...). V některých případech může být v 1. pádě také neshodný přívlastek vyjádřený vlastním jménem, tzv. **nominativ jmenovací**, např. hotel *Kozák*, hotelu *Kozák*, hotelem *Kozák* (viz podkapitola 6.2.2.2.C.2).

2. pád – genitiv

Vedle nominativu plní ve větě také mnoho funkcí. Základní je funkce **neshodného přívlastku** (*barvy lesa, trest smrti, krása života* aj.; viz také podkapitola

6.2.2.2.C.2). Často bývá ve větě také předmětem, a to ve spojení se slovesem (dopustil se *přestupku*, dosáhl *cíle*) nebo přídavným jménem (plný *dojmů*; o tom viz také podkapitola 6.2.2.2.A). Podstatné jméno ve 2. pádě může být ve větě i podmět, tzv. numerativem (několik *sklenic*, pět *žáků*; viz také podkapitola 6.2.2.1.B.1), nebo příslovečným určením, ale téměř vždy ve spojení s předložkou (kolem *lesa*, vedle *domu*; viz také podkapitola 6.2.2.2.B). Je třeba upozornit také na genitiv partitivní, vyjadřující díl něčeho (ubyl *vody*); viz také podkapitola 6.2.2.2.A) a tzv. genitiv záporový (nebylo *peněz*; viz také podkapitola 6.2.2.1.B.1).

3. pád – dativ

Primární funkci podstatného jména ve 3. pádě je být ve větě **předmětem** (*škodil lidem*, *pomáhali nemocným*). Sekundární funkci je být přívlastkem (pomoc *potřebným*; viz také podkapitola 6.2.2.2.C.2).

4. pád – akuzativ

Tak jako je 1. pád typický pro podmět, je 4. pád typický pro **předmět**. Užívá se hlavně ve spojení se slovesy **přechodnými** (předmětovými). Například *cítil vůni*, *oznámil rozhodnutí*, *slyšeli píseň* aj. Sekundární funkcí podstatného jména ve 4. pádě je být ve větě neshodným přívlastkem (pokus *o výhru*) a příslovečným určením (šel *pro sestru*, přijde *za hodinu*). Podstatné jméno ve 4. pádě se ve funkci příslovečného určení pojí většinou s předložkou (viz také podkapitola 6.2.2.2.B).

7. pád – instrumentál

Podstatná jména v 7. pádě plní především funkci **příslovečného určení**, např.: prostředku (jet *tramvají*, psát *perem*), způsobu (nakreslený *barvami*), příčiny (třásl se *zimou*). Mohou být však také předmětem, a to hlavně po slovesech vyjadřujících pohyb (kýval *nohou*) nebo některých dalších (pyšnit se *děti*, chlubit se *cizím peřím*, zabývat se *matematikou*; viz také podkapitola 6.2.2.2.A), jmenným přísudkem (bratr je *starostou*; viz také podkapitola 6.2.2.1.A).

6. pád – lokál

Je to *jediný pád* v češtině, který neexistuje bez předložky. Podstatné jméno v 6. pádě bývá ve větě především **příslovečným určením** místa (v *kuchyni*, na *talíři*, *po parku*), času (setkáme se *o Velikonocích*, přijede *v zemi*), ale může vyjadřovat také způsob, podmínku, přípustku aj. Může být však také předmětem – zpíval *o lásce*,

přívlastkem neshodným – dopis *o dovolené* (o tom viz podkapitoly 6.2.2.2.A, 6.2.2.2.C.2).

5. pád – vokativ

Podstatná jména v tomto pádě **nejsou** větnými členy (viz podkapitola 6.2.1.2.B.3). Vokativ patří ke kontaktoým prostředkům: *Evo, pane doktore, kocourku...* Užívá se jen u podstatných jmen označujících osoby a zvířata. Tvar, kdy je vokativ zaměňován za nominativ (*pane Novák, pane ředitel*), je **nespisovný**. Některá podstatná jména v 5. pádě přešla k citoslovcím, např. *bože, kristepane, panebože* (i *pane bože*)...

Gramatické kategorie vyjadřují i další jména: přídavná jména, některá zájmena a číslovky.

5.1.3 PŘÍDAVNÁ JMÉNA (ADJEKTIVA)

Přídavná jména patří k *základním* slovním druhům. Pojmenovávají vlastnosti podstatných jmen, a to konkrétních i abstraktních, nebo jejich význam blíže určují. Mohou vyjádřit **trojí rod**, např.: *známý člověk, známá herečka, známé město; místní občan, místní kavárna, místní hřiště; závodníkův trenér, závodníkova vůle, závodníkovo kolo*.

S podstatným jménem, které rozvíjejí, vyjadřují shodně **gramatickou kategorii rodu, čísla i pádu** (o tom viz také podkapitola 6.2.1.1.B), u mužského rodu jsou schopna vyjádřit také **životnost a neživotnost**. Například: *Oba uzdravení psi vesele pobíhali.* × *Oba uzdravené stromy rozkvetly.* Uvedené kategorie se určují i u přídavných jmen nesklonných, protože přídavné jméno je přebírá od svého jména řídicího (podstatného). Například: *Koupila si lila sukni* – 4. p. č. j. r. ž.; v hovorovém projevu např. *Řekla nám o jeho bezva nápadu* – 6. p. č. j. r. m. Některá přídavná jména se **stupňují**.

5.1.3.1 Druhy přídavných jmen

Přídavná jména se dělí na základě **dvou** hledisek:

- a) **významového** – *jakostní* (kvalitativní) a *vztahová* (relační),
- b) **tvaroslovného** – *tvrdá, měkká, přívlastňovací*.

■ A. Přídavná jména jakostní (*kvalitativní*)

Vyjadřují vlastnosti substantiv, např. *slepý, němý, bílý, sladký, studený*... Jsou to většinou slova nemotivovaná. Lze je dále dělit na:

- a) kvalifikační**, k jejichž základních znakům patří:
- tvoření antonymních dvojic: *snadný* × *obtížný*; *malý* × *velký*; *drahý* × *laciný* (o tom viz také podkapitola 3.2.2);
  - tvoří se od nich názvy vlastností: *velký* – *velikost*, *obtížný* – *obtížnost*; *teplý* – *teplota*; *prázdný* – *prázdnota* (o tom viz také podkapitola 4.4.1.1.A);
  - mohou být rozvíjena slovy typu *velmi, zcela, docela, neobyčejně* aj. Například: *velmi snadný úkol, neobyčejně teplý podzim, zcela studený čaj*...
- b) deskriptivní** vyjadřují většinou fyzické a psychické vlastnosti živých bytostí: *slepý, hluchý, zraněný*, nebo vlastnosti konkrétních předmětů a jevů: *horký, zelený, kyselý, celý* aj.
- Vyznačují se především tím, že:
- se málokdy stupňují;
  - se slovy *velmi, zcela, docela, neobyčejně* apod. se spojují jen výjimečně, např. *zcela slepý*, ale nikoli *velmi slepý, neobyčejně slepý*;
  - názvy podstatných jmen abstraktních se od nich tvoří málo, většinou příponou *-ota*: *drahý* – *drahota*, *slepý* – *slepota*, *hluchý* – *hluchota*.

■ B. Přídavná jména vztahová (*relační*)

Vyjadřují vztah k osobám, věcem, zvířatům a také dějům. Jsou svým původem odvozená především od podstatných jmen (např. *čaroděj, zlato, vesnice*), sloves (např. *rozhodovat, spadnout, pracovat*) a příslovci (např. *dnes, dole, blízko*) (o tom viz také podkapitola 4.4.1.1.B). Vyjadřují např. vztah:

- k mytologickým nebo pohádkovým bytostem: *čarodějnický, dračí, boží, andělský*;
- k druhu zvířat, rostlin nebo plodů: *liščí, zaječí, rybí, květinový, smrkový, mrkvo-ový, jahodový, žitný, pomerančový*;
- k materiálu: *zlatý, měděný, kamenný, papírový, plastový, perníkový, marcipánový*;
- k místu: *vesnický, městský, horský, mořský, republikový, školní, krajský, světový*;
- k jevu, který výrazně charakterizuje nositele: *pihovatý, nosatý, ušatý, vousatý, vlasatý, chlupatý*;

- k prostorovým a časovým okolnostem: *dnešní, loňský, týdenní; horní, dolní, vedlejší, blízký;*
- k ději, který označuje sloveso: *osolený, drtivý, vřelý, spadlý, pracovitý, rozhodující* aj.

K přídavným jménům relačním řadíme i **přídavná jména přivlastňovací**, která vyjadřují vztah k jedné určité osobě, např. *hercův hlas / Napoleonovo vítězství; sestřina nemoc / Alenina sbírka* (o tom také viz podkapitola 4.4.1.1.B). Ke zvířatům vyjadřují vztah řídčeji, a to pouze tehdy, jestliže pojmenovávají jedno určité zvíře, např. *liščina mláďata, pejskův pelíšek*. Jestliže nepřivlastňují konkrétní osobě (zvířeti), používají se tzv. **přídavná jména druhově přivlastňovací**: *sestřina pomoc × sesterská pomoc, Napoleonovo vítězství × napoleonské války; liščina mláďata × liščí srst, pejskův pelíšek × psí chlupy* (o tom viz také podkapitola 4.4.1.1.B).

■ C. Přídavná jména tvrdá

Jsou to přídavná jména, která mají v 1. pádě jednotného čísla odlišné koncovky podle rodu řídícího podstatného jména: pro rod mužský **-ý** (*vysoký muž/strom*), ženský **-á** (*vysoká rozhledna*) a střední **-é** (*vysoké čelo*). Většina přídavných jmen tvrdých má jen tvary složené, tj. s dlouhou samohláskou v koncovce, např.: *krásný, modrý, úhledný, hbitý, lesklý, mokrý* aj. Některá však mají vedle tvarů složených také **tvary jmenné**, a to většinou v 1. pádě obou čísel: *mlád, zdráv, šťasten, bos, mrtev* apod. Například: *Voják byl zdráv. Sestra byla zdráva. Děvče bylo zdrávo* (číslo jednotné); *Vojáci byli zdraví. Sestry byly zdravý. Děvčata byla zdráva* (číslo množné). Jmenné tvary se užívají většinou v souvislosti s *názvy osob*, a to v mužském rodě, u názvů zvířat a ostatních podstatných jmen se užívají obvykle tvary složené. Například: *jsem zdráv × zub je zdravý, jsem živ × vypravování je živé, otec je stár × pes je starý*. Málodky se užívají jmenné tvary také ve 4. pádě (archaismus), např. *Policie nakonec objevila oba chlapce živý a zdrávý*.

Kromě výše uvedených tvarů se užívají dvojí tvary také např. u přídavných jmen: *povinný – povinen, nemocný – nemocen, hotový – hotov, dlužný – dlužen, pokrytý – pokryt, zvědavý – zvědav* aj. Přídavné jméno **rád** (*ráda, rádo*) má **pouze tvary jmenné** a při stupňování se mění v příslovce: *raději, nejraději; radši, nejradši*.

■ D. Přídavná jména měkká

Mají v 1. pádě jednotného čísla stejnou koncovku **-í**, a to pro všechny rody (*zvláštní den/člověk, zvláštní zpráva, zvláštní vydání*).

5.1.3.2 Stupňování přídavných jmen

Kvalitativní (jakostní) přídavná jména mají schopnost vyjadřovanou vlastnost stupňovat. *Někdo* nebo *něco* je ve srovnání s jiným/i *větší, menší, dražší, lacinější* apod. Tato přídavná jména tvoří většinou s jinými přídavnými jmény antonymní dvojice vyjadřující protikladné vlastnosti. Například: *velký × malý; drahý × laciný; snadný × obtížný*, aj.

Stupňování znamená vyjádření **tří stupňů** téže vlastnosti:

1. stupeň (*pozitiv*):

Vyjadřuje základní míru vlastnosti, základní kvalitu (*hezký, sympatický, tvrdý...*);

2. stupeň (*komparativ*):

Vychází ze srovnání se základní mírou vlastnosti daného jevu, vyjadřuje její vyšší stupeň (*hezčí, sympatičtější, tvrdší...*). Ke srovnání se užívá nejčastěji spojka *než*, např.: kniha byla *zajímavější než film*, je *chytřejší než já*. Ve frazeologii se někdy používá i předložka *nad*, např. je to *nad slunce jasnější*. Ojedinele se používá i přeložka *proti*, např. je *proti mně mladší, proti loňskému roku* je léto *chladnější*.

V některých případech se komparativ nevyužívá pro srovnávání vlastnosti, ale pouze její míru označenou přídavným jménem označuje: je to *lepší* student = je lepší než průměrný, ale ne velmi dobrý; do sálu vešla *starší* žena = nebyla už nejmladší, ale také ne stará; čekala jsem *delší* dobu = déle, než jsem předpokládala, ale ne příliš dlouho. Tento prostředek se nazývá **elativ**.

3. stupeň (*superlativ*):

Vyjadřuje mezi srovnávanými jevy nejvyšší míru vlastnosti (*nejbližší, největší, nejsložitější* aj.).

Podle způsobu vyjádření se rozlišuje stupňování:

- **slovtvorné:**

2. stupeň se tvoří od 1. pomocí přípon **-ejší/-ější** (*bystřejší, krásnější*), **-ší** (*hladší*) nebo koncovkou **-í** (*lehčí*) a 3. stupeň od 2. pomocí předpony **nej-** (*nejkrásnější*). Slovtvorné stupňování může být:

- **pravidelné** – tj. tvary pro 2. stupeň se tvoří od stejného slovtvorného základu, např. *bystří – bystřejší, složitý – složitější, hluboký – hlubší, hezký – hezčí*;
- **nepravidelné** – tj. tvary pro 2. stupeň se tvoří od jiného slovtvorného základu, např. *zlý – horší, dobrý – lepší, velký – větší, malý – menší* nebo od slovtvorného základu pozměněného: *dlouhý – delší*.

Tab. 5.2 Přehled slovotvorných přípon při pravidelném tvoření 2. stupně

přídavné jméno	přípona pro 2. stupeň	hlásková alternace	příklad
<i>hezký, lehký, měkký, tenký</i>	- í -	k → č	<i>hezčí, lehčí, měkčí, tenčí</i>
<i>hebký, křehký, mělký, trpký</i>	- í i -ejší	k → č	<i>hebčí/hebčejší křehčí/křehčejší</i>
<i>lidský, přátelský, praktický,</i>	-ější	sk → šť ck → čť	<i>lidštější, přátelštější, praktičtější</i>
<i>blízký, úzký, nízký vysoký hluboký</i>	-ší odsouvá se -oký odsouvá se -oký	z → ž s → š ---	<i>bližší, užší, nižší, vyšší hlubší</i>
<i>sladký, řídký, těžký</i>	přípona se připojuje přímo ke kořenu	---	<i>sladší, řídkší, těžší</i>
<i>tichý, suchý, hluchý</i>		ch → š	<i>tišší, sušší, hlušší</i>
<i>drahý, tuhý</i>		h → ž	<i>dražší, tužší</i>
<i>snadný zadní</i>	-ší i -ější	d → z	<i>snažší i snadnější zazší i zadnější</i>

- stupňování opisem:**

význam přídavných jmen je možné zesilovat nebo zeslabovat také pomocí různých příslovčí, např.: *velmi užitečný, neobyčejně zdatný, mnohem kvalitnější; málo stálý, méně používaný, poněkud chladný* atd.

Pravopisná poznámka:

Přídavná jména zakončená na *-mý* mají ve 2. a 3. stupni zakončení *-mější* (*střídmy – střídmejší – nejstřídmejší*), přídavná jména zakončená na *-mný* mají ve 2. a 3. stupni zakončení *-mnější* (*rozumny – rozumnější – nejrozumnější*). Přídavná jména, která začínají na *j-*, mají ve 3. stupni skupinu *-jj-* (*nejjemnější*).

Pozor na pravopis přídavného jména *tamější* (je utvořeno od příslovce *tam* příponou *-ější*)!

5.1.4 ZÁJMENA (PRONOMINA)

Zájmena jsou slova, která **zastupují** příslušná podstatná a přídavná jména nebo na ně jen odkazují. Sama osobu, věc nebo vlastnost neoznačují. Patří ke slovním druhům **nástavbovým**, tj. budují na slovních druzích základních. Jsou uzavřeným slovním druhem, nová zájmena už nevznikají. Vyjadřují **gramatickou kategorii pádu a čísla**, většina z nich i **rod**, a to v závislosti na mluvnických významech jména, které zastupují. Například: **Jemu** už na rodině **nezáleží** – p. 3. č. j. r. muž.

Podle významu se zájmena dělí na:

- **osobní:** vyjadřují mluvnickou osobu první (*já, my*), druhou (*ty, vy*) nebo třetí (*on, ona ono; oni, ony, ona*). K osobním zájmenům patří i zvrtné zájmeno *se*, které nemá 1. pád.
- **přivlastňovací:** přivlastňují osobě první (*můj, náš*), druhé (*tvůj, váš*), třetí (*jeho, její; jejich*). Do této skupiny patří také zvrtné zájmeno *svůj*.
- **ukazovací:** ukazují na určitou osobu, zvíře, věc nebo vlastnost – *ten, tento, onen, tehle, takový*.
- **tázací:** tážeme se jimi na nějakou osobu, zvíře, věc nebo vlastnost: *jaký? který? čím?*
- **vztažná:** připojují věty vedlejší – *kdo, co, jaký, který, čím, jenž*.
- **neurčitá:** blíže jimi neurčujeme o kom nebo o čem je řeč, nebo to označujeme jen obecně – *někdo, něco, nějaký, některý, něčí, jiný; leckdo, leckterý, ...; ledakdo, ...; kdosi, cosi, kterýsi, jakýsi, čísi*.
- **záporná:** existenci nějaké osoby, zvířete, věci nebo vlastnosti jimi popíráme – *nikdo, nic, nijaký, nič, žádný*.
- **vymezovací:** *všechn, všichni* – vyjadřuje úplnost; *každý* – vymezuje jednotlivou věc nebo osobu jako součást celku, *týž/tentýž* vyjadřuje totožnost a *sám, samý* vytýká platnost podstatného jména nebo zájmena.

Podle toho, zda vyjadřují mluvnickou kategorii rodu, se zájmena dělí na:

- **rodová:** mají zvláštní soubory tvarů pro jednotlivé rody. Patří k nim i zájmeno *kdo* (je rodu mužského životného) a zájmeno *co* (je rodu středního). Obě zájmena mají tvary jen pro číslo jednotné.
- **bezrodá:** mají jeden soubor tvarů pro všechny tři rody – *já, ty, my, vy* a zvrtné zájmeno *se*.

5.1.5 ČÍSLOVKY (NUMERALIA)

Stejně jako zájmena patří i číslovky ke slovním druhům nastavbovým, jsou uzavřeným slovním druhem a nové číslovky se už netvoří.

Z významového hlediska se vymezují jako slova vyjadřující *prostý počet, pořadí, počet druhů, násobek (opakování)* apod. Všechny číslovky se dělí na dvě skupiny:

- **určité** – vyjadřují přesný počet, pořadí, násobek a **dají se vyjádřit číslicemi**, např.: *pět = 5, první dům = 1. dům, dvoje kalhoty = 2 kalhoty, desetkrát = 10 × (10krát) apod.*;

- **neurčitě** – přesný počet, pořadí aj. nevyjadřují a **číslicemi se vyjádřit nedají**, např.: *několik, mnoho, málo, několikátý, několikero, několikrát*... Slova *mnoho* a *málo* se řadí k číslovkám pouze v případě, že se pojí s počítaným předmětem, např.: *mnoho povolaných, málo vyvolených*... V jiných případech patří k příslovcím, např.: *mnoho mluví, málo dělá*.

Číslovky **nemají** jednotnou slovnědruhovou povahu. **Počet** mohou vyjadřovat **jako podstatu** (substanci) – *šest, šestka, šestice, mnoho, málo*; **vlastnost** – *šestý* účastník, *šestinasobný* vítěz, *několikátý* pokus; i jako **okolnost** – *šestkrát* zvítězit, *několikrát* prohrát, vidět *dvojmo*. Číslovky se podle významu dělí na několik druhů. Nejčastěji se užívá dělení číslovek na *základní, řadové, druhové, souborové a násobné*.

1. **Číslovky základní** vyjadřují **počet**: *Kolik?* Například: *jeden, čtyři, deset; několik, mnoho, málo*. K číslovkám základním lze zařadit také slova, která vyjadřují **velikost dílu** určitého celku (také odpovídají na otázku kolik?), např. *polovina, třetina, půl, část*.
2. **Číslovky řadové** označují **pořadí**: *Kolikátý?* Například: *první, čtvrtý, desátý; několikátý*.
3. **Číslovky druhové** označují **počet druhů**: *Kolikery?* Například: *dvoji, troji, paterý; několikery*.
4. **Číslovky souborové** označují **množství souborů**: *Kolikery? Kolikeré?* Například: *dvoje, paterý; několikery, několikерé*.
5. **Číslovky násobné** vyjadřují, kolikrát se něco znásobilo: *Kolikanásobný? Kolikrát?* Například: *dvojnásobný, třikrát, dvojmo; několikanásobný, několikrát*.

Číslovky souborové se u podstatných jmen pomnožných užívají k vyjádření pouhého *počtu*, plní funkci číslovek základních, např. *dvoje dveře = 2 vchody (východy), troje kalhoty = 3 kusy kalhot*. Číslovky *druhové* vyjadřují *počet druhů*: *dvoji dveře = 2 druhy dveří, např. prosklené, dřevěné; troji kalhoty = sportovní, společenské, klasické*.

Číslovky se dají rozdělit také **podle složení**, a to na **jednoduché** (*dva, deset, sto, milion*) a **složené** (*dvacet pět, pětadvacet, stý padesátý, stopadesátý aj.*). K číslovkám se počítají také spojení předložek s číslovkami, a to jak určitými, tak neurčitými. Význam podílnosti vyjadřuje spojení některých číslovek základních s předložkou *po*, např. *po dvou, po pěti, po několika*; při označení výčtu se s číslovkami řadovými pojí předložka *za*, např. *za první, za druhé*; pro označení číselného pořadí předložka *po*, např. *poprvé, podruhé, poněkolikáté*.

U většiny číslovek se určují jmenné kategorie stejně jako u jmen, a to **pád, číslo a rod**.

5.1.6 SLOVESA (*VERBA*, J. Č. – *VERBUM*)

Slovesa patří k základním slovním druhům, jsou to slova ohebná – **časují se**. Svým významem vyjadřují **děj**, a to **činnost** (*utíkat, malovat*), **stav** (*spát, sedět, ležet, odpočívat*) nebo **změnu stavu** (*stárnout, tloustnout*). Svými tvary vyjadřují mluvnické kategorie **osoby, čísla, způsobu, času, slovesného rodu a vidu**.

Poznámka:

Některé slovesné tvary vyjadřují také jmenný rod: přičestí minulé – *kreslil, kreslila, kreslilo*; přičestí trpné: *kreslen, kreslena, kresleno*; přechodník přítomný: *kresle, kreslíc, kreslíce*; přechodník minulý: *nakresliv, nakreslivši, nakreslivše*.

Ve slovnících se jako základní slovesný tvar uvádí **infinitiv** (neurčitek). Je to neurčitý tvar, který je zakončen na **-t** (*dělat, nosit*), méně na **-ct** (*péct, moct*). Tvary na **-tí** (*dělají, nosí*) a **-ci** (*péčí, mocí*) jsou knižní.

5.1.6.1 Druhy sloves

Na základě významu se slovesa dělí na:

- a) **plnovýznamová** – mají samostatný věcný (lexikální) význam, např. *volat, odpočívat, zčervenat*;
- b) **neplnovýznamová** – mají věcný význam oslabený, a proto se spojují se slovesy plnovýznamovými nebo jsou sponou ve slovesně-jmenném přísudku (viz kapitola 6.2.2.1.A.1). Patří k nim slovesa:
  - **modální** (způsobová) – *chtít, mít (povinnost), muset, smět, moct*. Ve spojení s infinitivem slovesa plnovýznamového, např. *chce cestovat*, tvoří složený slovesný přísudek (viz podkapitola 6.2.2.1.A.1);
  - **fázová** – *začít/začínat, přestat/přestávat, zůstat* označují fázi děje a tvoří s infinitivem plnovýznamového slovesa složený slovesný přísudek, např.: *začal tančit, přestal plakat, zůstal stát* (viz podkapitola 6.2.2.1.A.1);
  - **sponová** – *být/bývat, stát se / stávat se* jsou součástí přísudku jmenného se sponou, např. *je/bývá nemocný, stal se rybářem, stává se uzavřeným* (viz podkapitola 6.2.2.1.A.1);
  - **pomocné sloveso** *být, bývat* je součástí složených slovesných tvarů, např. *cvičil jsem, bude poslouchat, byl pochválen, byli bychom přišli...*

Někdy lze slovesa neplnovýznamová užít samostatně, tj. bez spojení se slovesy plnovýznamovými. Pak mají svůj vlastní lexikální význam. Například: *začala škola, čerti nejsou, mám strach* (o tom viz podkapitola 6.2.2.1.A.1). Součástí některých

sloves je trvale morfém *se, si*. Ta, která se vyskytují jen v tomto spojení, označujeme jako **zvrtná slovesa**, tzv. *reflexiva tantum*, např.: *smát se, bát se, ptát se, dotknout se; všimnout si*. Dělení sloves na *dokonavá a nedokonavá, násobená a nenasobená* je zařazeno v části o slovesném vidu. (Dělení sloves na *předmětová a bezpředmětová* je součástí podkapitoly 6.2.2.2.A).

5.1.6.2 Slovesné tvary

Podle schopnosti slovesného tvaru *vyjádřit* mluvnickou *kategorii osoby* (jednu ze tří osob čísla jednotného nebo množného) se slovesné tvary dělí na *určité a neurčité*.

■ A. Slovesné tvary určité a neurčité

1. Slovesné tvary určité:

- oznamovací způsob přítomného času: *vedu, vedeš, vedeme; směji se, směješ se...*
- oznamovací způsob minulého času: *vedl jsem, vedl jsi/vedls, vedli jsme; smál jsem se, smál ses, smáli jsme se...*
- oznamovací způsob budoucího času sloves nedokonavých: *budu vést, budeš vést, budeme vést; budu se smát, budeš se smát, budeme se smát...*
- oznamovací způsob budoucího času sloves dokonavých: *přivedu, přivedeš, přivedeme; zasměji se, zasměješ se, zasmějeme se...*
- rozkazovací způsob: *ved', ved'me, ved'te; zasměj se, zasmějme se, zasmějte se...*
- podmiňovací způsob přítomný: *vedl bych, vedl bys, vedli bychom; smál bych se, smál by ses, smáli bychom se...*
- podmiňovací způsob minulý: *byl bych vedl / byl bych býval vedl, byl bys vedl / byl bys býval vedl, byli bychom vedli / byli bychom bývali vedli; byl bych se smál / byl bych se býval smál, byl by ses smál / byl by ses býval smál...*
- trpný rod (opisné pasivum): *být veden, je veden, byl veden, bude veden...*
- trpný rod (zvrtné pasivum): *vede se, vedl se, bude se vést...*

2. Slovesné tvary neurčité:

- infinitiv: *vést, péct (vésti, péci)...*
- příčestí minulé: *vedl, vedla, vedlo; vedli...*
- příčestí trpné: *veden, vedena, vedeni...*

Poznámka:

Příčestí minulé bývá v odborných mluvnicích označováno také jako příčestí **l-ové** a příčestí trpné jako **n-ové, t-ové**.

- přechodník přítomný: *veda, vedouc, vedouce; volaje, volajíc, volajíce...*
- přechodník minulý: *přived, přivedši, přivedše; zavolav, zalavši, zavolavše...*

■ B. Slovesné tvary jednoduché a složené

Podle toho, zda jsou slovesné tvary tvořené *jednou* nebo *více výrazovými jednotkami* se dělí na:

- **jednoduché**, tj. jednoslovné: např. *kreslím...*
- **složené**, tj. víceslovné: např. *budu kreslit...*

Tvary oznamovacího způsobu minulého času pro 3. osobu obou čísel (*kreslil, kreslili*) se řadí **k tvarům složeným**, a to proto, že původně měly tyto tvary podobu *kreslil jest* a *kreslili jsou*. Dnes se tvar pomocného slovesa *být neužívá*, jeho pozice je *nulová* (*kreslil/kreslili + Ø*).

Tab. 5.3 Přehled slovesných tvarů 1

slovesné tvary	určité	neurčité
JEDNODUCHÉ	oznamovací způsob přítomného času rozkazovací způsob oznamovací způsob budoucího času sloves dokonavých oznamovací způsob budoucího času sloves nedokonavých s významem pohybu	infinitiv příčestí minulé příčestí trpné přechodník přítomný přechodník minulý
SLOŽENÉ	oznamovací způsob minulého času oznamovací způsob budoucího času sloves nedokonavých podmiňovací způsob přítomný podmiňovací způsob minulý opisné pasivum zvrtné pasivum	

5.1.6.3 Gramatické kategorie sloves

■ A. Slovesný vid (*aspekt*)

Je to mluvnická kategorie vyjadřující *průběh slovesného děje*. Z tohoto hlediska se slovesa rozlišují na *nedokonavá* a *dokonavá*. Schopnost slovesa vyjádřit dokonavost nebo nedokonavost se nazývá **slovesný vid**. Vyjadřují jej všechny slovesné tvary, a to určité (*pracoval jsem*) i neurčité (*pracovat*).

- **Slovesa nedokonavá (imperfektiva)** – vyjadřují děj neohraničený, prostě probíhající ve všech časech: v minulosti, přítomnosti i budoucnosti, např.: *psal jsem – píšu – budu psát; viděli jsme – vidíme – budeme vidět*. Některá slovesa jsou jen nedokonavá, např. *modální slovesa* nebo *slovesa s významem stavu* jako *být, spát, ležet, stát* apod.
- **Slovesa dokonavá (perfektiva)** – vyjadřují *ohraničený děj*, ale jen v minulosti nebo budoucnosti. Tato slovesa nemohou vyjádřit čas přítomný, jejich přítomné tvary vyjadřují čas budoucí: *napsal jsem – Ø – napíšu; uviděl jsem – Ø – uvidím*. Jen částečně jsou to slova neodvozená, jako např. *řekne, sedne, koupí*. Slovesa dokonavá se nejčastěji tvoří ze sloves nedokonavých pomocí **předpon:**
  - předpona mění nejen vid, ale i význam slovesa, a to buď úplně (*nese – vznese, jde – najde*), nebo jen částečně (*nese – přinese, veze – odveze*);
  - předpona mění pouze vid slovesa: *dělá – udělá, píše – napíše, zpívá – zazpívá, ...* K prostě vidovým předponám, které mění pouze vid slovesa, patří: **o-** (*osolí*), **na-** (*nakoupí*), **po-** (*poseká*), **u-** (*ukáže*), **vy-** (*vypočítá*), **z-**, **ze-** (*ztloustne, zestárne*). Slovesa pouze dokonavá jsou v češtině ojedinělá.

Poznámka:

Předponou *po-* se u některých sloves nevytvářejí dokonavá slovesa, ale jen tvary budoucího času, např. *ponesu, pojedou*. Viz zde podkapitola 5.1.6.3.E.

Dvojice, které se liší pouze videm, tvoří tzv. **vidové dvojice**: *zpívá – zazpívá, nakupuje – nakoupí, ...*

Některá slovesa mají stejnou podobu pro děj dokonavý i nedokonavý, tzn. že jeho přítomné tvary mohou vyjádřit děj přítomný i budoucí: *věnovat se, darovat, obětovat*. Jsou to tzv. **slovesa obouvidová**. V konkrétním užití však mají *pouze jeden vid*, např.: *Svým dětem obětuje celý život* (nedokonavé); *Obětuje mi část ze svého volného času* (dokonavé). Obouvidová jsou hlavně slova cizího původu na **-ovat**, jako *definovat, informovat, absolvovat*. Slovesa vyjadřující děj trvající, jako *nese, mluví, zpívá*, nebo okamžitý, např. *bodl, dal, hodil*, se označují jako **nenásobená**. Slovesa vyjadřující děj, který se stal nebo stává několikrát, tj. opakovaně, se nazývají **násobená**, např. *házel, nosíval, míval* aj. Většinou jsou odvozená od sloves nenásobených, a to dokonavých i nedokonavých, a tvoří s nimi dvojice: *měl – míval, nosil – nosíval, hodil – házel* apod. Slovesa **násobená** jsou **převážně nedokonavá**. Některá z nich, především slovesa odvozená příponami **-íva-**, **-áva-**, vyjadřují jenom děj násobený: *vařívá* (teplou večeři), *běhává* (každé ráno), *sedává* (u okna). Tato slovesa mívají citové zabarvení, a to zvláště v případech, kdy jsou rozšířena o další příponu **-va-**, např.: *Každý večer mi maminka čítávala pohádky. Babička pékávala vynikající koláče*. Některá slovesa mohou vyjadřovat jak děj násobený, tak děj nenásobený: *trénuje hokejové mužstvo × právě trénuje*.

■ B. Slovesná osoba (*persona*)

Vyjadřuje, jaký je vztah mezi účastníky promluvy (komunikace). Odlišuje *mluvčího nebo pisatele* (1. osoba: *já, my*), který je nositelem děje, od *adresáta* (2. osoba: *ty, vy*), kterému je promluva určena, nebo *někoho či něco*, o kom (o čem) se mluví (3. osoba: *on, ona, ono; oni, ony, ona*). V češtině, stejně jako např. v němčině, angličtině nebo ruštině, se rozlišují **tři gramatické osoby** pro číslo **jednotné i množné**. Tvary, které nositele děje nevyjadřují nebo se jeho existence ani nepředpokládá a mají *jen tvary 3. osoby*, se označují jako **neosobní**, např. *hřmí, přšelo, bolí mě v zádech* (o tom viz také podkapitola 6.2.3.1). Tvar 3. osoby se užívá také v případech, kdy činitele děje není nutné uvádět, např.: *vyšílali to v televizi, psali o tom v časopise, říkali to před volbami, ...* V těchto případech jde o tzv. *všeobecný podmět* (o tom viz podkapitola 6.2.2.1.B.2). V mluveném projevu dochází někdy ve slovesné osobě k posunům, např.:

- **při změně přímé řeči v nepřímou** – *Ohradil se: „Já jsem to neudělal!“ – Ohradil se, že to neudělal* (1. os. – 3. os.); „*Jendo, „zeptal se, „počkáš na mě?“ Zeptal se, jestli na něj počkám* (2. os. – 1. os.) (o tom viz také podkapitola 6.5.1.2).
- **onkání** – tento prostředek se většinou využíval v promluvě osoby nadřazené k osobě podřazené, např.: *Anka, šla sem a uklidila to. Nevěděla, kam jsem to položila?* (3. os. j. č. místo 2. os. j. č.);
- **onikání** – užívalo se při oslovování jedné osoby, která byla výše postavená, nebo jako projev úcty k ní. Místo 2. os. množ. č. se užívala 3. os. množ. č., např.: *Přijdou k nám zítra večer, pane Věku, na večeri, udělají nám radost* (A. Jirásek). S onikáním se dnes ještě setkáváme v některých dialektech (např. na Slovácku): *Naši stařenka ně dycky říkávali: práca kvapná málo platná...*

■ C. Slovesné číslo (*numerus*)

V češtině se u slovesných tvarů určitých rozlišuje **dvojí číslo**, a to **jednotné** (*singular*) a **množné** (*plural*). Slovesné číslo má jiný význam než číslo jmenné. Nevyjadřuje množství dějů, ale skutečnost, že v jednotném nebo množném čísle je nositel děje, např.: *kvete strom / kvetou stromy...* Kategorie mluvnického čísla se těsně pojí s kategorií mluvnické osoby. Slovesa jednou osobní koncovkou vyjadřují osobu i číslo: *nesu, neseš, nese; neseme, nesete, nesou...* V některých případech dochází u určitých slovesných tvarů k posunům čísla, někdy čísla i osoby:

- **vykání** – jde o projev zdvořilosti, **2. os. j. č.** se zaměňuje za **2. os. množ. č.**, např.: *Jakou studijní literaturu jste, Jano, použila? Vypíšete už, pane profesore, termíny ke zkoušce?*

- **autorský plurál** – užívá se v odborných a publicistických projevech. Autor se vyjadřuje prostřednictvím 1. os. č. množ., např.: *Víme, že pravdivost mnoha idejí prověří teprve čas. Jak jsme už dříve naznačili, řešení tohoto problému pro nás nebude jednoduché;*
- **plurál majestátní** – sloužil k vyjádření nadřazenosti mluvčího/pisatele a užívali ho sami o sobě různí vládci (králové, císaři). Místo **1. os. j. č.** se užívaly tvary **1. os. množ. č.**, např.: *My, král Karel IV., jsme se rozhodli vyhlásit...;* doklady o jeho užívání najdeme v historické literatuře.

■ D. Slovesný způsob (*modus*)

Tato mluvnická kategorie vyjadřuje **vztah mezi obsahem promluvy** (komunikátu) a **skutečností**. Jde o způsob, jakým mluvčí/pisatel vyjadřuje svoji myšlenku. Každý určitý slovesný tvar vyjadřuje jeden ze **tří slovesných způsobů**: oznamovací, rozkazovací a podmiňovací.

- **Oznamovací způsob** (*indikativ*) – oznamuje slovesný děj jako jistý, skutečný. Sloveso v oznamovacím způsobu může vyjádřit *trojí čas*, a to **přítomný** (děj právě probíhá: *volám, ...*), **minulý** (děj už proběhl: *volal jsem, ...*), **budoucí** (děj teprve proběhne: *budu volat, ...*).
O mluvnické kategorii slovesného času podrobněji v podkapitole 5.6.1.3.E.
- **Rozkazovací způsob** (*imperativ*) – vyjadřuje vůli mluvčího/pisatele, a to jako rozkaz/zákaz: *běž/nechod' tam*; upozornění: *pište pečlivě*; výstrahu: *tady jezděte opatrně*.
Rozkazovací způsob se tvoří **jednoduchými tvary**, a to pouze pro **2. osobu jednotného čísla** a pro **1. a 2. osobu množného čísla** (např.: *nezívej, nezívejme, nezívejte; piš* (bez koncovky), *pišme, pište*). Někdy vyjadřují tvary rozkazovacího způsobu také **prosbu** (*promiň*) a **přání** (*buď zdrav*). Pro vyjádření prosby a přání se užívají také tvary **podmiňovacího způsobu**: *Neudělal bys to?* = udělej to; *Koupili byste mi jahody?* = kupte mi je. **Pro 3. osobu** se k vyjádření prosby a přání užívají tvary oznamovacího způsobu ve spojení s částicemi – tyto tvary se označují jako **opisné**, např.: *a' napíše, kéž se uzdraví*. Důrazný rozkaz se vyjadřuje také tvary oznamovacího způsobu (*Píšeš! Budeš psát!*), infinitivem (*Nadechnout, nedýchat, nehýbat se!*), ojedinele citoslovcem (*Pst!*) a jménem (*Klid!* = *buďte zticha*, uklidněte se).
- **Podmiňovací způsob** (*kondicionál*) – vyjadřuje **děj splnitelný za určitých podmínek** a je dvojitý: **přítomný** (*odpočíval bych*) a **minulý** (*byl bych odpočíval*). Podmiňovací způsob **přítomný** vyjadřuje děj, který je možný v přítomnosti nebo budoucnosti. Jeho tvary se skládají z **příčestí minulého** (*činného*) a zvláštních

tvarech slovesa *být*: např. *uvěřil bych, uvěřil bys, uvěřil (-la, -lo) by; uvěřili bychom, uvěřili byste, uvěřili (-ly, -la) by*. Tvary *bych, bys, by...* se často spojují se spojkou *a – aby*; s příslovcem *kdy – kdyby* v jedno slovo: *Varovali ho, aby tam nechodil; Napsali mi, abych se dostavil přesně v 8.00 hodin; Kdybyste měli čas, mohli byste mě navštívit*.

Poznámka:

Tvary *by jste, by jsme* jsou **něpisovné!** U zvrtných sloves se ve 2. osobě jednotného čísla připojuje koncové *-s* k zvrtnému zájmenu *se, si*, např. *smál bys ses, odpočínul by sis*.

Podmiňovací způsob **minulý** vyjadřuje děj, který *mohl být* v minulosti uskutečnitelný: *Kdybys to byl věděl, byl by ses určitě rozhodl jinak. Kdybychom byli nakoupili během výprodeje, nebyli bychom museli teď tolik zaplatit*. Skládá se ze zvláštních tvarů slovesa *být* a z přičestí minulého (činného): *byl bych psal, byl bys..., byl by...; byli bychom psali, byli byste..., byli by...* Místo tvarů slovesa *být* se někdy užívají tvary slovesa *bývat* (*bývali bychom psali*) nebo oba tvary současně (*byli bychom bývali psali*).

Tvarů podmiňovacího způsobu se někdy v ustálených obratech užívá jako zdvořilostního vyjádření místo běžného způsobu oznamovacího: *Prosila bych jídelní lístek. Chtěl bych vám oznámit, sdělit, připomenout...* Tento prostředek se ve stylistice nazývá **kondicionál zdvořilostní**.

Poznámka:

Podmiňovací způsob se také vyjadřuje tvary přítomného času ve spojení s *-li*, např.: *Bude-li každý z nás z křemene, je celý národ z kvádru* (J. Neruda); *Nedáte-li pokoj, odejdu; řidičeji bez -li*, např.: *Kdybych byl měl s sebou mobil, zařídím to jinak = zařídil bych to jinak*; a infinitivem, např.: *Spát doma, dívala bych se na televizi = Kdybych spala doma, ...*

■ E. Slovesný čas (*tempus*)

Mluvnická kategorie času vyjadřuje pomocí určitých slovesných tvarů, v které době se děj uskutečňuje. Čeština rozlišuje trojí čas:

- **přítomný** (*prézens*) – vyjadřuje **děj**, který **právě probíhá**. Tvoří se určitými *jednoduchými* tvary nedokonavých sloves, tzv. tvary přítomnými, např.: *nesu, bereš, zpíváme...* Přítomný čas vyjadřují i tvary opisného pasiva, které jsou *složené*, např.: *je stavěn, jsou vezeny...*
- **minulý** (*préteritum*) – vyjadřuje **děj**, který **už proběhl**. Tvoří se u všech sloves tvary *složenými* z přičestí minulého (činného) a přítomných tvarů pomocného slovesa *být*, např.: *zavolal jsem, fotografoval jsi, zpíval + Ø; pomáhali jsme, odpočívali jste, nakupovali + Ø; byl jsem jmenován, byly stavěny...*

Ve 2. osobě čísla jednotného bývá někdy místo tvaru *jsi* pouhé **-s**, které se spojuje přímo se slovesem (*fotografovals* × *fotografoval jsi*), se zájmenem osobním (*Tys mu radil* × *Ty jsi mu radil*), se spojkou (*Žes to nevěděl?* × *Že jsi to nevěděl?*), s příslovcem (*Kdys na to přišel?* × *Kdy jsi na to přišel?*). Oba způsoby jsou plně spisovné. U zvrtných sloves se **-s** připojuje k zájmenům *se, si*, např.: *Vidím, že ses bál. Konečně sis to přečetl.*

- **budoucí (futurum)** – vyjadřuje **děj**, který teprve **nastane**. Tvoří se:
  - od sloves dokonavých tvary jednoduchými přítomnými, např.: *nakreslím, napíšeš, zazpíváme, uvidíte...*
  - od sloves nedokonavých tvary složenými z *infinitivu* plnovýznamových sloves a tvarů pomocného slovesa *být* (*budu, budeš, budeme skákat...*). U sloves nedokonavých s významem *pohybu z místa* se budoucí čas vyjadřuje pomocí předpony *po-/pů-*, aniž by se smysl a význam slovesa změnil. Sloveso zůstává nedokonavé. Například: *táhnou – potáhnou, jedou – pojedou, vezou – povezu, letím – poletím, cválá – pocválá, jdu – půjdu aj.* V některých případech jsou možné oba způsoby, např.: *lezu – polezu – budu lézt; ženu – poženou – budu hnát...* Předpona *po-/pů-* má v uvedených případech pouze význam gramatický – k takovým slovesům **nelze** vytvořit ani infinitiv, ani čas minulý (préteritum). Vedle sloves obecných jsou také nářeční, např.: *porazuje, porajtuje, povandruje*; s citovým příznakem: *pofrčí, potrajdá, pošmatlá, poštráduje...*; a slangová: *pofára*.

V některým případech má užití slovesných časů tzv. **sekundární funkci**. Znamená to, že se např. užívá přítomný čas pro vyjádření děje minulého. Tento prostředek je typický pro vypravování a používá se především pro zvýšení napětí děje. Například: *Večer jsem pracovala na počítači a najednou slyším, jak někdo za dveřmi šeptá.* Je to tzv. **prézens historický**. Přítomnými tvary se někdy také vyjadřují děje bez zřetele k času, je to typické především pro frazeologii: *jak se do lesa volá, tak se z něho ozývá; kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá* (přísl.), *vyhodíš ho oknem, vrátí se ti dveřmi* atd.

Tvary pro vyjádření přítomného, minulého a budoucího času slouží v češtině i k vyjádření tzv. **času relativního**, který je také trojí, a to **současný, předčasný** a **následný**. Jde o děj, který srovnáváme s jiným dějem, o jejich vzájemný časový poměr. O relativním čase lze hovořit pouze v případě, kdy větný celek vyjadřuje alespoň **dva** děje (o tom viz také podkapitola 6.2.4.3.D.2):

- a) **souvětí** – *základní děj* vyjadřuje věta hlavní, *relativní děj* věta vedlejší: *Věřím (základní děj), že se vyléčí* (následný děj, teprve proběhne); *Jakmile jsem povečeřela* (děj předčasný, proběhl před základním dějem), *šla jsem spát* (základní děj);

- b) **polovětné (přechodníkové) konstrukce** – jedná se o prostředek knižní. Například předčasnost se vyjadřuje přechodníkem minulým: *Zazpívav* odešel domů; současnost přechodníkem přítomným: *Zpívaje* kráčel domů;
- c) **jiné prostředky** – **časová příslovce, předložková spojení** s časovým významem a **časové spojky**, např.: *Dnes se budu učit, zítra pojedu na výlet. Po hodině práce jsem odpočívala. Až jsem si uvařila kávu, začala jsem se učit* (o tom viz také podkapitola 6.2.4.1.C).

■ F. Slovesný rod (*genus verbí*)

Je to mluvnická kategorie, která vyjadřuje *poměr mezi činitelem děje a podmětem*. Rozlišuje se dvojí slovesný rod, a to *činný* a *trpný*:

- **rod činný (*aktivum*)** – vyjadřuje, že činitelem děje je podmět: *Řemeslníci mění okna v celém domě; Na letošním mistrovství světa v hokeji Česko Kanadu porazilo; Jednání zahájí děkan fakulty*.
- **rod trpný (*pasivum*)** – vyjadřuje, co činí někdo jiný než podmět. Původce děje většinou **není** ve větě vyjádřen, např. *Úspěchu bylo konečně dosaženo; Zpívalo se celou noc*. Trpný rod se vyjadřuje dvěma způsoby:
  - **opisným pasivem** – slovesným tvarem, který se skládá z **příčestí trpného** a tvarů slovesa *být*: *Okna jsou měněna v celém domě; Na letošním mistrovství světa v hokeji byla Kanada Českem poražena; Jednání bude zahájeno děkanem fakulty*. Opisný tvar pasiva má často ráz knižní.
  - **zvratnou podobou slovesa**, a to pouze tvary 3. osoby se zvratným zájmenem *se*: *Okna se mění v celém domě; Odpad se vezl na skládku několik kilometrů; Nová dálnice se bude stavět řadu let*. Často se zvratná podoba slovesa užívá v podmiňovacím způsobu, např.: *Kdyby se to dobře udělalo hned napoprvé, nemuselo by se to teď opravovat*.

Zvratná podoba pasivní se většinou užívá v projevu mluveném, a to v takových případech, kdy nemůže dojít k nedorozumění (nelze ji libovolně zaměňovat se zvratnou podobou slovesa), např. vyjádření *Okna se myjí* a *Okna jsou myta* (věcný podmět) jsou totožná, ale *Student se připravil na zkoušku dobře* (osobní podmět) znamená, že dosáhl dobrého výsledku sám.

Dvojí rod **nevyjadřují slovesa modální** (*mocet, chtít...*) a **stavová** (*žít, stárnout*), většinou jej vyjadřují jen slovesa předmětová.

5.1.7 PŘÍSLOVCE (*ADVERBIA*)

Patří ke slovním druhům *základním*, jsou to *slova neohebná*. Vyjadřují bližší okolnosti dějů, vlastností a předmětů, např. místo (*tady*), čas (*zítra*), způsob (*pěkně*), příčinu, důvod (*proto*) nebo míru (*velmi*). Jejich primární funkcí je být ve větě příslovečným určením.

Podle **okolností** (významu), které vyjadřují, se příslovce dělí na:

- **příslovce místa:** *doma, vevnitř/uvnitř, venku, vlevo/nalevo, vpravo/napravo, vzadu...*
- **příslovce času:** *někdy, dnes, zítra, loni, teď, brzy, pozdě, potom, občas, stále...*
- **příslovce způsobu:**
  - **vlastního způsobu** – *dobře, špatně, pečlivě, pěkně, pomalu...*
  - **míry** – *velmi, trochu, moc, zcela, úplně...*
  - **zřetele** – *celkově, vzhledově, umělecky...*
- **příslovce příčiny:** *proto, proč, smíchy, bezdůvodně, náhodou, schválně...*

Některá příslovce plní při použití ve větě úlohu jiného slovního druhu. Nejčastěji **předložky**, např.: *nedaleko* – pojí se ve větě s podstatným jménem a ztrácí funkci být větným členem (*Stál nedaleko domu* × *Stál nedaleko*), stejně *uvnitř, napříč, kolem, okolo, blízko* aj., ale také **částice**, např. *dobře* (*Dobře, odpoledne přijdu* × *Rozhodla ses dobře*) a **spojky**, např. *proto* (*Padal sníh, proto si vzal čepici* × *Dostal co proto*).

Predikativa se vydělují jako zvláštní druh příslovcí, která fungují jako významové jádro přísudku po slovese *být*. Dělí se na *modální* a *stavová*. **Predikativa modální** vyjadřují modalitu děje, a to buď jako možnost: *Je těžko o tom hovořit; O tom nelze diskutovat*, nebo jako nutnost: *Je načase, abys už odjel; Je třeba vymalovat; Není nutno, aby bylo stále veselo*.

Predikativa stavová vyjadřují různé přírodní nebo osobní (psychické a fyzické) stavy, např.: *Dnes je větrno (mokro, vlhko, teplo, chladno, zima, tma...); je mi smutno (těžko, veselo, mdlo, nevolno...)*. Syntakticky se liší tím, že predikativa modální se spojují s infinitivem nebo vedlejší větou, stavová mohou stát v predikátu bez jakéhokoli doplnění (o tom viz také podkapitola 6.2.2.1.A).

Podle původu se příslovce dělí do skupin podle toho, z kterého slovního druhu vznikla. Jen málo příslovcí je původních, např. *brzy, ještě, už...*

Nejčastěji vznikají příslovce odvozováním z přídavných jmen, jsou to tzv. **příslovce deadjektivní**. Podle toho, z kterého typu adjektiv jsou tvořena, se rozlišují příslovce jakostní, kvalitativní, např.: *kyselé, obtížně, teple, slepě...* a vztahová, tj. relační, jako *vesnický, přátelský, drtivě, vřele...* (o tom viz také podkapitola

4.4.1.1.D). Další skupinu tvoří příslovce odvozená **od zájmen** (mají s nimi společný význam i kořen), jsou to *příslovce zájmenná* (*tam, kam, kde, kdy; někde, kdekoli/v, kdesi, kamsi...*), *příslovce vzniklá ustrnutím pádu podstatných jmen* (*domů, dolů...*) a *příslovečné spřežky* (*odmalička, zticha, zaživa*). Některá příslovce vznikají také z číslovek, např. *prvně, pojednou* a ze sloves – *vsedě, vkleče*. Následující tabulka ukazuje nejčastější způsoby tvoření příslovcí (o tom viz též podkapitola 4.4.1.1.D).

Tab. 5.4 Tvoření příslovcí

Základové slovo	Způsob tvoření	Příklad
Přídavné jméno: <i>veselý, jemný;</i> <i>vysoký, blízký;</i> <i>kamarádský, fantastický;</i> <i>lehký, dlouhý</i>	Přípona: -e, -ě -o -y -o, i -e DEADJEKTIVNÍ příslovce	<i>vesele, jemně;</i> <i>vysoko, blízko;</i> <i>kamarádsky, fantasticky;</i> <i>lehko i lehce, dlouho i dlouze;</i>
Podstatné jméno: <i>kolo, dům, celek;</i> <i>večer, ráno, zima</i>	Ustrnutím pádu	<i>kolem, domů, celkem;</i> <i>Přišel až večer. Ráno vždy snídá.</i> <i>Dnes je venku zima.</i>
Předložka + podstatné jméno: <i>nad + míru; v + celku; na + hlas</i> <i>ku + příkladu</i> Předložka + přídavné jméno: <i>z + krátký; na + čistý</i> Předložka + zájmeno: <i>pro + to; po + tom; o + všem</i>	Příslovečná spřežka ZÁJMENNÁ příslovce	<i>nadmíru, vcelku, nahlas,</i> <i>kupříkladu</i> <i>zkrátka, načisto;</i> <i>proto, potom, ovšem;</i>

V některých případech se předložka pojí s příslovcí a výsledkem je opět příslovce. Například: *do + dnes = dodnes, na + vždy = navždy, do + kdy = dokdy* aj. Příslovce se tvoří také spojením dvou substantiv jako *slovo od slova, dům od domu, křížem krážem* nebo sloves – *stůj co stůj, chtíc nechtíc, ber kde ber*.

Pravopisná poznámka:

- zřejmý = zřejmě, soukromý = soukromě, strmý = strmě; tajemný = tajemně, rozumný = rozumně, skromný = skromně;*
- nalevo, vlevo, doleva, zleva (napravo, vpravo, doprava, zprava); naplno, najednou, navždy, potichu, potom, ... Příslovečné spřežky píšeme vždy DOHROMADY jako jedno slovo.*

- c) *poprvé* i *po prvé* (*podruhé* i *po druhé*, ...): **Podruhé** se mu to povedlo. × Přišel **po druhé** hodině; stejně pokaždé i *po každé*, aj.

Tip: Podrobněji viz *Pravidla českého pravopisu*.

5.1.7.1 Stupňování příslovcí

Některá příslovce, podobně jako přídavná jména, mají schopnost zvláštními tvary vyjádřit trojí stupeň vlastnosti nebo míry – **stupňují se**: 1. stupeň (*pozitiv*) *vesele*; 2. stupeň (*komparativ*) *veseleji*; 3. stupeň (*superlativ*) *nejveseleji*. **Druhý stupeň** se tvoří nejčastěji příponami **-ejl/-ěji** (*rychleji*, *bolestivěji*), méně často příponou **-e**, kterou lze v některých případech i vynechat (*výše/vyš*, *blíže/blíž*). Od některých příslovcí se 2. stupeň tvoří *oběma způsoby*: *snáze/snadněji*, *úže/úžeji*. Malá skupina příslovcí tvoří 2. stupeň *od jiného kořene*, např. *dobře – lépe, líp*; *málo – méně/míň*; *mnoho – více/víc*; *zle – hůře/hůř*. **Třetí stupeň** (*superlativ*) se tvoří od 2. stupně pomocí předpony **nej-** (*nejrychleji*, *nejsnadněji*, *nejlépe*, *nejvíce*). Význam příslovcí je možné také zesilovat nebo zeslabovat pomocí jiných příslovcí, např. *velmi rychle*, *neobyčejně krásně*, *mírně doleva*, *mnohem důrazněji*, *zcela volně* aj. V některých případech lze použít i zdvojnásobení: *malinko*, *brzičko*; *drobounce*, *tichounce*...

5.1.8 PŘEDLOŽKY (PREPOZICE)

Předložky patří k slovním druhům *nezákladním*, *neohebným*. Vyjadřují bližší okolnosti a vztahy stejně jako příslovce, ale teprve ve spojení se jmény (podstatnými, zpodstatněnými přídavnými, se zájmeny a číslovkami), tzn. že jsou slovním druhem *synsémantickým* (spoluvýznamovým). Předložka *řídí* pád jména a tvoří s ním předložkové spojení, **předložkový pád**, který je ve větě jedním větným členem. Nejčastěji je to *přísluvečné určení*: *seděl u mě* (místa), *přijel v sobotu* (času), *studoval se zájmem* (způsobu), *nespím kvůli tobě* (účelu) aj. (o tom viz také podkapitola 6.2.2.2.B).

Z hlediska vzniku se předložky dělí na **původní** (nejsou odvozeny z žádných jiných slov a vyskytují se pouze s významem předložek), jako *k*, *s*, *v*, *o*, *do*..., a **nepůvodní** (vzniklé z jiných slov): *kolem*, *kvůli*, *prostřednictvím*, *během*, *navzdory*...

Nepůvodní předložky vznikají:

- a) **ustrnutím pádů** prostých nebo předložkových, a to:
- podstatných jmen konkrétních: *kolem*, *mezi*, *okolo*, *na prahu*...
  - podstatných jmen abstraktních: *vinou*, *vlivem*, *začátkem*, *koncem*...
- b) **ze zájmen**: *co do*...
- c) **ze sloves**: *vyjma*, *nehledě*, *konče*...

d) z příslovcí: *skrz, mimo, blízko* (divadla)

K nepůvodním předložkám patří také spojení *dvou* nebo *i tří slov*, např. *v zájmu..., na základě..., bez ohledu na..., v souladu s..., na rozdíl od...*

Poznámka:

V odborných mluvnicích se používá také jiné označení pro druhy předložek, např. *vlastní* a *nevlastní* (Havránek, Jedlička, 1981: 312), *primární* a *sekundární* (Mluvnice češtiny 2 1986: 197–198).

Vznik nových nevlastních předložek je stále probíhající proces. Vzhledem k větší přesnosti pro vyjádření určité skutečnosti se využívají hlavně ve stylu publicistickém a odborném.

Z hlediska formy se předložky dělí na:

- **neslabičné:** *k, v, s, z, o;*
- **slabičné:** *na, před, za, ob, před...*

Začíná-li slovo po neslabičných předložkách *s, z, v, k* stejnou nebo podobnou souhláskou, případně skupinou souhlásek, dochází k tzv. **vokalizaci** předložek – jejich podoba se rozšiřuje o **-e** (předložka *k* také o **-u**): *s otcem* × *se synem*, *z nebe* × *ze země*, *v domě* × *ve vodě*, *k němu* × *ke mně* × *v* ustálených spojeních *ku Praze*, *jedna ku dvěma* (1:2), *ku prospěchu*. K vokalizaci předložek dochází ze stejného důvodu také u předložek slabičných, i když řidčeji, např.: *ode mě*, *beze slova*, *přede mnou*, *nade mnou* apod.

Podle pádové vazby se předložky dělí na ty, které se pojí s jedním, dvěma nebo i třemi pády.

Tab. 5.5 Pádové vazby

Pád	2.	3.	4.	6.	4., 6.	4., 7.	4., 7., 2.	7., 2., 4
Předložky vlastní	<i>bez, do, od, u, z</i>	<i>k, proti</i>	<i>pro, přes, skrz, ob</i>	<i>při</i>	<i>na, po, v, o</i>	<i>nad, pod, před</i>	<i>za (tebe, sebou, úplňku)</i>	<i>s (s tebou, s povrchu, kdo s koho, být s to)</i>
Předložky nevlastní se pojí většinou s 2. pádem	<i>vedle, kolem, místo, během, kromě aj.</i>	<i>díky, vůči, kvůli</i>	<i>mimo</i>					

Předložky přeжатé z jiných jazyků se pojí se jménem v **1. pádě**, např. kuře *à la* bažant (= *na způsob* bažanta), Jestřáb *kontra* Hrdlička (= *proti* Hrdličkovi), Česko *versus* Kanada (= *proti* Kanadě), à 30 Kč (= *za* 30 Kč).

Z hlediska významu vyjadřují předložky stejně jako příslovce okolnosti a vztahy **místní, časové, způsobové, příčinné, účelové, vztah podmínky a přípustky**.

- **Vztah místní** vyjadřují např. po otázkách **Kde?** *nedaleko* domu, *poblíž* řeky, *uprostřed* sálu; **Odkud?** *zevnitř* budovy, *zboku* lodě, *zpod* větvi; **Kudy?** *středem* silnice, *napříč* křižovatkou, *podél* potoka (o tom viz též podkapitola 6.2.2.2.B.1).
- **Vztah časový** vyjadřují např. po otázkách **Kdy?** *během* prázdnin, *počátkem* roku, *na prahu* tisíciletí; **Odkdy?** *úderem* dvanácté, *okamžikem* zvolení, *půli* července (o tom viz také podkapitola 6.2.2.2.B.2).
- **Vztah způsobu** – *pomocí* literatury, *prostřednictvím* přátel, *v souladu s* vyhláškou (o tom viz též podkapitola 6.2.2.2.B.3).
- **Vztah příčiny** – *následkem* zranění, *vlivem* počasí, *kvůli* povodním (o tom viz též podkapitola 6.2.2.2.B.4).
- **Vztah podmínky a přípustky** – *v případě* neúspěchu, *navzdory* zranění, *za cenu* života, ... (o tom viz též podkapitola 6.2.2.2.B.4)

5.1.9 SPOJKY (KONJUNKCE)

Spojují *slova* nebo *věty*, plnovýznamové slovní druhy pouze doplňují a nemají ve větě funkci větného členu. Patří ke slovním druhům nezákladním a nesamostatným stejně jako předložky.

Z hlediska formy se rozlišují spojky:

- **jednoslovné** – *a, i, ani, nebo, když, že, aby...*
- **složené** – *vždycky když, a proto, i kdyby, ba i, a tak, a tedy...*
- **dvojice spojek** – *ani – ani, nejen – ale, buď – nebo...*

Z hlediska syntaktické funkce se dělí spojky na *souřadící* (parataktické) a *podřadící* (hypotaktické) (o tom viz také podkapitola 6.2.4.1.C)

5.1.9.1 Spojky souřadící

Slouží k vyjádření vzájemného významového poměru mezi souřadnými větnými členy a souřadně spojenými větami v souvětí. Významový poměr může být: **slučovací, stupňovací, odporovací, vylučovací, důsledkový a příčinný** (důvodový):

- slučovací – *a, i, ani, nebo; ať – nebo...*
  - stupňovací – *a, i, ba, ba i, dokonce, ba dokonce; nejen – ale i, nejen – nýbrž...*
  - odporovací – *ale, však, avšak, nýbrž; sice – ale...*
  - vylučovací – *nebo, anebo, buď – nebo, buď – buď*;
  - důsledkový – *proto, tudíž, a proto*;
  - příčinný (důvodový) – *neboť, vždyť*.
- (O tom viz také podkapitoly 6.2.1.1.C, 6.2.4.2.)

5.1.9.2 Spojky podřadící

Připojují různé druhy vedlejších vět k větě řídicí. Například věty podmětne a přívlastkové – *že, aby*; předmětne – *že, aby, když*; příslovečné časové – *když, než*; příslovečné účinkové – *že, aby až*; příčinné – *protože, že, poněvadž*; účelové – *aby, by*; podmínkové – *kdyby, by, jestliže*; přípustkové – *třebaže, přestože, i když*. (O spojkách a jejich užití viz také podkapitola 6.2.4.1.C).

Spojovací funkci plní také *vztažná a tázací zájmena a zájmenná příslovce*, např. *jaký, který, jak, jako, kterak, kam, kde, kdy* aj. (o tom viz také podkapitola 6.2.4.1.C).

5.1.10 ČÁSTICE (PARTIKULE)

Částice patří ke slovním druhům *nesamostatným a neohebným*, z hlediska syntaktického **nejsou větnými členy**. Jsou značně nesourodým slovním druhem, proto jsou také různě klasifikovány (děleny). Obvykle uvozují samostatné věty a naznačují tak jejich druh, např. *rozkaz (Ať mlčí!)*, *přání (Kéž se ti dobře spí.)*, *otázku zjišťovací (Zdali se ještě uvidíme?)*, *zvolání (Kdybys nemluvil!)* nebo vyjadřují stanovisko mluvčího k obsahu věty – *částice modální*. Různé významové odstíny vyjadřují také ve spojení s větným členem, např. větný člen *zdůrazňují, vytykají, hodnotí* apod.: *i taková může být skutečnost, zemřel už dávno, ke kladným vlastnostem patří především pravdomluvnost, přišla dokonce Ivana* atd.

Původem jsou částice zvláštní slova, např.: *ať, necht', bodejť, prý*. Z hlediska vzniku lze rozlišit částice, které vznikly:

- a) významovým posunem ze slov ohebných: *to, ono, což, tuším...*
- b) z příslovcí: *vážně, zřejmě...*
- c) ze spojek podřadících: *zda, zdali, -li, aby, kdyby, že...*
- d) ze spojek souřadících: *a, i, ani, také, však*.

Z hlediska funkce se částice dělí na **modální, vytykáci, modifikační, odpověďové, negační a práci**.

5.1.10.1 Modální částice

Nejčastěji se vyskytují ve větách oznamovacích. Jsou základním prostředkem k vyjádření *modality jistoty*, tj. mluvčí vyjadřuje stupeň jistoty své výpovědi od úplné jistoty až k nejistotě: *jistě, určitě, nepochybně* (jistota) – *Cesta k hradu vede jistě (nepochybně, určitě) lesem; opravdu, skutečně* (ujišťování) – *Květiny jsem opravdu (skutečně) zalila; asi, snad, pravděpodobně, možná* (nejistota) – *Zveřejněný text se asi (snad, možná, pravděpodobně) zabývá národnostními menšinami* (o tom viz též podkapitola 6.3.3.1).

5.1.10.2 Vytýkácí částice

Patří k nim např. slova *jen, také, právě, přímo, už, teprve...* Vytýkají určitý člen ve větě: *Ze zkoušených uspěli jen dva* (ostatní neuspěli); *Odpověděl přímo jemu* (jiným ne); *Mezi pozvanými byl také můj přítel* (byli pozvaní i jiní) apod.

5.1.10.3 Modifikační částice

Modifikační částice jsou slova, která mají ve větě primárně funkci jiného slovního druhu, např.: *a, ale, však, že* (spojky); *tak, takhle, klidně, pěkně* (příslovce); *ona, to, co* (zájmena).

1. spojka × částice

Vzal si klobouk a odešel. × *A to myslíš vážně?*

Přišla, ale byla smutná. × *Tady je ale nepořádek!*

Rodiče přijeli, děda však zůstal doma. × *Však ty si ještě vzpomeneš!*

Čekali, že se vrátí. × *Že to můžu udělat jinak?*

2. příslovce × částice

Tak se dříve nakupovalo. × *Kdyby tak přišel?*

Mluvila pomalu a klidně. × *Klidně si to vezmi.*

Honzík píše pěkně. × *To se pěkně chováš!*

3. zájmeno × částice

Ona tam nepůjde. × *Ona to Zdena zatím neví.*

Podařilo se ti to. × *To ani nepřijdeš domů?*

Co by sis přál k narozeninám? × *To je, co?*

5.1.10.4 Odpověďové částice

Jsou to slova, kterými se odpovídá na zjišťovací otázky: *ano, ne, ovšem zajisté*. Například: Učil ses? *Ne*. Máš hlad? *Ano*. S ubytováním jste byli spokojeni? *Ovšem (zajisté)*. (O tom viz také podkapitoly 6.2.1.2.B.3, 6.2.3.2.E, 6.2.4.1.C)

5.1.10.5 Negační částice

Patří k nim slova *ne, nikoli*. Například: *Všimal si ne jejího vzhledu, ale její dobrosrdečnosti. Učil se nikoli sám*. (O tom viz také podkapitola 6.2.4.)

5.1.10.6 Přací částice

Tvoří je obvykle slova *at', necht', kéž, bodejž (bodejt')* a ve větě stojí vždy na jejím začátku: *At' už neprší! Kéž se uzdraví! Necht' přijde*. (O tom viz také podkapitola 6.3.2.4.)

5.1.11 CITOSLOVCE (INTERJEKCE)

Patří ke slovním druhům *nástavbovým, neohebným*. Vyjadřují *nálady, pocity, vůli mluvčího* a napodobují *hlasy a zvuky*. Ve větě stojí samostatně a s jiným slovem skladební dvojici netvoří: *Au, to pálí!* V některých případech však zastupují slovesný přísudek, např.: ... *a před chaloupkou z koně hop* (= seskočil) *a na chaloupku klop klop klop* (= 3× zaklepal, K. J. Erben: Zlatý kolovrat); *jakmile jsem otevřela dveře, vrabec frrr na strom* atd. (o tom viz také podkapitola 6.2.2.1.A.1).

Z hlediska vzniku se citoslovce dělí na:

- **původní** (většina citoslovce) – jsou to slova, která jako citoslovce vznikla, např. *ach, ouvej, brrr, hm, hej, cha cha, hop, krá, búú* aj.;
- **nepůvodní** – jsou to citoslovce, která vznikla z jiného ohebného slovního druhu, například:
  - ze sloves: z imperativu slovesa *hledět* (hleděť) – *hle, hele, ejhle*; z imperativu slovesa *hybati se* – *hybaj* (běž); z přechodníku přítomného slovesa *vidět* (vida) – *vida; tumáš*;
  - z podstatných jmen: *bože, božínku, proboha; pane, panečku, páni, hrome, běda, hrůza, hanba...*;
  - slovní spojení: *no sbohem, no nazdar, ježíšmarja...*

Z hlediska významu lze citoslovce rozdělit na:

- **pacitová:** různé podněty hodnotí jako příjemné nebo nepříjemné. Vyjadřují např. radost: *juchú, hurá, sláva, chacha*; smutek: *ach jo, ó běda* (kníž.), *ach ouvej*; zlost (hněv): *doháje, kruci, hergot*; strach: *probůh, proboha*; překvapení: *páni, pane jo, hledme, ó*; ironii, posměch: *no nazdar, no tébůh*; odpor: *br, fuj*; pocit zimy: *brrr... apod.*
- **zvukomalebna:** vyjadřují různé zvuky, a to jak lidské, tak přírodní nebo zvířecí a ptačí, např.: *hepčí, chacha, hihih; fí, hú, cink, cvak, klap; bú, mé, vrkú, cukrú, bzz, haf...*
- **kontaktná a vybízecí citoslovce** používá mluvčí, pokud chce navázat kontakt, případně ho udržet, např. *hej, haló, člověče; hele(d), dívej, bacha; na, tumáš, hej rup; vid', že ano* aj. Vybízecí citoslovce se užívají i ve vztahu ke zvířatům: *vijé, prr, na pipipi...*

Citoslovce mohou naznačit také např. délku zvuku: *bú, búú, búúúúúú* nebo druh smíchu: *chacha, hihih, hehe* apod.

Pravopisná poznámka:

Pokud stojí citoslovce ve větě samostatně, odděluje se čárkou (např.: *Ó, to je krása!*) nebo vykřičníkem (*Fuj! To se nedá jíst.*) Následuje-li po citoslovci ještě důraznější zvolací výraz, s kterým citoslovce tvoří rytmický celek, spojení se čárkou neodděluje, např.: *Ó kéž by se uzdravil!* Čárkou se citoslovce neodděluje ani v případě, je-li větným členem: *Vrabc fír na strom. Z dálky se ozývalo hlasité pomóóóc.*

5.2 FORMÁLNÍ TVAROSLOVÍ

Podává přehled *skloňování* jmen a *časování* sloves. Obsahem **formálního** tvarosloví je *tvoření tvarů slov*.

K základním pojmům formálního tvarosloví patří *kmen, koncovka, ohýbání* (flexe), *skloňování, časování, paradigma* (deklinační paradigma).

- **Kmen** je část slova společná všem jeho tvarům a při ohýbání se většinou nemění.
- **Koncovka** je část slova, která se při ohýbání mění, a připojuje se ke kmeni. Uveďme příklad:

 tvar slova	=	 kmen	+	 koncovka
1. p. č. j. <i>kniha</i>		<i>knih</i>		<i>-a</i>
2. p. č. j. <i>knihy</i>		<i>knih</i>		<i>-y</i>
7. p. č. j. <i>knihou</i>		<i>knih</i>		<i>-ou</i>

V některých tvarech dochází při ohýbání ke změně hlásky v kmeni, k tzv. *hláskové alternaci*:

6. p. č. j. (o) <i>knize</i>	<i>kniz</i>	<i>-e</i>	<i>h → z</i>
------------------------------	-------------	-----------	--------------

Koncovky vyjadřující *číslo* a *pád* se nazývají **koncovkami pádovými**. Je důležité odlišovat od sebe *kmen* slova a jeho *kořen*. **Kmen** zahrnuje *kořen* slova, *předponu* a *příponu*, zatímco *kořen* je společná část všech slov příbuzných a předpony a přípony jeho součástí nejsou. Například: **úlomk-u**, **úlomk-em** (kmen + koncovka) × **ú-lom-k-u** (předpona, kořen, přípona, koncovka). U některých slov je kmen a kořen totožný: *hrad-em*, *ryb-a*, ...

- **Ohýbání (flexe)** je tvarová obměna jmen a sloves. Tvoření tvarů slov pomocí *pádových koncovek* se nazývá **skloňování (deklinace)**. Rozlišují se tři typy skloňování – *jmenné*, *zájmenné* a *složené*. **Jmenné skloňování** mají především **podstatná jména** lišící se od sebe rodem (*pes*, *kůře*, *doznání*), dále některé číslovky základní (*nula*, *sto*, *tisíc*), v některých tvarech číslovky souborové (*dvoje*, *patero*) a řadové (půl *páta*). Tento typ skloňování mají i jmenné tvary některých přídavných jmen tvrdých (*rád*, *ráda*, *rádo*, *mlád*, *bos*...) a přivlastňovacích, jako *matčín*, *matčina*, *matčino*... Jmenné tvary mají i přičestí minulé (*psal*, *psala*, *psalo*) a přičestí trpné (*psán*, *psána*, *psáno*), v některých pádech (1. a 4.) zejména *sám* (*sama*, *samo*). **Skloňování zájmenné** má velká část **zájmen**, např. *ten*, *náš*, *jenž* a číslovka *jeden* (*jedna*, *jedno*). **Složené skloňování** mají především **přídavná jména** (*mladý*, *jarní*) a všechna zpodstatnělá přídavná jména. Složené skloňování mají i podstatná jména, jako *Jiří*, *paní*, *krejčí*, některé druhy číslovky – řadové: *první*, *druhý*, *desátý*...; násobné: *čtyřnásobný*, *několikanásobný*...; částečně druhové: *dvojí*, *paterý*... a také některá zájmena (*jaký*, *který*, *čí*, *samý*, *týž*, částečně i *můj*, *tvůj*). Toto skloňování mají také přídavná jména slovesná, např. *žijící*, *spadlý*, *upravený*, *zazpívavší*.

Poznámka:

Skloňování složené vzniklo spojením jmenných a zájmenných koncovek.

Tvoření tvarů prostřednictvím *osobních koncovek* se nazývá **časování**. Koncovky, které vyjadřují osobu a číslo, jsou **koncovky osobní**:

1. os. č. j.	<i>nes</i>	<i>-e</i>
2. os. č. j.	<i>nes</i>	<i>-eš</i>
3. os. č. množ.	<i>nes</i>	<i>-ou</i>

- **Paradigma** je tvořeno souborem všech tvarů slova. Rozlišuje se paradigma *jmenné a slovesné*. Souboru všech tvarů vybraného slova, které reprezentuje určitou skupinu slov (např. *pán, žena, město; mladý, jarní; nese, bere* aj.), říkáme **deklinační paradigma**.

5.2.1 SKLOŇOVÁNÍ PODSTATNÝCH JMEN

Většina podstatných jmen se **skloňuje**, tzn. že vyjadřují různými tvary mluvnické kategorie **pádu** a **čísla**, např. *lesa, (v) lesích*. **Podle rodu** se rozlišují tři skupiny skloňování, a to **mužské, ženské** a **střední**. Obsahem každé z uvedených skupin jsou **vzory** a **vzorová paradigmatata**. Slova se k nim řadí podle koncovky **1. pádu čísla jednotného** (např. rod ženský má koncovky **-a, -e** a podle nich vzory *žena, růže*). V případě, že vzorové slovo je v tomto pádě bez koncovky, zařazují se slova ke vzoru podle koncovky **2. pádu čísla jednotného** (např. *hrad – hradu, stroj – stroje*).

Tab. 5.6 Přehled vzorů podle rodu

Rod	Zakončení v 1. p. č. j.	Koncovka 2. p. č. j.
Mužský		
Tvrďý životný: pán	bez koncovky	-a (i ve 4. p.)
Tvrďý neživotný: hrad	bez koncovky (i ve 4. p.)	-u nebo -a
	(les)	bez koncovky
Měkký životný: muž		-e (i ve 4. p.)
Měkký neživotný: stroj	bez koncovky (i ve 4. p.)	-e
Tvrďý životný: předseda	-a	
Měkký životný: soudce	-e	
Ženský		
Tvrďý vzor: žena	-a	
Měkký vzor: růže	-e/ě	
	píseň	-e/-ě
	kost	-i
Střední		
Tvrďý vzor: město	-o	
Měkký vzor: moře	-e/ě	
Smišený vzor: kuře	-e/ě	
Dlouhý vzor: stavení	-í	

Poznámka:

Vzory **nepatří** mezi mluvnické kategorie, proto se mohou měnit. Například v minulosti byl místo vzoru *růže* vzor *nůše*, místo vzoru *pán* vzor *had, muž – oráč* aj.

5.2.1.1 Skloňování podstatných jmen rodu mužského

■ A. Skloňování jmenné

1. Přiřazování podstatných jmen ke vzoru

V této skupině je nejvyšší počet vzorů, a to šest. Podstatná jména a jejich vzory jsou v 1. p. č. j. zakončeny buď na *tvrdou* nebo *obojetnou* souhlásku, např. *pán*, *hrad* (= **vzory tvrdé**), anebo na *měkkou* a *obojetnou* souhlásku, jako *muž*, *stroj* (= **vzory měkké**). Dělení na vzory tvrdé a měkké platí i pro rod ženský a střední. Při deklinaci dochází k tvarové homonymii, tj. že v některých pádech jsou stejné tvary slova (např. vzory *muž*, *pán* mají tvar *muže*, *pána* ve 2. i 4. p. č. j.). Někdy má slovo pro jeden pád více tvarů (*pánu/pánovi*), v takovém případě hovoříme o tzv. **tvarových variantách** (dubletách).

- Podle vzoru **pán** se skloňují podstatná jména rodu mužského *životného* zakončená v 1. p. č. j. na *tvrdou* nebo *obojetnou* souhlásku a v 2. a 4. p. č. j. mají koncovku **-a** (*pána*); ke vzoru **muž** patří podstatná jména rodu mužského *životného* zakončená v 1. p. č. j. na *měkkou* nebo *obojetnou* souhlásku a ve 2. a 4. p. č. j. je koncovka **-e** (*muže*).
- Podle vzoru **hrad** se skloňují podstatná jména rodu mužského *neživotného* zakončená v 1. p. č. j. na *tvrdou* nebo *obojetnou* souhlásku a ve 2. p. č. j. mají koncovky **-u** (*hradu*) nebo **-a** (*lesa*). Ve 4. p. jsou tato slova bez koncovky; ke vzoru **stroj** se řadí podstatná jména rodu mužského *neživotného* zakončená v 1. p. č. j. na *měkkou* nebo *obojetnou* souhlásku a ve 2. p. č. j. je koncovka **-e** (*stroje*). Tvar 4. pádu je bez koncovky.
- Podle vzoru **předseda** se skloňují podstatná jména rodu mužského *životného* zakončená v 1. p. č. j. na **-a** (*policista*) a podle vzoru **soudce** podstatná jména rodu mužského *životného* zakončená v 1. p. č. j. na **-e** (*správce*).
- Podle výše uvedených vzorů se skloňují také:
  - **rodná jména a příjmení** – např. podle vzoru *pán Karel, Vladimír, Čapek, Páral*; podle vzoru *muž Matyáš, Aleš, Bělič, Daneš; Honza* (dom. varianta jména Jan), *Neruda, Jedlička* jako předseda a *Purkyně, Srdce* jako soudce;
  - **názvy míst** – podle vzoru *hrad* se skloňují např. *Bruntál, Kypr, Balaton*; podle vzoru *stroj Klínovec, Dunaj, Izrael* atd.
  - **podstatná jména pomnožná**, a to *obecná* (např. *tepláky, činely*) i *vlastní* (*Chřiby, Králíky*) – podle vzoru *hrad*.

2. Odchyly od vzorů

pán a muž

Ve **3. a 6. p. č. j.** mají vzory dvojí koncovku: tvrdý vzor *pán -u/-ovi* (*žáku i žákovi*) a měkký vzor *muž -i/-ovi* (*otci i otcovi*); ale jen *člověku, Bohu*. Ve spojení dvou a více podstatných jmen se užívá koncovka *-ovi* jen u posledního z nich: *panu doktorovi*; vlastní jména osob mají, stojí-li sama, jen *-ovi*: *Jardovi, Václavovi*, ale *Josefu Kajetánu Tylovi*.

V **5. p. č. j.** je pro podstatná jména vzoru *pán* základní koncovka *-e* (*pane! bratře!*); podstatná jména zakončená na *-g, -k, -h* a *-ch* mají koncovku *-u* (*astrologu!, řezníku! vrahu! hochu!* ale také *synu!*); u některých jmen je koncovka *-e* např. *člověče! Bože!* Podstatná jména vzoru *muž* mají v tomto pádě koncovku *-i* (*muži! princí!*) a jména na *-ec* jako *otec, chlapec -e* (*otče! chlapče!*).

Přijmení na **-o**, jako *Stýblo, Cipro* se skloňují podle vzoru *pán*, ale tvar 5. p. č. j. je stejný jako 1. p.; přijmení typu *Dítě, Poupě, Kníže, Hrabě* mají vedle tvarů vzoru *soudce* i tvary s kmenem rozšířeným o *-et-* stejně jako podstatná jména obecná (2. p. *Dítě/Dítěte*, 3. p. *Díťovi/Dítěti* i *Dítětovi* atd.); přijmení na **-ů** (*Martinů, Janů*) jsou většinou neskloňná;

V **1. p. č. množ.** je u obou deklinačních typů koncovka trojí: **-i, -é a -ové**.

• **pán**

– **jména obecná**

Koncovka **-i** se užívá u jmen zvířat: *červi, draci, ptáci* (ale *živočichové*); u některých jmen zakončených na *-r*: *ministři, magistři, inženýři*; *-d*: *doktorandi, kamarádi, lordi* (ale např. *sousedé*); *-t*: *docenti, advokáti, piloti*; u názvů nositelů vlastností: *bručouni, hltouni, blondýni, dlouhání* aj.

Koncovka **-é** je u jmen obyvatelských na *-an*: *občané, vesničané, krajané*; u slov zakončených na *-l*: *manželé, horalé*.

Koncovku **-ové** mají především podstatná jména jednoslabičná: *dědové, pánové* a podstatná jména cizího původu, např. *filozofové, archeologové, bohémové, astrologové*... U některých podstatných jmen je možné v 1. p. č. množ. užít zakončení dvojí, např. *páni/pánové, lumpi/lumpové, dobrodruzi/dobrodruhové* aj.

– **jména vlastní**

Koncovku **-i** mají v 1. p. č. množ. jména obyvatelská, a to dvojslabičná a delší: *Bulhaři, Maďaři, Poláci, Slováci* (ale *Italové, Etruskové*).

Koncovku **-é** mají názvy obyvatelské na *-an*: *Pražané, Američané, Slované* (tvary s koncovkou **-i**, např. *Pražani, Američani, Slovani*, jsou **nespisovné**).

Koncovka **-ové** se užívá u jednoslabičných jmen obyvatelských, jako *Britové, Italové, Indové, Řekové* (ale *Češi*).; u jmen panovnických rodů: *Habsburkové, Lucemburkové, Berchtoldové*; u křesťanských jmen i příjmení: *Jardové, Václavové, Stanislavové*; bratři *Čapkové, Mrštkové, Mahenové*.

V **6. p. č. množ.** je u jmen zakončených na *-g, -k, -h* a *-ch* koncovka **-ích**: (o) *astrolozích, řeznicích, vrazích, hoších*.

- **muž**

- **jména obecná**

Koncovka **-i** se užívá, stejně jako u vzoru *pán*, u názvů zvířat: *mravenci, zajíci, ohaři*; dále pro názvy činitelské na *-č*: *topiči, hasiči, rváči, hlídači*; pro jména zakončená na *-ec*: *chlapci, letci, milenci* a na *-ř*: *bakaláři, lékaři, akcionáři*. Koncovku **-ové** mají některá jména na *-j*, např. *čarodějové, zpravodajové, šohajové*...

Koncovka **-é** se užívá u jmen činitelských na *-tel*: *učitelé, obyvatelé, kazatelé*. Stejně jako podstatná jména vzoru *pán* mohou mít některá slova v 1. p. č. množ. dvojí koncovku: *muži/mužové, dědici/dědicové, dědoušci/dědouškové* aj.

- **jména vlastní**

Koncovku **-i** mají názvy obyvatelské jako *Japonci, Francouzi, Slovinci*; koncovku **-ové** mají především křesťanská jména a příjmení: *Matějové, Ondřejové; Mrázové, Novákové*...

- **předseda**

V **3. a 6. p. č. j.** je u podstatných jmen vzoru *předseda* pouze koncovka **-ovi**, proto je nutné ji opakovat, např. o *předsedovi Otovi Novákov*i.

V **1. a 5. p. č. množ.** mají koncovku **-é** podstatná jména obecná zakončená na *-ita* (*husité*), *-ista* (*houslisté*) a slova cizího původu na *-ista*: *cyklisté, idealisté, žurnalisté*. Tvary s koncovkou **-i** jsou **nespisovné** (*husiti, houslisti, cyklisti*).

V **6. p. č. množ.** bývá zpravidla koncovka **-ech** (o *hrdinech, hokejistech, houslistech*); u jmen na *-ga* (*kolega*), *-ka* (*vozka*), *-ha* (*sluha*) a *-cha* (*monarcha*) se užívá koncovka **-ích**: *kolezích, vozcích, sluzích, monarších*.

Poznámka:

Podle vzoru *předseda* se skloňují také podstatná jména rodu mužského životného, která mají před koncovkou *-a* měkkou souhlásku, např. *bača, paša, Nohavica*. U těchto podstatných jmen se píše ve 2. p. č. j. a v 7. p. č. množ. **-i** (*bači, paňáci, Nohavici*) a v 6. p. č. množ. je koncovka **-ích**.

- **soudce**

Podle tohoto vzoru se skloňují podstatná jména patřící k názvům činitelským zakončená *-ce* (viz podkapitola 4.4.1.1.A.1).

V **5. p. č. j.** je u vzoru *soudce* ve spisovném jazyce stejný tvar jako v 1. p. č. j.: pane *soudce, obhájce, správce*.

- **hrad**

V **2. p. č. j.** mají podstatná jména vzoru *hrad* základní koncovku **-u** (*hradu, batohu, sněhu*). Některá podstatná jména však mají koncovku **-a** a vytvářejí tak podvzor *les*: jsou to např. jména měsíců: *ledna, února, března, dubna...*; jména dnů v týdnu zakončená na **-ek**: *pondělka, úterka, čtvrtka* (ale *pátka*); některé názvy označující místo (odkud?): z *potoka, komína, lesa, dvora, kravína, včelína*. Koncovku **-a** má také slovo *jazyk/jazyka* a některá vlastní jména místní, která jsou zakončena především na **-ov** (*Benešova, Přerova, Slavkova*) nebo **-ín** (*Jičína, Kojetína, Zlína*) a některá další, původem obecná, např. *Berouna, Hostýna, Lipníka, Náchoda...* Některá jména mají *obě* koncovky: *trojúhelníku/a, bochníku/a* aj.

V **6. p. č. j.** je vedle koncovky **-u** (v *lednu, březnu, dubnu, batohu*) také koncovka **-el/-ě**; ta se užívá obvykle u podstatných jmen, která označují místo a mají ve 2. p. č. j. koncovku **-a**: (v *potoce, komíně, lese, dvoře, kravině, včelíně*); některá z nich mají *obě* koncovky, např. v *komíně* i *komínu, potoce* i *potoku* apod.; *obě* koncovky mají také některá další slova, např. v *jazyce* i *jazyku*.

V **6. p. č. množ.** jsou vedle základní koncovky **-ech** také koncovky **-ích** a **-ůch**; **-ích** mají podstatná jména zakončená na **-g, -k, -h** a **-ch** (*nekrolozích, chodnicích, soustruzích, vrších*), koncovky **-ích** a **-ůch** mají jména zdrobnělá na **-ek** (*schůdcích* i *schůdkách, balóncích* i *balónkách*) a na **-ček** (*schůdečcích* i *schůdečkách, stromečcích* i *stromečkách, stolečcích* i *stolečkách*).

Poznámka:

Podle vzoru *hrad* se skloňují také některá jména cizího původu, většinou nespisovná, zakončená na **-c**: *tácy, trucky, hicy, kecy, puncy*, která mají v 1., 4. a 7. pádě č. množ. koncovku **-y**.

3. Kolísání mezi vzory tvrdými a měkkými

a) Jména zakončená na **-l, -z, -s**

Většina těchto podstatných jmen má skloňování **tvrdé**, např.: *motýl, plaz, pes* – pán; *kůl, vůz, pokus* – hrad.

Skloňování **měkké** mají podstatná jména rodu mužského neživotného zakončená na **-el**, jako *jetel, kašel, jitrocel, kachel, šindel, mandel*; dále také slova *vítěz, šimpanz, Francouz, peníz, kněz* (v množ. č. tvary jiné); slova *pytel* a *cíl* se skloňují

podle měkkého vzoru, ale v 6. p. č. množ. má slovo *pytel* koncovky jak podle tvrdého vzoru *hrad*, tak podle měkkého stroj (*pytlech/pytlích* jako *hradech/strojích*); slovo *cíl* má koncovku jen podle tvrdého vzoru *hrad*: *cílech*.

Pravopisná poznámka:

Podstatná jména skloňující se podle vzoru *muž a stroj* mají v 7. p. č. množ. koncovku **-i** (*s badateli, Francouzi, cíli, penězi...*).

Některá jména zakončená na **-l, -z, -s** však mají tvary **dvojí**, a to jak podle vzoru tvrdého, tak i měkkého, např. slova na **-el**, jako *kotel, kužel, plevel, chmel, uhel, popel*: 2. p. č. j. = *kotlu/kotle, kuželu/kužele, plevelu/plevele* atd., 7. p. č. množ. = *kotly/kotli, kužely/kuželi...*; dvojí tvary mají také slova *april, rubl*. Ze jmen na **-z** a **-s** jsou to např. podstatná jména *rorys, penězokaz*: 2. p. č. j. – *rorysa/ roryse, penězokaza/penězokaze*; 7. p. č. množ. – *rorysy/rorysi, penězokazy/penězokazi*.

Podstatná jména *anděl, manžel* se skloňují podle tvrdého vzoru, ale v 5. p. č. j. mají tvary *anděli! manžel!*; tvary podle měkkého vzoru (vedle pravidelných tvarů podle vzoru *pán*) má podstatné jméno *manžel* i ve 4. a 7. p. č. množ.: 4. p. *manžely* i *manžele*, 7. p. *manžely* i *manželi*.

Mezi měkkými a tvrdými vzory kolisají i některá křestní jména zakončená stejně, např. *Alois/z, Amos*: 2. p. č. j. – *Aloise/Aloisa, Aloize/Aloiza, Amose/Amosa* aj.

b) Jména zakončená na -en

Podstatná jména typu *kámen*: *hřeben, ječmen, kmen, kořen, křemen, plamen, pramen, řemen a týden* se skloňují v množném čísle pravidelně podle vzoru **tvrdého**, ale v jednotném čísle podle vzoru **měkkého** a částečně i **tvrdého**. Například: 2. p. č. j. – *kamene, křemene, plamene, týdne*, ale *hřebene* i *hřebenu, kmene* i *kmenu, kořene* i *kořenu* atd. Ve 3. a 6. p. č. j. jsou u všech slov **tvary dvojí**. Protože nemají tvary zcela pravidelné, je nutné si jejich správnost ověřit ve *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* nebo ve školním vydání *Pravidel českého pravopisu* (viz Literatura).

Tab. 5.7 Skloňování vybraných podstatných jmen 1

Pád: 1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
lidé (č. j. člověk)	lidí	lidem	lidí	lidé!	(o) lidech	lidmi
rodiče	rodičů	rodičům	rodiče	rodiče!	rodičích	rodiči
koně	koní/koňů	koním/koňům	koně	koně!	koních	koňmi/koni
hosté	hostů/hostí	hostům	hosty/hostí	hosté!	hostech	hosty/hostmi

Pád: 1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
kněží	kněží	kněžím	kněze	kněží	kněžích	kněžimi
dni, dny (č. j. den)	dni/dnů dne	dnům dni i dnu	dni, dny den	dni, dny dni	dnech dni i dnu ale ve dne	dny dnem

Poznámka:

Podstatné jméno *bratr* má v jednotném čísle pravidelné tvary podle vzoru *pán* a skloňuje se podle něj i v čísle množném. Má však také tyto tvary: 1. a 5. p. *bratří*, 2. p. *bratří*, 3. p. *bratřím*, 4. p. *bratří*, 6. p. (o) *bratřích*, 7. *bratřimi*. Jejich užití je však ojedinělé, např. *čeští bratří*, *bratří Mahenové*. Podstatné jméno *rodiče* má v 1. pádě množného čísla koncovku neživotnou, v dalších pádech má tvary podle vzoru *muž*.

Pravopisná poznámka:

U podstatných jmen *lidičky*, *rodiče* a *koně* se shoda řídí kategorií životnosti: *Všichni rodiče už netrpělivě čekali*; *Krásní koně se vzpínali* × *V oddělení hraček stály dřevěné koně*. U podstatného jména *dni (dny)* je shoda podle neživotnosti: *Dny (dni) se už krátily*. Pokud mají podstatná jména koncovku *-ové*, mají shodu jako podstatná jména rodu mužského životného: *Krásní dnové uplynuli*; *Ohňové vzpláli*. (O tom viz také podkapitola 6.2.2.1.B.3)

■ B. Skloňování složené

Zpodstatnělá přídavná jména s koncovkou *-ý*, jako *hajný*, *příbuzný* mají pravidelné skloňování podle vzoru přídavných jmen tvrdých – *mladý*: *hajný*, *hajného*, *hajnému*... Stejně se skloňují i vlastní jména typu *Dobrovský*, *Palacký*, *Čelakovský*, *Nový*, *Budínský* aj. Podstatná jména s koncovkou *-í*, např. *krejčí*, *přívodčí*, *mluvčí* a také zpodstatnělá přídavná jména, jako *vrchní*, *vedoucí*, *pracující* aj. se skloňují jako přídavná jména měkká vzoru *jarní*. Stejně skloňování mají i vlastní jména, jako *Hořejší*, *Dolejší*, *Jiří* apod.

5.2.1.2 Skloňování podstatných jmen rodu ženského

■ A. Skloňování jmenné

1. Přiřazování podstatných jmen ke vzoru

Podstatná jména rodu ženského jsou v 1. p. č. j. buď s koncovkou (*-a*, *-e/-ě*), nebo bez koncovky. Tvrdý vzor je jeden – *žena*, ostatní vzory jsou měkké – *růže*, *píseň*, *kost*.

- Podle vzoru **žena** se skloňují podstatná jména, která mají před koncovkou **-a** tvrdou nebo obojetnou souhlásku: jsou to jak podstatná jména obecná, např. *hádká, kniha, láska*, tak i vlastní, jako *Ludmila, Vlasta, Bratislava* aj.
- Podle vzoru **růže** se skloňují podstatná jména, která mají v 1. p. č. j. před koncovkou **-e/-ě** měkkou nebo obojetnou souhlásku a ve 2. p. č. množ. koncovku **-í**, např.: obecná – *kůže, lžíce, práce*; vlastní – *Libuše, Venuše, Dyje, Mohelnice...*
- Podle vzoru **píseň** se skloňují podstatná jména, která jsou 1. p. č. j. bez koncovky a ve 2. p. č. j. je koncovka **-e/-ě**. Jsou to obecná podstatná jména zakončená na **-ň, -ř, -j**, např. *dlaň, tvář, krůpěj* a jména vlastní, jako *Olomouc, Kroměříž*. Vlastní jména místní zakončená na **-v** (*Břeclav, Boleslav*) nebo na **-m** (*Příbram, Putim*) mají ve 2. p. č. j. také tvary podle vzoru *kost*: do *Břeclavi/Břeclavě, Příbrami/Příbramě*; tvary vzoru *píseň* (**-e/-ě**) ustupují a jsou ojedinělé.
- Podle vzoru **kost** se skloňují podstatná jména, která jsou v 1. p. č. j. bez koncovky a ve 2. p. mají koncovku **-i**. Vzor *kost* se postupně vyhranil jako deklinační typ, ke kterému patří především názvy vlastností na **-ost**, které se odvozují od přídavných jmen, např.: *starost, mladost, zlost, veselost, oddanost*. Tato jména mají podle vzoru *kost* všechny tvary. Tvoření názvů vlastností příponou **-ost** je dnes velmi produktivní, proto je tato skupina neustále rozšiřována a obohacována o nová slova, charakteristická především pro styl publicistický a styl reklamy: *klíčivost* otázky, *palčivost* problému, *asociálnost* některých vrstev obyvatelstva, *političnost* celé situace, *neúplatnost* členů strany; *bezplatnost* elektronické objednávky, *exkluzivnost* vybavení, *preciznost* služeb aj. (o tom viz také podkapitola 4.4.1.1.A.2). Další slova patřící k tomuto deklinačnímu typu tvoří pouze okrajovou skupinu: všechny tvary podle tohoto vzoru mají některá slova na **-st**: *část, hrst, slast, vlast, závist*; na **-est**: *bolest, svěžest* a podstatná jména *řeč, věc* a *děti* (množné číslo slova *dítě* je ženského rodu).

2. Odchytky od vzorů

a) *žena* a *růže*

Podle tvrdého vzoru *žena* se skloňují i podstatná jména, a to obecná i vlastní, která mají před koncovkou **-a** měkkou souhlásku, např. *gejša, skica, Táňa, Máňa* apod. Ve 3. a 6. pádě mají tato podstatná jména tvary podle vzoru tvrdého i měkkého: *gejše/gejši, Táně/Táni*.

Pravopisná poznámka:

V tvarech podstatných jmen, která mají před koncovkou **-a** měkkou souhlásku, se píše ve 2. p. č. j. a v 1. a 4. p. č. množ. **-i** (*gejši, skici...*).

Jména zakončená na *-ja* (*sója, Trója*) mají podle vzoru *žena* v jednotném čísle jen tvary 4. a 7. p.; ve 2., 3. a 6. mají tvary podle vzoru *růže*.

Podstatné jméno *dcera* má ve 3. a 6. pádě č. j. tvar *dceři* (je to zbytek původního skloňování podle vzoru *kost*); podstatné jméno *husa* má ve 2. p. č. množ. vedle pravidelného tvaru *hus* i tvar *husí*.

Podstatné jméno *berla* má v množném čísle ve významu „žezlo“ pravidelné tvary podle vzoru *žena* (*berly, berel, berlám...*), ale ve významu „pomůcka při chůzi“ podle měkkého vzoru *růže*: *berle, berlí, berlím...*

Podstatná jména domácí zakončená na *-ice* (vzor *růže*) jsou ve 2. p. č. množ. bez koncovky, např. *ulic, slepic, sklenic, lžic; košil, mil, chvíl* aj. Obě tvarové varianty (s koncovkou *-í* a bez koncovky) mají podstatná jména cizího původu na *-ice*, jako *ambic/ambicí, expozic/expozicí, inkvizic/inkvizicí*, pod. *prohibice* a domácí jména na *-yně* (*hospodyně, vládkyně, jeskyně*).

Podstatné jméno *lidičky* má tvary podle vzoru *žena*, podstatné jméno *koně* má některé tvary podle vzoru *růže*: 2. p. č. mn. *koňů/koní*, 3. p. mn. č. *koňům/koním*, 7. p. mn. č. *koňmi/koni*.

b) *kost* a *píseň*

Vzory *kost* a *píseň* mají v jednotném čísle kromě koncovky 2. p. (*písně/kostí*) všechny tvary shodné; v množné čísle mají naopak shodný pouze tvar 2. pádu (*písní/kostí*), v ostatních pádech jsou tvary odlišné. Některá podstatná jména mezi oběma vzory **kolísají**, tzn. že v některých pádech mají tvary podle vzoru *kost* a v jiných podle vzoru *píseň*. Například některá podstatná jména zakončená *-t'*, *-d'* mají v uvedených pádech tvary podle obou vzorů, a to: ve 2. p. č. j. a v 1. a 4. p. č. množ. např. *tratě/trati, lodě/lodi*; ve 3. a 6. p. č. množ. např. *obětem/obětím, na zdech i zdích*; slova *lest, mast, past, pěst, pelest, plst, propust* končící na *-st* mají ve 3. a 6. p. č. množ. vedle tvarů vzoru *kost* i tvary podle vzoru *píseň*, např.: *mastem/mastím, pastem/pastím*.

Od vzoru *kost* ke vzoru *píseň* přecházejí především podstatná jména, která patří ze slohotvorného hlediska k nemotivovaným (viz také kapitola 4), např. *hrud', nit, trať, tvář*, nebo ta, která už dnes nepatří k produktivním slohotvorným typům: *oběť, odpověď, zpověď* aj.

■ B. Skloňování složené

Jako přídavná jména tvrdá (vzor *mladá*) se skloňují zpodstatnělá přídavná jména, jako *komorná, pokojská*; názvy zvíře, např. *škodná, vysoká*; názvy některých pokrmů, jako *sekaná, svičková*; dějová podstatná jména *dovolená, kopaná*.

Jako přídavná jména měkká (vzor *jarní*) se skloňují podstatná jména rodu ženského zakončená na *-čí* (*průvodčí, výběrčí*) a zpodstatnělá přídavná jména měkká, jako *pokladní, vedoucí, vrchní*. Stejně se skloňuje i podstatné jméno *paní*. Příjmení, která mají tvar přídavného jména, se také jako přídavná jména skloňují, např. *Němcová, Světlá* jako mladá, *Tachecí* jako jarní. Stejně je tomu u místních jmen: *Karviná* (město), *Kněžná, Bělá* (řeky), *Vysoká* (hora), *Hluboká* (zámek) apod. jako *mladá*.

5.2.1.3 Skloňování podstatných jmen rodu středního

■ A. Skloňování jmenné

1. Přiřazování podstatných jmen ke vzoru

Všechna podstatná jména rodu středního jsou s koncovkou. Rozlišujeme vzor tvrdý *město*, měkký *moře*, dlouhý *stavení* a smíšený *kuře*.

Poznámka:

Vzor *kuře* má v jednotném čísle shodné koncovky se vzorem *moře* a v množném se vzorem *město*. Proto je tento vzor označován jako **smíšený**.

- Podle vzoru **město** se skloňují podstatná jména, která jsou v 1. p. č. j. zakončena na **-o**. Před koncovkou může být souhláska **tvrdá** (*léto, pero*), **obojetná** (*pivo, maso*), zřídka měkká (*pončo, lečo*) nebo samohláska (*duo, embryo*).
- Podle vzoru **moře** se skloňují podstatná jména zakončená v 1. p. č. j. koncovkou **-e/-ě**.
- Podle vzoru **kuře** se skloňují podstatná jména, která mají v 1. p. č. j. stejnou koncovku jako podstatná jména vzoru *moře* (**-e/-ě**), ale ve všech pádech kromě 1. a 5. p. č. j. mají v jednotném čísle kmen rozšířený o **-et-** (*kuřet-i*) a v množném čísle o **-at-** (*kuřat-ům*). Podle tohoto vzoru se skloňují jména mláďat, např. *dítě, kotě, štěně, hádě, ptáče* a slova *zvíře, doupe, koště, poupe, rajče, vole*.
- Podle vzoru **stavení** se skloňují jména, která mají v 1. p. č. j. koncovku **-í**. Jsou to podstatná jména:
  - slovesná, např. *kreslení, psaní, žití, krytí*;
  - hromadná, např. *dříví, rákosí, stromoví, uhlí* (mají jen tvary č. j.);
  - názvy míst, jako *Javoří, Vrchlabí, Strašecí*;
  - některá další, např. *období, pondělí*; slova složená jako *hláskosloví, tvarosloví* apod.

Tato podstatná jména mají ve všech pádech koncovku **-í**, jen v 7. pádě je koncovka **-ím**.

2. Odchylky od vzorů

a) město

V 6. p. č. j. je koncovka dvojí: **-el/-ě** a **-u**.

Koncovku **-u** mají podobně jako v rodě mužském podstatná jména, která jsou v 1. p. č. j. zakončená na **-go** (v *mangu*), **-ko** (v *jablku*), **-ho** (o *blahu*) a **-cho** (v *tichu*), stejně na *Slovácku*, v *Blansku*, *Tobagu*; slova na **-ivo** (*barvivu*), **-stvo** (*ministerstvu*) a **-ctvo** (*ptactvu*); často je tato koncovka u jmen cizího původu, např. v *gestu*, *procentu*, a drží se i u slov, která mají před koncovkou **-o** měkkou souhlásku: v *ponču*, *leču*, *benžču*; je také u některých jmen abstraktních jako *po ránu*, v *budoucnu*, *o nekonečnu*, v *chladnu* aj.

Koncovka **-el/-ě** je u názvů prostředků na **-dlo** (*umyvadle*, *kyvadle*, *švihadle*), u názvů některých částí těla živočichů (v *žihadle*, *chapadle*, *čidle*) a také u některých jmen nemotivovaných s konkrétním významem, např. v *seně*, *blátě*; na *čele*, *kole*, *másle* apod.; u názvů osad: v *Brně*, *Stříbře*, *Kladně*... U některých jmen jsou varianty obě: *mléku* i *mléce*, *břichu* i *břiše*, *jměnu* i *jméně*.

V 6. p. č. množ. je koncovka **-ech** základní: *městech*, *vláknech*, *umyvadlech*, *ministerstvech* apod.; u jmen na **-go**, **-ko**, **-ho**, **-cho** je koncovka **-ách**, např. o *man-gách*, *jablkách*, *razičkách* atd., někdy je vedle koncovky **-ách** také **-ích** (*střediskách* i *střediscích*, *hlediskách* i *hlediscích*, *jablkách* i *jablčích*); jména zdobnělá končící na **-ko** mají jen tvary s **-ách**: *kuřátkách*, *křídélkách*, *jablíčkách*, *zrcátkách*, *sedátkách* apod.

b) moře

U podstatných jmen s příponou **-iště** a u slova *vejce* je ve 2. p. č. množ. tvar bez koncovky: *letiště*, *pracoviště*, *hřiště*, *strniště* a *vajec*.

c) kuře

Tvary jako vzor *kuře* mají v množném čísle také podstatná jména *knížata* a *hrabata*; v čísle jednotném se k rodu střednímu už řadí *zřídka*, zpravidla se zařazují k rodu mužskému, ale tvary mají podle vzoru *kuře*.

Pravopisná poznámka:

V koncovce 7. p. č. množ. vzoru město píšeme **-y** (*ministerstvy* jako *městy*); v koncovkách vzoru *moře* a *stavení* píšeme **i/í** (*polích* jako *mořích*, *poli* jako *moři*; v *údolích* jako *staveních*, *údolimi* jako *staveními*).

■ B. Skloňování složené

Jako přídavná jména tvrdá (vzor *mladý*) se skloňují zpodstatnělá přídavná jména, např. některé názvy potravin: *skopové, vepřové* (maso), *červené, bílé* (vino), slova, jako *vstupné, školné, bolestné, nájemné* a názvy míst, např. *Sněžné, Jablonné*.

Podle měkkého vzoru *jarní* se skloňují pouze zpodstatnělá podstatná jména, jako *kuřecí, jelení, srnčí* (maso) a názvy míst, např. *Telecí, Kobyli* (2. p. **-ho**, 3. p. **-mu** atd.).

■ C. Skloňování podstatných jmen ruce, nohy, oči, uši, kolena, ramena, prsa

V základním významu pojmenovávají uvedená podstatná jména části lidského (některá zvířecího) těla, které se vyskytují po dvou. V množném čísle mají některé tvary odlišné od tvarů příslušného vzoru. Jsou to tvary **dvojné** neboli **duál** . Celé skloňování tvoří tyto tvary u podstatných jmen *oči, uši*, které jsou v množném čísle *rodu ženského*: 1. a 4. p. *oči, uši*; 2. p. *očí, uší*; 3. p. *očím, uším*; 6. p. (o) *očích, uších*; 7. p. *očima, ušima*. Tvary podle vzoru *město* (*oka, ucha; ok, uch; okům, uchům; oky, uchy...*) mají odlišný význam, např. *oka* na punčoše, na polévce, volská nebo pytlácká *oka*; hrníček s malovanými *uchy, ucha* u kastrůlku apod.

Tab. 5.8 Skloňování vybraných podstatných jmen 2

1. a 4. p.	ruce	nohy	kolena	ramena	prsa
2. p.	rukou	nohou i noh	kolenou i kolen	ramenou i ramen	prsou
3. p.	rukám	nohám	kolenům	ramenům	prsům
6. p.	(o) rukou i rukách	(o) nohou i nohách	(o) kolenou i kolenech	(o) ramenou i ramenech	(o) prsou
7. p.	rukama	nohama	koleny	rameny	prsy

Poznámka:

Podstatné jméno *prsa* je podstatné jméno pomnožné a je rodu středního. Podstatné jméno *prs* (1. p. č. množ. *prsy*) je rodu mužského.

Přídavná jména, zájmena nebo číslovky, které se spojují s podstatnými jmény na **-ma**, přebírají v 7. pádě jejich duálové tvary, např. *pěstěnýma rukama, svýma nohama, krásnýma hnědýma očima, oběma ušima* aj. Totéž platí i pro zdrobněliny: *dítě hýbalo roztomilýma ručičkama a nožičkama; zvířátko nás sledovalo pozornýma očkama*.

Pokud tato slova **neoznačují** části lidského (zvířecího) těla, mají pravidelné tvary podle vzoru *žena a město: klátil dlouhýma nohama × stůl s kovovými nohami; dítě s malýma ručičkama × hodinky s malými ručičkami; oběma nemocnýma ušima × hrnec s keramickými uchy* apod.

5.2.1.4 Krácení kmenové samohlásky při skloňování podstatných jmen

U některých *jednoslabičných* a *dvojslabičných* podstatných jmen, která mají v 1. pádě v kmeni dlouhou samohlásku, dochází při skloňování k jejímu krácení, někdy také k alternaci: *í* → *ě*, *ů* → *o*.

a) rod mužský

U jednoslabičných podstatných jmen bývá dlouhá samohláska jen v 1. p. (u neživotných i ve 4. p.) č. j. a v ostatních tvarech je krátká, např. *mráz – mrazu, chléb – chleba, vítr – větru, vůz – vozu*; z dvojslabičných slov krátí kmenovou samohlásku slova *vítr* (2. p. *větru*) a *kámen* (2. p. *kamene*).

b) rod ženský

U některých dvojslabičných podstatných jmen vzoru *žena* a *růže* dochází ke krácení nejčastěji ve 2. p. č. množ.: *krávy – krav, brány – bran; chvíle – chvíl, práce – prací*; v 7. p. č. j. a ve 3., 6. a 7. p. č. množ. bývají tvary zkrácené i nezkrácené, např. 7. p. č. j. = *bránou* i *branou*; 3. p. č. množ. = *bránám* i *branám*; 6. p. č. množ. = (o) *bránách* i *branách*; 7. p. č. množ. = *bránami* i *branami*; ve všech uvedených pádech **krátí** samohlásku slovo *práce*, v ostatních případech je možné užít tvar *nezkrácený*.

Tip:

Pro ověření správného tvaru doporučujeme užití *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* nebo školního vydání *Pravidel českého pravopisu* (viz Literatura).

c) rod střední

Ke krácení dochází u některých dvojslabičných podstatných jmen ve 2. p. č. množ.: *jméno – jmen, dílo – děl; játra – jater, záda – zad*.

5.2.1.5 Skloňování podstatných jmen pomnožných

■ 1. Přiřazování podstatných jmen ke vzoru

Podstatná jména pomnožná se přiřazují k rodu a deklinačnímu typu podle koncovky 1. p. č. množ. a tvaru 2. p. č. množ. Například *tepláky, tepláků* / hrad, *varhany, varhan* / žena, *brýle, brýlí* / růže, *játra, jater* / město apod.

■ 2. Odchyly od vzorů

a) obecná podstatná jména

- **hrad**
Jméno *šachy* je rodu mužského a skloňuje se podle vzoru *hrad*; v 6. p. je však koncovka **-ách**.
- **růže**
Podstatné jméno *dveře* má ve všech pádech tvary podle vzoru *růže*, pouze v 7. p. je tvar odlišný – *dveřmi* (kostmi).
- **město**
Jméno *bedra* má vedle tvarů vzoru *město* ve 3., 6. a 7. p. také tvary podle vzoru *žena*: 3. p. *bedrům* i *bedrám*, 6. p. *bedrech* i *bedrách*, 7. p. *bedry* i *bedrami*; jména *dviřka* a *vrátka* se skloňují také podle vzoru *město*, ale ve 3. a 7. p. mají tvary i podle vzoru *žena* a v 6. pádě jen podle vzoru *žena*: 3. p. *dviřkům* i *dviřkám* (*vrátkům* i *vrátkám*), 6. p. (o) *dviřkách* (*vrátkách*), 7. p. *dviřky* i *dviřkami* (*vrátky* i *vrátkami*).

b) názvy míst

- **hrad**
Názvy míst na *-y, -any*, např. *Poděbrady, Vinohrady, Oslavany*, mají tvary podle vzoru *hrad*, ale ve **2. p.** jsou bez koncovky (*Poděbrad, Vinohrad, Oslavan*); podstatná jména, u nichž je zřetelná souvislost s obecným jménem, mají ve 2. p. koncovku **-ů**, např. *Mostů, Koutů*, ale některá z nich kolísají: *Lánů* i *Lán, Karlových Varů* i *Var* aj.
Jména na *-sy, -zy, -ly*, např. *Kobylisy, Hrdlořezy, Neumětely*, mají v **6. p.** koncovku **-ích** (*Kobylisích, Hrdlořezích, Neuměteliích*), dva tvary má např. jméno *Podmokly* – *Podmoklích* i *Podmoklech*.
Jména zakončená na *-ky*, jako *Jeseníky, Klobouky*, mají v 6. p. koncovky **-ích** i **-ách**: v *Jesenících* i *Jeseníkách, Kloboucích* i *Kloboukách*.

Vlastní jméno *Beskydy* je rodu mužského i ženského, proto má tyto tvary: 2. p. *Beskyd*, 3. p. *Beskydům* i *Beskydám*, 6. p. (v) *Beskydech* i *Beskydách*, 7. p. *Beskydy* i *Beskydami*.

- **žena**

Některá podstatná jména na *-ky* jsou ženského rodu a všechny tvary mají podle vzoru *žena*, např. *Benátky* (2. p. *Benátek*, 3. p. *Benátkám*, 6. p. (o) *Benátkách*, 7. p. *Benátkami*); stejně se skloňují *Medlánky*, *Žabovřesky*, *Sedmihorky*, *Stodůlky* aj.

- **růže**

Jména míst zakončená na *-e*, *-ice*, např. *Košíře*, *Hrnčire*; *Luhačovice*, *Pardubice*, se skloňují jako *růže*, ale ve 2. p. koncovku nemají (*Košíř*, *Luhačovic...*); ve 3. p. mají obvykle koncovky dvě, a to **-ím** a **-ům** (*Luhačovícím* i *Luhačovicům*, *Košířím* i *Košířům*); jména *Hranice*, *Kraslice* mají stejné tvary jako obecná podstatná jména *hranice*, *kraslice*, tzn. že ve 3. p. mají jen koncovku **-ím** (*Hranicím*, *Kraslicím*). Jméno *Sušice* (jižní Morava) se skloňuje jako výše uvedená podstatná jména pomnožná na *-ice*, ale (ta) *Sušice* (v Čechách) stejně jako (ta) *Vrbice*, *Skalice*, *Lomnice* jsou čísla jednotného a mají jen pravidelné tvary podle vzoru *růže*.

c) názvy svátků

Názvy svátků *Vánoce*, *Velikonoce*, *Hromnice*, *Letnice* mají tyto tvary: *Vánoce*, *Velikonoce*: 2. p. *Vánoc*, *Velikonoc*, 3. p. **-ům**, 6. p. (o) **-ích**, 7. **-emi** a **-i** (*Vánocemi* i *Vánoci*); *Hromnice*, *Letnice*: 2. p. *Hromnic*, *Letnic*, 3. p. **-cím** i **-cům**, 6. p. (o) **-ích**, 7. p. **-emi**; jméno *Dušičky* má pravidelné tvary podle vzoru *žena*.

5.2.1.6 Skloňování podstatných jmen přejatých

Podstatná jména přejatá do češtiny z jiných jazyků se obvykle skloňují jako podstatná jména domácí. V jejich tvarech je však při zařazování ke vzorům hodně odchylek. Pravopis a výslovnost přejatých slov je třeba ověřit v *Pravidlech českého pravopisu*, jejich tvar ve *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (viz Literatura). V této kapitole se zaměřujeme pouze na některé typy podstatných jmen, a to jak na obecná, tak vlastní.

■ A. Podstatná jména obecná

1. Rod mužský

Podstatná jména rodu mužského přejatá z řečtiny nebo latiny končící na **-us**, **-os** mají tvary podle vzoru *hrad* nebo *pán* a mohou skloňovat několika způsoby:

- *-os* a *-us* jsou ve všech pádech, např.: 1. p. *epos*, 2. *eposu*; stejně *korpus*, *kaktus*, *luxus*, *cirkus*, *autobus*;
- *-os* a *-us* jsou pouze v 1. p., v ostatních se odsouvá, např.: 1. *úzus*, *modus*, *cyklus*, 2. p. *úzu*, *modu*, *cyklu*...;
- tvary slov na *-os* a *-us* kromě 1. pádu kolísají, např.: *glóbus*, *tubus*, 2. p. *glóbu* i *glóbusu*, *tubu* i *tubusu*...

Slovo *géníus* má v jednotném čísle tvary podle vzoru *pán*: 2. a 4. p. *génia*, 3. p. a 6. p. *génioví*, 7. *géníem*; v množném čísle má tvary podle vzoru *muž*: 1. p. *géniové*, 2. p. *géníů*, 3. p. *géníům*, 4. p. *génie*, 6. p. (o) *géníích*, 7. p. *génii*.

U slov zakončených na *-ismus*, např. *mechanismus*, *optimismus*, *hyenismus*, se toto zakončení ve všech pádech odsouvá: 2. p. *mechanismu*, *optimismu*, *hyenismu*...

2. Rod ženský

Podstatné jméno *idea* má tvary jednak podle vzoru *žena*, jednak podle vzoru *růže* a v některých pádech má tvary obojí:

Tab. 5.9 Skloňování podstatných jmen typu *idea*

Pád	Číslo jednotné		Číslo množné	
	žena	růže	žena	růže
1.	idea		idey	ideje
2.	idey	ideje		idejí
3.		ideji	ideám	idejím
4.	ideu		idey	ideje
5.	ideo!		idey!	ideje!
6.		(o) ideji	(o) ideách	(o) idejích
7.	ideou	idejí	ideami	idejemi

Stejně jako *idea* se skloňují i další podstatná jména na *-ea*, např. *orchidea*, *odysea*, *trachea* (průdušnice).

3. Rod střední

Podstatná jména zakončená na *-eum* (*linoleum*), *-ium* (*studium*) a *-uum* (*vakuum*) mají po odsunutí *-um* všechny tvary čísla jednotného a 1. a 4. p. č. množ. podle

vzoru *město*; zbývající tvary jsou podle vzoru *moře*, např. 2. p. č. j. *studia*, 3. p. *studiu*, 7. p. *studiem*; 2. p. č. množ. *studií*, 3. p. č. množ. *studiím*...

Slova zakončená na **-um** (*album*, *datum*, *centrum* aj.) mají po odsunutí **-um** tvary podle vzoru *město*: 2. p. *alba*, *data*, *centra*...

Jména na **-io/-yo**, např. *studio*, *embryo* mají v č. j. a v 1. a 4. p. č. množ. tvary podle vzoru *město*, v ostatních pádech jsou tvary podle vzoru *moře*.

U některých podstatných jmen cizího původu na **-ma**, např. *drama*, *téma*, *schéma* se kmen rozšiřuje o **-at-**, např. ve 2. p. č. j. jsou náležité tvary *dramatu*, *tématu*, *schématu*...

Některá podstatná jména, jejichž zakončení neodpovídá českým tvarům, jsou nesklonná a nejčastěji jsou rodu středního: *kiwi*, *derby*, *kupé*, *turné*, *angažmá* aj.

■ B. Podstatná jména vlastní

1. Rod mužský

Vzor pán

K tomuto deklinačnímu typu patří:

- jména zakončená na **-o**, např. *Othello*, *Michelangelo* (2. p. *Othella*, *Michelangela*...);
- příjmení zakončená na **-e**, které se **nevyslovuje**, např. *Verne* [vern], *Shakespeare* [šejkspír], 2. p. *Verna*, *Shakespeara*...;
- příjmení zakončená na samohlásku **-e**, která se **vyslovuje** a před kterou je tvrdá souhláska, např. *Goethe*, *Heine*, 2. p. *Goetha*, *Heina*; jestliže je před samohláskou **-e** souhláska měkká, příjmení se skloňují podle vzoru *soudce* (*Weisse*); tyto tvary ustupují novějším tvarům, jejichž zakončení je shodné s tvary zájmen (**-ho**, **-mu**, atd.): 2. p. *Goetheho*, *Weisseho*..., 3. p. *Goethemu*, *Weissemu*...;
- latinská a řecká jména zakončená v 1. p. na **-us** (*Markus Aurelius*), **-os** (*Daidalos*, *Ikaros*), **-es** (*Sokrates*, *Aristoteles*), **-as** (*Pythagoras*) při skloňování tuto koncovku odsouvají, např.: 2. p. *Marka Aurelia*, *Daidala a Ikara*, *Sokrata*, *Aristotela*, *Pythagora*...;

Příjmení zakončená na **-i** (*Verdi*, *Mastroianni*) nebo **-y** (*Debussy*) mají tvary shodné s tvary zájmen: 2. a 4. p. *Verdiho*, 3. p. *Verdimu*, 6. a 7. p. *Verdim*.

2. Rod ženský

Jména zakončená na **-ea** jako *Korea*, *Guinea* mají stejné skloňování jako podstatné jméno *idea*; jméno *Andrea* má tyto tvary: 2. p. *Andrey* (ženy), 3. a 6. p. *Andrei* (růži) i *Andree* (ženě), 7. p. *Andreou* (ženou).

Jména míst zakončená na **-ie**, např. *Bolívie*, *Itálie*, *Makedonie* mají pravidelné tvary podle vzoru *růže*.

3. K některým dalším jménům cizího původu

Slovanská příjmení, která jsou svým původem přídavná jména, např. *Tolstoj*, *Dostojevskij*, *Čajkovskij*, se skloňují jako česká přídavná jména: 2. p. *Tolstého*, *Dostojevského*, *Čajkovského*...

Některá jména cizího původu, jejichž zakončení českým tvarům neodpovídá, jsou nesklonná: *Peru*, *Chile*, *Dillí*, *Waterloo*, *Buenos Aires* aj.

5.2.2 SKLOŇOVÁNÍ PŘÍDAVNÝCH JMEN

U přídavných jmen se rozlišují dvojí tvary: a) **základní** (tj. složené neboli dlouhé): *nový*, *krásná*, *významné*; *letní*, *podzemní*, *zářící*... b) **jmenné**: *mlád*, *stár*, *bos*; *Petrův*, *seštin*. Základním typem skloňování přídavných jmen je **skloňování složené**, které tvoří soubory dlouhých (složených) tvarů, a dělí se na **tvrdé** a **měkké**. Jmenné tvary přídavných jmen mají **skloňování jmenné**. Přídavná jména přivlastňovací mají **skloňování smíšené**, tzn. že v některých pádech mají tvary jmenné a v některých složené.

5.2.2.1 Skloňování tvrdé

■ Vzor mladý

Základní tvary, které mají před koncovkou **-ý**, **-á**, **-é** tvrdou nebo obojetnou souhlásku, mají skloňování *tvrdé* podle vzoru **mladý** (*mladá*, *mladé*). Podle tohoto vzoru se skloňují přídavná jména:

- jakostní – *krátký*, *bílý*, *mladý*, *nemocný*, *drahý*, *horký*, *kyselý*...;
- vztahová – *kovový*, *plastový*, *černovlasý*, *královský*, *broskvový*, *vesnický*, *ušatý*...;
- slovesná – *nesený*, *kreslený*, *vytvořený*; *vyrytý*, *ukrytý*, *ubitý*; *spadlý*, *minulý*...;
- zpodstatnělá přídavná jména – *hostinský*, *krejčov*, *nájemné*...;
- osobní vlastní jména – *Podskalský*, *Němcová*, *Suchý*, *Bílá*...;
- vlastní jména zeměpisná – *Hluboká*, *Jablonné*, *Sněžné*...;

- vlastní jména cizího původu – *Tolstoj, Dostojevskij, Čajkovskij...*;
- zájmena – *jaký, který, takový, každý, některý...*;
- číslovky řadové – *druhý, pátý, desátý, stý, několikátý...*; druhové – *sedmý, desátý...*; násobné – *dvojnásobný, desetinásobný, několikanásobný* apod.

V 1. a 5. pádě čísla množného rodu mužského životného dochází někdy k *hláskové alternaci*.

Tab. 5.10 Hláskové alternace

1. p. č. j.	1. a 5. p. č. množ.	hlásková alternace
mokrý pes	mokří psi	r → ř
ubohý člověk	ubozí lidé	h → z
plachý pták	plaší ptáci	ch → š
vysoký muž	vysocí muži	k → c
dětský trenér	dětští trenéři	-ský → -ští
hradecký občan	hradečtí občané	-cký → -čtí
maličký brouček	maličcí broučci	-čký → -čcí

Pravopisná poznámka:

V koncovkách přídavných jmen, která se skloňují podle vzoru *mladý*, se píše **-ý**, např.: *slepy člověk, padlý voják*. V 1. a 5. p. r. m. ž. se píše pouze **-í** (mladí): *slepi lidé, padlí vojáci*. V 7. p. č. množ. je koncovka **-ými** jako *mladými*: *slepymi lidmi, padlymi vojáky*.

5.2.2.2 Skloňování měkké

■ Vzor jarní

Základní tvary, které mají před koncovkou **-í měkkou** nebo *obojetnou* souhlásku, mají skloňování *měkké* podle vzoru *jarní*. Skloňují se podle něj přídavná jména:

- jakostní i vztahová – *cizí, svěží, sousední, domácí, denní, letní, konkrétní, ptačí, rybí...*;
- slovesná – *hrající, nesoucí, připravivší...*;
- přídavná jména druhého a třetího stupně – *lepší, nejlepší; delší, nejdelší...*;
- zpodstatnělá přídavná jména – *krejčí, vrchní, rukojmí...*;
- osobní vlastní jména – *Hořejší, Dolejší, Jiří...*;
- vlastní jména zeměpisná – *Telecí, Hovězí, Strašecí...*;
- zájmena: *čí, ničí, něčí...*;

- číslovky řadové – *první, třetí, tisíci*; druhové – *dvoji, troji...*;
- podstatné jméno *paní* (ve 2. p. č. množ. je tvar *paní*).

Pravopisná poznámka:

V koncokách přídavných jmen měkkých se píše *-í* (*žabí kvákání, žabiho kvákání; ryzí charakter, ryzím charakterem* aj.).

5.2.2.3 Skloňování jmenné

■ Vzor št'asten

Tyto tvary mají pouze některá přídavná jména jakostní. Jmenné tvary se vyskytují jen v 1. (zřídka ve 4.) pádě obou čísel a jsou pouze **tvrdé**. Protože jsou jejich tvary shodné s tvary tvrdých vzorů podstatných jmen (pán, hrad, žena, město), nazývají se *jmenné*. Jsou archaické a ve větě plní funkci jmenné části přísudku (*otec už nebyl zdrav*) nebo doplňku (*chodila po louce bosa*). V některých ustálených knižních obrazech s významem dějovým mají jmenné tvary přídavných jmen ustálenou podobu, např.: *nebýt mocen slova, být si jist úspěchem, být hoděn důvěry, být věren zásadám* aj. U některých přídavných jmen se vyskytují jmenné tvary jen ve středním rodě čísla jednotného, např. je (bylo, bude) *nutno, radno, záhodno, těžko*, které se užívají ve větách s infinitivem, např. *není radno pokoušet osud, je těžko tomu uvěřit* (o tom viz také podkapitola 6.2.2.1.A, 6.2.3.1). Jmenné tvary se vůbec nevyskytují u přídavných jmen na *-ský* (*mateřský, český*), *-cký* (*obuvnický, pardubický*) a *-rý* (*dobrý, mokrý*).

Tab. 5.11 Jmenné tvary

Rod	mužský životný	ženský	střední
1. p. č. j.	št'asten	št'astna	št'astno
1. p. č. množ.	št'astni	št'astny	št'astna

Pravopisná poznámka:

V koncokách jmenných tvarů přídavných jmen tvrdých píšeme *-i* pouze v 1. p. č. množ. rodu mužského životného: *Bratři se vrátili z tábora živi a zdraví*. V ostatních případech píšeme *-y*: *Po bouřce chodily děti bosa*.

Ke vzoru patří:

- některá přídavná jména jakostní – *mlád, stár, živ, zdrav, bos...*;
- přídavné jméno *rád, ráda, rádo*, které má pouze jmenné tvary;
- přičestí minulé a trpná – *dělal, dělala, dělalo; nesen, nesena, neseno* apod.

5.2.2.4 Skloňování smíšené

■ Vzory otcův, matčín

Přídavná jména přivlastňovací s příponou **-ův** (*-ova, -ovo*) se skloňují podle vzoru **otcův** (*otcova, otcovo*), s příponou **-in** (*-ina, -ino*) podle vzoru **matčín** (*matčina, matčino*). Oba deklinační typy jsou smíšené tvrdé a vzory se liší pouze svými příponami, jejich koncovky jsou úplně shodné.

Pravopisná poznámka:

Pro analogii s pravopisem je vhodný vzor *matčín*: *otcovi přátelé = matčini přátelé*.

- V jednotném čísle je v 7. pádě tvar složený (*otcovým, matčíným*), v ostatních pádech jsou tvary jmenné.
- V 1. a 4. pádě čísla jednotného i množného mají tato přídavná jména jen tvary jmenné; v ostatních tvarech množného čísla jsou tvary složené podle vzoru **mladý**: 2. a 6. p. *otcových* (mladých), 3. p. *otcovým* (mladým), 7. p. *otcovými* (mladými).
- Ve 3. p. č. j. rodu mužského a středního jsou náležité tvary s koncovkou **-u** (*otcovu, matčinu příteli* nebo *autu*).
- Ve 3. a 6. p. č. j. rodu ženského mají tvary koncovku **-ě** (*otcově, matčině přítelkyni*).
- Tvary shodné se vzorem *otcův* mají i rodinná jména, např.: *Kovářovi bydlí ve vyšším poschodí*. (1. p.) *Oslava se konala bez Kovářových*. (2. p.) *Ke Kovářovým chodíme často na návštěvu*. (3. p.) *Jak se máte, Kovářovi?* (5. p.)
- Podle vzorů *otcův, matčín* se skloňují také přídavná jména přivlastňovací odvozená od vlastních jmen osob jako *Jardův, Evin...*

Pravopisná poznámka:

V koncovkách přídavných jmen přivlastňovacích píšeme **-i** pouze v 1. a 5. pádě množného čísla rodu mužského životného: *otcovi kamarádi* jako *matčini kamarádi*. V 7. p. č. množ. je koncovka **-ými**: *s otcovými kamarády* jako *matčínými kamarády*.

5.2.2.5 Nesklonná přídavná jména

Jsou to většinou slova cizího původu, která plní ve větě téměř všechny pádové funkce přídavných jmen v obou číslech a ve všech rodech. Řadí se k nim:

- názvy barevných odstínů – *khaki, lila, terakota, blond*;
- názvy textilních materiálů – *káro, pepito (-ta), glazé*;
- některé odborné názvy – *brutto, netto*.

Například: *Měl na sobě khaki košili. Často nosila lila šaty. Neobešla se bez glazé rukaviček.* × *Měl na sobě hnědozelenou košili. Často nosila fialové šaty. Neobešla se bez rukaviček vyrobených z hlazené kůže.*

5.2.3 SKLOŇOVÁNÍ ZÁJMEN

5.2.3.1 Skloňování zájmen rodových

Rodová zájmena mají dvojí typ skloňování. Některá se skloňují jako přídavná jména, mají **skloňování složené**, např. *jaký, který, její, čím*. Jiná mají **skloňování zájmenné**, které je tvrdé – vzor **ten** a měkké – vzor **náš**.

■ A. Skloňování zájmenné

Zájmena s tímto typem skloňování se dělí do tří skupin: **skloňování tvrdé** (vzor **ten**) mají zájmena *ten (tento) onen, kdo (někdo, nikdo, kdosi, kdopak, kdokoli...)*, **skloňování měkké** (vzor **náš**) mají zájmena *náš, váš, co (něco, nic, cosi, copak, cokoli...), on, jenž* a **skloňování smíšené** (tvrdé i měkké) má zájmeno *všechen* a jeho varianty.

- U měkkého vzoru *náš* je **-i** tam, kde je u tvrdého vzoru krátká samohláska, a **-í** tam, kde je u tvrdého vzoru samohláska dlouhá nebo dvojhhláska: *naši – tu, našich – těch, našim – těm, našimi – těmi, naši – té, tou, naším – tím*.
- Ve spojení s duálovými tvary podstatných jmen jsou v 7. p. č. množ. tvary *těma, našima* rukama, nohama, ušima, očima.
- Ve 4. p. má po předložkách zájmeno *co* také tvary na **-č**: *nač, oč, zač*.
Zájmena *on* a vztažné zájmeno *jenž* mají některé tvary odlišné, uvádíme proto jejich celé deklinační paradigma.

Tab. 5.12 Přehled tvarů zájmen *on* a *jenž*

Číslo jednotné				
Rod	mužský		střední	ženský
1. p	on	jenž	ono; jež	ona; jež
4. p	jeho (živ.), jej, ho, -ň	jehož, jejž	ho, je, jež	jí; jíž
2. p.	jeho, ho, jej, (do) něj	jehož	jehož	jí; jíž
3. p.	jemu, mu	jemuž	jemuž	jí; jíž
6. p.	(o) něm	němž	němž	ní; níž
7. p	jím	jímž	jímž	jí; jíž

Číslo množné	mužský životný	mužský neživotný	střední	ženský
1. p.	oni; již	ony; jež	ona; jež	ony; jež
4. p.	je	jež		
2. p.	jich, jejich	jichž, jejichž		
3. p.	jim	jimž		
6. p.	(o) nich	(o) nichž		
7. p.	jimi	jimiž		

- Po předložkách je na začátku tvarů zájmen *on, ona, ono* místo **j-** souhláska **ň-** (*pro něho, za ni, o nich, s nimi*).
- Delší tvary např. *jeho, něho, jemu, němu* se užívají po předložkách nebo při důrazu, např.: *Půjdu k němu až zítra. Jeho jsem dnes nečekal.* V ostatních případech se užívají tvary kratší: *Nevidím ho. Knihu mu vrátím hned zítra.* Tvar *jej* se užívá ve všech případech: *Kdo by to do něj řekl! Slyším jej.*
- Zájmeno *on* má ve 4. pádě tvary *jej, ho* pro rod mužský životný i neživotný, např. *fotografuji jej, navštívím ho* – pána, hrad; tvar *jeho* se užívá jen v rodě mužském životném: *jeho nepozvali* – pána. Tvary s **-ň** jako *naň, proň, zaň* jsou knižní.
- Zájmeno *jenž (jež, jež)* má kromě tvarů 1. pádu tvary shodné s tvary zájmen *on, ona, ono*, ke kterým je připojeno zakončení **-ž** (*jemu – jemuž, jich – jichž...*). Po předložkách je na začátku tvarů zájmena *jenž -ň* stejně jako u tvarů zájmen *on, ona, ono*, např. *o němž, k nimž, s nimiž*.

■ B. Skloňování složené

Jako přídavná jména **měkká** (vzor **jarní**) se skloňují zájmena *její(ž), cí* a jeho odvozeniny, jako *něčí, čísi, ničí*. Skloňování **tvrdé** (vzor **mladý**) mají zájmena *jaký (nějaký, leccaký, jakýsi), který, každý, samý, takový, veškerý, žádný*.

- Zájmeno **týž** se skloňuje jako **mladý**, ale k jednotlivým tvarům se připojuje **-ž** nebo **-že**, např. 2. p. č. j *mladého muže – tého+ž muže, (o) mladém muži – (o) tém+že muži*; s *mladou ženou* – s *tou+ž ženou, mladých mužů – tých+ž mužů* atd. Existují také tvary, které jsou složené ze zájmen *ten* a *týž (tentýž, tatáž, totéž, titíž, tytéž, tatáž)*. Pro přesnost uvádíme celé deklinační paradigma.

Tab. 5.13 Skloňování zájmen *týž, tentýž*

Číslo jednotné			
Rod	mužský	ženský	střední
1. p.	týž, tentýž	táž, tatáž	totěž
2. p.	téhož	téže	téhož
3. p.	témuž	téže	témuž
4. p.	téhož (živ.) tentýž (neživ.)	touž, tutěž	totěž
6. p.	(o) témž(e), tomtěž	téže	témž(e), tomtěž
7. p.	týmž, tímtěž	touž, toutěž	týmž, tímtěž
Číslo množné			
1. p.	tíž, títiž (živ.) tytéž (neživ.)	tytéž	táž, tatáž
4. p.	tytéž	tytéž	táž, tatáž
2., 6. p.		týchž	
3. p.		týchž	
7. p.		týmiž	

Poznámka:

Tvary *těchže, těmže, těmiže* jsou **chybné**.

- Zájmeno **sám** má v jednotném i množném čísle ve 2., 3., 6. a 7. p. tvary **složené** (jako přídavná jména): 2. p. *samého/samých*, 3. p. *samému/samým*, 6. (o) *samém/samých*, 7. *samým/samými*. V 1. a 4. p. obou čísel má tvary **jmenné**: 1. p. č. j. *sám* (*sama, samo*); 4. p. č. j. r. muž. živ. *sama/samého*, muž. neživ. *sám*, r. ž. *samu*, r. stf. *samo*; 1. p. č. množ. r. muž. živ. *sami*, r. muž. neživ. *samy*, r. ž. *samy*, r. stf. *sama*.
- Zájmeno **samý** má tvary jen podle vzoru **mladý**.
- Vymezovací zájmeno **všechen, všecek** má kromě 1. a 4. pádu skloňování **smíšené**. V čísle jednotném jsou ve 2., 3., 6. a 7. pádě tvary podle měkkého vzoru **náš** (*všeho, všemu, (o) všem, vším*), v množném čísle podle tvrdého vzoru **ten** (*všech, všem, (o) všech, všemi*).
- Přivlastňovací zájmena **můj, tvůj, svůj** mají kromě 1. a 4. pádu obou čísel tvary podle vzoru **mladý**.

Tab. 5.14 Vybrané tvary zájmen můj, tvůj, svůj

Číslo jednotné				
Rod	mužský životný	mužský neživotný	ženský	střední
1. p.	můj (bratr)	můj (dům)	má, moje (sestra)	mé, moje (srdce)
4. p.	mého (bratra)	můj (dům)	mou, moji (sestru)	mé, moje
Číslo množné				
1. p.	mí, moji (bratři)	mé, moje (domy)	mé, moje (sestry)	má, moje (srdce)
4. p.	mé, moje (bratry)	mé, moje (domy)	mé, moje (sestry)	má, moje

- Ve spojení s duálovými tvary podstatných jmen jsou v 7. p. č. množ. tvary *mýma, tvýma, svýma* (*rukama, nohama, očima, ušima*).

Pravopisná poznámka:

Tvary zájmena *Tvůj* se v dopisech píší obvykle s velkým písmenem.

- Přivlastňovací zájmena **jeho, jejich** a vtažné **jehož, jejichž** se **nesklouňují** – mají pro všechny rody, obě čísla a všechny pády stejný tvar = jsou to zájmena **nesklonná a bezrodá: jeho dům, zahrada, místo; jeho domu, zahrady, místa; (o) jejich domě, zahradě, místě** apod.

5.2.3.2 Skloňování zájmen bezrodých

Zájmena bezrodá **já, ty, my, vy, se** mají zvláštní tvary, které jsou pro všechny rody stejné.

Tab. 5.15 Tvary zájmen bezrodých

1. p.	já	ty	my	vy	–
2. p.	mě, mne	tebe, tě	nás	vás	sebe
3. p.	mně, mi	tobě, ti	nám	vám	sobě, si
4. p.	mě, mne	tebe, tě	nás	vás	sebe, se
6. p.	(o) mně	(o) tobě	(o) nás	(o) vás	(o) sobě
7. p.	mnou	tebou	námi	vámi	sebou

Poznámka:

Osobní zvrtné zájmeno *se* nemá tvar pro 1. pád.

- Ve 2., 3. a 4. pádě mají zájmena **já**, **ty** a ve 3. a 4. pádě zájmeno *se* dvojí tvary: **kratší** a **delší**. U zájmen **ty** a *se* se delší tvary užívají po předložkách a v případech, kdy je na ně kladen důraz, jinak se užívají tvary kratší. Například: *Často na tebe vzpomínám. Tebe jsem se neptal. Poslal za sebe náhradníka. Sobě nevařila.* × *Uviděla jsem tě pozdě. Nevěřila si.*
- Zájmeno **já** má pouze jeden příklonný tvar – *mi*, např.: *Neříkej mně/mi to*, ale jen *Mně to neříkej*. Ostatní tvary zájmena **já** se užívají jednak jako příklonné, jednak po předložce nebo při důrazu.
- U zájmena *vy* se při oslovení (jmenování) jedné osoby používá ve 2. os. č. j. zdvořilostní forma **Vy**: *Program konference Vám, pane profesore, posíláme v příloze. Vy jste to, paní učitelko, neviděla?*

5.2.4 SKLOŇOVÁNÍ ČÍSLOVEK

Číslovky *nemají* samostatný deklinační systém. Podle své formy mají skloňování **jmenné** (substantivní), **složené** (jako přídavná jména), **zájmenné**, jiné mají skloňování *zvláštní* a některé tvary jsou *nesklonné*.

5.2.4.1 Skloňování jmenné

Substantivní skloňování mají především **číslovky základní**.

- Číslovky *nula*, *sto*, *tisíc*, *milion*, *miliarda*, *bilion*... se skloňují jako podstatná jména, např. *nula = žena*, *sto = město*, *tisíc = stroj*, *milion = hrad* atd. Číslovka *tisíc* má ve 2. p. č. množ. dva tvary: pravidelné podle vzoru **stroj** s koncovkou **-ů**, např. *škody šly do tisíců*, *hlasy tisíců fanoušků*, ale ve spojení s číslovkou základní je tvar bez koncovky: *cena zařízení bytu byla několik tisíc*, *kromě dvou tisíc už mám celou částku*... Číslovka *sto* má ve spojení s číslovkou *dvě* v 1. a 4. p. tvar, který se s ní shoduje (duálový): **stě** (*dvě stě*).
- Číslovky *dva*, *oba* mají tvary dvojné, tzv. duál: 1. a 4. p. r. mužského – *dva*, *oba*; ženský a střední – **dvě**, **obě**; ve 2. a 6. p. jsou ve všech rodech tvary **dvou**, **obou**; ve 3. a 7. p. **dvěma**, **oběma**.
- Číslovky *tři*, *čtyři* mají tvary podle vzoru **kost**. Odchyly jsou ve 2. p. **tří**, **čtyř**, ale i *třech*, *čtyřech* podle skloňování zájmenného a v 7. p. **třemi**. Ve spojení s dvojnými tvary podstatných jmen je v 7. p. koncovka **-a**: *mezi čtyřma očima (třema, čtyřma rukama)*.

5.2.4.2 Skloňování složené

Jako přídavná jména **mladý** a **jarní** se skloňují všechny číslovky **řadové** (*druhý, pátý, několikátý*), **druhové**, některé **souborové** (*dvojí, paterý, několikery*) a **násobné**, které odpovídají na otázku kolikanásobný? (*dvojnásobný, několikánásobný*).

- Číslovky souborové mají v 1. a 4. pádě tvary jmenné: *dvoje, patero, několikery*... Platnost souborové číslovky má také číslovka *jeden* ve spojení s podstatnými jmény pomnožnými, např. *jedny kalhoty, jedna kamna* apod., která má skloňování zájmenné jako **ten**.
- Řadové číslovky (číslovka *čtvrtý* a číslovky vyšší) mají ve spojení se slovem *půl* tvary jmenné, např. *půl pátá kilogramu* (i *půlpátá*).

5.2.4.3 Skloňování zájmenné

Rodová číslovka *jeden* (*jedna, jedno*) má skloňování zájmenné tvrdé podle typu **ten** (**ta, to**): *jeden, jedna* = ten, ta; *jednoho, jedné* = toho, té; *jednomu, jedné* = tomu, té atd.

5.2.4.4 Skloňování zvláštní

Číslovky *pět až devadesát devět* mají pouze **dva** tvary: v 1., 4. a 5. p. mají základní tvary (*pět, šest, sedm, ... devadesát devět*) a v ostatních pádech mají tvary s koncovkou **-i**: 2. p. *pěti, šesti*... 3. p. *pěti, šesti*... 6. p. (o) *pěti, šesti*... 7. p. *pěti, šesti*... Pouze dva tvary mají také některé číslovky neurčité: *několik, kolik, tolik, mnoho* (*několika, tolika, mnoha*...).

Pokud stojí číslovka *málo* sama, skloňuje se podle vzoru město: *málo, mála, málu* (*s tím málem, co měl*). Spojuje-li se s počítaným předmětem, např. *málo lidí*, je nesklonná (*k málo lidem, málo lidmi*), jen ve 2. p. bývá tvar *mála* (*bez mála lidí*).

5.2.4.5 Číslovky nesklonné

Nesklonné jsou tvary číslovek **násobných**, které odpovídají na otázku *kolikrát?* $2\times$, $6\times$, $98\times$ atd.

5.2.4.6 Ještě ke skloňování číslovek

- Číslovka *sto* se ve spojení se jménem počítaného předmětu skloňuje třemi způsoby:
  - číslovka se skloňuje, počítaný předmět je ve 2. p.: *sto stromů, sta stromů, stu stromů, sty stromů*;
  - skloňuje se číslovka i počítaný předmět: *sto stromů, stu stromům, (o) stech stromech, sty stromy*;
  - číslovka se nesklonuje, skloňuje se pouze počítaný předmět: *sto stromů, sto stromům, (o) sto stromech, sto stromy*.
- Složené číslovky se skloňují dvěma způsoby:
  - skloňují se všechna slova složeného výrazu: (k) *dvěma tisícům třem stům šedesáti osmi*;
  - skloňují se jen poslední dvě slova: (k) *dva tisíce tři sta šedesáti osmi*.

Pravopisná poznámka:

O pravopise číslovek, zvláště řadových, viz poučení v Pravidlech českého pravopisu (viz Literatura).

5.2.5 ČASOVÁNÍ SLOVES

5.2.5.1 Slovesné tvary jednoduché

■ A. Stavba jednoduchých slovesných tvarů

Jednoduchý slovesný tvar má dvě části: *kmen* a *osobní koncovku*.

- **Kmen** je část slovesa, která zůstane po odtržení osobních koncovek: *ber-u, ber-eš, ber-eme, ber-ou...* Všechny tvary jednoho slovesa *nemají* vždy kmen stejný – některé slovesné tvary se tvoří z *kmene přítomného*, jiné *minulého* nebo *infinitivního*. **Kmen přítomný** je část slovesa, která zůstane po odtržení osobní koncovky z tvaru oznamovacího způsobu přítomného času (nejčastěji od tvaru 3. os. č. j.): *ber-e, pros-í* ...; **kmen minulý** je část slovesného tvaru po oddělení *-l (-la, -lo)* přičestí minulého, např. *bra-l, pros-i-l* ...; **kmen infinitivní** je část slovesa po odtržení *-t/-ti*, u starších tvarů sloves typu *péci -i*, např. *brá-t, brá-ti, péc-i*.
- **Osobní koncovka** je část slovesa, která se při ohýbání mění, připojuje se ke kmeni a označuje osobu a číslo. Např. *ber-u, bere-š, ber-e; ber-eme, ber-ete, ber-ou; děl-ám, děl-áš, děl-á; děl-áme, děl-áte, děl-ají*.

■ B. Tvoření jednoduchých slovesných tvarů

1. Tvoření tvarů z kmene přítomného

Z kmene přítomného se tvoří kromě *přechodníku přítomného* jen tvary jednoduché určité, a to pro:

- **oznamovací způsob přítomného času** (*indikativ prézenta*) tak, že se ke kmeni přítomnému připojí osobní koncovky pro číslo jednotné, např. *zpívám, zpíváš, zpívá*; a pro číslo množné: *zpíváme, zpíváte, zpívají*...

Tab. 5.16 Přehled osobních koncovek

Číslo jednotné			
1. os.	-u, -i	-ím	-ám
2. os.	-eš	-íš	-áš
3. os.	-e	-í	-á
Číslo množné			
1. os.	-eme (-em)	-íme	-áme
2. os.	-ete	-íte	-áte
3. os.	-ou, -í	-í, -ejí/-ějí	-ají

- **rozkazovací způsob** (*imperativ*): tvar pro **2. os. č. j.** je základní; je buď bez koncovky, např. *nes, ber, maž, kryj, kupuj, pros, trp* aj., nebo má koncovku **-i**: *tř-i, tiskn-i, začn-i, sedn-i, vezm-i, ...*; v 1. os. č. množ. je koncovka **-me** (*nes-me, ber-me, maž-me*), ve 2. os. č. množ. je koncovka **-te** (*kryj-te, kupuj-te, sedně-te, vezmě-te*); při tvoření tvarů rozkazovacího způsobu dochází někdy k hláskové alternaci, např. ke krácení: *svítí – svit', řídí – řid', míří – miř* atd., měkčení: *minou – miň, převinou – převiň* aj.
- **přechodník přítomný**, který vyjadřuje děj současný s dějem přísudkového slovesa, a to přítomným: *Kočka leží u kamen spokojeně vrníc*; minulým: *Kočka ležela u kamen spokojeně vrníc*; a budoucím: *Kočka bude opět ležet u kamen spokojeně vrníc*. Tvary přechodníku přítomného se tvoří převážně jen od sloves *nedokonavých* z kmene přítomného. Rozhodující pro vytvoření tvaru je zakončení **3. os. č. množ.:**
  - slovesa zakončená **-ou** (*berou, vezou*) mají pro rod mužský koncovku **-a** (*bera, veza*), pro rod ženský a střední **-ouc** (*berouc, vezouc*) a pro množné číslo všech rodů **-ouce** (*berouce, vezouce*);

- slovesa zakončená na *-í* (*trpí, prosí*) mají v rodě mužském *-ě/-e*, ženském a středním *-íc* a v množném čísle všech rodů *-íce*: *trpě, trpíc, trpíce; maje, majíc, majíce*; slovesa *vidět, vědět* a *být* mají tvary odchylné: *vidí – vida, vidouc, vidouce; vědí – věda, vědouc, vědouce; jsou – jsa, jsouc, jsouce*.

2. Tvoření tvarů z kmene minulého

Z kmene minulého se tvoří jen tvary neurčité:

- **příčestí minulé** (*participium*) přidáním koncovky *-l* a jmenných koncovek (č. j. *Ø, -a, -o*; č. množ. *-l/-y, -a*), např. *zpívá-l, zpívá-la, zpívá-lo; zpívá-li, zpívá-ly, zpívá-la*; příčestí minulé je základním tvarem pro celý systém minulých slovesných tvarů.
- **příčestí trpné** (*participium*) připojením *-n, -t* a rodovými koncovkami jako u příčestí minulého, např. *zpívá-n, zpívá-na, zpívá-no* nebo *-t* jako *pokry-t, pokry-ta, pokry-to*...; příčestí trpné *nelze* vytvořit od sloves vyjadřujících tělesné nebo duševní stavy (*bolí ho nohy, zebou ho uši, brní ho hlava* apod.) a od zvratných sloves *smát se, bát se, ptát se*...; většinou je součástí opisného pasiva (*střecha je, byla, bude pokryta*), samostatně se užívá omezeně;

Z příčestí trpného se připojením koncovky *-í* tvoří **podstatná jména slovesná**, a to:

- příčestí trpné je zakončeno na *-n*: *vezen+í, kreslen+í, zpíván+í, dobýván+í* atd;
- příčestí trpné je zakončeno na *-t*: *zabit+í, přikryt+í, žit+í, myt+í* aj.
- od sloves, u kterých se příčestí trpné neužívá, se tvoří příponou *-ní*: *mlčení, stání*... (O tom viz také podkapitola 4.4.1.1.A.2.)

- **infinitiv** (*neurčitek*) připojením *-t/-tí* a *-ct/-ci*: *zpívá-t, zpívá-tí; tlou-ct, tlou-ci*... Tvary zakončené na *-ti* a *-ci* jsou knižní;
- **přechodník minulý**, který vyjadřuje děj předcházející před dějem přísudkového slovesa, např.: *Zapísknuv začal na nás mávat. Zapísknuvši začala na nás mávat. Zapísknuvše začali na nás mávat*. Koncovky přechodníku se řídí zakončením kmene minulého:
  - stojí-li před *-l* samohláska (*přiděla-l, usmaži-l*), má přechodník minulý v rodě mužském koncovku *-v*, v ženském a středním *-vši* a ve všech rodech množného čísla *-vše*: *přidělav, přidělavši, přidělavše; usmaživ, usmaživši, usmaživše*;
  - stojí-li před *-l* souhláska (*přived-l, vylez-l*), je tvar mužského rodu bez koncovky, rod ženský a střední má koncovku *-ši* a v množném čísle je *-še*: *přived, přivedši, přivedše; vylez, vylezši, vylezše*; u sloves, která patří ke vzoru *tiskne*, je kmen minulý rozšířen o *-nu-*, např. *tisk-l*, ale *přítisknuv*,

přítisknuvši, přítisknuvše; oblék-l, ale obléknuv, obléknuvši, obléknuvše; sloveso jít/i má pro přechodník minulý tyto tvary: přišed, přišedši, přišedše.

Z některých výše uvedených neurčitých tvarů se tvoří **přídavná jména slovesná**:

- z *příčestí trpného*, které je zakončeno na *-n* i *-t*, připojením koncovek vzoru *mladý* (*-ý, -á, -ě*), např. *veden+ý*, stejně *čtený, probíraný; zaběhnutý, vyrytý, žitý*;
- z *tvaru přechodníku přítomného*, a to pro ženský a střední rod, připojením koncovky *-í* vzoru *jarní: nesouc+í = nesoucí, dále vedoucí, vezoucí, matoucí*; stejně *kreslic+í = kreslicí, mající, budící, chlubící* aj.;
- z *tvaru přechodníku minulého* opět připojením koncovky *-í: nakreslivši, udělavši, vylezši, napsavši* apod.;
- u malé skupiny sloves se tvoří tvary přídavného jména slovesného také z *příčestí minulého* přidáním koncovky *-ý* (*-á, -ě*) vzoru *mladý: spadl+ý = spadlý (napadlý, vypadlý, odpadlý, přepadlý...), vyrostl (přerostlý, zarostlý, odrostlý...)*, právě *přišlý*; některá takto utvořená přídavná jména už význam děje nemají, např. *zralý, uznalý, tvalý*. (O tom viz také podkapitola 4.4.1.1.A.2.)

Pravopisná poznámka:

Oba typy přechodníků mohou být ve větě rozvity stejnými větnými členy jako sloveso v přísudku. Toto spojení se označuje jako **přechodníková vazba** a **odděluje se čárkou**. Například: *Zapamatovav si její slova, odešel*. Holý přechodník se zpravidla čárkou neodděluje: *Přítakavši odešla*.

3. Tvoření tvarů z kmene infinitivního

U některých sloves jsou tvary kmene minulého a infinitivního odlišné, např. *vez-l, véz-t, sed-l, sednou-t*. Podle kmene infinitivního se slovesa dělí do šesti slovesných tříd, podle kmene přítomného do pěti. V našem výkladu vycházíme z rozdělení podle kmene přítomného.

5.2.5.2 Slovesné tvary složené

■ A. Tvoření složených slovesných tvarů

• Oznamovací způsob minulého času (indikativ préterita)

Tvary oznamovacího způsobu minulého času vznikají spojením dvou částí: *příčestí minulého* plnovýznamového slovesa (*kreslil*) s tvary přítomného času pomocného slovesa *být*:

kreslil jsem

Příčestí minulé vyjadřuje kategorii jmenného rodu a čísla, tvary slovesa *být* kategorii osoby, čísla a oznamovacího způsobu. Tvary pro číslo jednotné:

1. os. *kreslil (-a, -o) jsem*, 2. os. *kreslil (-a, -o) jsi* (kreslils), 3. os. *kreslil*; číslo

množné: 1. os. *kreslili (-y, -a) jsme*, 2. os. *kreslili (-y, -a) jste*, 3. os. *kreslili (-y, -a)*. Ve 3. osobě se tvar pomocného slovesa *být* **neužívá** (viz podkapitola 5.1.6.2).

Poznámka:

V tvarech 2. os. č. j. se používají místo tvaru složeného (*kreslil jsi*) i jednoduché tvary *kreslils, odpočivals, zpívals*. Podrobně o tom v podkapitole 5.1.6.3.E.

- **Oznamovací způsob budoucího času sloves nedokonavých** (*indikativ futura*)
Tyto tvary se tvoří spojením *infinitivu* (neurčitku) *nedokonavého* plnovýznamového slovesa (*kreslit*) a tvarů budoucího času pomocného slovesa *být*:

budu kreslit

Tvary pro číslo jednotné: 1. os. *budu kreslit*, 2. os. *budeš kreslit*, 3. os. *bude kreslit*; tvary množného čísla: 1. os. *budeme kreslit*, 2. os. *budete kreslit*, 3. os. *budou kreslit*.

- **Podmiňovací způsob přítomný** (*kondicionál prézenta*)

Tvary podmiňovacího způsobu přítomného se skládají z *příčestí minulého* plnovýznamového slovesa a ze zvláštních tvarů slovesa *být*:

kreslil bych

Číslo jednotné: 1. os. *kreslil (-a, -o) bych*, 2. os. *kreslil (-a, -o) bys*, 3. *kreslil (-a, -o) by*; tvary čísla množného: 1. os. *kreslili (-y, -a) bychom*, 2. os. *kreslili (-y, -a) byste*, 3. os. *kreslili (-y, -a) by*.

- **Podmiňovací způsob minulý** (*kondicionál préterita*)

Tvary podmiňovacího způsobu minulého jsou tvořeny také dvěma částmi (ale třemi slovy), a to tvary podmiňovacího způsobu slovesa *být* a *příčestím minulým* plnovýznamového slovesa:

byl bych kreslil

Místo podmiňovacího způsobu slovesa *být* se někdy užívá podmiňovací způsob slovesa *bývat* (*býval bych kreslil*), někdy se užívá spojení obou tvarů (*byl bych býval kreslil*).

Poznámka:

Blíže o podmiňovacím způsobu i jeho tvarech v podkapitole 5.1.6.3.D.

- **Trpný rod** (*pasivum*)

Trpný rod se vyjadřuje *opisným tvarem trpným*, který se skládá z tvarů pomocného slovesa *být*, *bývat* v čase minulém (*byl*), přítomném (*je*) i budoucím (*bude*) a *příčestí trpného* plnovýznamového slovesa:

byl (je, bude) nakreslen

Užívá se obvykle u sloves dokonavých (*rozbit, natřít, uskutečnit, postavit, zaplat* atd.). Trpný rod může být vyjádřen také *zvratnou podobou slovesa*. Blíže o tom v podkapitole 5.1.6.3.F.

Tab. 5.17 Přehled slovesných tvarů 2

slovesné tvary	určité	příklad	neurčité	příklad
jednoduché	oznam. zp. přít. č. rozkaz. zp. oznam. zp. bud. č. sloves dok. oznam. zp. bud. č. sloves nedok. vyjadřujících pohyb	<i>zpívám</i> <i>zpívej, -me, -te</i> <i>zaspívám</i> <i>půjdu, poletím</i>	infinitiv přičestí minulé přičestí trpné přechod. přítomný přechod. minulý	<i>zpívat</i> <i>zpíval</i> <i>zpíván</i> <i>zpívaje, -íc, -íce;</i> <i>nesa, -ouc, -ouce</i> <i>zaspívav, -vši, vše;</i> <i>přines, -ši, -še</i>
složené	oznam. zp. min. č. oznam. zp. bud. č. sloves nedok. podmiň. zp. přít. podmiň. zp. min. opisné pasivum zvrtné pasivum	<i>zpíval jsem</i> <i>budu zpívat</i> <i>zpíval bych</i> <i>byl bych zpíval</i> <i>byla zpívána</i> <i>zpívá se</i>		

5.2.5.3 Slovesné třídy

■ A. Přehled slovesných tříd a vzorů

Slovesa se dělí podle zakončení **3. osoby jednotného čísla přítomného tvaru** do *pěti* slovesných tříd. V uvedených třídách, kromě *páté*, jsou pak řazena k jednotlivým deklinačním paradigmatům (vzorům) podle ostatních přítomných tvarů a podle rozdílů v kmeni minulém.

- **1. třída** = slovesa zakončená na *-e*, před kterým není *-n-* nebo *-j-*
  - **vzory tvrdé** (před koncovkou *-e* mají tvrdou nebo obojetnou souhlásku)
nese – nesl – nést

U vzoru *nese* se kmen přítomný a minulý shodují, *nes-e, nes-l*, oba jsou bez přípony. Slovesa, jejichž kmen je zakončený na *-d, -t (-st)* mají v infinitivu zakončení *-st*: *klade – klást, vede – vést, mete – mést, kvete – kvést* a v imperativu u nich dochází k souhláskovým alternacím: *d/d', t/t', např. klad', ved'; meť, kveť*. U některých sloves dochází při časování k hláskovým alternacím: buď k dloužení samohlásky v infinitivu, např. *klade – klást, mete – mést*, nebo k dloužení i střídání samohlásek: *roste – růst, přede – příst*. Slovesa *jde*

a *jede* mají podle vzoru *nese* jen tvary vytvořené z kmene přítomného: roz. zp. *jdi, jed'*; přechod. přít. *jda, jeda*. Tvary z kmene minulého jsou hláskově odchylné: *šel..., přišed, přišedši, přišedše..., jít; jel..., přijed..., jet*.

bere – bral – brát

Slovesa patřící k vzoru *bere* mají kmen minulý rozšířený o příponu **-a**: *ber-e × bra-l*. Ta, u nichž kmen přítomný končí na retnou souhlásku *-b, -m, -p, -v*, mají přítomné tvary podle vzoru *bere* i *dělá*, např. *hýbu/hýbám, dřímú/dřímám, loupú/loupám*, ale tvary rozkazovacího způsobu a přechodníku přítomného jsou převážně podle vzoru *dělá* (*dřímej, dřímaje; loupej, loupaje*). Některá mají dvojí tvary jen v imperativu: *hrabu, hrab/hrabej; plavu, plav/plavej*, jiná mají tvary rozkazovacího způsobu jen podle vzoru *dělá*, např. *chápu, chápej*. Část sloves, která mají v kmeni přítomném samohlásku *-e* (*bere, pere, žene*), ji v kmeni minulém nemají: *bral, pral, hnal*.

- **vzory měkké** (před koncovkou **-e** mají souhlásku měkkou)

maže – mazal – mazat

U sloves podle měkkého vzoru *maže* je kmen minulý rozšířen o **-a**: *maž-e × maza-l*. V 1. osobě jednotného čísla mají koncovku **-u** (*mažu*) a ve 3. osobě množného čísla koncovku **-ou** (*mažou*). Tvary s koncovkami **-i, -í** se vyskytují pouze u některých sloves s kmenem přítomným na **-ž, -š** a **-č** (*táží, táží; prokáží, prokáží*). Neuvádí je ani *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, ani *Pravidla českého pravopisu* (viz Literatura). Dubletní tvary jsou uváděny pouze u slovesa *psát* (*píšu/i, pišou/piší*) a jeho odvozenin. Řada sloves časovaných podle tohoto vzoru má také tvary podle vzoru *dělá*, a to buď ve všech přítomných tvarech, nebo jen v některých, např. *ořú/orám, češú/česám; neplač – neplakej; skákej – skákaje; řež – řezej*. V tvarech přechodníku přítomného mají všechna slovesa vzoru *maže* pouze koncovky **-e, -íc, -íce**, např. *píše, pišíc, pišíce*. Tvary s **-a, -ouc, -ouce** má pouze sloveso *lhát* (*lha, lhouc, lhouce*). Při tvoření přítomných tvarů dochází u sloves typu *maže* ve srovnání s infinitivem k měkčení: *s/š* (*psát/pišu*), *z/ž* (*mazat/mažu*), *ch/š* (*páchat/páše*), *k/č* (*plakat/pláče*), *h/ž* (*lhát/lže*), *r/ř* (*orat/oře*), *n/ň* (*stonat/stůně*), u některých se v imperativu krátí kmenová samohláska: *kázat – kaž, vázat – važ...*

peče – pekl – péct/péci

U sloves patřících ke vzoru *peče* je kmen minulý zakončen na souhlásku **-k, -h** (*pek-l, moh-l*). Infinitiv může mít zakončení **-ct/-ci**. Tvary na **-ci** jsou knižní (*péci, vléci, pomoci*). K zastaralým knižním tvarům patří přítomné tvary s přítomným kmenem na **-k** (*peku, pekou; vlekou, sekou*), náležitě jsou tvary na **-č** (*pečou, vlečou, sečou*). U sloves s přítomným kmenem na **-h**

jsou vedle tvarů *mohu, mohou; pomohu, pomohou* i hovorové tvary *můžu, můžou; pomůžu, pomůžou*. V rozkazovacím způsobu mají tvary zakončení *-z: pomoz, pomozme, pomozte*.

tře – třel – třít

U sloves vzoru *tře* má kmen minulý příponu *-e (tře-l)*. Patří k němu slovesa, jejichž přítomný kmen je zakončen na souhlásku *-ř* (mimo přechodník přítomný, např. *tra, trouc, trouce*), výjimečně na *-l (mlít)*. Tento slovesný typ je málo produktivní, patří k němu např. slovesa: *dřít, přít se, zapřít, vřít, zavřít (otevřít), prostrít*.

- **2. třída** = slovesa zakončená **-ne**
  - **vzory pravidelné**

tiskne – tiskl – tisknout

K tomuto vzoru patří skupina sloves, která mají před **-ne** souhlásku (*zdvihne, sedne, lehne, hubne, rudne, stárne* aj.) a kmen minulý bez přípony **-nu-** (*zdvihl, sedl, lehl*...). Přípona **-nu-** je součástí tvarů **přechodníku minulého**, např. *vytisknuv, vytisknuvši, vytisknuvše; zdvihnuv, zdvihnuvši, zdvihnuvše* a zpravidla bývá také v **příčestí trpném**: *zdvihnout, zamítnout, zhlédnout* (film), *vytisknut* atd. U sloves s kmenem minulým na *-h* nebo *-k (táhl, přistihl; zatkl, dotkl)* a u některých dalších tato přípona obvykle nebývá. Mají zakončení na *-en* a v tvarech příčestí trpného u nich dochází k hláskové alternaci: *h → ž (tažen, přistižen), k → č (zatčen, dotčen)*; u některých se také krátí kmenová samohláska, např. *obsáhnout – obsažen, táhnout – tažen*. U některých sloves jsou možné tvary obojí (*tisknut/tištěn, odemknut/odemčen, nařknut/nařčen*) a někdy se i významově liší, např. *reprodukce byla tištěna na kvalitním papíře × obě ruce byly k sobě silně tisknuty*. Pro jednodušší výslovnost má příponu **-nu-** u některých sloves také příčestí minulé např. *usnul, sehnul*.

mine – minul – minout

Slovesa, která mají před **-ne** samohlásku nebo slabikotvorné *r, l* (viz také podkapitola 2.1.7.3), např. *hnout, hrnout*, se časují jako vzor *mine*. Pokud je kmen přítomný zakončen na jednoduchou souhlásku (**-n**), dochází v imperativu k měkčení: *hrň, promiň*; pokud je zakončen na skupinu souhlásek, má rozkazovacího způsobu tvary s koncovkami **-i, -ěme, -ěte**: *usni, usněme, usněte*. V příčestí minulém a trpném mají slovesa náležející k tomuto vzoru příponu **-nu-**: *minul – minut, hrnul – hrnut, prominul – prominut*.

- **vzor nepravidelný**

začne – začal – začít

Tvary podle vzoru *začne* mají slovesa s kmenem minulým zakončeným na **-a (zača-l, počal, načal)** a infinitivem zakončeným **-ít (začít, počít, načít)**.

Patří sem i slovesa, u kterých jsou dvojtvary: *napne – napnul/napjal – napnout (dopnout, odepnout, sepnout, připnout...), tne – tnull/ťal – tnout/tít (přetnout/přetít, zatnout/zatít, rozetnout/roztít), žne – žal/žnul – žnout/žít (nažnout/nažít, požnout/požít, vyžnout/vyžít...)*. K tomuto vzoru se řadí i několik sloves, která končí na **-me**, např. *vezme – vzal – vzít, přijme – přijal – přijmout, odejme – odňal – odejmout*; u některých z nich jsou dvojtvary: *obejme – objal/obejmul, pronajme – pronajal/pronajmul, najme – najal/najmut* apod.

Tip:

Jednotlivé tvary doporučujeme ověřovat ve *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* a ve školním vydání *Pravidel českého pravopisu*.

- **3. třída** = slovesa zakončená na **-je**

kryje – kryl – kryt

K tomuto vzoru se řadí neodvozená jednoslabičná slovesa, u nichž je kmen minulý bez přípony. Tato skupina sloves je dnes neproduktivní a uzavřená. Patří do ní především často užívaná slovesa z nejstarší vrstvy slovní zásoby a jejich předponové odvozeniny (*žije, pije, ryje, hraje*) a také slovesa archaická, málo užívaná např. *oděje se, sluje*.

V 1. os. č. j. mají tvary koncovku **-i** (*kryji*) a ve 3. os. č. množ. koncovky **-í** (*kryjí*); tvary s **-u** (*kryju*) a **-ou** (*kryjou*) jsou hovorové. Kromě sloves *pět (pěji), chvět se (chvějí se)* a *spět (spějí)* mají ostatní slovesa v infinitivu dlouhou kmenovou samohlásku, např. *žít, pít, rýt, hrát* aj. V imperativu je vždy samohláska krátká: *žij, pij, ryj, šij, bij* apod. Sloveso *hrát (vyhrát, zahrát, přihrát...)* má v rozkazovacím způsobu také tvary podle vzoru *dělá: hraj i hrej*. V přičestí minulém je před **-l** buď samohláska krátká, jako ve tvarech *žil, pil, ryl, šil...*, nebo **-ú**: *hrál, smál se, hřál, přál* aj.

kupuje – kupoval – kupovat

K tomuto vzoru patří slovesa, která mají v kmenech minulých příponu **-ova-**: *kup-ova-l*. Tento typ je v současné češtině velmi produktivní. Příponou **-ova-** se tvoří slovesa od podstatných jmen (*obchodovat*), sloves (*navštěvovat*), příslovcí (*opětovat*) a také přejímaná z jiných jazyků, např. *realizovat, moralizovat, provokovat...* V 1. os. č. j. a ve 3. os. č. množ. mají koncovky shodné se vzorem *kryje*, tvary **-u** a **-ou** jsou hovorové. Slovesa této skupiny se zcela shodují s tvary vzoru *kupuje*.

- **4. třída** = slovesa zakončená na **-í**

prosí – (oni) prosí, pros! – prosil – prosit
trpí – (oni) trpí, trp! – trpěl – trpět

Pro slovesa této slovesné třídy je charakteristické zakončení v 1. os. č. j. **-m** (*prosím, trpím, sázím*) a v 1. os. č. množ. **-me** (*prosíme, trpíme, sázíme*). Vzory *prosí* a *trpí* mají shodné tvary pro přítomný čas (*prosí – trpí*), rozkazovací způsob (*pros – trp*) a přechodník přítomný (*prose, prosíc, prosíce; trpě, trpíc, trpíce*), odlišují se však příponou v kmeni minulém: *prosil (-i-), trpěl (-e-/-ě-)*. Pro tvar imperativu je důležité zakončení kmene přítomného:

- je-li kmen přítomný zakončen na skupinu souhlásek, jsou v imperativu koncovky **-i, -eme/-ěme, -ete/-ěte**: *mysli, myslíme, myslíte; spi, zpěme, zpěte*;
- pokud je kmen zakončen na jednu souhlásku, před kterou je krátká samohláska nebo slabikotvorné *r, l*, jsou tvary rozkazovacího způsobu bez koncovky: *nemluv, krm, plň...*;
- slovesa vzoru *prosí* s kmenem zakončeným na *-s, -z* tuto souhlásku neměkčí: *vyhlas, uhas; nekaz, pohroz*;
- některá slovesa mají v imperativu dvojí tvary, např. *ušetři/ušetř, přibrzdi/přibrzd', vyčisti/vyčist'.*

Sloveso **vidět** má tvary rozkazovacího způsobu *viz, vizme, vizte* a tvary přechodníku přítomného *vida, vidouc, vidouce*.

V přičestí trpném dochází u některých sloves vzoru *prosí* k hláskové alternaci kmenové souhlásky, např. *prosí – prošen, opozdit – opožděn, vyplatit – vyplacen, zkazit – zkažen* apod., u některých sloves je kmenová souhláska beze změny: *kreslit – kreslen, ponořit – ponořen, ukořistit – ukořistěn* a jiná mají tvary dvojí, např. *zařazen/zařaděn, očištěn/očištěn, zostuzen/zostuděn*.

Poznámka:

Přičestí trpné od sloves *hradit, nahradit, vyhradit* apod. je *hrazen, nahrazen, vyhrazen*, podstatná jména slovesná jsou *hrazení, nahrazení, vyhrazení*, přídavná jména slovesná *hrazený, nahrazený, vyhrazený*. Proto je náležité **vyhrazené** parkoviště.

U sloves vzoru *trpí* se v přičestí trpném a podstatném jménu slovesném souhláska obvykle nemění: *vidět – viděn – vidění*, ale *sedět – sedění* i *sezení*.

Slovesa **stát, bát se a spát** mají podle vzoru **trpí** jen tvary z kmene přítomného: *stojím, bojím se, spím; stojí, bojí se, spí*; ale imperativ tvoří: *stůj, neboj se, spi*; přechodník přít. *stoje, -íc, -íce; boje se, -íc, -íce; spě, -íc, íce*. Tvary z kmene minulého jsou podle vzoru *dělá*: *stál, prospav, -vši, -vše...*

Pravopisná poznámka:

V osobních koncovkách tvarů přítomného času píšeme vždy **i** (*prosím, trpíš, sázíme*), v imperativu je **í** (*kreslí, pozví*).

sází – (oni) sázejí i sází, sázej! – sázet

Ke vzoru *sází* náleží slovesa odvozená od **sloves** jako *sázet* od *sadit*, *srážet* od *srazit*, *přibíjet* od *přibít*, *pobízet* od *pobídnout*; od **podstatných** nebo **přídavných** jmen s významem stát nebo stávat se nějakým: *ovdovět*, *dřevěnět*, *zešedivět*, *osamět*, *zkamenět* aj. Patří sem dále slovesa *chybět*, *míjet*, *umět*, *rozumět*, *smět*, *stavět*, *trmácet*, *zahálet*. Tato slovesa mají rozšířenou kmenotvornou příponu *sáz-ej-í* (*míj-ej-í*, *zahál-ej-í*).

- **5. třída** = slovesa zakončená **-á**

dělá – dělal – dělat

Ke vzoru *dělá* patří slovesa, která mají ve 3. os. č. j. koncovku **-á**.

Některá z nich mají přítomné tvary jak podle vzoru *dělá*, tak podle vzoru *maže*. Viz 1. slovesná třída, vzor *maže*. Slovesa, která mají před koncovkou **-á** retnou souhlásku (*b*, *p*, *m*, *v*), mívají přítomné tvary podle vzoru *bere*. Viz 1. slovesná třída vzor *bere*.

Sloveso **mít** má tvary z kmene přítomného podle vzoru *dělá* (*mám*, *mají*; *měj*, *maje -íc*, *-íce*) a tvary z kmene minulého podle vzoru *trpí* (*měl*, *uměv*, *-vši*, *-vše*; *mít*). Sloveso **dát** má všechny tvary podle vzoru *dělá*: *dá*, *dají*; *dej*, *dejte*; *dal*; *dán*; *daje*, *-íc*, *-íce*; *udělav*, *-vši*, *-vše*. Sloveso *nechat* má v imperativu dvojí tvary pro 2. os. č. j.: *nech/nechej*.

■ B. Přehled nepravidelných sloves

Slovesa **být**, **jíst**, **vědět**, **chtít** a jejich odvozeniny jsou **slovesa nepravidelná**.

- **být**
oznam. způsob přítomného času: *jsem*, *jsi*, *je* (kniž. *jest*); *jsme*, *jste*, *jsou*
rozkazovací způsob: *bud'*, *bud'me*, *bud'te*
budoucí čas: *budu*, *budeš bude*; *budeme budete*, *budou*
přičestí minulé: *byl*, *byla*, *bylo*; *byli*, *byly*, *byla*
přičestí trpné: *dobyt*, *nabyt*...
podstatné jméno slovesné: *dobytí*
přechodník přítomný: *jsa*, *jsouc*, *jsouce*
přechodník minulý: *nabyv*, *nabyvši*, *nabyvše* (*přibyv*, *dobyv* aj.)
přídavná jména slovesná: *dobytý*, *jsoucí*, *nabyvší*
V záporu (*nejsem*) je ve 3. osobě tvar *není*.
- **jíst**
oznam. způsob přítomného času: *jím*, *jíš*, *jí*; *jíme*, *jíte*, *jedí*

rozkazovací způsob: *jez, jezme, jezte*
 přičestí minulé: *jedl, jedla, jedlo; jedli, jedly, jedla*
 přičestí trpné: *jeden (sněden)*
 podstatné jméno slovesné: *jedení, snědení*
 přechodník přítomný: *jeda, jedouc, jedouce*
 přechodník minulé: *dojed, dojedši, dojedše*
 přídavná jména slovesná: *jedlý i jedený, jedoucí*

- **vědět**

oznam. způsob přítomného času: *vím, víš, ví; víme, víte, vědí*
 rozkazovací způsob: *věz, vezme, vezte, ale vyzvěď*
 přičestí minulé: *věděl, věděla, vědělo, věděli, věděly, věděla*
 přičestí trpné: *pověděn, ale vypověděn/vypovězen, zapověděn/zapovězen...*
 podstatné jméno slovesné: *vědění*
 přechodník přítomný: *věda, vědouc, vědouce*
 přechodník minulé: *dozvěděl se, dozvědělši se, dozvědělše se*
 přídavná jména slovesná: *vypověděný i vypovězený, vědoucí, dozvědělši se*
 Slovesa odvozená jako *povědět, dovědět se, vyzvědět* aj. mají se slovesem *vědět* tvary shodné.

- **chtít**

oznam. způsob přítomného času: *chci, chceš, chce; chceme, chcete, chtějí*
 (kniž. *chtí*)
 rozkazovací způsob: *chtěj, chtějme, chtějte*
 přičestí minulé: *chtěl, chtěla, chtělo; chtěli, chtěly, chtěla*
 přičestí trpné: *chtěn*
 podstatné jméno slovesné: *chtění*
 přechodník přítomný: *chtěje, chtějíc, chtějice*
 přechodník minulé: *zachtěl, zachtělši, zachtělše*
 přídavná jména slovesná: *chtěný, chtějící*
 Některé tvary se vyskytují také v ustrnulé podobě v *příslověčných* výrazech:
chtěj nechtěj, chtě nechtě, chtíc nechtíc.

6. SKLADBA (SYNTAX)

(I. Kolářová)

6.1 PŘEDMĚT SKLADBY. VĚTA A VÝPOVĚĎ.

Skladba (*syntax*) je jazykovědná disciplína, která zkoumá vztahy mezi slovy a jejich spojeními v proudu řeči (Šmilauer 1947: 11).

Současná skladba se zabývá:

- **větou**, tj. jednotkou **jazyka jako systému**, pravidly spojování slov do vět, slovy ve funkci větných členů a vztahy mezi větnými členy;
- **výpovědí**, tj. **základní jednotkou komunikace**, která má vždy komunikační funkci (vyjadřuje záměr nebo postoj mluvčího) a většinou má věcný obsah.

Poznámka:

Vyjádřením výpovědi je zpravidla věta: *Přijedte někdy k nám do Kunštátu*. Může to být i souvětí: *O prázdninách si škola najala zámek Opatovice na Moravě a zde jsem s nimi strávil nezapomenutelný měsíc mezi tanečnicemi a umělci*. Blíže o výpovědi viz podkapitola 6.3.

Věta je nejčastěji definována jako slovní vyjádření jedné myšlenky. Má následující vlastnosti:

- Tvoří **celek obsahově uzavřený**, vyjadřující jednu událost (jednu skutečnost): *Bylo roku 1847 ke konci dubna. Vede tato silnice do obce Niva?*
- Obsahuje vždy **sloveso v určitém tvaru** – přísudek. Věty bez slovesa v určitém tvaru nazýváme věty neslovesné – větné ekvivalenty (o tom viz podkapitola 6.2.3.2).²
- Slova, která tvoří větu, v ní mají většinou pevné místo a jejich gramatické tvary jsou určeny spojením s jinými slovy.

² Ve větách bez určitého slovesného tvaru může však jít i o elipsu slovesa (viz podkapitola 6.2.6.1.F).

Upřesnění:

Například ve větě: *Denně mohou turisté opět navštívit Kateřinskou jeskyni v Moravském krasu*, je tvar slova *jeskyni* určen jeho spojením se slovesem *navštívit* (sloveso *navštívit* se pojí se 4. pádem), tvar slov *Kateřinskou* a *Moravském* vyplývá z jejich spojení se slovy *jeskyni* a *krasu* (přídavné jméno *Kateřinskou* se musí v rodě, čísle a pádě shodovat s tvarem podstatného jména *jeskyni*, přídavné jméno *Moravského* s tvarem podstatného jména *krasu*). Slova *Kateřinskou* a *Moravském* nemohou být v této větě přemístěna do jiné pozice.

Poznámka:

Například P. Hauser (2003: 6, 7n.; viz Literatura) kromě těchto tří charakteristik uvádí ještě **intonační uzavřenost** a **modalitu** věty. Vzhledem k tomu, že rozlišujeme pojmy věta a výpověď, považujeme intonaci a modalitu za vlastnosti výpovědi, nikoliv věty, zabýváme se jimi v kapitole o výpovědi (srov. kapitola 6.3).

6.2 VĚTA JEDNODUCHÁ A SOUVĚTÍ

6.2.1 VĚTNÉ VZTAHY. VĚTNÉ ČLENY A JEJICH URČOVÁNÍ.

Větné členy jsou **funkce plnovýznamových slov ve větě** určované jejich lexikálním významem, významovým i gramatickým vztahem k jiným slovům ve větě.

Větným členem je tedy plnovýznamové slovo, které vstupuje do vztahů s jinými slovy ve větě.

Stavbu věty tvoří větné členy a větné vztahy, které větné členy spojují do skla-
debních dvojic.

6.2.1.1 Větné vztahy

Větnými vztahy jsou **predikace, koordinace, determinace** a **apozice**.

■ A. Predikace

Predikace je vztah spojující ve větě podmět a přísudek. Je založený na přisuzování, tj. přísudek přisuzuje podmětu např. vlastnost, stav, polohu, děj. Predikace je vyjádřena shodou (kongruencí): přísudek se s podmětem shoduje vždy v osobě a čísle: *Ty přijdeš v pátek? Všichni studenti čekají na chodbě. Já o vašem problému vím.*

Je-li přísudek vyjádřen slovesem v minulém čase, podmiňovacím způsobu nebo v trpném rodě, shoduje se přídělní minulé nebo přídělní trpné s podmětem též ve jmenném rodě: *Broňa se na sestru unaveně usmála. Doprava na dálnici je na ně-*

kolika úsecích zastavena. Později by větrné kalamity byly minimální. S podmínem se v rodě a čísle shoduje též přísudkové přídavné jméno, rodové zájmeno nebo řadová číslovka: Letní dny jsou nyní nezvykle horké, až tropické. Největší favorit byl nakonec v cíli druhý. Pavel už takový nebyl.

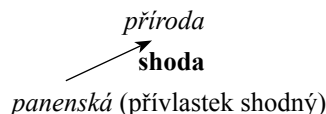
■ B. Determinace

Determinace je vztah závislosti, kterým je vždy spojen řízený větný člen se svým větným členem řídicím. Determinace bývá vyjádřena **shodou** (*kongruencí*), **řízeností** (*rekcí*) nebo **přimykáním** (*adjunkcí*).

a) **shodou** je vyjádřen vztah:

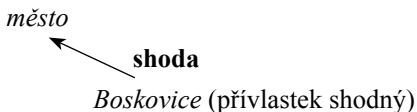
- mezi přívlastkem shodným a jeho řídicím podstatným jménem; přívlastek shodný se s ním shoduje v rodě, čísle a pádě:

*Všude kolem je ještě panenská příroda.*³

nebo jenom v pádě:

Město Boskovice leží na řece Bělá.

- mezi doplňkem a jeho řídicím podstatným jménem:⁴

³ Způsob grafického značení závislosti vychází především z citované práce P. Hausera (2003: např. 16 aj.; viz Literatura).

⁴ O vyjádření vztahu doplňku k řídicímu slovesu nebo přídavnému jménu srov. podkapitola 6.2.2.2.D.

Pacient se cítil unavený.

pacient = se cítil

shoda

unavený (doplněk)

b) řízeností je vyjádřen:

- vztah mezi předmětem a jeho řídicím slovesem nebo přídavným jménem: sloveso nebo přídavné jméno řídí pádovou formu předmětu:

*Rybáři-sportovci většinou svoje **úlovky vrátí** zpět do řeky.*

vrátí

řízenost

úlovky (předmět)

- vztah mezi přívlastkem neshodným a jeho řídicím jménem (o tom viz podkapitola 6.2.2.2.C.2):

*Bobří hráze jsou už **součástí** zdejší **přírody**.*

součástí

řízenost

přírody (přívlastek neshodný řízený)

c) přimykáním je vyjádřen:

- vztah mezi příslovečným určením a jeho řídicím slovesem, přídavným jménem nebo příslovcem: sloveso, přídavné jméno a příslovce neřídí tvar příslovečného určení, závislost příslovečného určení na řídicích větných členech je pouze významová:

*Lesní koroptve **žijí** většinou **v lužních lesích**.*

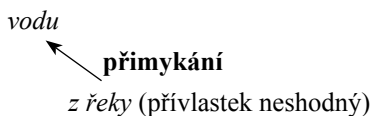
žijí

přimykání

v lesích (příslovečné určení místa)

- vztah mezi přívlastkem neshodným a jeho řídicím jménem (o tom viz podkapitola 6.2.2.2.C.2.):

Vodu z řeky byste pít neměli.

Pro zápis vyjádření determinačních vztahů užíváme zkratk: *s* = shoda, *ř* = řízenost, *p* = přimykání.

■ C. Koordinace

Koordinace je vztah spojující členy, které tvoří **větný člen několikanásobný**.

Mezi výrazy v několikanásobném větném členu jsou vztahy (poměry) **slučovací, vylučovací, odporovací, vylučovací** nebo **důsledkový**.

1. Slučovací poměr

Větné členy spojené tímto poměrem jsou k sobě přiřazeny jako rovnocenné. Slučovací poměr bývá vyjadřován spojkami *a*, *i*, *ani*, *či*, složenými spojovacími výrazy *a taky*, *a potom taky*, dvojčlennými spojkami a spojovacími výrazy *jednak – jednak*, *zčásti – zčásti*, *dílem – dílem*.

Příklady:

*Ručička se zastavila mezi **sto dvaceti a sto třiceti** kilogramy. Lovecký **či** rybářský lístek si může koupit každý občan starší osmnácti let. Zdálo se mu to **jednak hrubé, jednak směšné**. Jeho hlas zněl **jednak záhadně, jednak podezřele**. Sestavil jsem album **zčásti chronologicky, zčásti podle formátu**. A za okamžik stanul pod nimi, na širé, **dílem skalnaté, dílem lesnaté** pláni.*

- V záporné větě bývají větné členy ve slučovacím vztahu spojené spojkou *ani*: *Hubertus a ruksak ze sebe nesundal **ani** v kanceláři, **ani** v hospodě.*
- Slučovací význam může mít též spojení jednoho jména s jiným jménem v 7. pádě s předložkou *s*: *Do lečí půjdou **Vítězslav s Miloslavem**.*

2. Stupňovací poměr

Jsou-li větné členy spojené tímto poměrem, větný člen po spojce vyjadřuje obvykle skutečnost, která je pokládána za závažnější než ta, kterou vyjadřuje člen před spojkou, nebo vlastnost vyjádřená členem po spojce má vyšší intenzitu než vlastnost vyjádřená členem před spojkou. Stupňovací poměr bývá vyjadřován spojkami *ba*, *dokonce*, *dokonce i*, dvojjmennými spojkami a spojovacími výrazy *nejen – ale*, *nejen – ale dokonce*.

Příklady:

Karetní stolek očividně sloužil nejen k jídlu, ale i k práci. Taková návštěva je nepoctila každý den, ba ani každý rok. Je to pták běžný nejen v Michiganu, ale skoro všude v USA i v Kanadě. Příklad se zdál nemožný, ba přímo absurdní.

3. Vylučovací poměr

Významy větných členů spojených tímto poměrem se navzájem vylučují (pojmenovávají skutečnosti, z nichž může být platná pouze jedna). Vylučovací poměr bývá vyjadřován nejčastěji spojkou *nebo*, *anebo* nebo dvojjmennou spojkou *bud' – nebo/anebo*.

Příklady:

Jeden každý dům byl bud' zcela nový, anebo krátce po rekonstrukci. Plakal bud' bolestí, nebo úlevou, anebo něčím trvalejším než to obojí.

4. Odporovací poměr

Tímto poměrem bývají spojeny větné členy, je-li význam jednoho z nich v rozporu s významem druhého. Odporovací poměr bývá vyjadřován spojkami *ale*, *ovšem*, *přesto*, *nicméně*, méně častá je knižní spojka *leč*.

Příklady:

Centwin je možná tichý, ale taky neproniknutelný. Předměstí domorodých u Johannesburgu neleží v Asii, nýbrž v Africe. Dokáže být smělý, ale nikoli troufalý. Výsledkem byl prostorný, leč chatrný domek. Plán jako by byl složitý, a přesto jednoduchý. Tvářil se zasmušile, nicméně hrdě.

5. Důsledkový poměr

V tomto poměru člen následující po spojce vyjadřuje to, co je následkem (výsledkem, důsledkem) vyplývajícím z významu členu před spojkou. Důsledkový poměr bývá vyjádřen spojkami *proto*, *a proto*, *tudíž*, *tedy*.

Příklady:

Mnoho místností má mlýn, místností přístupných, ale i nepřístupných, zamčených, a proto tajemných. Jako knihovnik jsem pověřen uzavíráním budovy, a tedy i kuchyně na noc. Lov jelení zvěře trvá až do konce roku, tudíž do Silvestra.

Pro zápis poměrů mezi větnými členy souřadně spojenými užíváme symboly: + (slučovací poměr), ⊥ (stupňovací poměr), ∨ (vylučovací poměr), × (odporovací poměr), → (důsledkový poměr).

■ D. Apozice

Apozice spojuje větné členy, které pojmenovávají jednu skutečnost různými výrazy. Jako příklad členů v apozičním vztahu bývá nejčastěji uváděno spojení **podstatného jména** a k němu **volně připojeného jména jiného – přístavku**: *Býčí skála, známá jeskyně Moravského krasu, bude v květnu po dva víkendy opět přístupná turistům.*

Poznámka:

Přístavek může mít funkci identifikační: *Centrem oblasti je Znojmo, druhé největší město Jihomoravského kraje a zároveň středisko vyhlášené vinařské oblasti.* Nebo také hodnotící: *Závidím vám Prahu, nejkrásnější město světa.*

Kromě přístavkového vztahu existují i další druhy apozice.⁵

1. Apozice výčtová

Za výrazem s obecnějším významem je připojen výčet – skupina výrazů s užším významem. Od výrazu s obecnějším významem je výčet oddělen čárkou a často také slovy *např.*, *jako*, *jako třeba* apod.

Příklady:

Jedli jsme i hodně zeleniny, hlávkový salát, špenát, zelí, rajčata. Patří sem i skutečnosti nepředmětné, např. vztahy, city, naděje, prožitky. Jako by nás proti naší vůli spojila nějaká závažná událost, jako třeba válka nebo epidemie.

⁵ V různých syntaktických pracích se objevuje různá klasifikace jednotlivých typů apozice. Apozici výčtovou, shrnující, zpřesňující, výtýkáci a opravu uvádí P. Hauser (2003: 42), apozici výjimkovou přejímáme od Grepla a Karlíka (1998: 349), pojmenování synonymní považujeme za apoziční především na základě pojetí v práci Čechové a kol. (2000: 270). Viz Literatura.

2. Apozice shrnující

Vztah mezi první a druhou částí apozičního spojení je opačný: první část tvoří skupina slov s přesnějším významem a za tuto skupinu je připojen výraz s významem obecnějším = shrnujícím. Ten bývá od výčtu oddělen čárkou a uvozen např. slovy *tedy, to jest, tj.*

Příklady:

*Liška může pokousat **psa, kočku i domácí skot, tedy zvířata** člověku nejbližší. Jde o to, aby o konkrétním rozdělení finančních prostředků rozhodovaly **regiony, města, obce i soukromé subjekty, tj. jejich samotní příjemci.***

3. Apozice zpřesňující

K časovému nebo místnímu údaji je připojen údaj zpřesňující. Spojení je těsné, tj. bez čárky.

Příklady:

*Naše fakulta se nachází v **Brně Na Poříčí**. Moravský kras **leží v Jihomoravském kraji na Blanensku**. Výuka začíná **v pondělí v osm hodin**.*

4. Apozice vytýkací

Za výraz označující množinu objektů (skupinu) je připojen zdůrazněný (vytýkaný) výraz uvozený slovy *zejména, především, hlavně*, od označení skupiny vždy oddělený čárkou. Tento zdůrazněný výraz pojmenovává ten prvek množiny objektů, který je považován za nejdůležitější.

Příklady:

*Shromáždil jsem množství **materiálů, zejména meteorologických**. Děřily se o půdu s nízkými **keřiky, především s pelyňkem a šalvějí**. **Pstruhů tam bylo plno, hlavně „sivenů“ a „duháků“.***

5. Apozice výjimková

Za výrazem označujícím množinu, skupinu je připojen výraz označující něco, co do této skupiny nepatří = co tvoří výjimku. „Výjimkový“ výraz bývá uvozen např. slovy *až na, s výjimkou* a od názvu množiny je vždy oddělen čárkou.

Příklady:

*Její **nálezky** byly hlášeny takřka ze všech částí světa, **s výjimkou** polárních **kruhů a pouští**. **Vzali všechno s sebou, až na stojan s masem ve vaku.***

6. Oprava

Za výrazem uvádějícím nějaký údaj je připojeno vyjádření, které jej upřesňuje nebo opravuje. Zpřesňující nebo opravující vyjádření bývá uvozeno slovy *tedy*, *vlastně*, *přesněji řečeno* apod. a bývá od uvedení prvního údaje vždy odděleno čárkou.

Příklady:

*Každý rok přidá kmen nový **letokruh**, **tedy vlastně letokruhy dva**. Takovou sílu **opravdu nemá, vlastně nikdy neměla**. A právě **ted'** souhlasila **se zatajením, přesněji řečeno s neohlášením závažného zločinu**.*

7. Apoziční výraz synonymní

K jednomu pojmenování ve větě je připojeno pojmenování synonymní spojkami *neb*, *aneb*, *neboli*, *či*, *čili*, před kterými se nepíše čárka.

Příklady:

***Chřipka neboli influenza je skoro určitě starší než lidstvo**. Možná jde o doupatá **hryzela čili pavouka sklípkana**. Objevují se i v názvech literárních děl: **Hobit aneb Cesta tam a zpátky**.*

6.2.1.2 Skladební dvojice. Druhy větných členů.

Skladební dvojice je dvojice větných členů spojená vztahem predikace nebo terminace.

■ A. Základní skladební dvojice. Podmětová a přísudková část věty.

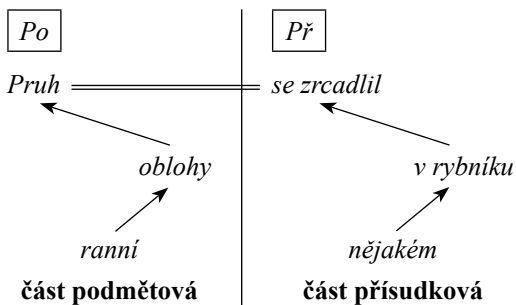
Ve větě bývá vždy **skladební dvojice základní** tvořená **podmětem** a **přísudkem**. Podmět a přísudek jsou **větné členy základní**, které nejsou závislé na jiných větných členech. Mezi nimi je vztah **predikace**, vyjádřený shodou.

Ostatní větné členy se připojují buď přímo k podmětu nebo přísudku, nebo k větným členům závislým na podmětu nebo přísudku. Věta se tak rozděluje na **část podmětovou a část přísudkovou**.

Podmět označujeme zkratkou *Po*, přísudek zkratkou *Př*.⁶

⁶ Užíváme zkratky, které jsou pro větné členy obvyklé, užívá je i P. Hauser (2003) a autoři jiných prací. Běžné jsou i ve výuce skladby na základních a středních školách.

Pruh ranní oblohy se zrcadlil v nějakém rybníku.

■ B. Determinační (určovací) skladební dvojice. Rozvíjející větné členy.

1. Determinační skladební dvojice

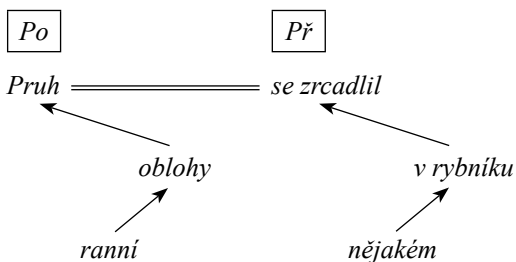
Jsou tvořeny vždy větným členem **řídícím** a členem **řízeným** (závislým, určujícím). Mezi větným členem řídícím a řízeným je vždy vztah **závislosti – determinace** (též **dominance**)⁷. Součástí determinačních skladebních dvojic mohou být jak větné členy základní, tj. podmět a přísudek, tak **větné členy rozvíjející**.

Příklad:

Ve větě *Pruh ranní oblohy se zrcadlil v nějakém rybníku.* je základní skladební dvojicí *pruh se zrcadlil*. Podmět *pruh* tvoří současně determinační skladební dvojici s větným členem *oblohy*, přísudek *zrcadlil se* tvoří determinační skladební dvojici s větným členem *v rybníku*. Závislý větný člen *oblohy* tvoří další determinační skladební dvojici s větným členem *ranní*, větný člen *v rybníku* tvoří další determinační skladební dvojici s větným členem *nějakém*.

⁷ Termín **dominance** se objevuje v *Mluvnici češtiny 3* (1997) a u Svobodové (1998: 190–191) – viz Literatura. V naší publikaci však budeme nadále používat termínu **determinace**.

Pruh ranní oblohy se zrcadlil v nějakém rybníku.

2. Rozvíjející větné členy

Vždy závisejí na jiném větném členu. Jejich druh určujeme:

- podle toho, **na kterém slovním druhu** závisejí;
- podle **větného vztahu**, kterým jsou spojeny s řídicím větným členem;
- podle **významu**;
- podle **slovního druhu**, kterým jsou vyjádřeny.

Rozvíjejícími větnými členy jsou:

- **předmět** (závisí na slovese nebo přídavném jméně);
- **přísloušné určení** (závisí na slovese, přídavném jméně nebo na příslovci);
- **přívlastek** (závisí pouze na podstatném jméně, popř. na zájmeně ve funkci, kterou plní podstatné jméno);
- **doplňk** (závisí současně na podstatném jméně nebo zájmeně a slovese, popř. na podstatném jméně nebo zájmeně a přídavném jméně).

(O rozvíjejících větných členech viz podkapitola 6.2.2.2.)

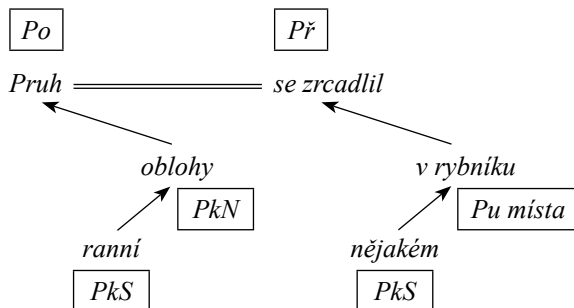
Pro zápis větných členů rozvíjejících se užívají zkratky: *Pt* – předmět, *Pu* – přísloušné určení (druh přísloušného určení se vypisuje celým slovem, např. *místa*, *času*, nebo zkratkou: *způs.* = způsobu, *podm.* = podmínky), *PkS* – přívlastek shodný, *PkN* – přívlastek neshodný, *D* – Doplněk

Rozvíjející větné členy jsou v determinačních skladebních dvojicích vždy **členy řízenými** (závislými). Současně však mohou být členy řídicími pro jiné rozvíjející členy.

Příklad:

Ve větě *Pruh ranní oblohy se zrcadlil v nějakém rybníku.* je větný člen *oblohy* (přívlastek neshodný) řízeným členem závislým na podstatném jméně *pruh* a současně je členem řídicím pro větný člen *ranní* (přívlastek shodný). Větný člen *v rybníku* (příslowěčné určení místa) je řízeným členem závislým na slovese *zrcadlil se* a současně je členem řídicím pro větný člen *nějakém* (přívlastek shodný).

Pruh ranní oblohy se zrcadlil v nějakém rybníku.

3. Slova, která nejsou větnými členy

Všechna slova ve větě nejsou větnými členy, tj. nevstupují do větných vztahů a skladebních dvojic.

- Větnými členy nejsou **neplnovýznamová slova** – spojky, částice.
  - **Spojky** spojují větné členy nebo věty a vyjadřují současně významové vztahy mezi nimi: *Já jsem byl na hřibech, ale nerostou.* (spojka *ale* spojuje dvě věty a vyjadřuje odporovací vztah mezi nimi); *Projížděl rád na kole lesem ve dne, ale i v noci.* (spojky *ale i* spojují větné členy a vyjadřují stuňovací vztah mezi nimi).
  - **Částice** modifikují význam věty, podílejí se na vyjadřování komunikační funkce (o tom srov. podkapitola 6.3): **Copak** *vy o tom nevíte?* (částice *copak* se podílí na vyjádření otázky); **At'** *už vás tady nevidím!* (částice *at'* se podílí na vyjádření rozkazu); **Mraky jsou těžké. Ano,** *bouře se blíží* (částice *ano* vyjadřuje souhlas). Částice vyjadřují též jistotu nebo nejistotu: *Ta historika je určitě ohromná.* nebo zdůrazňují některý větný člen: *Zimy jsou zde opravdové a zejména poblíž velkých jezer jsou takové vánice, že je to až k nevíře.* Částicemi mohou být i slova *myslím, tuším, předpokládám* např. ve větách: *Ten člověk už tuším odešel. Stalo se to myslím v pondělí. Zkoušet*

se začne **předpokládám** v deset hodin. (O tom viz také podkapitoly 5.1.10.1, 5.1.10.3, 5.1.10.6.)

Pravopisná poznámka:

V současné době se tato slovesa ve funkci částic ve větě nepovažují za vsuvky, nemusejí se tedy od textu vždy oddělovat čárkami.

- **Citoslovce** vyjadřují pocity, nálady nebo napodobující zvuky, do větných vztahů nevstupují. Od textu věty bývají většinou oddělena interpunkční čárkou. *A **bum a bum**, paličky se točí rychleji. A Jonatán začal štěkat radostí, haf, haf, haf.* (O tom viz také podkapitola 5.1.11.) Citoslovce mohou být v některých případech větným členem (o tom viz dále).
- **Z plnovýznamových slov nejsou větnými členy:**
  - **oslovení** – jméno v 5. pádě (vokativu); podobně jako citoslovce stojí na počátku nebo na konci věty nebo může být do věty vloženo; od věty se vždy odděluje čárkou: *Lucie, vždyť já jsem ti neřekla senzační věc. Něco se stalo, Petře? Mohli bychom tam jít, mámi, spolu.*
  - tzv. **volný dativ** – zájmeno 2. osoby ve 3. pádě vyjadřující nejčastěji citový vztah: *A byl tam taky velký huňatý medvěd a ten vám porad přešlapoval a cosi bručel. A ona ti je Terezka ještě docela mladá.*

4. Slova, která jsou pouze součástí větných členů

Tato slova vstupují do skladebních dvojic a větných členů jen společně se slovy jinými.

- **Předložky** jsou součástí větných členů vyjádřených jménem, vyjadřují vztahy tohoto jména k jiným větným členům: *Laň se **na mě** chvilku dívala, pak pomalu poodběhla asi dvacet metrů* (předložka *na* je součástí předmětu *na mě*, signalizuje řízenost, kterou je vyjádřena jeho závislost na slovese *dívat se*).
- **Pomocné sloveso být** je součástí složených slovesných tvarů (o tom viz také podkapitola 5.1.6.2), tj. zpravidla přísudku: *Pozorovali jsme mořské vlaštoky střelbitě se vrhající po treskách. Vrátil bych ti tu knihu zítra. Budeš přednášet ten referát už zítra? Pokoj ještě není vymalován.*
- **Sponová slovesa být, stát se** jsou součástí slovesně-jmenného přísudku: *Soudní přelíčení bylo věřejné. Přistěhovalci se stali základem dnešního obyvatelstva subkontinentu.*
- **Fázová slovesa začít, přestat**, popř. *zůstat* (ve spojení s infinitivem) a **modální slovesa muset, moci, mít, chtít, smět** tvoří s infinitivem složený slovesný pří-

sudek: *Vítězslavovi začala docházet trpělivost. Auta zůstala stát před domem. Nikdo z nás se nesměl zvednout od stolu dříve než otec. Musím ještě pozalévat květiny. Smím vám položit ještě jednu otázku?*

Upozornění:

Být, začít, zůstat a chtít však mohou být i plnovýznamovými slovesy (o tom viz podkapitola 6.2.2.1.A a 5.1.6.1).

- Slova *se, si* nefungují samostatně jako větné členy, jsou-li součástí slovesného tvaru, tj. zvrátého slovesa (viz také podkapitola 5.1.6.1): *Když jsem si toho všiml, musel jsem se smát.* (slova *se, si* jsou součástí sloves *smát se* a *všimnout si*), zvrátého pasiva (viz také podkapitola 5.1.6.3.F): *Nový obchod se otvírá již v pátek;* zvrátých tvarů sloves ve větách, které mají význam vět se všeobecným podmětem (viz podkapitola 6.2.2.1.B.2): *O tom se v novinách píše pořád;* sloves *sedí se, leží se* apod. ve větách vyjadřujících subjektivní pocity: *Sedí se vám pohodlně?*

Poznámka:

Například v následujících větách jsou *se, si* větnými členy: *Fořt Bořivoj míval ve zvyku si po jídle umýt zuby pod pumpou.* (tj. *umýt sobě zuby pod pumpou*). *Můžeme se tady někde umýt?* (tj. *umýt sebe*).

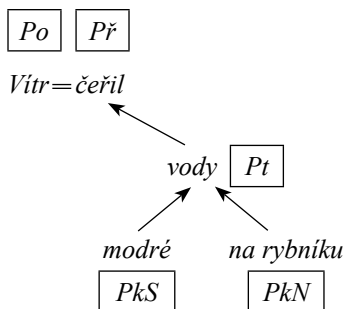
■ C. Větné členy holé, rozvité a několikanásobné

1. Větné členy holé a rozvité

- Holé větné členy nejsou rozvité jiným větným členem.
- Na rozvitých větných členech závisí jeden větný člen nebo více větných členů.

Příklad:

Vítr čeřil modré vody na rybníku.

V uvedené větě jsou větné členy *vítr, modré a na rybníku* větnými členy holými. Větné členy *čeřil a vody* jsou větnými členy rozvířenými.

- Tvoří-li větu pouze holý podmět a holý přísudek, jde o **větu holou**: *Slunce zapadá. Řeka se rozvodnila. Petr se vrátil. Dítě spí.*
- Věta, která má rozvířený podmět nebo přísudek nebo která má rozvířené oba základní větné členy, je **věta rozvířená**: *Slunce zapadá ve 21 hodin. Řeka Svitava se na jaře trochu rozvodnila. Náš Petr se vrátil domů. Dítě spí klidně v postýlce.*

2. Větné členy několikanásobné

Větné členy několikanásobné jsou tvořeny dvěma nebo více členy, které jsou spojeny vztahem **koordinace**, tj. které jsou v dané větě významově i mluvnicky rovnocenné. Několikanásobný může být kterýkoliv větný člen.

Příklady vět s několikanásobnými větnými členy:

- Několikanásobný podmět: *V pondělí zasedli **Vavřena a Frybort** k malému stolu. Na zemi ležely **hřebíky, foukací drátek a knoflíky, ale také foukací harmonika a dvě figurky.***
- Několikanásobný předmět: *Lidé u stánků jedli různé mražené **krémy, šunku a saláty.** Matky na lavičkách hleděly **na vodotrysk, na básníka, ale především na děti.***
- Několikanásobný přívlastek: *Na stole ležela kytice z **bílých a růžových** květů. Kdo z vás zná rozdíl **mezi rybníkem a jezerem?***
- Několikanásobné příslovečné určení: *Pak cesta vedla **okolo rybníka a podél řeky.** Děti se celý den chovaly **neklidně a hlučně.** Pojedete do Prahy už **dnes, nebo až zítra?** Tentokrát jsme nepřijeli **autem, ale vlakem.***
- Několikanásobný doplněk: *Konvice z kvalitního materiálu uchovávají kávu dlouho **čerstvou a teplou.** Vzduch se dnes zdá **svěží a chladnější** než včera. Jejich syna jsem vždy považoval **za slušného a spolehlivého** člověka.*
- Několikanásobný přísudek: *Redaktor **čte a rediguje** rukopis nové knihy. V žlutě natřených plechových krabicích automatů stále něco **bublá a syčí.***

Je-li s jedním podmětem spojeno více sloves v určitém tvaru, je třeba rozhodnout, tvoří-li tato slovesa skutečně několikanásobný přísudek, nebo je-li každé z nich přísudkem jiné věty v souvětí. Několikanásobný přísudek tvoří obvykle:

- synonymní slovesa: *A starý dům **chátral a rozpadal se.** Hromada odpadků u lesa **se zvětšovala a rozšiřovala.***
- slovesa tvořící jednotný obraz, jednotnou představu: *Dříví v ohni **praská a dýmá.***

Slovesa v několikanásobném přísudku mohou být rozvíta pouze stejnými vět-
nými členy: *Jen ten strom rozkvetl a odkvetl padesátkrát.*⁸

Tip:

Doporučený postup pro odlišení věty s několikanásobným přísudkem od souvětí:

1. Zjistíme-li, že žádné ze sloves v určitém tvaru spojených s týmž podmíněm není rozvíta jiným vět-
ným členem, tvoří tato slovesa několikanásobný přísudek jedné
věty: *Amalgám na dně bublá a kypí. Tvé město roste a vzkvétá.*
2. Zjistíme-li, že všechna tato slovesa jsou rozvíta týmž vět-
ným členem (týmiž vět-
nými členy), tvoří několikanásobný přísudek jedné věty: *V žlutě natřených ple-
chových krabicích automatů stále něco bublá a syčí. Ve starém domě kouty vrzaly
a praskaly.*
3. Zjistíme-li, že každé z těchto sloves je rozvíta jiným vět-
ným členem, popř. že
některé sloveso rozvíta je a jiné nikoliv, jde o přísudky jednotlivých vět v souvětí:
*Tato žena léta hraje pro postižené děti a organizuje setkání se známými osobnost-
mi. Nezralá semena se upravují na saláty, nebo se vaří a konzumují jako zelené
fazolky.*

Upozornění:

Několikanásobným vět-
ným členem není opakované pojmenování, které většinou vy-
jadřuje vyšší intenzitu dané skutečnosti a má funkci citovou: *Americe vládou peníze,
peníze a ještě jednou peníze. Přejeme vám hlavně zdraví, zdraví, zdraví. Každý, každý
z nich byl ke mně laskavý.*

Stejně tak není několikanásobným vět-
ným členem dvojí pojmenování stejné skuteč-
nosti: *Na lesní správě Pavlovice byly lovecké chodníky neboli šouláky na jelení říji
vždy v perfektním stavu.* Mezi takovými vět-
nými členy je **apoziční vztah** (o tom viz
podkapitola 6.2.1.1.D).

6.2.2 VĚTNÉ ČLENY

6.2.2.1 Větné členy základní

■ A. Přísudek (*predikát*)

Přísudek je základní vět-
ný člen vyjadřující děj, činnost, stav, vlastnost **podmětu**.

⁸ Doporučení pro rozlišení věty s několikanásobným přísudkem od souvětí vychází opět
z pojetí P. Hausera (2003: 38–39) a také z publikace M. Čechové a kol. (2000: 275).

1. Struktura přísudku

Podle struktury rozlišujeme přísudek **slovesný jednoduchý a složený, přísudek slovesně-jmenný (jmenný se sponou) a jmenný**.

a) Slovesný přísudek

Jednoduchý slovesný přísudek je tvořen pouze jedním slovesem:

- jednoduchým slovesným tvarem (o tom viz podkapitola 5.1.6.2.B): **Přijdu** co nejdříve. *Ještě nikdo neodchází. Vraťte se nejspozději do tří hodin.*
- složeným slovesným tvarem (o tom viz podkapitola 5.1.6.2.B): **Přišel jsem** o něco později. *Kdy budete odcházet? Les je zcela zničen vichřicí. Nejraději bych tam zatelefonoval hned teď.*

Složený slovesný přísudek bývá tvořený:

- určitým tvarem modálního slovesa *moci, smět, chtít, muset, mít* a infinitivem plnovýznamového slovesa: *Hosté toho chtěli přirozeně vidět co nejvíce. Musíte se na tu zkoušku důkladně připravit. Člověk by si měl poradit v každé situaci. Do této části budovy teď nikdo chodit nesmí. V dobrém revíru může lovec zvednout za den tak na dvacet koroptví.*
- určitým tvarem fázového slovesa *přestat, začít, zůstat* a infinitivem plnovýznamového vždy nedokonavého slovesa: *Studenti se začali scházet před posluchárnou. Můj bratr konečně přestal kouřit. Vítězslav zůstal sedět jako přikovaný.*⁹

Poznámka:

Chít, začít, zůstat mohou být i slovesy plnovýznamovým: *Nechcete ještě kávu? Film začal asi před půl hodinou. Patrik zůstal přes víkend v Bratislavě.*

b) Slovesně-jmenný přísudek (přísudek jmenný se sponou)

Je tvořen sponovým slovesem *být, bývat, stát, stávat se* a jmenným výrazem – podstatným jménem, přídavným jménem, zájmenem, číslovkou, příslovcem nebo slovesným infinitivem.

⁹ Sloveso *zůstat* řadí mezi fázová slovesa jen některé práce (např. Karlík, P.; Nekula, M.; Pleskalová, J. v *Encyklopedickém slovníku češtiny*, srov. Literatura).

- **Slovesně-jmenný přísudek 'být, bývat + podstatné jméno'**
 Přísludkové podstatné jméno bývá nejčastěji v **1. nebo v 7. pádě**.
  - Podstatné jméno v **1. pádě** bývá součástí přísudku:
    - který vyjadřuje **vlastnost pokládanou za trvalou**, např. **přiřazuje** podmět **k určitému druhu**: *Pomeranč je tropické ovoce. Tuleň grónský je savec přizpůsobený životu ve vodě tvarem těla i končetinami. Jeho matka byla Slovenka.*; nebo podává **definici** toho, co je vyjádřeno podměťovým jménem: *Lingvistika je nauka o jazyce. Spektrometr je přístroj na rozklad světla. Ta stavba s věžemi vzadu je Týnský chrám.*
    - který podmět **citově hodnotí**: *Ten člověk je snad blázen. Hostinský býval veselá kopa.*
    - ve větě, ve které je **podmětem zájmeno to, toto**: *To je hlavní důvod našeho příjezdu. Toto je původce chřipkové epidemie.*
  - Podstatné jméno v **7. pádě** bývá součástí přísudku:
    - který vyjadřuje **vlastnost platnou aktuálně**: *Lucie Bilá je v současnosti naší nejlepší zpěvačkou. Ernest Hemingway byl i vášnivým rybářem.*
    - jehož **jmenná část** pojmenovává **prostředek, nástroj**: *Psí spřežení bylo kdysi na Aljašce jediným dopravním prostředkem. Jediným hudebním nástrojem této skupiny bylo piano. Tyto modely aut a letadel jsou dnes spíše hračkou pro děti.*

Tip:

V některých větách s podmětem a slovesně-jmenným přísudkem s podstatným jménem v 1. pádě nemusí být jednoznačné, který z dvou výrazů v 1. pádě je podmětem a který součástí přísudku. V takovém případě se doporučuje zkusit nahradit podstatná jména v 1. pádě 7. pádem: přísudkovým podstatným jménem je to, u kterého toto nahrazení 1. pádu 7. pádem přichází v úvahu, např.: *Hajný byl v této organizaci hospodář.* / *Hajný byl v této organizaci hospodářem.*, ale nelze užít větu: **Hajným byl v této organizaci hospodář.*

- Méně často bývá v přísudku podstatné jméno ve **2. pádě** nebo v **pádě předložkovém**.
  - Je-li v přísudku podstatné jméno ve 2. pádě, bývá vždy rozvito přívlastkem: *Hajný Vítězslav byl postavy neveliké. Mnohá slova v současné češtině jsou latinského původu. Jeho rodiče jsou pravděpodobně národnosti polské. Já jsem byla jiného názoru.*
  - Příklady s předložkovým pádem podstatného jména v přísudku: *Tyto potraviny jsou bez cukru. Cena toho auta je kolem dvou set padesáti tisíc. Tento spray je hlavně proti komárům. Tyto boty jsou spíše na sport než na běžné nošení. Hodnota nového rodinného domu je dnes přes dva*

milióny korun. Běhat v takovém dešti je o zdraví. Ten dárek je pro vašeho Pavlíka. Ti lidé byli o hladu několik dní.

- **Slovesně-*jmenný* přísudek 'být, bývat + přídavné jméno'**

Přísudkové přídavné jméno bývá zpravidla v 1. pádě: *Výkony cyklistů byly v nepříznivém počasí obdivuhodné. Vzpomínky na nedávné události jsou stále čerstvé. Spodní listy této rostliny jsou výrazně řapíkaté. Zahrada byla vytvořená v japonském stylu. Půda v této oblasti je bohatá na minerální látky.*

Poznámka:

Je-li součástí přísudku přídavné jméno přivlastňovací, může být nahrazeno 2. pádem podstatného jména, od kterého bylo odvozeno. Toto přísudkové podstatné jméno ve 2. pádě bývá zpravidla rozvito přivlastkem:

Ty boty jsou Pavlíkovy. – Ty boty jsou našeho Pavlíka; Ta almara bývala dříve babiččina. – Ta almara bývala dříve naší babičky.

- **Slovesně-*jmenný* přísudek 'být, bývat + zájmeno'**

Zájmena v přísudku mohou být v 1. pádě: *To je on. To auto ale není naše.* i v jiném tvaru: *Konkrétní řešení bude jen na vás. Na co je tento přístroj? Pro mě tak náročné cesty už nejsou.*

- **Slovesně-*jmenný* přísudek 'být, bývat + číslovka'**

Součástí přísudku bývají číslovky řadové: *Hlavní favorit závodu byl nakonec v cíli až druhý. Naše družstvo bylo v této soutěži čtvrté;* základní určité i neurčité: *Děti bylo ve třídě asi dvacet. Bude jich tam určitě hodně.*

- **Slovesně-*jmenný* přísudek 'být, bývat + příslovce'**

Součástí přísudku bývají příslovce původní: *Není na jahody ještě brzy? Zítرا už bude asi pozdě. Kamarádka byla z té nečekané zprávy celá pryč;* příslovočné spřežky: *Nic není zadarmo.* i příslovce odvozená od přídavných jmen: *Příští týden už bude konečně hezky. Na horách je vždy krásně.* Příslovce odvozená od přídavných jmen mají v přísudku často podobu tzv. predikativ (o tom viz podkapitola 5.1.7): *Venku dnes bylo deštivo. Bylo mi z toho smutno.*

- **Slovesně-*jmenný* přísudek 'být, bývat + infinitiv'**

Infinitivní součást přísudku tvoří většinou sloveso smyslového vnímání *vidět, slyšet, cítit*. Přísudek 'být + infinitiv' vyjadřuje většinou možnost: *Odtud je dobře vidět Říp. (= Odtud je možné / můžeme dobře vidět Říp.) Je zde cítit plyn. Hudbu je odtud slyšet velmi slabě.*

Sloveso *být* nemusí být v přísudku vždy slovesem sponovým, může být i slovesem plnovýznamovým:

- s významem ‚existovat‘: *I takoví lidé mezi námi jsou. Strašidla a duchové přece nejsou. Žádná jiná omezení tady nejsou.*
- zastupujícím jiné plnovýznamové sloveso ve větách s příslovečným určením místa: *Tatínek je v zahradě. (Tatínek odpočívá v zahradě. / Tatínek pracuje v zahradě.); Dědeček je v láních. (Dědeček se léčí v láních.). Kočka je na střeše. (Kočka leží na střeše.)*

- **Slovesně-jmenný přísudek ‘stát se, stávat se + podstatné jméno (zájmeno, přídavné jméno)’**

Sponové sloveso *stát se, stávat se* se pojí výhradně se 7. pádem: *Oba hrdinové se stali terčem vtipkování svých kolegů. Moje známá by se ráda stala sochařkou.* S přídavným jménem se sponové sloveso *stát se, stávat se* pojí méně často: *Časem se paní stala v domě nepostradatelnou. Bolest se stávala nesnesitelnou.*

Upozornění:

Jmenná část přísudku může být vyjádřena vedlejší větou (podrobněji o tom viz podkapitola 6.2.4.3.A): *Obloha byla jako vymalovaná. / Obloha byla, jako by ji vymaloval. Bylo mi na omdlení. / Bylo mi, jako bych měla omdlít.*

c) Jmenný přísudek

Bývá ve větách, v nichž je spona *být* vypuštěna: *Mladost radost. Sliby chyby. Můj dům můj hrad. Práce kvapná málo platná. Čistota půl zdraví. Škola základ života. Duben – měsíc lesů.* Platnost takových vět je většinou nadčasová.

d) Citoslovce jako přísudek

Slovesný přísudek je někdy nahrazen zvukomalebným citoslovcem: *Vrabec frnk na střechu. Žába žbluňk do vody. Děti frrr na hřiště.* (O tom také viz podkapitola 5.1.11.)

2. Prísudek jako organizující centrum věty v pojetí valenční syntaxe

- Valenční syntax považuje přísudek (zejména přísudkové sloveso nebo přídavné jméno) za **organizující centrum věty**, jehož schopnost **valence** určuje stavbu věty.
- **Valence/valenční potenciál** přísudkového slovesa znamená jeho schopnost vázat na sebe další větné členy, které jsou pro jeho význam, a především pro význam věty nepostradatelné. Prísudkové sloveso si pro tyto větné členy vytváří **valenční pozice**.

- Valenční pozice mohou být obsazovány podmětem (přísudek svým valenčním potenciálem tedy určuje, může-li vytvářet věty podmětové, nebo bezpodmětové), předmětem, příslovecným určením i doplňkem. Souhrn valenčních pozic slovesa tvoří jeho **valenční pole**.
- Větné členy, které obsazují valenční pozice přísudkového slovesa, se nazývají **komplementy**,¹⁰ **členy valenční** nebo **členy konstitutivní**. Větné členy, které neobsazují valenční pozice, jsou **členy fakultativní (nekonstitutivní)** (většinou jsou to příslovecná určení nebo doplněk).¹¹
- Ani užití větných členů, které jsou komplementy, nemusí být v konkrétní větě vždy nutné. Tyto členy mohou být:
  - obligatorní/nuté, je-li nemožné jejich eliptické vypuštění; obligatorní je např. příslovecné určení způsobu ve větách se slovesy *chovat se, počínat si, tvářit se*, předmět ve větách se slovesy *koupit, dotýkat se, zřít se, zabývat se*, doplněk ve větách se slovesem *považovat*;
  - potenciální, je-li současně možné jejich eliptické vypuštění; potenciálním větným členem bývá v češtině podmět zejména ve větách s přísudkovým slovesem ve tvaru 1. a 2. osoby.

Poznámka:

Například pro význam věty s přísudkem vyjádřeným slovesem *koupit* je nepostradatelný podmět a předmět: *Maminka koupila chleba. Děti koupily zmrzlinu*. Bez předmětu by tyto věty byly gramaticky nesprávné a významově neúplné: **Maminka koupila. *Děti koupily*. Pro význam věty se slovesem *vypadat* je nepostradatelný podmět a příslovecné určení způsobu: *Holmes vypadal zamyšleně*. Bez příslovecného určení by věta opět byla gramaticky nesprávná a významově neúplná (až nesmyslná): **Holmes vypadal*.

- Přísudek a jeho komplementy tvoří **základovou větnou strukturu / základovou strukturu věty**.¹² Rozlišujeme dvě hlavní skupiny větných struktur:
  - struktury podmětové, tj. s podmětovou valencí,
  - struktury bezpodmětové, tj. bez podmětové valence.

¹⁰ Termín **komplement** a jeho pojetí přebíráme z publikace Grepla a Karlíka (1998), z nichž zřejmě vychází i pojetí J. Svobodové (1998, 2009).

¹¹ Též se setkáváme s termíny **adjunkt**, **cirkumstant** (Grepl, Karlík 1998; *Mluvnice češtiny 3*), které však v této publikaci užívat nebudeme.

¹² V učebnicích pro základní a střední školy se užívá termín **základ věty**.

Větnou strukturu zapisujeme **gramatickým větným vzorcem**. Při zápisu užíváme následujících symboly:¹³

- **VF** = verbum finitum (určité sloveso); tímto symbolem ovšem zapisujeme pouze sloveso plnovýznamové, v přísudku se však též vyskytují slovesa sponová, slovesa modální a fázová, tato slovesa zapisujeme: **VFcop** – sloveso sponové, **VFmod** – sloveso modální, **VFfáz** – sloveso fázové, **INF** – infinitiv slovesa.
- **S₁** – podmět nebo přísudkové podstatné jméno v 1. pádě.
- **S₂, S₃, S₄, S₇** – předmět v bezpředložkovém pádu nebo jmenná část přísudku.
- **na S₄, o S₆, s S₇...** – předmět nebo jmenná část přísudku v předložkovém pádě.
- **ADJ** – přídavné jméno (= adjektivum) jako jmenná část přísudku.
- **NUM** – číslovka (= numeralia) jako jmenná část přísudku.
- **ADV** – příslovečné určení vyjádřené jak příslovcem, tak tvarem substantiva: **ADVmod** – příslovečné určení způsobu (= modální): **ADVloc** – příslovečné určení místa (= lokalizační): **ADVdir** – příslovečné určení směru (= direktní), **ADVinstr** – příslovečné určení nástroje/prostředku (= instrumentální), **ADVúčel** – příslovečné určení účelu.

Upozornění:

- Příslovečné určení se zapisuje vždy symbolem **ADV**, nikoliv jako např. *na S* (takto je nezapisujeme ani tehdy, je-li vyjádřeno skutečně pádem podstatného jména).

Příklad:

Kamarád bydlí v Praze. Gramatický větný vzorec: **S1 – VF – ADVloc**

S1   VF   ADVloc

- Do větného vzorce zapisujeme komplementy, nikoliv větné členy fakultativní.

Příklad:

Moje sestra před týdnem koupila nový byt. Gramatický větný vzorec: **S1 – VF – S4**

S1   VF   S4

(Slova *moje, před týdnem, nový* nejsou komplementy, do větného vzorce tedy nepatří.)

- Komplementy nevyjádřené (např. nevyjádřený podmět) do vzorce zapíšeme v závorce, srov.: *Choval se zvláště.* (**S₁**) – **VF – ADVmod**

¹³ Symboly pro zápis větných členů ve vzorcích se opět různí. Jako nejvhodnější se nám jeví ten, který využívá P. Hauser (2003) a také J. Svobodová (1998; 2009). Proto jej přejímáme do této práce.

Zápis jednotlivých typů přísudků podle struktury:

- přísudek slovesný jednoduchý: Stromy *rozkvetly*. $S_1 - \text{VF}$
- přísudek slovesný složený: Stromy *začínají kvést*. $S_1 - \text{VFfáz} + \text{INF}$
- přísudek slovesně-jmenný: Stromy už *jsou rozkvetlé*. $S_1 - \text{VFcop} + \text{ADJ}$; Velryba *je savec*. $S_1 - \text{VFcop} + S_1$

Struktury bezpodmětové (příklady):

- VF *Prší. Sněží. Rozednívá se.*
- VFcop + ADV *Je teplo. Je jasno.*
- VF + ADVmod – S_3 *Petrovi bylo nevalně. Není mi dobře.*
- VF – S_3 – ADVloc *Pacientovi už se daří lépe.*
- VF – oS_4 *Jedná se o různé zvyky, tradice, obyčeje.*
- VF – S_3 – na S_6 *Záleží vám na tom?*

Struktury podmětové:

- příklady struktur jednovalenčních:
  - s plnovýznamovým slovesem: $S_1 - \text{VF}$ *Stromy rozkvetly. Tráva vyrostla. Jahody se červenaly. Jablka uzrála. Lidé stárnou. Děti dospěly.*¹⁴
  - s přísudkem slovesně-jmenným: $S_1 - \text{VFcop} + \text{ADJ}$: *Studenti byli spokojení. Děti byly unavené; S₁ - VFcop + S₁: Velryba je savec. Ten člověk je blázen.*
- příklady struktur dvojvalenčních:
  - $S_1 - \text{VF} - S_4$: *Maminka koupila jablka a pomeranče. Firma vyrábí nové auto. Rodiče navštívili své přátele.*
  - $S_1 - \text{VF} - S_2$: *Chlapec se dotkl okenního rámu. Matka se dětí nevzdá.*
  - $S_1 - \text{VF} - S_3$: *Učitel žákům dlouho domlouval. Ten obraz se mi nelíbí.*
  - $S_1 - \text{VF} - S_7$: *Děvčátko pohnulo hlavou. Pes spokojeně vrtěl ocasem.*
  - $S_1 - \text{VF} - \text{na}S_4$: *Děti se dívají na televizi. Babička si vždy potrpěla na čistotu.*
  - $S_1 - \text{VF} - oS_4$: *Kamarád se vsadil o stokorunu. Běžec se pokusil o nový rekord.*
  - $S_1 - \text{VF} - oS_6$: *Babička vyprávěla o svém dětství. Petr asi přemýšlí o tom úkolu.*

¹⁴ Kurzívou je ve větě zapsáno vždy sloveso nebo přísudek, pro které je daná větná struktura charakteristická. Uvádíme věty obsahující i jiné větné členy než jen příslušné komponenty (členy základové).

- S_1 – VF – na S_6 : Učitel *trval* na svých požadavcích. Někteří lidé *lpí* na starých věcech.
  - S_1 – VF – s S_7 : Otec s tím člověkem *nemluvil*. Já se s kolegy *domluvím*.
  - S_1 – VF – ADVmod: Student *se zatvářil* překvapeně. Zvíře *vypadalo* jako kuna.
  - S_1 – VF – ADVloc: Rodiče *bydlí* v Brně. Výletníci *pobývali* na kraji lesa.
  - S_1 – VF – ADVdir: Autobus *zamířil* směrem k Praze. Pes pomalu *vlezl* do boudy.
- příklady struktur trojvalenčných:
    - S_1 – VF – S_3 – S_4 : Maminka *darovala* dceři krásnou vázu. Recepční *předala* hostům klíče od pokoje.
    - S_1 – VF – S_4 – o S_6 : O změně studenty *informuje* vždy učitel.
    - S_1 – VF – S_2 – na S_4 : Redaktor *se* hostů *zeptal* na jejich názory. Kolemjdoucí *se mě zeptal* na cestu k tramvaji.
    - S_1 – VF – S_4 – ADVdir: Technik *vsunul* disk do počítače.

■ B. Podmět (subjekt)

Podmět je základní větný člen vyjadřující činitele děje, tvoří s přísudkem základní skladební dvojici. Ve valenčním poli slovesa je komplementem a současně členem potenciálním; může tedy být nevyjádřen.

1. Gramatický tvar podmětu

- Základním tvarem podmětu je 1. pád.
- **Ve 2. pádě** bývá podmět:
  - jako genitiv částečný (partitivní) ve větách se slovesy vyjadřujícími změnu množství (*přibývat, ubývat*); v těchto větách může být podmět jak ve 2., tak v 1. pádě:
Vody v řece rychle přibývá. / Voda v řece rychle přibývá; Vína ve džbánu ubývalo. / Víno ve džbánu ubývalo.
  - zřídka jako tzv. genitiv záporový, tj. ve větách se záporným slovesem: *Po ráně nebylo ani památky. K návrhu nebylo připomínek. Nebylo tam živé duše.* (O tom viz také podkapitola 5.1.2.2.C.) Také v těchto větách může být podmět v 1. pádě.
- **Pouze ve 2. pádu** je podmět **rozvitý číslovkou pět a vyšší** nebo číslovkou **neurčitou** ve funkci přívlastku. Je-li podstatné jméno v 1. pádě rozvito touto číslovkou, 1. pád se vždy mění ve 2. pád, tzv. **numerativ** (o tom viz také podkapitola 5.1.2.2.C).

*Chlapci konečně přišli domů. – Všech pět **chlapců** konečně přišlo domů. Zůstaly tady volné **vstupenky**. – Zůstalo tady **deset** volných **vstupenek**. Byly postaveny nové **byty**. – Bylo postaveno **několik** nových **bytů**.*

Upozornění:

V těchto větách je rozpor mezi formou a významem: tvar 1. pádu má číslovka, ale podstatné jméno ve 2. pádě pojmenovává činitele děje, nositele stavu nebo vlastnosti. Proto za podmět považujeme toto jméno, nikoliv číslovku.

- **Pouze ve 2. pádě** je podmět také ve větě, v níž je číslovka *pět* a vyšší:
  - jmennou částí přísudku: *Bylo **jich** tam **deset***. (podmět je zájmeno *jich*, přísudkem *bylo deset*)
  - doplňkem: *Přišlo **jich** tam **osm***. (podmětem je zájmeno *jich*, číslovka *deset* je doplňkem)

Je-li podmět ve 2. pádě, má přičestí minulé nebo přičestí trpné v přísudkovém slovese vždy gramatický tvar shodný s tvarem středního rodu jedn. čísla (*bylo, přišlo, zůstalo, postaveno*; tento tvar přísudku je určen nikoliv podmětovým podstatným jménem, ale číslovkou *pět* a vyšší nebo číslovkou neurčitou).

Poznámka:

Zřídka bývá podmět v předložkovém pádě, který může být nahrazen 1. pádem: *Na miskách leželo **po čtyřech jablkách***. (= *Na každé misce ležela **čtyři jablka***.) *V celém městě se náhle rozsvítilo **na tisíce světel***. (= *V celém městě se rozsvítily **tisíce světel***.)

2. Vyjádření podmětu slovními druhy

a) Podstatná jména

*Jarní **povodně** u nás napáchaly velké škody. První **odhady** byly nepřesné. Teplotní **rekord** byl tento týden překonán již **podruhé**. Tyto **obrazy** patří k největším skvostům výtvarného umění.*

b) Přídavná jména

Přídavné jméno se stává podmětem po vypuštění podstatného jména: ***Raněný** konečně přišel k vědomí. **Nemocný** znovu usnul*. V následujících větách jsou podmětem zpodstatnělá (substantivizovaná) přídavná jména (o tom viz také podkapitola 5.1.1.2): *Letní **dovolená** se nám letos obzvláště vydařila. **Pracující** ve státním sektoru opět bojují za zvýšení platů.*

c) Zájmena

- Zájmena **osobní**

Zájmena **1. nebo 2. osoby** se v češtině v pozici podmětu neobjevují často, neboť 1. nebo 2. osoba bývá vyjádřena současně tvarem přísudkového slovesa. Užití zájmen *já, ty, my*, vy mívá specifické důvody:

- Zájmena *já, ty, my, vy* jsou významovým jádrem výpovědi, je na nich tedy větný důraz: *Do Prahy určitě pojedou **já**. **Ty** bys to nemohl vyřídit? **My** vám určitě pomůžeme.*
- Podmět vyjádřený zájmenem 1. nebo 2. osoby je dáván do protikladu k jinému vyjádření podmětu: ***Ty** budeš vystupovat už zítra ráno, **my** ostatní až ve čtvrtek.*
- Zájmeno 1. nebo 2. osoby je součástí několikanásobného podmětu: ***Marie a já** jsme se včera vrátili pozdě. **Ty a Jana** zde ještě zůstaňte.*
- Ve větě je přísudek jmenný, tj. bez slovesa vyjadřujícího osobu: ***My** o vlku, vlk za dveřmi.*

Zájmena **3. osoby** se užívají v pozici podmětu:

- je-li jejich přítomnost ve větě nutná pro srozumitelnost textu: *Jdeš večer s Jiřinkou? No to je dobře, **ona** se potřebuje pobavit. Pepinka pomáhá Ivaně vařit, protože **ona** se ještě v naší kuchyni nevyzná. Zavolať jsem Jiřimu a **on** ke mně okamžitě přijel.*
- ze stejných důvodů jako zájmena 1. nebo 2. osoby, tj. je-li podmět jimi vyjádřený dáván do protikladu k jinému vyjádření podmětu nebo jsou-li součástí podmětu několikanásobného: *(Pivo pomáhala roznášet manželka hospodského.) Chvíli nosila **ona**, pak zase její manžel. **Oni** i jejich kolegové si potřebovali chvíli odpočinout; nebo je-li na nich důraz: *Matka Tereza z Indie. Služebnice chudých, nemocných a umírajících. To **ona** přebírá Nobelovu cenu míru.**

- Zájmena **ukazovací, přivlastňovací, neurčitá a záporná**

- **Ukazovací zájmena** *ten, ta* stojí výhradně v důrazové pozici (na počátku věty), jejich užití bývá tedy motivováno potřebou zdůraznit odkaz na výraz z předchozího textu (*Minulý týden jsme navštívili zámek v Lednici.*) ***Ten** patří k našim nejkrásnějším památkám. (Včera jsme se vrátili z dovolené.) **Ta** se nám letos obzvláště vydařila.*
- Zájmena **přivlastňovací** bývají podmětem (podobně jako přídavná jména) po vypuštění podstatného jména: *Vrátili se už **vaši**? (= rodiče); **Naši** hrají dnes večer. (= naši hokejisté/fotbalisté).*

- Užití zájmen **záporných a neurčitých** s komponenty *-kdo, -co* není výsledkem vynechání podstatných jmen, nemají ani funkci zástupnou a jejich užití bývá ve větě obligatorní: **Nikdo** nám o tom nic neříkal. **Nic** se nestalo. **Někdo** vám před chvílí telefonoval. **Něco** se ozvalo z vedlejší místnosti. **Kdosi** vás tedy hledal. **Cosi** se mi vybavilo v paměti.
- Zájmena **tázací a vztažná**
Užití těchto zájmen není výsledkem vypuštění podstatných jmen, nemají ani funkci zástupnou a jejich užití ve větě je obligatorní.
Věty s tázacími zájmeny: **Kdo** tedy nechal tu knihu? **Co** se vlastně stalo?
Věty s vztažnými zájmeny: *Nejste první, kdo se ptá. Mám pro vás něco, co by vás mohlo zajímat.*

d) Číslovky

Podmětem může být číslovka základní, řadová, druhová nebo násobná: **První** už jsou v cíli. Už asi **desátý** nám položil stejnou otázku. **Dva** se ale dosud nedostavili. Více než **dvacet** závod vzdalo.

e) Infinitiv

Příklad:

Vystudovat některé obory je velmi náročné. Vyhrát v dnešním zápase ještě neznamená vítězství v turnaji. Získat tuto práci je pro mě hodně důležité.

f) Podmět všeobecný

Za věty s všeobecným podmětem považujeme takové, v nichž přísudek vyjadřuje děj týkající se všeobecně člověka, kohokoliv, kdo daný projev poslouchá nebo čte. Všeobecným podmětem se tedy rozumí „kdokoliv“, „kterýkoliv člověk“. Slovně bývá nevyjádřený. Přisudkové sloveso může mít ve větách s všeobecným podmětem tvar:

- 1. osoby množného čísla, nejčastěji ve větách z různých návodů, receptů a poučení (vysvětlení): *Cibulku **pokrájíme** na drobné kousky. Koláč **pečeme** v troubě asi 25 minut.*
- 2. osoby jednotného čísla/množného čísla: *Nikdy **nevíš**, co má takový člověk za lubem. Nikdy **nevíte**, kdy ze zatáčky nečekaně vyjede auto.*
- rozkazovacího způsobu 2. osoby jednotného čísla; často jde o přísloví, rčení, pořekadla: *Dvakrát **měř**, jednou **řež**. Bez peněz do hospody **nelez**; nebo o výzvy:*

*Nevstupujte bez vyzvání; rady, doporučení z reklam: **Žádejte** tento přípravek ve své lékárně.*

- 3. osoby jednotného čísla: *Jako **by** hrách na stěnu **házel**.* Je to odsud, *co by kamenem **dohodil**.* *A náhle všechno ztichlo, jako když **utne**.*
- 3. osoby množného čísla: *Tak nám **zabili** Ferdinanda. **Říkali** mu Ječmínek.*
- Za věty s všeobecným podmětem považujeme i bezpodmětové věty se zvrtným tvarem slovesa: ***Mluví se** o tom pořád. Na internetu **se** o tom **psalo** včera.*

Poznámka:

Všeobecný podmět může být vyjádřen také slovy *člověk, jeden* apod.: ***Člověk** nikdy netuší, kdo ho právě pozoruje. Člověk **aby se** na všechno **vyptával**. Někdy na co **člověk vztáhne** ruku, to se mu nedaří. **Jeden by** myslel, že se teď budou držet zpátky. **Jeden by** z toho **pukl** smíchy.*

g) Podmět neurčitý

Označuje neurčitého/neurčitelného (neidentifikovatelného) původce procesů v přírodním prostředí i v uzavřeném prostoru, popř. v přístroji. Neurčitý podmět bývá vyjádřen zájmenem *to* nejčastěji ve větách se slovesy vyjadřujícími zvuky: *šustit, šumět, syčet, hučet, vrzat, prskat, prskat* a s vyjádřením místa, kterého se tyto zvuky týkají: *V koutech starého domu **to** zlověstně **prskalo** a **vrzalo**. V korunách stromů **to** neustále **šustilo**.* Místo těchto vět mohou být užity věty s neurčitými zájmeny *cośi, něco*: *V koutech starého domu **něco/cosí** neustále zlověstně **prskalo** a **vrzalo**. V korunách stromů **něco/cosí** neustále **šustilo**.* i věty formálně bezpodmětové: *V troubě v kuchyni zrádně zasyčelo. V koutech starého domu zlověstně prskalo a vrzalo. V korunách stromů neustále šustilo.* (O bezpodmětových větách viz podkapitola 6.2.3.1.) Věty s neurčitým podmětem tedy tvoří přechodný typ mezi větami podmětovými a bezpodmětovými.

h) Podmět nevyjádřený

Jak jsme již psali, ve větách s přísudkovým slovesem ve tvaru 1. a 2. osoby je v češtině považováno za základní **nevyjádření podmětu**, neboť o něm vypovídá tvar slovesa (podmětem je mluvčí nebo adresát). Je-li přísudkové sloveso ve tvaru 3. osoby, je za základní považováno vyjádření podmětu způsobu uvedenými v (a), (b), (c), (d) a (e) nebo osobními zájmeny 3. osoby.

Nevyjádřený může být podmět tehdy, není-li třeba opakovat jeho pojmenování z předchozího textu – viz následující text:

*Výložil jsem stan, nářadí k táboření, vzorky a zásoby masa. (podmět nevyjádřený zájmenem 1. osoby – vypravěč) Mezitím vyšla milostivě i moje čtyřnohá **dáma**.*

Zastavila se před srubem. (nevyjádřený podmět, známý z předchozí věty – *dáma*)
(podle J. Šmída)

Upozornění:

Podmět může být vyjádřen i vedlejší větou: *Kdo přijde pozdě, nebude vpuštěn do hlediště před přestávkou.* / *Pozdě přichozí nebude vpuštěn do hlediště před přestávkou.* (o tom viz podkapitola 6.2.4.3.B)

3. Shoda přísudku s podmětem

Přísudek se s podmětem shoduje vždy v osobě a čísle. Je-li součástí přísudku přičestí minulé nebo přičestí trpné, shodují se s podmětem též v jmenném rodě. Pravopisné otázky shody u slovesa v minulém čase, trpném rodě a podmiňovacím způsobu řeší Pravidla českého pravopisu.

a) Shoda podle smyslu, tj. podle přirozeného rodu

Uplatňuje se:

- ve větách s bezrodým zájmenem v pozici podmětu: *Ty jsi to neslyšel? Já jsem tam byla. Vy jste teď přišli?*
- ve druhé části souvětí, je-li v první části podmět v numerativu; v 1. části souvětí má sloveso tvar shodný s tvarem 3. os. sg. středního rodu, určený přívlastkovou číslovkou (*několik*), ve 2. části souvětí může mít sloveso plurálový tvar (tj. může se uplatnit shoda podle smyslu): *Několik zaměstnanců sepsalo petici, v níž žádali vedení, aby splnilo své sliby*; může však mít i stejný tvar jako v 1. části souvětí (tj. může se uplatnit shoda podle formy): *Několik zaměstnanců sepsalo petici, v níž žádalo vedení, aby splnilo své sliby*.

b) Shoda přísudku s jednoduchým podmětem v čísle množném

- Je-li podmětem jméno rodu mužského životného, má přičestí minulé koncovku **-i**: *Kosi hbitě poskakovali po trávníku*.
- Je-li podmětem jméno rodu mužského neživotného, které však má v plurálu „životnou“ koncovku **-i**¹⁵ (ledoborci), **-é** (činitelé), **-ové** (dnové), má přičestí minulé koncovku **-i**: *Ledoborci vypluli. Jeho dnové se naplnili. Tito a další ekonomičtí činitelé ovlivnili vývoj světové ekonomiky*.

¹⁵ Výjimkou jsou věty s tvarem *dni*: *Dni se krátily. Dni byly krásné*.

- Je-li podmětem jméno rodu mužského neživotného, má přičestí minulé koncovku **-y**: *Kroky neznámého se zastavily před dveřmi do pokoje.*
- Je-li podmětem jméno rodu ženského včetně tvarů množného čísla *oči, uši, děti*, má přičestí minulé koncovku **-y**: *Růže ve váze byly povadlé. Její oči se odrážely v zrcadle. Děti se konečně utišily.*
- Je-li podmětem jméno rodu středního, má přičestí minulé koncovku **-a**: *Nepravdělná slovesa by měla být v následující lekci. V této řece se dříve plavila hřibata.*

c) Shoda přísudku s několikanásobným podmětem

- Jsou-li součástí podmětu jména v různém rodě a čísle, platí, že přednost má rod mužský životný před rody ostatními: *V ohradě se proháněli kobyly, koně a malá hřibata. Po zahradě pobíhali psi i štěňata.* a rod ženský před středním: *Na lavici se vyhřívaly naše dvě kočky a jejich malá kořata.*

Následuje-li podmět bezprostředně za přísudkem, může se přísudek shodovat s jménem, které k němu stojí nejbližší: *V ohradě se proháněli koně, kobyly i hřibata. V ohradě se proháněla hřibata, kobyly i koně. V ohradě se proháněly kobyly, hřibata i koně.* Může se však též uplatnit pravidlo o přednosti rodu mužského životného, např. *V ohradě se proháněli kobyly, hřibata i koně.*

- Je-li součástí přísudku několik podstatných jmen středního rodu v jednotném čísle, má přísudek koncovku ženského rodu množného čísla: *Česko, Polsko, Slovensko a Maďarsko se účastnily posledního zasedání.* Jsou-li však podmětem jména středního rodu byla v množném čísle, ve spisovné češtině by přísudek měl mít koncovku středního rodu množného čísla: *Kuřata, housata i kachňata se batolila po dvoře.*
- Je-li součástí podmětu několik podstatných jmen konkrétních v jednotném čísle, má přísudek nejčastěji tvar množného čísla: *Maruška i Julinka včera hezky hrály na kytaru. Mírek a Pavel hráli celé odpoledne fotbal.*

Upozornění:

Spojení členů několikanásobného podmětu však může být vyjádřeno pořadnou formou, tj. jméno v 1. pádě se spojuje s jménem v 7. pádě s předložkou *s*. Jsou-li obě jména v jednotném čísle, může mít přísudkové sloveso tvar čísla jednotného i množného: *Maruška s Julinkou včera hezky hrály/hrála na kytaru. Mírek s Pavlem hráli/hrál celé odpoledne fotbal.* Jsou-li obě jména v čísle množném a v různých rodech, může se uplatnit:

- **shoda podle jména v 1. pádě:** *Slepice s kohouty pobíhaly po dvoře. Kuřata se slepicemi odpočívala ve stínu.*
- **pravidlo o přednosti rodů:** *Slepice s kohouty pobíhali po dvoře. Kuřata se slepicemi odpočívaly ve stínu.*

- Jsou-li součástí podmětu podstatná jména abstraktní v jednotném čísle, může mít přísudek tvar jak čísla jednotného, tak čísla množného: *Jeho **profesionalita, svědomitost a ryzí zbožnost** ho vynesly k vrcholům profese.* / *Jeho **profesionalita, svědomitost a ryzí zbožnost** ho vynesla k vrcholům profese. Advokátova neschopnost a nerozhodnost teď vydává ty nejtrpčí plody.* / *Advokátova **neschopnost a nerozhodnost** teď vydávají ty nejtrpčí plody.*

6.2.2.2 Větné členy rozvíjející

■ A. Předmět (*objekt*)

- Předmět označuje **skutečnost zasaženou dějem, výsledek** nebo **cíl** děje, **myšlenkový obsah**, **podnět** smyslového vnímání, **adresáta**. Ve valenčním poli slovesa je vždy komplementem.
- Předmět rozvíjí sloveso nebo přídavné jméno, vztah závislosti na nich je vyjádřen řízeností: sloveso nebo přídavné jméno řídí pád předmětu. Předmět má tedy pevně určenou pádovou formu, pouze u některých sloves si konkurují pádové formy dvě, např. 4. a 3. pád u slovesa *učit se*: *učit se **angličtinu*** / *učit se **angličtině***. Některá slovesa mohou mít dva různé předměty, např. předmět ve 4. pádě a předmět ve 3. pádě: *Listonoš **mu** předal obsílku k soudu.*
- Slovesa, na nichž závisí předmět, se nazývají **slovesa předmětová** (objektová). Slovesa s předmětem ve 4. pádě se nazývají **slovesa přechodná** (tranzitivní).

Vyjádření předmětu

- Předmět bývá vyjádřen nejčastěji podstatným jménem, zájmenem, popř. i přídavným jménem nebo číslovkou.
- Předmět může být v kterémkoliv pádě kromě 1. a 5. pádu, může jím být i infinitiv.

a) *Předmět ve 4. pádě závisí na slovesech vyjadřujících:*

- různé činnosti, např. *nakreslit, nasekat, očistit, opracovat, posekat, vyrobit, vytvořit*

Příklady:

*Nakreslete přesně tvar té skvrny. Teď si **musíme nasekat dříví** na zimu. Před jídlem všechno **ovoce důkladně očistěte**. Jak vůbec tehdejší umělci dokázali **mramor opracovat**? *Mlha vytvořila z okna šedou zed'.**

- vlastnictví nebo změnu vlastnictví, např.: *brát, držet, mít, obdržet, vlastnit, vzít*

Příklady:

*Tuto zásilku jsme obdrželi už před sedmnácti měsíci. Jednotlivec asi **nemůže vlastnit vlak či autobus.***

- vlastnění informace a práci s nimi, např.: *nastudovat, promyslet, zkoumat, znát, vědět*

Příklady:

*Hostující dirigent si **nastuduje** úzký **repertoár**. Teď budeme **promýšlet** poslední **podrobnosti** našeho plánu. Okolní **lesy znal** hajný i poslepu.*

- smyslové vnímání a smyslovou činnost: *pozorovat, poslouchat, nahmatat, vidět, slyšet, cítit*

Příklady:

***Cítil jsem** najednou nepřekonatelnou **zvědavost**. Na temeni hlavy **nahmatala bouli velikosti středně velké švestky**.*

b) Předmět ve 2. pádě závisí na slovesech vyjadřujících:

- odluku v širokém slova smyslu: *vzdát se, zříct se, vyvarovat se, stranit se*

Příklady:

*Rakousko se **zřeklo** s konečnou platností **Slezska**. **Vyvarujte se** zbytečného **nebezpečí**.*

- všímání si něčeho: *všimnout si, zastat se, vážit si, ujmout se*

Příklady:

*Žena **si všimla** kódové **karty** stejného typu. Děvče se nepřítomně kamarádky **zastalo**. Zraněných se **ujali záchranáři**.*

- dotyk (v širokém slova smyslu): *dotýkat se, chopit se, chytit se, držet/přidržet se*

Příklady:

*Při cvičení se **nedotýkáme země**. Chlapec se jen **držel** mamčininy **ruky**. Cestující se **přidržel sedadla**.*

- obavu, leknutí: *bát se, obávat se, leknout se, polekat se, děsit se, zhrozit se*

Příklady:

*Sami se **polekali** svých **slov**. Občané se **obávali zničení** panoramatu města.*

- Předmětem je také **genitiv částečný** (*partitivní*) závisející např. na slovesech *napít se, nabrat si, přidat*

Příklady:

Napili se dobrého čaje. Nabrali si z košíku jablek. Do té polévky přidejte česneku.

- Předmět ve 2. pádě mají též přídavná jména *dbalý, chtivý, znalý*

Příklady:

Bude zde další člověk znalý latiny. Byl to vždy hospodář dbalý své práce a úrody.

c) Předmět ve 3. pádě závisí na slovesech vyjadřujících:

- podobnost nebo totožnost: *podobat se, rovnat se, vyrovnat se*

Příklady:

Máloco se vyrovná takovému dušenému kuřeti. Podlaha jeskyně se podobala kožešině.

- přináležitost: *náležet, patřit, příslušet, připadnout*

Příklady:

Poděkování patří i redakci časopisu Myslivost. Dědictví připadne stejným dílem oběma dětem.

- jiný vztah: *líbit se, stačit, vyhovovat, hodit se, rozumět, porozumět*

Příklady:

Kolegové už dávno přestali předstírat snahu mu porozumět. Naším lidem váš přístup vůbec nevyhovuje. Stačí mi každé ráno se proběhnout.

d) Předmět v 7. pádě závisí na slovesech vyjadřujících:

- pohyb především částí těla: *mrkat, kroutit, pokývat, potřást, vrtět, stříhat* (ušima)

Příklady:

A žáci jen klátili rukama nad hlavou. Zklamaný lovec kroutil hlavou jako pták krutihlav. A psi spokojeně vrtěli pruty. Kůň v běhu zastříhal ušima. Boženka souhlasně pokývala hlavou.

- zájem nebo nezájem o něco: *zabývat se, zaměstnávat se, zaobírat se* (něčím, někým), *pohrdat, opovrhovat, pyšnit se, chlubit se*

Příklady:

V tuto chvíli se však Sam v duchu nezaobíral výrobou automobilů. Jako bývalý diplomat velice pohrdat abstraktními vyjádřeními. Pyšní se cizím peřím.

e) Předmět může být i ve tvaru předložkového pádu, např.:

- **k + 3. pád**, závislý na slovesech: *hlásit se, vztahovat se, náležet, patřit, svolit* nebo na přídavném jméně *náchylný*

Příklady:

Vztahují se vaše informace i **k** našemu **případu**? Rodiče odmítli **svolit k** jejich **sňatku**. Honitba na levém břehu **přináleží** již **ku** **panství** vožickému. Malíř **se přihlásil k odkazu** kubismu. V případě takových zranění je pacient vždy **náchylný k** dalším **komplikacím**.

- **na + 4. pád**, závislý na slovesech: *dívat se, vzpomenout si, zapomenout, myslet, soustředit se, dbát, útočit, zaměřit se, zvyknout si* a na přídavném jméně *navyklý*:

Příklady:

Náhle se oba dalekohledy **zaměřily na stejné místo**. Obecenstvo **se soustředilo na** umělcův **výkon**. Okoun vytrvale pod vodou **útočil na** náš **drátěný vezírek**. *Dan se* plně **koncentroval na** **hru**. Děti si někdy hůře **zvykají na** nové **prostředí**. Někdy málo **dbáme na** své **zdraví**.

- **na + 6. pád**, závislý na slovesech: *záviset, pochutnat si, lpět, dohodnout se, trvat*

Příklady:

Děti **si pochutnaly na** báječném **obědě**. Tatínek **na** těch **hodinách** nesmírně **lpěl**. Koncil **se zase dohodl na** zásadním **stanovisku**. Ministerstvo zahraničí **trvalo na** **dodržování** protokolu.

- **o + 4. pád**, závislý na slovesech: *zajímat se, starat se, ucházet se, pokusit se*

Příklady:

Manželka **hajného se postarala o** vaření. Tenkrát **jsem se ucházel o** místo u dráhy.

- **o + 6. pád**, závislý na slovesech: *vyprávět, hovořit, psát, přesvědčit se, dozvědět se*

Příklady:

O té **kolaudaci se v Pavlovicích vyprávělo** ještě dlouho. *Hosté* **hovořili o** všem **možném**.

f) Na některých slovesech závisejí současně dva různé předměty

- Předmět **ve 4. pádě** a současně předmět **ve 3. pádě** mají slovesa vyjadřující změnu vlastníka: *dát, předat, odevzdat, darovat, sebrat, odebrat, vzít* a slovesa mluvení (předávání informace): *sdělit, oznámit, říci; nařídit, poradit, doporučit; slíbit, slibovat, popřát*.

Příklady:

Obálku se vzkazem mi předala sekretářka. Parker neznámé pilulky odevzdal policejnímu chemikovi k analýze. Brož s kamejí ve šperkovnici mi jednou darovala k narozeninám. Na rozloučení popřál všem pevné zdraví. Meteorologové nám na víkend slibují chladnější počasí. Doporučil bych vám ještě týden odpočinku.

- Předmět ve 2. pádě a předmět ve tvaru **na** + 4. pád mají např. slovesa *ptát se*, *zeptat se*

Příklad:

Měli jsme se toho člověka zeptat i na jméno firmy.

- Předmět ve 4. pádě a současně předmět ve tvaru **o** + 4. pád mají slovesa *požádat*, *poprosit*

Příklad:

Raději požádejte o pomoc odborníka.

g) Předmět vyjádřený infinitivem

Závisí např. na slovesech mluvení vyjadřujících výzvu, radu, doporučení: *nařídít*, *přikázat*, *rozkázat*, *poručit*, *poradit*, *doporučit* nebo na slovesech vyjadřujících přání, úmysl: *přát si*, *zamýšlet*, *plánovat*, *pokusit se*

Příklady:

Pokusil se situaci nějak zachránit. Ochránci přírody zamýšleli vybudovat zde vodní plochy a lesoparky. Zítřka se pokusíme s ním promluvit.

Upozornění:

Předmět bývá vyjádřen i vedlejší větou předmětnou (podrobně o tom viz podkapitola 6.2.4.3.C): *Lékař požádal sestru, aby pacientovi odebrala krev.*

■ B. Příslowečné určení (adverbiale, adverbialní určení)

- Příslowečné určení vyjadřuje **okolnosti** děje nebo vlastnosti. Rozlišujeme příslowečné určení místa, času, způsobu a míry, příčiny, zřetele, průvodních okolností, původce, společenství vlastnictví a vztahu.
- Příslowečné určení je závislé na slovese, na přídavném jméně nebo na příslovci. Závislost je vyjádřena **přimykáním**: sloveso, přídavné jméno nebo příslovce **neurčují tvar** příslowečného určení, příslowečné určení na nich závisí **pouze významově**.
- Některá slovesa však přítomnost příslowečného určení ve větě vyžadují. Příslowečné určení tedy může být jak **komplementem**, tak **fakultativním členem**.

Komplementem je např. **přísluvečné určení místa** závislé na slovesech *bydlet, pobývat, přebývat, přenocovat, ubytovat se, nacházet se, mířit, vyjždět, vlézt, vylézt, zalézt, projíždět, procházet, vsunout, zasunout*, např. **Ubytovali jsme se v hotelu; přísluvečné určení času** závislé na slovesech *trvat, proběhnout* (s časovým významem), např. **Jednání proběhlo už včera; přísluvečné určení způsobu** závislé na slovesech *chovat se, jednat, vést si, počínat si, tvářit se, připadat si*, např. **Děti se dnes chovají neklidně.**

Upozornění:

Ani přísluvečné určení, které je komplementem, však nemá tvar řízený slovesem nebo přídavným jménem. Řídící členy vyžadují pouze přítomnost přísluvečného určení ve větě, nikoliv tvar nebo vyjádření určitým slovním druhem. Například sloveso *přenocovat* vyžaduje ve větě přítomnost určení místa, které však může být vyjádřeno jak příslovcem, tak předložkovým pádem: *Rodiče dnes přenocují tady. / v hotelu. / na chatě.*

- Přísluvečné určení bývá vyjádřeno: příslovcem, pádem podstatného jména, zájmena, přídavného jména nebo číslovky, infinitivem nebo frazeologismy (*zčistajasna, až do morku kostí*).

1. Přísluvečné určení místa

Vyjadřuje umístění (lokalizaci), směr pohybu a jeho cíl nebo trasu (cestu). Může odpovídat na otázky: *kde? kam? kudy* nebo *odkud?*

a) Určení místa/lokalizace

Odpovídá na otázku: *kde?*

Vyjadřuje se **příslovci** (*zde, kdesi, nahoře, blízko, nízko*) nebo **předložkovým pádem** podstatného jména (*v garáži, na střeše, mezi stromy, pod střešou, vedle nás, okolo stolku*).

Příklady:

Tento myslivecký zvyk je zde ovšem neznámý. Nezřetelné hlasy zněly kdesi v dálce. Tmavé mraky ležely velice nízko. Potok a rybník už musejí být blízko. Nahoře vrzly dveře. V jídelně i v garáži byl soustavný pořádek. Na střeše bujela vistárie. Obytný dům byl ukryt mezi stromy. Pod střešou domu sídlí vrabci a rehek. Seděli jsme společně okolo mahagonového stolečku.

b) Určení směru pohybu

Odpovídá na otázku: *kam?*

Vyjadřuje se **příslovci** (*nikam, dolů, domů*) nebo **předložkovým pádem** podstatného jména (*do domu, až ke křižovatce, na nádraží*).

Příklady:

*Polní cesta prudce klesala **dolů**. Tato ulice už **nikam** nevede. **Domů** jsme se dostali asi ve tři hodiny. Ten člověk vnikl **do domu** asi po čtvrté hodině. Prošel se po Einsteinově třídě až **ke křižovatce** se silnicí na Haifu. Vešli **na nádraží** jedním ze tří klenutých průchodů.*

c) Určení trasy pohybu

Odpovídá na otázku: *kudy?*

Bývá vyjádřeno **příslovci** (srov. *tamtudy, jinudy, okolo*), **7. pádem** (*vesnicí, lesem, nábřežím*) nebo **předložkovým pádem** podstatného jména (*skrz záclonu, přes pole*).

Příklady:

*Občas se **tamtudy** ubírají sokolníci v zelených sametových čapkách a v kazajkách z vydělané jelenice. **Jinudy** se do domu vejít nedalo. Listy letící **okolo** byly svěží a zelené. Jejich hlasy se rozléhaly celou **vesnicí**. Asi pět kilometrů jsme šli pěšky **lesem**. Chodci večer spěchají zasněženým **nábřežím**. Okny na sever lilo se dovnitř **skrz záclonu** světlo měsíce. **Přes pole** uhání do lesa velký zajíc.*

d) Určení východiska/místa počátku pohybu

Odpovídá na otázku: *odkud?*

Bývá vyjádřeno **příslovci** (*odtud, shora, zdola*) nebo **předložkovým pádem** podstatného jména (*od mantinelu, zpod vlaku, z rybníčku*).

Příklady:

*Před šestou **odtud** nejede žádný vlak. Škvírou sem **shora** pronikalo denní světlo. Vyvalily se vlny **zdola**. Puk se odrazil **od** zadního **mantinelu**. **Zpod vlaku** se valí oblaka páry. **Z rybníčku** vystupuje mechovitý kopeček.*

Upozornění:

Určení místa může být vyjádřeno i **vedlejší větou** příslovecnou místní: *Rybáři se dostanou přesně tam, **kde jim včera ryby braly**.* (O tom blíže viz podkapitola 6.2.4.3.D.1.)

2. Příslovecné určení času

Vyjadřuje časový okamžik, v němž se odehrála určitá událost, dobu trvání události, ale také začátek nebo konec časového úseku. Odpovídá tedy na otázky: *kdy? jak dlouho? odkdy? jak dlouho? jak často?*

a) Určení času = časového okamžiku

Odpovídá na otázku: *kdy?*

Bývá vyjádřeno **příslovci** (*zvečera, nyní*), **2. pádem** (*téhož dne*), **4. pádem** (*druhou hodinu*); **7. pádem** (*každým dnem*) nebo **předložkovými pády** podstatného jména (*v prosinci, za soumraku*).

Příklady:

*Ani zvečera se neochladilo. A nyní si poslechněte moji vlastní báseň. Ještě **téhož dne** jsme se sešli s Vaškem. **Druhou hodinu** byla matematika. Houby mohou začít růst **každým dnem**. Napsala bratrovi ještě **v prosinci**. Přemýšlel jsem o dvou postavách plouzících se **za soumraku** zahradou.*

b) Určení trvání události v čase

Odpovídá na otázku: *jak dlouho?*

Bývá vyjádřeno příslovcem (*krátce*), **4. pádem** (*celý měsíc, druhou hodinu*), **předložkovým pádem** (*po čtyři roky, přes sto let, za týden, před hodinou*).

Příklady:

*Znali jsme se jen **krátce**. Už **druhou hodinu** se hádají o tento prostor. Nezbyvá nám než čekat **celý měsíc**. Sál v zámku nebyl **po čtyři roky** přístupný. Tato budova zde stojí **přes sto let**.*

c) Určení počátku časového průběhu události

Odpovídá na otázku: *odkdy?*

Bývá vyjádřeno nejčastěji **předložkovým pádem** podstatného jména (*od 70. let*), popř. **frazeologickým výrazem** *odnepaměti* nebo **příslovečnou spřežkou** *odpradávná*:

Příklady:

*Posvěcení se v Bíteši slaví **odnepaměti**. Celer je **odpradávná** známý jako zelenina i jako léčivo. Na Moravě žijeme **od 70. let**.*

d) Určení konce časového průběhu události

Odpovídá na otázku: *dokdy?*

Bývá vyjádřeno **předložkovým pádem** podstatného jména (*do noci, do roku 2010, po současnost*), popř. **příslovečnou spřežkou** (*donekonečna*).

Příklady:

*Tady nemůžete pobývat **donekonečna**. Smlouva platí až **do roku 2015**. Jednání zase trvala **až do noci**. Výstava ukazuje, jak se vyvíjela plakátová tvorba od jejího vzniku **až po současnost**.*

e) Určení časové frekvence (četnosti) děje

Odpovídá na otázku: *jak často?*

Bývá vyjádřeno **příslovci**, popř. i číslovkami (*často, zřídka, třikrát týdně*), spojením **zájmena každý** + *hodina, den, týden, rok*, výrazy typu **rok co rok, měsíc co měsíc**.

Příklady:

*Minimálně **třikrát týdně** cvičí. Cesta vedoucí podél řeky bývala **často** zaplavená. Vidáme se jen **zřídka**. V horkých dnech byste měli vypít **každou hodinu** sklenici vody. **Rok co rok** tu vznikají unikátní pravidla.*

Upozornění:

Určení času může být vyjádřeno též vedlejší větou: *Výměna vody ve váze je účinná zejména tehdy, **když zároveň rostlinám zkrátíme konce stonků***. (O tom blíže viz podkapitola 6.2.4.3.D.2.)

3. Příslivečné určení způsobu**a) Určení vlastního způsobu**

Vyjadřuje způsob, jakým probíhá děj. Odpovídá na otázky *jak? jakým způsobem?* Bývá vyjádřeno **příslovci** (*modře, divoce, německy*), **7. pádem** (*modrým světlem*) nebo **předložkovým pádem** podstatného jména (*v němčině, podle módy, ve shodě s příkazy, odlišně od formátů*) nebo také přirovnáním se spojkou *jako (jako lvi)*.

Příklady:

*Ted' jsem kráčet po **modře** osvětleném schodišti. Pódium je zastřeno temně **modrým světlem**. Pivo jsem si musel objednat **německy**. Otázky nám byly pokládány **v němčině**. Mladá, necelých dvacet, oblečená **podle** nejnovější **módy**. Bylo toto odmítnutí **ve shodě s předpisy** danými vedením vaší společnosti? Formát této stránky lze nastavit **i odlišně od formátů** ostatních. Bojovali jsme za náš tým **jako lvi**.*

Ve větách se slovesy *jmenovat se, nazývat se* může být příslivečné určení způsobu v 1. pádě jako tzv. „citativ“: *Tento vzácný úkaz se nazývá **meteorický děšť***.

b) Určení míry

Vyjadřuje intenzitu slovesného děje nebo vlastnosti. Odpovídá na otázky: *do jaké míry? jakou měrou? jak mnoho?*, popř. *jak silně? jak intenzivně?*

Bývá vyjádřeno **příslovcem** (srov. *průměrně, nadprůměrně, poněkud*), měrovým údajem (*4 metry*), **předložkovým pádem** (*nad očekávání*), **přirovnáním** se spojkou *jako* (*jako hrom*).

Příklady:

*Jeho přemýšlení však vyústilo v závěr **nad očekávání** rozumný. Sibiřský tygr měří od špičky nosu po konec ocasu až **4 metry**. Pro **průměrně** či lehce **podprůměrně** dovedné uživatele jsou určeny jednodušší ovladače. Přestavba sídlišť bude **poněkud** náročnější. Na první pohled tedy tradice zakořeněná **jako hrom**.*

Míru vyjadřují též frazeologické výrazy: *až do morku kostí, až do krajnosti*

Příklady:

*Mráz jí projel **až do morku kostí**. Okolnosti ho mohou dohnat **až do krajnosti**.*

c) Určení nástroje a prostředku

Pojmenovává skutečný nástroj nebo prostředek děje. Odpovídá na otázky: *jak? jakým nástrojem? jakým prostředkem?*

Bývá vyjádřeno **7. pádem** (*strojem, vlakem, dýcháním*), popř. i **předložkovým pádem** podstatného jména (*na klavír, na stroji*).

Příklady:

*Marie hraje **na klavír** pro nějakou hudební skupinu. Výsledky vyšetření i propouštěcí zpráva byly psány **na stroji**. Lékař mu poklepával **kladívkem** na různých místech hlavy. Nejdříve jsme dojeli **vlakem** do Glacier National Park (Ledovcový národní park). Pokusili se ho oživit umělým **dýcháním**.*

d) Určení původu a látky

Vyjadřuje látku, z níž je předmět vyroben, nebo původ. Vyjadřuje se **předložkovým pádem** podstatného jména (*z kamene, z doby, po matce*).

Příklady:

*Znaky jsou vytesány z **kamene**. Bledost pleti zdědila **po matce**. Bazilika pochází z **doby** kolem r. 1200.*

Upozornění:

Přísllovečné určení způsobu může být vyjádřeno vedlejší větou: *Všechno vyšlo tak, jak jsme si představovali. Pokusili se ho oživit tím, že mu dávali umělé dýchání. Houby nerostou tak moc, jak jsme čekali.* (Blíže o tom srov. 6.2.4.3.D.3.)

4. Přísllovečné určení příčiny

Zahrnuje přísllovečné určení vlastní příčiny, přísllovečné určení účelu, přísllovečné určení podmínky a přísllovečné určení přípustky.

a) Určení příčiny

Odpovídá na otázky: *proč?* z jaké příčiny?

Bývá vyjádřeno **7. pádem**: (*nedbalostí*) nebo **předložkovým pádem** podstatného jména (*pro starosti, kvůli mrazům, vinou chřipky*).

Příklady:

Lesní požár vznikl nedbalostí jednoho z lesníků. Jejich rodiče pro samé starosti v noci zpravidla ani oka nezamhouří. Začátek úprav budovy se zpozdil kvůli mrazům. Školní lavice vinou chřipky osiřely.

Upozornění:

Určení příčiny bývá často vyjádřeno vedlejší větou: *Protože byl vyhlášen výjimečný stav, záležitost byla velice komplikovaná.* (Blíže o tom viz podkapitola 6.2.4.3.D.4.)

b) Určení účelu

Odpovídá na otázku *proč?* nebo *za jakým účelem?*

Bývá vyjádřeno **předložkovým pádem** podstatného jména (*kvůli kosodřevině, za kamarádkou, pro pivo, na ryby*) nebo **infinitivem** po slovesech pohybu.

Příklady:

My jsme tady kvůli té kosodřevině. Jezdím do Prahy za kamarádkou. Já bych poslal někoho pro vodu. Vydali jsme se k rybníku na ryby. Lesníci šli svého druhu podpořit. Vydali se nachytat ryby k večeri.

Upozornění:

Určení účelu bývá často vyjádřeno vedlejší větou: *Les zde býval oplocen, aby zvěř neutíkala do okolních polí.*

(Blíže o tom viz podkapitola 6.2.4.3.D.5.)

c) Určení podmínky

Charakterizuje podmínky provázející děj, činnost. Odpovídá na otázku: *za jaké podmínky?*

Vyjádřuje se **předložkovým pádem** podstatného jména (*na podpis, při světle, se souhlasem*).

Příklady:

*Ty materiály z trezoru se vydávaly **na podpis**. Žlutá pastelka je **při světle** petrolejky od bílé k nerozeznání. Pronajímatel smí provádět stavební úpravy v bytě **jen se souhlasem** nájemce.*

Upozornění:

Určení podmínky bývá často vyjádřeno vedlejší větou: *Nechci zde strávit další sezónu, **pokud by byla stejná jako ta letošní**.* (Blíže o tom viz podkapitola 6.2.4.3.D.6.)

d) Určení přípustky

Vyjádřuje přípustku = nepříznivou okolnost jako překážku pro děj věty, ten však přesto proběhne. Bývá vyjádřeno **předložkovým pádem** podstatného jména (*i přes důvtipnost, navzdory vážnosti*).

Příklady:

*Habicht se **navzdory** vši **vážnosti** musel usmát. Tady jste se **i přes** svou **důvtipnost** dopustil chyby.*

Upozornění:

Určení přípustky bývá často vyjádřeno vedlejší větou: *Nikde nejsou uvedeny kroupy, **ačkoliv se jejich výroba předpokládá vzhledem k pěstování ječmene v okolí**.* (Blíže o tom viz podkapitola 6.2.4.3.D 7.)

5. Přísluvečné určení původce

Vyjádřuje skutečného původce děje ve větě se slovesem v trpném rodě, který byl ve větě se slovesem v činném rodě vyjádřen jako podmět, srov.: ***Mouchy znečistily** svítilny u vchodů.* → *Svítilny u vchodů **byly znečištěny od much/mouchami**.*

Bývá vyjádřeno **7. pádem** (*větrm, hejnem kobylek*) nebo **předložkovým pádem** podstatného jména (*od much*).

Příklady:

*Za oknem prostírala se krajina, do nedozírna zatopená jarní **povodní**. Úroda byla jeden rok zničena **hejny kobylek i krupobítím**. Svítilny u vchodů byly znečištěné **od much**.*

6. Přísluvečné určení průvodních okolností

Vyjadřuje okolnosti provázející děj.

Bývá vyjádřeno **předložkovým pádem** podstatného jména (*při nehodě, bez kabátu, bez závad, s nedbalostí*).

Příklady:

Budějovičtí s ležérní nedbalostí a na půl plynu promarnili zápas už v první třetině. Rozběhl jsem se ven bez kabátu. Žádost jsme předložili bez formálních závad. Plavci při nehodě žádnou újmu neutrpěli.

7. Přísluvečné určení zřetele

Vyjadřuje okolnost omezující platnost významu slovesa nebo přídavného jména, popř. okolnost, k níž při hodnocení děje, stavu nebo vlastnosti přihlížíme:

Vyjadřuje se **příslovcem** (*stylizačně*), **7. pádem** (*vůni*) nebo **předložkovým pádem** (*k nošení, na něj, z hlediska potřeb, po stránce, vzhledem k době, po stránce...*).

Příklady:

Po stylistické a pravopisné stránce splňuje práce požadavky kladené na bakalářské práce. Stylizačně se práce jeví jako zdařilá. Vůni připomíná ten parfém orientální koření. Na něj to byl výborný výkon. K dennímu nošení je ta halenka nepohodlná. Z hlediska našich potřeb tuto kapitolu pomíneme. Vzhledem k pokročilé době bych doporučil pokračovat v jednání zítra.

Upozornění:

Určení zřetele bývá často vyjádřeno vedlejší větou: **Pokud jde o praní, samotná voda není pro odstranění nečistot dostatečně účinná.** (Blíže o tom viz 6.2.4.3.D.8.)

8. Přísluvečné určení společenství (společnosti, společníka)

Pojmenovává toho, kdo se s někým účastní děje. Bývá vyjádřen **7. pádem** s předložkou *s*.

Příklady:

Včera jsem byla v divadle s kamarádkou. Dnes musíš jít se psem na procházku ty.

9. Přísluvečné určení vztahu a vlastníka

Vyjadřuje proživatele, kterého se týká děj nebo o jehož pocitech se hovoří. Bývá vyjádřen v bezpodmětových větách většinou **3. pádem** podstatného jména nebo zájmena.

Příklady:

Už **ti** ten počítač funguje? Maminka se **Petrovi** už vrátila z nemocnice. Vlákem se **nám** cestuje lépe než autobusem.¹⁶

Príslovečným určením jsou i tázací nebo vztažná zájmena: *Rybáři se dostanou přesně tam, kde jim včera ryby braly. Kam tak utikáte?*

■ C. Přívlastek (*atribut*)

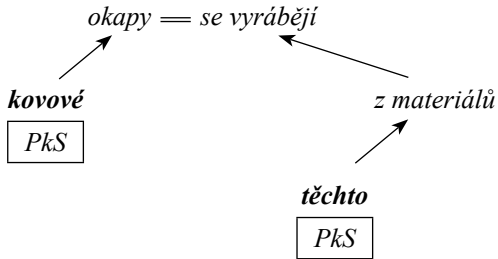
- Přívlastek je větný člen vyjadřující vlastnost v širokém slova smyslu. Rozvíjí podstatné jméno, popř. zájmeno (nic *takového*, někdo *další*) nebo zpodstatnělé přídavné jméno (*relaxační dovolená*).
- Vzhledem k tomu, že nepatří do valenčního pole slovesa, je pro strukturu věty vždy členem fakultativním.
- Podle vyjádření vztahu přívlastku k řídicímu jménu rozlišujeme **přívlastek shodný** a **přívlastek neshodný**. Toto dělení je základní.
  - Podle toho, zda je přítomnost shodného přívlastku nutná pro význam řídicího jména a celé věty, rozlišujeme **přívlastek volný** a **přívlastek těsný**.
  - Zpravidla též u shodného přívlastku tvořeného více členy rozlišujeme podle charakteru vztahu těchto členů **přívlastek několikanásobný** a **přívlastek postupně rozvíjející**.
  - Neshodný přívlastek může být **řízený (rekční)** nebo **přimykající (adjunkční)**.

1. Přívlastek shodný

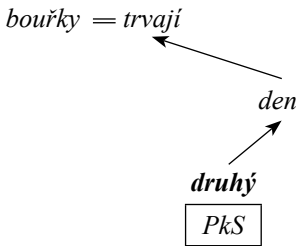
- Přívlastek shodný může být vyjádřen **přídavným jménem, zájmenem, číslovkou** nebo **podstatným jménem**.
- Závislost přívlastku shodného na řídicím jméně je vyjádřena **shodou**.
- Přívlastek shodný vyjádřený **přídavným jménem** (a také **zájmenem** nebo **číslovkou**) se s řídicím podstatným jménem shoduje v pádě, v čísle a v rodě.

¹⁶ Přejímáme označení **príslovečné určeni vztahu a vlastníka** od P. Hausera (2003: 65). V některých pracích se hovoří o dativu zřetelovém, popř. o „volném dativu“ bez dalšího určení. Domníváme se, že označení P. Hausera je nejhodnější.

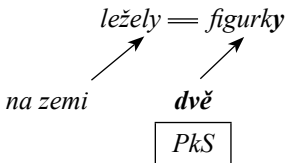
Kovové okapy se vyrábějí z těchto materiálů.

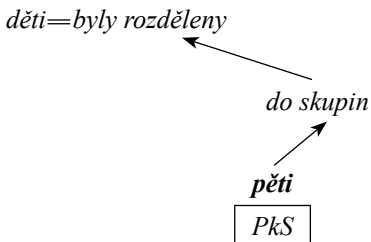
Bouřky trvají už druhý den.

Na zemi ležely dvě figurky.

Děti byly rozděleny do pěti skupin.

Poznámky:

Číslovka *pět* a vyšší nebo číslovka neurčitá se s řídicím jménem shoduje ve všech pádech s výjimkou 1. a 4. pádu (srov. *Přišlo pět skupin. – Děti se rozdělily do pěti skupin. – Děti přišly v pěti skupinách. – Úkoly byly rozdány všem pěti skupinám.*).

Je-li přívlastek shodný závislý na zájmenech neurčitých nebo záporných *nic, nikdo, někdo, něco, kdosi, cosi*, shoduje se s tímto zájmenem opět ve všech pádech kromě 1. a 4. pádu, srov.: *Slyšel jsem něco jiného. Vrátime se k něčemu jinému. Povíme si o něčem jiném.*

a) Přívlastek shodný vyjádřený přídavným jménem, zájmenem nebo číslovkou

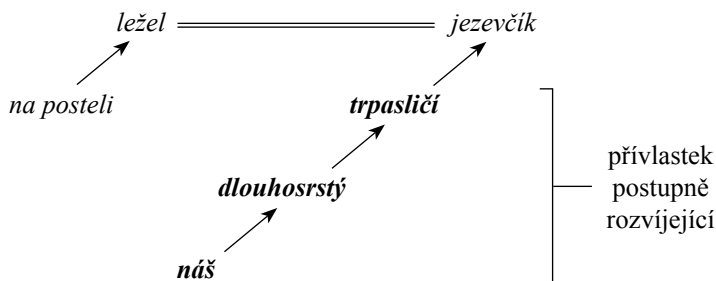
- Stojí zpravidla před řídicím jménem. Za jménem stojí:
  - v odborných názvech – v souslovích: *pstruh potoční, hřib dubový, lecha jarní*
  - v tzv. tradicionalismech, např. ve jménech historických osobností: *Karel Čtvrtý, Vladislav Jagellonský, Rudolf Druhý*, v názvech historických území: *Markrabství moravské, Říše velkomoravská / Velkomoravská říše.*
  - ve větách, v nichž je potřeba vlastnost vyjádřenou přívlastkem zdůraznit: *Víc než černý mi vyhovuje čaj ovocný. Tento příklad budeme řešit s pomocí věty Euklidovy, nikoliv s využitím věty Pythagorovy. To bude asi kniha vaše, moje kniha to není. Teď přejděte k otázce druhé.*
  - ve větách citově zabarvených, v nichž přívlastek vyjadřuje vlastnost slovem citově zabarveným: *Kam ta holka nešťastná zase zmizela? Ta chudinka malá je zase nemocná?*
  - přívlastek rozvíjející neurčitá zájmena *nic, něco, cosi*: *nic zvláštního, něco nového, cosi nezvyklého*
  - přívlastek bohatě rozvíjený: *Hračky vyrobené z měkčených plastů mohou být velmi škodlivé pro malé děti.*
- Rozvíjený přívlastek shodný, který stojí za jménem, může být **těsný**, nebo **volný**.
  - **těsný** přívlastek vyjadřuje vlastnost, která omezuje význam rozvíjeného substantiva, jeho užití je nutné i pro přesný význam věty. Nemůže být tedy z věty vynechán: *Studenti přihlášení k jarnímu termínu závěrečných zkoušek musejí odevzdat přihlášku do 20. března. Maso ryb žijících volně v mořích může obsahovat i škodlivé látky.*
  - **volný** přívlastek vyjadřuje vlastnost, která význam řídicího podstatného jména neomezuje, jeho užití tedy není pro význam věty nutné. Z věty může být vynechán: *Máchův Máj, napsaný v 19. století, patří dodnes k nejvýznamnějším dílům české literatury. Dubnové počasí, vždy proměnlivé a nevyzpytatelné, bylo letos ještě chladnější než v jiných letech.*
  - volný přívlastek se od řídicího jména odděluje čárkou, přívlastek těsný nikoliv.

- Je-li přívlastek shodný vyjádřený přídavným jménem, zájmenem nebo číslovkou tvořen více členy, může být **několikanásobný** nebo **postupně rozvíjející**.
  - přívlastek **několikanásobný** je tvořen dvěma a více členy syntakticky rovnocennými, které jsou spojeny koordinací, tj. může mezi nimi být vztah slučovací, stupňovací, odporovací i vylučovací: *Všude rostla spousta hub **malých i velkých**. **Studené, a dokonce i deštivé** dny v polovině května nás nepříjemně překvapily. Včera se krajem přehnaly **silné, ale ne nebezpečné** bouřky. Koupíš si teď **jarní, nebo už letní** boty?*
  - přívlastek **postupně rozvíjející** je tvořen dvěma a více členy, mezi nimiž není koordinační vztah. Ten člen přívlastku, který je první v pořadí, rozvíjí vždy význam celého rozvitého členu před ním.

Například ve větě ***Pomalým vycházkovým** krokem jsme došli až na kraj lesa*. rozvíjí přídavné jméno *pomalým* celé spojení přívlastku a jména *vycházkovým krokem*, přídavná jména *pomalým vycházkovým* tvoří postupně rozvíjející přívlastek. Ve větě: *Musím si koupit alespoň **dvoje nové letní** boty*. číslovka *dvoje* rozvíjí celé spojení *nové letní boty*, přídavné jméno *nový* rozvíjí celé spojení *letní boty*. Číslovka *dvoje* s přídavnými jmény *nové* a *letní* tvoří postupně rozvíjející přívlastek.

Ukázka zápisu postupně rozvíjejícího přívlastku:

*Na posteli ležel **náš dlouhosrstý trpasličí** jezevčík.*¹⁷

¹⁷ Zápis přívlastku postupně rozvíjejícího v této podobě opět navrhuje P. Hauser (2003: 54). V jiných pracích se setkáváme se zápisem postupně rozvíjejících členů na jednom řádku (Čechová a kol., 2000: 301). Vysvětlení podstaty přívlastku postupně rozvíjejícího (podstaty „postupného rozvíjení“) a jeho vztahu k řídicímu jménu vychází též z pojetí P. Hausera (2003: 54). Podle autorů Čechová a kol. (2000: 300–301) jsou členy v takovém typu přívlastku spíše ve vztahu pozičním.

2. Přívlastek neshodný

- Přívlastek neshodný se neshoduje se svým řídicím jménem, jeho vztah závislosti k němu bývá vyjádřen **řízeností**, nebo **přimykáním**.
- Ve spojení s řídicím jménem bývá nesklonný.

Přívlastek neshodný bývá vyjádřen:

- podstatným jménem, přídavným jménem, zájmenem, číslovkou stojícími výhradně za řídicím jménem: *ulice **Komenského** / **Komenského** ulice, názory **jiných**, svátek **zamilovaných**, odpověď **ostatním**, informace **od zkušenějších**, pořad **pro nejmenší**, země **nikoho**, čaj **pro třetího**, odměna **prvnímu**, čaj **o páté**;*
- příslovcem: *cesta **domů**, chlapec **odnaproti**, návrat **večer**, lyžování **ráno**, jízda **najisto**;*
- infinitivem: *šance **vyhrát**, snaha **nevměšovat se**, úmysl **pomoci**.*

a) Přívlastek neshodný řízený

- Má většinou pevně danou pádovou formu. Bývá jím:
  - přívlastek v bezpředložkovém 2. pádě např. s významem přivlastňovacím: *boty (našeho) **Petríka***, vyjadřující vztah části k celku: *střecha (protějšího) **domu**, roh **skříně***, vyjadřující cíl: *výchova **děti**, původce: práce **učitelů*** apod. (o tom viz také podkapitola 5.1.2.2.C).
  - přívlastek infinitivní: *přání **vrátit se**, úmysl **koupit (dům)**, nutnost **umýt (nádobí)**;*
- Přívlastek v jiném tvaru než ve 2. pádě je řízený tehdy, když:
  - řídicí slovesné podstatné jméno je odvozeno od předmětového slovesa (*lhát – **lhaní, lež**; domlouvat – **domluva**; vzpomínat – **vzpomínka***), na kterém závisí předmět: *lhát **rodičům**, domlouvat **dítěti**, vzpomínat **na mládí***; vztah předmětu ke slovesu je vyjádřen řízeností;
  - změnil-li se v těchto dvojicích sloveso v podstatné jméno, stane se v důsledku toho z původního předmětu přívlastek neshodný, závislý na tomto podstatném jméně, srov. *lhát **rodičům*** (spojení sloveso + předmět) → *lhaní/lež **rodičům*** (spojení slovesné podstatné jméno + přívlastek neshodný); zůstává mezi nimi vztah vyjádřený řízeností, který byl v původní dvojici sloveso – předmět.

Tab. 6.1 Přívlastek neshodný řízený

v původním spojení 'sloveso + předmět' je závislost vyjádřena řízeností	ve vzniklém spojení 'slovesné podstatné jméno + přívlastek neshodný' je závislost opět vyjádřena řízeností
lhát rodičům	lež / lhaní rodičům
domlouvat dítěti	domluva dítěti
telefonovat Petrovi	telefonování / telefonát Petrovi
zřeknout se / zřici se nároků	zřeknutí se nároků
vzpomínat na mláďi	vzpomínka na mláďi
sázet se o peníze	sázka / sázení o peníze
dívat se na televizi	divání se na televizi

b) Přívlastek neshodný přimykající (adjunkční)

Nemá pevně danou pádovou formu.

Bývá vyjádřen:

- příslovcem: *let vzhůru, nocleh zadarmo, cesta domů, oběd doma;*
- předložkovým pádem podstatného jména: *okno do dvorka, jezírko za domem, nuž na dopisy, dům u jezera, hoši od (Bobří) řeky, čaj o páté, schůzka v pět, domluva na (desátou) hodinu, krájení na kousky, koš na papír, řešení (soudní) cestou, vraždy podle abecedy, křik do ochraptění, rozbití na kusy;*
- 1. pádem jako tzv. **nominativ jmenovací**; zpravidla jde o spojení obecného jména *okres, kraj, čtvrť, část, ulice, klub, firma* a nominativu jména vlastního: *okres Břeclav, kraj Vysočina, čtvrť Bystrc, část Řečkovice, klub Slavie, firma Novák (a syn),* popř. i spojení vlastního jména a nominativního názvu města nebo obce: (firma) *Ostroj Opava, Univerzita Pardubice.*

3. Přístavek

Přístavek je větný člen spojený apozičním vztahem s podstatným jménem. Označuje stejnou skutečnost jako toto podstatné jméno. *Vladimír, syn Svatoslavův a vnuk Igorův, měl dvanáct synů.*

■ D. Doplněk (atribut verbální)

- Doplněk je větný člen vyjadřující děj nebo vlastnost provázející děj jiný.
- Doplněk jako závislý větný člen rozvíjí současně podstatné jméno (substantivizované přídavné jméno nebo zájmeno) a sloveso nebo přídavné jméno.

- Doplněk bývá vyjádřen:
  - podstatným jménem: *Podle uniforem jsme ty muže považovali za piloty. Našeho souseda včera jmenovali starostou. Petr nyní pracuje jako operátor.*
  - přídavným jménem: *Jeho drobná očička za brýlemi vypadala malá a šikmá. My vám pomůžeme rádi.*
  - zájmenem: *Rodiče teď bydlí v domku sami. Děti si přišly pro vysvědčení všechny.*
  - číslovkou: *Lidi dnes přišlo asi tisíc. Pavel doběhl do cíle až pátý.*
  - infinitivem (po slovesech smyslového vnímání): *Oknem jsme viděli švagra přicházet od auta. Vás tak slyšet cvičit na housle! Cítím tady vonět růže.*
  - přičestím trpným: *Pečlivě oholen postával Borek odpoledne u domovních dveří. Dva barevné fáborky vlály zachyceny na šípkovém keři.*
  - přechodníkem: *A opat Heribert, nevěda o smutku svého převora, blahovolně souhlasil. Gumislav odešel, usmívaje se jakoby nic.*

- Doplněk nejčastěji rozvíjí sloveso a jméno ve funkci podmětu nebo předmětu.
  - Současně na slovese a podmětu závisí doplněk, který rozvíjí slovesa *zdát se, připadat, vypadat, cítit se, jevit se, projevit se, ukázat se, pracovat*. Ve větách s těmito slovesy je doplněk **komplementem**. Bývá vyjádřen:
    - **přídavným jménem v 1. pádě**, tj. shodujícím se s podmětem v rodě, čísle i pádě

Příklady:
Jeho drobná očička za brýlemi vypadala malá a šikmá. Za chvíli nám celá ta situace se znečištěnými řekami připadala méně katastrofální. Ani jedna z obou možností se nezdála příliš pravděpodobná.
    - **podstatným nebo přídavným jménem v 1. pádě se spojkou jako**

Příklady:
Kolega se projevil se jako spolehlivý člověk. Veškerá moderní technika se v této chvíli ukázala jako neúčinná. Geoffrey si připadal trochu jako praštěný. Petra už zkoušela pracovat i jako učitelka.¹⁹
    - **7. pádem** (méně často)

Příklad:
Ten člověk se jevil docela zvláštním.

¹⁹ Sloveso *pracovat* má pouze doplněk ve tvaru 'jako + 1. pád'.

- Současně na slovese a předmětu závisí doplněk, který rozvíjí slovesa *shledat, uznat, vyhlásit, prohlásit, zvolit, vybrat, přijmout, vzít si*, popř. též *přestrojít se / převléct se*.

Ve větách s těmito slovesy je doplněk **komplementem**. Bývá vyjádřen:

- **podstatným jménem nebo přídavným jménem se spojkou jako**, tj. shodujícím se s předmětem: *Začalo se mi to jevit jako jediné možné vysvětlení. Vzpomínka na onen vágně chmurný a depresivní pocit mu připadala jako nejradostnější událost celičkého dne.*
  - **7. pádem**: *Odsouzeného uznali vinným. Kamaráda zvolili předsedou senátu.*
  - tvarem 'za + 4. pád': *John měl za manželku Australanku. Za paní Anglie si zvolili dceru zemřelého krále. Teroristické skupiny se někdy vydávaly za ekologické organizace.*
  - Na slovese a současně jak na podmětu, tak na předmětu může záviset i doplněk, který není komplementem, ale **členem fakultativním**.
    - Fakultativní doplněk závisející na podmětu: *Děti stavěly sněhuláka z křehlé zimou. Turisté už přicházejí celí zpocení.*
    - Fakultativní doplněk závisející na předmětu: *Neměli jste tu vodu pít tak studenou. Dotkl se radiátoru úplně rozpuštěného.*
- Doplněk, který se s řídicím jménem shoduje v pádě, popř. i v rodě a čísle, je **doplněk shodný**:
Pokoj zůstal neuklizený. Kolega se projevil se jako spolehlivý člověk. Veškerá moderní technika se v této chvíli ukázala jako neúčinná. Student vyslechl hodnocení zkoušky, se svým výsledkem zcela spokojený.

- Doplněk může být **volný a těsný**.
  - **těsný doplněk** je začleněný do věty: *Měl jsem ji za roztomilou starou dámu. Uviděli v příkopu ležet motocykl. A štafeta už dohání do cíle jako čtvrtá.*
  - **volný doplněk** je zpravidla rozvíjí a k větě volně připojený: *Všichni zůstali stát, zcela zaskočení tou nečekanou zprávou. A on mě pozoroval, připraven vyskočit při prvním mém falešném kroku. Zpomalil, tvrdohlavě odmítaje propadnout panice. Zaplatil za všechny tři, nevšímaje si protestů seržanta Birda.*

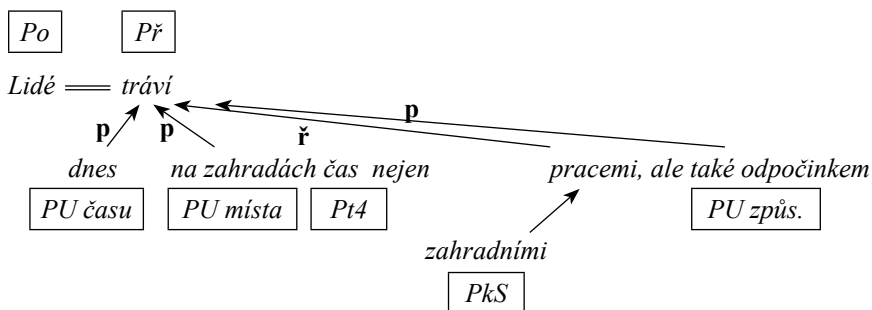
6.2.2.3 Komplexní rozbor věty jednoduché

Při komplexním rozboru věty jednoduché určujeme všechny větné členy a větné vztahy.

- Určíme jednotlivé větné členy; nejdříve vyhledáme větné členy základní, poté najdeme ty větné členy, které závisejí bezprostředně na podmětu a přísudku, a pak postupně další členy rozvíjející; skončíme určením rozvíjejících větných členů, které už nejsou rozvíjeny dalšími; u přívlastku vždy určíme, zda je shodný, nebo neshodný, u předmětu jeho pád a u příslovečného určení druh.
- Současně vždy každý rozvíjející větný člen spojíme s jeho členem řídicím ve skladební dvojici; určíme syntaktické vztahy v každé skladební dvojici.
- Větné členy zakreslíme do plošného grafu, v němž nejvyšší rovinu tvoří základní skladební dvojice (ve větě jednočlenné pouze přísudek), na další rovině se nacházejí větné členy, které bezprostředně závisejí na podmětu nebo přísudku. Na nejnižší rovině jsou větné závislé členy nerozvítené.²⁰

■ Plošný graf věty jednoduché

Lidé dnes tráví na zahradách čas nejen zahradními pracemi, ale také odpočinkem.

Tip:

Doporučený postup při komplexním rozboru věty *Lidé dnes tráví na zahradách čas nejen zahradními pracemi, ale také odpočinkem*:

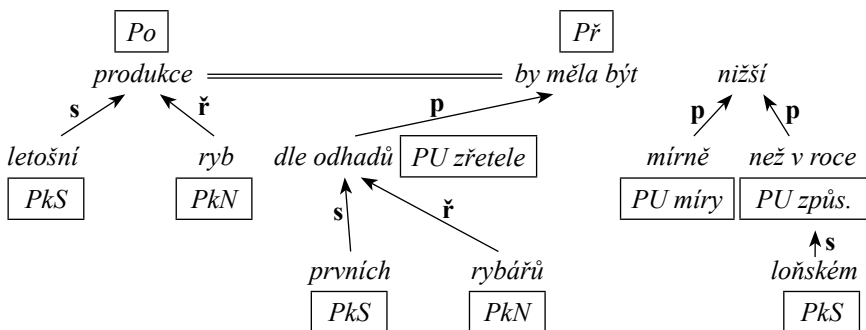
1. Najdeme přísudek (*tráví*) a podmět (*lidé*). Zapišeme je pod větu jednoduchou, podmět *lidé* pod slovo *lidé* ve větě a přísudek *tráví* také pod slovo *tráví* ve větě.
2. Zjišťujeme, který ze zbývajících je závislý přímo na podmětu: zjistíme, že podmět *lidé* není rozvíjen dalším větným členem a že přímo na přísudku závisí slova *dnes*, *na zahradách*, *čas* a větný člen *nejen zahradními pracemi, ale také odpočinkem*. Zapišeme je o jeden řádek níže, než je podmět a přísudek.

²⁰ Postup rozboru věty jednoduché i grafický záznam vychází z metodiky P. Hausera (2003: 68–70), která se opírá o rozboru vět na základních a středních školách. Proto se nám pro tuto publikaci jeví jako nejvhodnější.

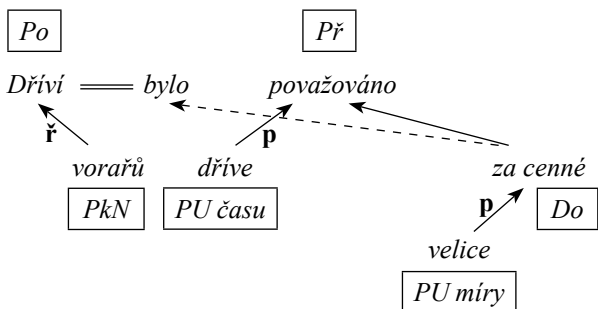
3. Zjistíme, zda jsou zbývající větné členy závislé na slovese *trávit*, nebo na příslovci *dnes*. Zjistíme, že na slovese *trávit* závisí větné členy. Tato slova zapíšeme o řádek níže, než jsou napsána slova *dnes* a *trávit*.
4. Ve větě už zbývá jen slovo *zahradními* rozvíjející slovo *pracemi*. Toto slovo zapíšeme pod slovo *zahradními* ve větě a o současně o řádek níže, než je spojení *nejen pracemi, ale také odpočinkem*.
5. V takto vytvořeném grafu určíme syntaktické vztahy.

■ Další konkrétní ukázky rozborů věty jednoduché

Letošní produkce ryb by dle prvních odhadů rybářů měla být mírně nižší než v loňském roce.

Dříví vorařů bylo dříve považováno za velice cenné.

6.2.3 BEZPODMĚTOVÉ VĚTY A VĚTNÉ EKVIVALENTY

Za základní typ je v češtině považována věta, jejímiž základními větnými členy jsou podmět a přísudek (základní skladební dvojice). V současných mluvnických pracích se upřednostňuje název **věta podmětová**.

Poznámka:

Ve starších mluvnických pracích a v učebnicích pro základní a střední školy se tyto věty nazývají **dvojčlenné**.

- V češtině jsou však také věty, jejichž základním členem je pouze přísudek. Přísudkové sloveso se nepojí s podmětem, tj. ve valenčním poli přísudkového slovesa podmět zastoupen není. Proto je pro tyto věty dnes užíván název **věty bezpodmětové**.

Poznámka:

Ve starších pracích a v učebnicích pro základní a střední školy se nazývají **věty jednočlenné**, od tohoto názvu se však ustupuje, neboť větnou strukturu těchto vět nemusí tvořit pouze jeden člen.

Upozornění:

Nelze tedy zaměňovat bezpodmětové slovesné věty s větami s nevyjádřeným podmětem. Z vět s nevyjádřeným podmětem je podmět vypuštěn, ale může do nich být kdykoliv doplněn, zatímco typ přísudkového slovesa v bezpodmětové větě přítomnost podmětu vylučuje, srov.: *Venku leží pořádná vrstva sněhu. A stále padá a padá. / A sníh stále padá a padá.* × *Venku leží pořádná vrstva sněhu. A stále sněží.* / ale nelze říci: *A sníh stále sněží.*

- V komunikaci se setkáme i s útvary, v nichž chybí sloveso v určitém tvaru. Jejich základním členem je jméno, příslovce, infinitiv, částice, citoslovce. Nazývají se **větné ekvivalenty**.

Poznámka:

Ve starších pracích a v učebnicích pro základní a střední školy jsou větné ekvivalenty považovány za druh jednočlenných vět.

6.2.3.1 Věty bezpodmětové

- Klasifikace bezpodmětových vět
Podle původu rozlišujeme věty **primárně bezpodmětové**, u kterých je bezpodmětová podoba původní, a věty **sekundárně bezpodmětové**, které vznikly odsunutím původce (činitele) děje z místa podmětu.

- Věty primárně bezpodmětové hodnotíme:
  - podle významu: bezpodmětové věty charakterizují přírodní a atmosférické děje a stavy, pojmenovávají části dne nebo změny v průběhu dne, čas, fyzické nebo psychické stavy apod.;
  - podle stavby přísudku: základním členem bezpodmětových vět může být plnovýznamové sloveso nebo s přísudek slovesně-jmenný.

■ A. Primárně bezpodmětové věty

1. Vyjádření základních přírodních a atmosférických jevů

- a) Věty s plnovýznamovými slovesy: *Prší. Mračí se. Mrzne. Rozpršelo se. Zamračilo se.*
- b) Věty s přísudkem slovesně-jmenným: *Je teplo. Je jasno. Je zamračeno.*

2. Pojmenování částí dne, změn v průběhu dne

- a) Věty s plnovýznamovým slovesem: *Rozednívá se. Vyjasňuje se. / Jasní se. Stmívá se. Rozednilo se. Vyjasnilo se. Setmělo se.*
- b) Věty s přísudkem slovesně-jmenným. *Je ráno. Byl večer. Bylo (pozdní) odpoledne.*

3. Vyjádření procesů a událostí s konkrétním původcem

Tento význam mají věty s plnovýznamovým slovesem *natéct, zatékat, napršet, uhodit, zatékat* v neosobním tvaru: *Při té bouři tenkrát **uhodilo** blízko našeho domu. V sobotu konečně pořádně **napršelo**. Do staré fary **zatéká** ze všech stran. Do této borovice kdysi **uhodilo**.*

4. Vyjádření času

Čas vyjadřují výhradně přísudky slovesně-jmenné, a to den, měsíc, rok: *Je čtvrtek. Ted' je březen. Zítřa bude úterý. Byl rok 1985; hodiny: Je pět hodin. / Je pět. Bude půl šesté.*

5. Vyjádření věku

Věk vyjadřují věty se slovesně-jmenným přísudkem 'být + číslovka' / 'být + číslovka + rok': *Petrovi bude zítřa čtyřicet let./čtyřicet. Naši Janičce ted' byly tři roky./tři.*

6. Vyjádření fyzických a psychických stavů živých organismů a procesů v nich

V těchto větách bývá vyjádřen též proživatel jménem nebo zájmenem ve 3., 4. nebo v 7. pádě.

- a) Věty se slovesným přísudkem: *Petrem zaškubalo. Přeskočilo vám? Píchlo mě v zádech. Dělá se mi špatně. Otrnulo mu.*
- b) Věty se slovesně-jmenným přísudkem: *Je mi už dobře. Petrovi bylo nevalně.*

7. Vyjádření zájmu, zaměření na něco

Tyto významy bývají vyjádřeny slovesy:

- a) *dařit, vést* v neosobním (zvrtném) tvaru: *Pacientovi už se daří lépe. Vám se vede dobře?*
- b) *jít, jednat se* (ve spojení s tvarem 'o + 4. pád): *V tomto případě šlo o něco víc. Jedná se o různé zvyky, tradice, obyčeje.*
- c) *záležet*: *Opravdu mi záleží na utajení celé záležitosti.*

8. Vyjádření rychlého nástupu události

Rychlý nástup události je vyjádřen slovesy *dojít, docházet* v neosobním tvaru spolu se spojením 'k + 3. pád' nebo 'na + 4. pád': *Při neopatrné manipulaci se zařízením může dojít k výbuchu páry. Po přestávce došlo na pana Kaplana.*

9. Vyjádření modálních významů

Tyto významy vyjadřují věty s přísudkem 'být + infinitiv': *V jeho hlase bylo slyšet úlevu. Z trávníku bylo cítit syrovou zem.*²¹

²¹ Tyto věty se vyskytují též v podobě vět podmětových, které jsou však považovány za hovorové: *V jeho hlase byla slyšet úleva. Z trávníku byla cítit syrová zem.*

■ B. Sekundárně bezpodmětové věty

1. Věty s opisným pasivem ve tvaru středního rodu

Vyskytující se méně často, jsou typické pro styl publicistický nebo pro text dokumentů bližících se svým charakterem stylu administrativnímu: *O každé žádosti o azyl bylo rozhodováno samostatně. Následující den bylo jednáno o smíru mezi oběma stranami. O plnění dohody nemělo být hovořeno.*

2. Věty vyjadřující děj přisuzovaný tzv. všeobecnému původci

V této firmě se někdy pracuje i v sobotu. V televizi se o tom mluví pořád.

3. Věty se zvratným tvarem (nezvratného) slovesa vyjadřující osobní postoje k procesu nebo stavu, pocity

Součástí vět je proživatel vyjádřený tvarem 3. pádu a příslovce *dobře, špatně, zle* apod. *Studovalo se mi tam docela dobře. Tuto noc se mi nespalo nejlépe. Sedí se vám pohodlně?*

4. Věty s neosobním tvarem slovesným a původcem odsunutým z pozice podmětu

Původce je vyjádřen většinou 7. pádem nebo tvarem 'po + 6. pád': *Na chodbě vonělo parfémem / po parfěmu. Na mýtině v lese vonělo jahodami / po jahodách.*

6.2.3.2 Větné ekvivalenty

Jde o útvary, jejichž základním členem není určitý slovesný tvar, ale jiný slovní druh. Nazývají se též větné zástupky. Rozlišujeme větné ekvivalenty, jejichž základem je podstatné jméno, přídavné jméno, příslovce, citoslovce, částice, infinitiv.

■ A. Podstatné jméno

Může být rozvito přívlastkem shodným nebo neshodným.

- a) **Podstatné jméno v 1. pádě** tvoří nejčastěji názvy obchodů, firem, filmů, knih: *Ovoce, zelenina. Potraviny. Kožená galanterie. Obchod na korze. Fakultní nemocnice U Sv. Anny.*

b) Podstatné jméno v 5. pádě je oslovením: *Děti! Kde zase jste? Holka nešťastná!*

■ B. Přídavné jméno

Jde zpravidla o citově zabarvené hodnotící věty. *Perfektní! Fantastické! Neuvěřitelné!*

■ C. Přííslovce

Jde opět o citově zabarvené hodnotící věty: *Hezky! Perfektně!*

■ D. Citoslovce

Citoslovce jako samostatná věta tvoří vždy větný ekvivalent: *Brr. Uf! To jsem si oddechla. Jé! Vy jste se už vrátili?*

■ E. Částice

Nejčastěji jde o tzv. odpověďové částice: *Ano. Ne. Možná. Snad. Dobrá. Určitě. Jistě. Třeba. Vráťte se dnes? – Určitě. Stihneme ten vlak? – Snad. Věříte mu? – Rozhodně ne.*

■ F. Infinitiv

Zpravidla jde o povely, v nichž infinitiv má stejnou funkci jako imperativní tvar slovesa: *Zastavit stát! Sednout! A ležet!*

6.2.4 SOUVĚTÍ

6.2.4.1 Charakteristika souvětí

Souvětí je syntaktický útvar složený ze dvou nebo více vět tak, aby tyto věty tvořily gramaticky i významově jednotný celek. Aby byla zajištěna tato významová soudržnost, mohou se do souvětí spojovat pouze věty, jejichž obsahy spolu významově souvisejí.

Lucie zaklepala na dveře pokoje své kamarádky. Kamarádka bydlela o poschodí výš.
→ *Lucie zaklepala na dveře pokoje své kamarádky, která bydlela o poschodí výš.*
Plavala dobře. Její spolužák byl rychlejší. → *Plavala dobře, ale její spolužák byl rychlejší.*

Poznámka:

Nelze spojovat do souvětí např. věty: *Jazykověda je věda o jazyce. Tropiccká vedra konečně ustoupila.*, neboť souvětí *Jazykověda je věda o jazyce a tropická vedra konečně ustoupila.* nebo *Jazykověda je věda o jazyce, ale tropická vedra konečně ustoupila.* apod. jsou jako celek nesmyslná.

■ A. Vztahy vět v souvětí

Mezi větami v souvětí se uplatňují stejné mluvnické a významové vztahy jako mezi větnými členy ve větě jednoduché – vztahy koordinace a subordinace.²²

- **Koordinace** je vztah mezi větami syntakticky rovnocennými (souřadně spojenými). Vztah koordinace může spojovat dvě i více vět – příklady:

1H		2H
<i>Za nedlouhou dobu byla vesnice zase vystavěna a lidé tam potom žili v pokoji.</i>		

1H	+	2H
a		

1H		2H
<i>Všichni si srdečně potřásli ruce s Karasem jako nováčkem, řekli mu i svá jména,</i>		
3H		
<i>ale to všechno Karas v rozčilení přeslechl.</i>		

1H,	+	2H,	×	ale 3H
-----	---	-----	---	--------

Poznámky:

O větách spojených vztahem koordinace se hovoří též jako o větách spojených **parataxi/paratakticky**. Pro větu hlavní užíváme symbolu *H*, číslo před tímto symbolem (srov. *1H*, *2H*, *3H*...) označuje pořadí dané věty v souvětí.

Pro značení významového poměru mezi větami souřadně spojenými užíváme stejné symboly jako pro značení poměru mezi souřadně spojenými větnými členy (tj. + = slučovací vztah, × = odporovací vztah atd.).

²² V souvětí je pro vztah závislosti věty vedlejší na větě řídicí upřednostňován termín **subordinace** před termínem **determinace**.

1H   2V   3V
 Víme, že mu můžeme věřit a že je na něj spolehnutí.

1H

↙ +

že 2V a že 3V (2 vedlejší věty jsou spojeny koordinací,
 poměrem slučovacím)

■ C. Spojovací prostředky v souvětí

Věty v souvětí mohou být spojeny:

- **bez spojovacích výrazů** (asyndeticky), pouze oddělené čárkou.

Už tolik nepršelo, pouze poprchávalo.

Jedním směrem kráčela hlídka vojenská, opačným směrem se pohybovala hlídka gardistická.

Spojování vět v souvětí bez spojovacích výrazů a současně bez zřetelného vyjádření významového vztahu mezi nimi se nazývá též **juxtapozice**: *Odbočí z cesty, popojdou několik kroků. Trávník ztratil v měsíční záři svou zeleň, hustý povlak rosy jej pokrýl, je našedle stříbrný a vyleštěný oknem jako dno veliké prázdné misky.*

- **spojovacími výrazy**.

Spojovací výrazy v souvětí

- **spojky** souřadící, např. *a, i, nebo, ani, ale, neboť, proto*; spojky podřadící, např.: *že, aby, když, než, protože, ačkoliv*
- **částice**: *zda, zdali, zдалipak* (jsou částicemi, uvozují-li vedlejší věty obsahové); nejčastěji uvozují vedlejší věty závislé na řídicí větě se slovesem mluvení, myšlení, vlastnění informace: *Zeptal se ho, zdali už slyšel tu novinu. Netušil, zda ten člověk něco nepředstírá. Ted' nevím, zda mluvíte vážně.*
- Spojky a částice **nejsou větnými členy**.
- **zájmena vztazná** a **příslovce vztazná**: *kdo, co, který, kde, kdy, kam, jak* uvozující vedlejší věty vztazné, rozvíjející podstatné jméno nebo příslovce v řídicí větě.

Vztazná zájmena a příslovce **jsou větnými členy**: *Marie s Jakubem se odebrali dozadu, odkud sledovali další dění.* – *odkud* je příslovečným určením místa; *Debatu vedl soused Petrák, který byl svědkem celé události.* – *který* je podmětem.

- **zájmena tázací** a **příslovce tázací**: *kdo, co, který, kde, kdy, kam, jak*; uvozují především vedlejší věty závislé na řídicí větě se slovesy mluvení, vlastnění

informace, smyslového vnímání, popř. s hodnotícími přísudky typu *je podivuhodné, je zvláštní...*

Tázací zájmena a příslovce **jsou větnými členy**: *Nevěděla, co si má o tom myslet.* – *co* je předmětem; *Bylo až podivuhodné, jak se současně s prostředím změnilo i chování jeho kamaráda.* – *jak* je příslovečným určením způsobu.

Kromě těchto jednoduchých spojovacích výrazů vystupují v souvětí ještě:

- složené spojovací výrazy tvořené např. dvěma spojkami: *ba i, ba dokonce, ale i*: *Postavila před ně konvici s čajem, ba i bábovku jim nabídla*; příslovcem a spojkou: *právě když, dříve než*: **Dříve než** odejdete, zkontrolujte v posluhárně světla a okna.
- dvojčlenné spojovací výrazy rozdělené do dvou vět, tvořené stejnými výrazy: *dilem – dilem, zčásti – zčásti, hned – hned*: **Tu** něco zastrčil, **tu** něco jiného povytáhl. *Na schodech hned táhlo, hned tam zase bylo k nedýchání.* nebo výrazy různými: *bud' – anebo, nejen – ale i*: *Majonéza měla nejen lepší chuť, ale i lépe držela na chlebě. Měla bud' jet rychleji, anebo raději raněnému zavolat sanitku.*
- vztažné zájmeno nebo příslovce se může pojit s odkazovacím zájmenem nebo příslovcem v řídicí větě; vytváří tak dvojici **souvztažných spojovacích výrazů**: *tam, kde; ten, který*: *Obzor jako by nikdy nebyl tam, kde má být. Židle uprostřed první řady, ta, která stála před katedrou, byla prázdná.*

V souvětí se mohou setkat dva spojovací výrazy, z nichž každý patří do jiné věty. Stává se to tehdy, je-li závislá věta vložena hned za spojovací výraz:

Růže, ibišky a bramboříky, všechny jsou nažehlené a lepkavé, protože aby udržely tvar, nastříkali je lakem na vlasy.

Nepsaným pravidlem bylo, že kdo ulovil prvního jelena, dal zadní kýtu do kuchyně.

Setkají-li se takto dva spojovací výrazy z různých vět, netvoří jeden složený spojovací výraz, ale jde o dva **spojovací výrazy různovětné**.

Různovětné spojovací výrazy zpravidla nebývají odděleny čárkou.

■ D. Druhy souvětí

Podle syntaktických vztahů v souvětí a počtu vět hlavních rozlišujeme:

- **Souvětí souřadné**, které má dvě věty hlavní nebo více hlavních vět.
- **Souvětí podřadné**, ve kterém je pouze jedna věta hlavní.

Počet vět vedlejších není pro rozlišení souvětí souřadného a podřadného rozhodující. Jak souvětí souřadné, tak souvětí podřadné může být **souvětím složitým**.

- **Složitě souvětí** je tvořeno třemi nebo více větami, které jsou spojeny nejméně dvěma druhy syntaktických vztahů nebo nejméně dvěma druhy koordinačních poměrů.

6.2.4.2 Vztahy mezi souřadně spojenými větami

Vztahy mezi souřadně spojenými větami = **poměry mezi větami** jsou stejné jako vztahy mezi několikanásobnými větnými členy: **slučovací, stupňovací, odporovací, vylučovací, důvodový, důsledkový**.

■ A. Poměr slučovací

Ve slučovacím poměru jsou věty, jejichž obsahy vyjadřují rovnocenné skutečnosti nebo skutečnosti tvořící jeden obraz. Slučovací poměr je vyjadřován např. spojkami *a, i, ani, ještě*, popř. kombinací spojky a příslovce *a také*, dvojčlennými spojkami *ani – ani, tu – tu, zčásti – zčásti, dilem – dilem, hned – hned* apod.

Příklady:

Prověřil jsem je (fakta) a zvažil a také jsem k nim možná pár dalších připojil sám. V pondělí ráno odvezl balík na poštu a ještě téhož dne odpoledne nesl listonoš zásilku adresátovi. Ani se všechno nesnědlo, ani se všechno nevy pilo. Tu se zastavil u rybníka, tu zase tiše pozoroval koroptve v poli. Hned vesel tančí, hned žalem mře.

■ B. Poměr stupňovací

Věty v souvětí jsou spojeny poměrem stupňovacím, přidává-li druhá věta k větě první novou a neočekávanou informaci, a to informaci závažnější, než je informace ve větě první.

Stupňovací poměr bývá vyjádřen spojkou *dokonce*, archaickou spojkou *ba*, kombinací spojek *a dokonce, dokonce i, ba i, ba dokonce*, dvojčlennými spojkami *nejen – ale i, nejen – ale dokonce i*:

Příklady:

Sklenice se v křoví našla, a mám už dokonce i výsledky chemické analýzy. Nepoužíval telefonní záznamník, ba ani telefon si nikdy neoblíbil. Valerianus svým vojenským zášahem a snahou osvobodit mesopotamskou Edessu ničeho nedosáhl, ba dokonce upadl do perského zajetí. V ateliéru tenkrát nejen platil zákaz zpívat, ale i smích mohl někoho rozzlobit.

■ C. Poměr odporovací

Věty v souvětí jsou spojeny v poměru odporovacím, jsou-li jejich obsahy v rozporu, tj. přidává-li druhá věta k větě předchozí informaci v rozporu s normami, pravidly, s očekáváním. Tento poměr se vyjadřuje spojkami *ale, přesto, však, avšak, nýbrž, jenže, jenomže*; kombinací spojek *přesto však, ale přesto, ale stejně*.

Příklady:

*Pečené maso lákavě vonělo, **ale** mimo to se v pokoji mísila dráždivá vůně silných voňavek a kadidla. V duchu se mi vynořil jiný obrázek, **jenže** tehdy mě místo smolné vůně jehličí ovanul umělý parfém budoáru v té vile na konci města. Neodvažovala jsem se vzít si auto, **nýbrž** šla jsem celou dlouhou cestu pěšky. Ani Kleingöringovi neřekla jistě nic ostrého, **a přesto** ten starý spolubojovník sklapl jak šestáková kudla.*

■ D. Poměr vylučovací

Věty v souvětí jsou spojeny poměrem vylučovacím, pokud vyjadřují obsahy navzájem neslučitelné, popř. pokud každá z nich nabízí jinou eventualitu, z nichž platí pouze jedna. Vylučovací vztah je vyjadřován spojkami *nebo, anebo* a dvojicí spojek *bud' – (a)nebo*:

Příklady:

*Luboš má **bud'** fantazii, **anebo** se dokonale vyzná v prosté ženské duši. Zdá se, že Stenhouse **bud'** objevil něco nezákonného, **nebo** ta vražda byla osobní msta.*

Upozornění:

Spojené vylučovacím poměrem jsou i věty, v jejichž obsahu jsou vyjádřeny eventuality, které se navzájem nevylučují: *Snad ti lidé něco plánovali **nebo** měli nějaký záměr.*

■ E. Poměr důvodový

Důvodovým poměrem jsou spojeny věty v souvětí, pokud obsah následující věty vysvětluje (zdůvodňuje) obsah věty předcházející. Vyjadřuje se spojkami *neboť, totiž, vždyť, přece*.

Příklady:

*Nechte to být, **nebudeme se přece** dohadovat o korunu! Pokynů nebylo snadné uposlechnout, **neboť** všechna křesla byla plná všelijakých traktátů a náboženských publikací. Muselo to být vážné, **vždyť** podobná setkání jako tohle se konala jen výjimečně.*

■ F. Poměr důsledkový

Důsledkovým poměrem jsou spojeny věty v souvětí tehdy, je-li možné chápat obsah věty následující jako důsledek obsahu věty předchozí (tj. vyplývá-li význam věty následující z významu věty předchozí). Bývá vyjádřen spojkami *proto*, *tedy*, *tak*, *tudíž*, kombinací spojek *a tak*, *tak tedy*.

Příklady:

*Nikdo nemůže nic říct, **tak tedy** nic neříkejte. Je trochu nedoslýchavá, **a proto** možná neslyšela hluk výstřelu. Byl jsem sám v celém okolí, **a tak** jsem mohl nerušeně vychutnat celý ten silný zážitek. Oba byli absolutně zapálení pro věc, a bylo **tudíž** nesmyslné je podezírat z neupřímnosti.*

Upozornění:

Koordinálně mohou být spojeny i věty vedlejší – příklady:

- *Nechtěla, **aby** se to na něj všechno nahrnulo **ani aby** přišel o dřívější příjemný život.* (vedlejší věty jsou spojeny poměrem slučovacím)
- *Existují důvodné obavy, **že** provádí něco pošestilého, **a že** se **dokonce** i může octnout v nebezpečí.* (vedlejší věty jsou spojeny poměrem stupňovacím)
- *Nevyžaduje se po nich, **aby** něco měnili, **nýbrž aby** svému dílu věnovali veškerou dovednost a um.* (vedlejší věty jsou spojeny poměrem odporovacím)
- *Otázkou zůstává, **jestli** jí to řekne na rovinu, **anebo jestli** si to nechá pro sebe.* (vedlejší věty jsou spojeny poměrem vylučovacím)
- *Praví se, **že** spánek ze všeho nejvíce je podoben smrti, **neboť** (že) smrtelníkům přináší úlevu, nevědomí a zapomnění.* (vedlejší věty jsou spojeny poměrem důvodovým)
- *Různé firmy často vycházely z představy, **že** Internet je pouze novým NOSIČEM, **a že tedy** stejně jako papír nebo filmový pásek poslouží pro záznam a přenos informací.* (vedlejší věty jsou spojeny poměrem důsledkovým)

6.2.4.3 Druhy vedlejších vět podle větněčlenské platnosti

Druhy vedlejších vět určujeme:

- podle jejich větněčlenské platnosti;
- podle spojovacích výrazů, kterými jsou připojeny k větě řídicí;
- podle vztahu jejich obsahu k obsahu věty řídicí.

■ A. Vedlejší věta přísudková

- Vyjadřuje jmennou část slovesně-jmenného přísudku řídicí věty, v níž je pouze jeho sponová část, tj. sloveso *být* nebo *stát se*, a v níž je současně zřejmé, že tato slovesa nejsou slovesy plnovýznamovými a sama přísudek netvoří.
- Prísudková věta bývá uvozena nejčastěji spojkami *jak*, *jako*, *jaký*.

Příklady:

Nic ve městě už není, jak to bývalo dřív. Práce v naší firmě není, jako když švec sedí u verpánku. Obloha byla, jako by ji vymaloval. Je mi, jako bych měla každou chvíli omdlít. Tento člověk není tím, za koho jsme jej původně považovali. Marek se nakonec stal tím, kým chtěl být vždy.

■ B. Vedlejší věta podmětná

- Vedlejší věta podmětná vyjadřuje podmět věty řídicí, ptáme se na ni tedy (stejně jako na podmět) pádovými otázkami: *kdo? co?*
- Věta podmětná vystupuje v souvětí:
  - jako **věta obsahová**, tj. věta, která závisí na větě řídicí např. s hodnotícími přísudky *je známé, je pravda, hodí se*, v řídicí větě však není pojmenováno to, co je hodnoceno; hodnocenou skutečnost pak vyjadřuje právě vedlejší věta obsahová: *Je možné, že nás neslyšel?*
  - jako **věta vyjadřující charakteristiku osoby, věci** nebo jiné **skutečnosti**, které v řídicí větě nejsou pojmenovány (v řídicí větě jsou přísudkem vyjádřeny pouze děj, vlastnost, stav, které jsou přisuzovány této osobě, věci nebo jiné skutečnosti): ***Kdo se bojí, nesmí do lesa.*** (= ***Bázlivec/Bázlivý člověk/Ustrašený člověk nesmí do lesa.***) ***Co je pryč, může se vrátit.*** (= ***Uplynulá událost se může vrátit.***)
- Vedlejší věta podmětná bývá uvozena:
  - spojkami *že, aby, když, kdyby*: *Překvapilo mě, **když** jsem domek našel stejný jako před lety.*
  - částicí *zda, zdali*: *Ještě není jasné, **zda** se při té nehodě někdo zranil.*
  - vztažnými zájmeny a příslovci: *kdo, co, jaký, který, kde, kam, jak*: ***Kdo odejde před koncem hodiny, opiše si zadání úkolu na příště od kolegů. Ve zprávě se už nepíše, kde přesně se ta nehoda stala.***

Věta podmětná obsahová závisí nejčastěji na větách:

- se slovesně-jmennými přísudky vyjadřujícími jistotu nebo nejistotu (*je jasné, je pravděpodobné, je jisté, je zřejmé*) nebo hodnocení (*je vhodné, je slušné, je dobré, je žádoucí, je zajímavé, je zvláštní, je pravda*)

Příklady:

Je možné, že nás neslyšel? Je možné, aby vám to tak dlouho trvalo? Je jasné, že dnes již vlak nestihneme. Je pravděpodobné, že na nás zapomněli. Už je jisté, že nebude horší než třetí. Není jisté, zda s tím všichni budou souhlasit. Ve Francii dříve nebylo slušné, aby děvčata nosila do školy a do společnosti kalhoty. Bylo žádoucí, aby rukopis co nejdříve spatřil světlo světa v knižní podobě. Nebylo by zdvořilé, kdybyste na ten dopis neodpověděla.

- s jinými slovesně-jmennými přísudky: *je pravda, není pravda, je fakt, je náhoda, je skutečnost, je příčinou, je důsledkem...*

Příklady:

První příčinou rozšíření války bylo, že systém aliancí přeměnil lokální konflikt ve všeobecnou evropskou válku. Je možná méně známou skutečností, že zadržetí vody v krajině je vždy přínosné. Důsledkem vývoje historických událostí bylo, že Prusko relativně získalo na významu. Není pravda, že omezování reklamy je omezováním naší svobody.

- s plnovýznamovými slovesy hodnotícími: *hodit se, slušet se, patřit se, vyhovovat, líbit se...*

Příklady:

Nehodí se, abychom tam vešli bez ohlášení. Vyhovuje mi, když nemusím tak brzo vstávat. Hodilo by se mi, kdybych mohl jezdit domů o hodinu dříve. Líbí se mi, když někdo taktó vypráví. Líbilo se vám tehdy, co v období dospívání poslouchala vaše dcera? Naším dětem vyhovovalo, že jsme tak často vybíhali na svahy v okolí.

- se slovesy *zdat se, připadat, překvapit, udivit*

Příklady:

Zdalo se mi, jako by někdo zvonil / že někdo zvoní. Připadalo mi, že nám chce něco říct.

- se zvrtnými tvary 3. osoby sloves *říká se, povídá se, vypráví se, ví se, soudí se* apod.²³

Příklady:

Říká se, že tato firma brzy zkrachuje. Povídá se, že se budete se Soňou brzy brát. Vypráví se, že v tomto domě i dnes straší. Dodnes se přesně neví, co se vlastně tenkrát stalo. Vyprávělo se, že zájezdní hostinec vystavěla ještě za Alexandra I. jakási vdova. Ještě se neví, zda je voda v nově objevené studni kvalitní. Ještě se netuší, zda budou tyto lázně prosperovat.

Upozornění:

Pokud slovesa *říká se, povídá se, ví se, soudí se* nejsou zvrtná, závisí na nich nikoliv věta podmětová, ale věta předmětová: *Povídá se, že se budete se Soňou brzy brát.* × *Povídali mi, že se budete se Soňou brzy brát.*

²³ Věty s těmito tvary sloves mají význam vět s všeobecným podmětem, viz podkapitoly 6.2.2.1.B, 6.2.3.1.B.

Věta podmětná **charakterizující osobu, věc, skutečnost** a uvozená vztažnými zájmeny *kdo, co, jaký, který* je často součástí souvětných přísloví a ponaučení, ale i jiných souvětí:

Příklady:

Kdo se bojí, nesmí do lesa. Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá. Kdo chce kam, pomozme mu tam. Kdo se směje naposled, ten se směje nejlíp. Co se vleče, neuteče. Co se škádlivá, to se rádo mívá. Co je v domě, není pro mě. Kdo nic neví, nic nepoví. Kdo tam vkročí, zapomene na všechny starosti. Co je moje, to je moje. Kterí z vás přišli později, vyzvednou si formuláře o přestávce. Komu přišlo z fakulty oznámení o nepřijetí ke studiu, může se do čtrnácti dnů odvolat.

■ C. Vedlejší věta předmětná

Vedlejší věta předmětná vyjadřuje předmět řídicí věty. Ptáme se tedy na ni všemi pádovými otázkami kromě otázek pro 1. a 5. pád.

Vedlejší věta podmětná bývá uvozena:

- spojkami *že, aby, když, kdyby*: *Doktor mi doporučil, abych nejméně dva vikendy nechala nohu v klidu.*
- částicí *zda, zdali*: *Nevím, zda jsem nezapomněla klíče doma.*
- zájmeny a příslovci: *kdo, co, jaký, který, kde, kam, jak*: *Ptal se mě, kdo všechno dnes přijde.*

Vedlejší věta předmětná závisí nejčastěji na řídicí větě:

- se slovesy mluvení v širším slova smyslu: *říct, říkat, povídat, sdělovat, informovat, nabídnout, souhlasit, ptát se, zjišťovat, nařídit, rozkázat, poručit, poradit, zakázat* apod.

Příklady:

Někdo mi povídal, že jste byl hrozně důležitý detektiv v Londýně. Říkám vám, že se tam nemáte čeho bát. Lékař z nemocnice nám sdělil, že stav bratra zůstává nezměněn. Prospekt nám nabízí, jaké hotelové služby můžeme využít. Nesouhlasím (s tím), že je to dobrá kniha. Odmítli jsme to, co nám nabídli jako náhradní program. Ptal se, zda jsme dostali jejich dopis. Zjistili jste, kdy tam máme přijet? Otec mi nařídil, abych vám tohle předal. Lékař matce poradil, aby zkusila jet na týden do lázní. Musíme dětem zakázat, aby chodily k té jámě s vodou.

- se slovesy *myslit, domnívat se, uvědomit si, zvažovat, uvažovat, přemýšlet, předpokládat*

Příklady:

Myslím si, že na nás Pavel úplně zapomněl. Domnívám se, že ten film u nás promítali před pěti roky. Předpokládám, že se budete chtít nejdříve seznámit s podmínkami smlouvy. Přemýšlím, že bych to zkusil také. Už jste uvažovali o tom, kam pojedete na dovolenou? Uvážím ještě, zda se proti rozhodnutí neodvoláme. Vždycky jsem se domníval, že rejnok se drží na dně.

- se slovesy smyslového vnímání: *vidět, slyšet, cítit, vnímat, všimnout si* nebo smyslové činnosti: *sledovat, pozorovat, poslouchat*

Příklady:

Cítím, že se něco pálí. Slyšel jsem, že někdo přichází. Vidím, že začíná pršet. Všiml jsem si, že kolem domu už hezkou dobu obchází nějaký člověk. Podívám se, kolik ty boty stojí. Už chvíli poslouchám, jak ti ptáci zpívají.

- s některými jinými předmětovými slovesy, např. *bát se, věřit, soustředit se*

Příklady:

Bojím se, že tentokrát termín odevzdání práce nestihneme. Nevěř tomu, co ti Marta říkala. Teď se soustředil na to, aby mu jediné slovo přednášejícího neuniklo. Režisér trval na tom, že film musí mít hvězdné obsazení. Spoléháme na to, že v zimě se potraviny tak rychle nekadí.

■ D. Vedlejší věty příslovečné

Vyjadřují příslovečná určení věty řídicí.

1. Věta příslovečná místní

- Vyjadřuje příslovečné určení místa věty řídicí. Ptáme se na ni tedy otázkami: *kde? kam? kudy? odkud?*
- Vždy je větou vztahnou a závisí na řídicí větě se souvztažnými zájmennými příslovci *zde, tady, tam, tudy*.

Příklady:

Lovci s terénním vozidlem zastaví vždy tam, kde doufají najít zvěř. A nakonec jsem skončil zase zde, kde jsem se narodil. Chod'me vždy tudy, kudy je to nejbliže. Plamenní oři roznesli oheň tam, kam se vítr zatím ještě nedostal. Voda se dostala i tam, kudy vede silnice.

Upozornění:

Je-li věta uvozená vztahnými příslovci *kde, kam, kudy, odkud* závislá na podstatném jméně v řídicí větě, nejde o větu příslovečnou místní, ale o větu přívlastkovou: *Došli jsme až k místu, kde se cesta rozdělovala. Upřednostňoval vždy města, kde vládl cílý společenský ruch. Rozběhl jsem se do zahrady, kam naše dítě vběhlo.*

2. Věta příslovečná časová

- Vyjadřuje příslovečné určení času věty řídicí, rozvíjí nejčastěji přísudkové sloveso nebo příslovce času.
- Věta příslovečná časová bývá uvozena:
  - jednoduchými spojovacími výrazy: spojkami *když, až, než, jakmile, zatímco, mezitímco*, vztažnými příslovci *dokud, kdy*
  - složenými spojovacími výrazy *až když, právě když, dříve než, poté, kdy/poté, když, poté, co, předtím než*
- Věta příslovečná časová odpovídá na otázky:
  - **kdy?** *Ta událost se přihodila později, zrovna když jsme se vraceli do hotelu. Pod jeho hustým obočím se zablýsklo vždy, když na něco odpovídal. Lampa jako by zhasla pokaždé, když se na ni chvíli dívám.*
  - **dokdy?** *Nekupujte zajíce v pytli, dokud se do toho pytle nepodíváte.*
  - **jak dlouho?** *Držela hrnek s čajem tak dlouho, dokud ji kovové ouško nezačalo pálit. Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne.*
- Věty příslovečné časové hodnotíme nejen podle toho, na kterou otázku odpovídají, ale také podle toho, v jakém vztahu je čas, který vyjadřují, k času vyjádřenému ve větě řídicí:
  - Děj věty vedlejší probíhá **současně s dějem věty řídicí**, tj. je současný s dějem věty řídicí; současný děj je vyjádřen větou uvozenou spojkami a spojovacími výrazy *když, zatímco, mezitímco, právě když, ještě když*:

Příklady:

Když vy jste si hráli fotbal a různé hry, my jsme stihli všechno poklidit. Dobíhal jsem na nádraží, **právě když** se vlak už rozjížděl. Děvče zůstalo stát na patře, **zatímco** její matka vcházela do otcovy kanceláře. Mě stihla ta nehoda, **mezitímco** jsem čekal na poslední vlak. Můj známý o tom napsal studii, **ještě když** pracoval u mikrobiologů.

- Děj věty vedlejší **časově předchází děj věty řídicí**, tj. je vzhledem k ději ve větě řídicí **předčasný**; vedlejší věta vyjadřující předčasnost bývá uvozena spojkami a spojovacími výrazy *když, až*, uplatňují se též souvztažné spojovací výrazy (viz podkapitola 6.2.4.1.C) *poté – kdy/když, poté – co*; rychlý sled dějů vyjadřuje spojka *jakmile* a složený spojovací výraz *hned jak*:

Příklady:

Ti dva o tom zřejmě hovořili, **až** jsme všichni odešli z místnosti. Zapnula konvici s vodou na kávu **hned poté, co** došli do kuchyně. **Když** jsme odešli, přihodilo se prý něco zvláštního. Zavolal domů, **hned jak** odešel z univerzity. Slavný rybníkář žil v Sedlčanech **poté, kdy** mu rod Rožmberků na sklonku jeho života věnoval za zásluhy celé město. Vyrazíme **hned zrána, jakmile** se rozední.

- Děj věty vedlejší **časově následuje po ději věty řídicí**, tj. je vzhledem k ději věty řídicí **následný**; vedlejší věta vyjadřující následnost bývá uvozena spojovacími a spojujícími výrazy *než, dříve než*, často se setkáváme se souvztažnými spojujícími výrazy *předtím – než*.

Příklady:

Odešel, než jsme mu stačili něco vysvětlit. Hosté mohou přijít i dříve, než my stačíme všechno připravit. Ten hovor musel přijít předtím, než jsme odjeli z domu sem.

3. Věta příslovečná způsobová

- Vyjadřuje příslovečné určení způsobu věty řídicí.
- Podobně jako u příslovečného určení způsobu rozlišujeme i u příslovečných vět způsobových několik druhů.

a) Věta způsobová a srovnávací

- Vyjadřuje způsob děje vyjádřeného slovesem v řídicí větě nebo blíže vysvětluje význam příslovce v řídicí větě. Odpovídá na otázky *jak? jakým způsobem?* Bývá zpravidla uvozena příslovcem *jak* nebo spojkami *jako, že, aby*, uplatňují se i dvojice souvztažných spojujících výrazů s příslovcem *tak* v řídicí větě: *tak – jak, tak – že, tak – aby, tak – jako*:

Příklady:

Zazpíváme tu skladbu tak, jak ji zpíváme u nás. Třpytky jsou zhotoveny tak, aby je odpor vody táhl ke dnu. Mluví, jak mu zobák narostl. Já vařím podomácku, jak se u nás vařilo odjakživa. Opakoval jsem vzkaz doslovně, jak jsem si ho pamatoval.

- Srovnává děj, vlastnost nebo okolnost vyjádřenou příslovcem ve větě řídicí s jinou skutečností.
  - srovnávání skutečností stejných, podobných nebo skutečností se společnými znaky vyjadřují nejčastěji věty se spojkou *jako*, příslovcem *jak*, časté jsou souvztažné spojující výrazy *tak – jak, tak – jako*:

Příklady:

Krčil se za skříní, jako by se něčeho bál. Pak cosi vytáhl, jako když rybář vyhadzuje na břeh rybu. Nohy se mu bořily do písku, jak kdyby byly z olova.

Věta způsobová srovnávací bývá i součástí souvětího přirovnání **frazelogického**: *Jak si kdo ustele, tak si lehne. Jak si kdo sedne, tak se unaví. Tvářil se, jako by se nechumelilo. Tvářil se, jako by neuměl do pěti počítat.*

- srovnání odlišných skutečností vyjadřuje nejčastěji věta se spojkou *než*, rozvíjející zpravidla přídavné jméno nebo příslovce.

Příklady:

Ty děti jsou úplně jiné, než jste bývali vy. Nejstarší dějiny Země zřejmě vypadaly zcela odlišně, než tvrdí současné hypotézy.

b) Věta měřová

- Vyjadřuje míru děje nebo vlastnosti vyjádřené ve větě řídicí. Odpovídá na otázky *jak mnoho? kolik?*
- Bývá uvozena příslovcem/číslovkou *kolik, jak* nebo spojkami *aby, že*, důležitou úlohu mají souvztažné spojovací výrazy: *tolik – kolik; o to – o co, tak – aby, tak – jak*:

Příklady:

Křičeli tak hlasitě, jak jen mohli. Můžete si nabrat jen tolik pokladů, kolik jich sami odnesete. Šli tak dlouho, jak jim síly stačily. O co se sešlo více střelců, o to menší byl zpravidla úlovek. Žáků ve třídě nebylo tak moc, aby se během několika dní neznali.

c) Věta účinková

- Vyjadřuje účinek nejčastěji jako následek intenzity děje nebo vlastnosti vyjádřených v řídicí větě.
- Bývá uvozena spojkami *že, až, než aby, než že, aby*, důležitou úlohu mají souvztažné spojovací výrazy: *tak – že, tak – aby, natolik – aby, natolik – že, tolik – až*
- Účinková věta může vyjadřovat účinek, který:

– nastal

Příklady:

Při letošním prvním tréninku běžel tak, že překonal rekord dráhy. Přecházel svá nachlazení, až z toho dostal zápal plic. Tolik křičel, až z toho na několik dní ztratil hlas. Probrala se natolik, že už mohla vnímat okolí.

– téměř nastal

Příklady:

Vraník se rozběhl, div že jezdce neshodil. Dveře se otevřely s tak hlasitým cvaknutím, že lidé v místnosti skoro nadskočili.

– nenastal

Příklady:

Byl příliš pozorný, než aby si nevšiml dalších příznaků. Diana vypadala spíš vzrušeně, než že by ji to odradilo.

d) Věta prostředková

- Vyjadřuje (abstraktní) prostředek, s jehož pomocí se uskutečňuje děj ve větě řídicí. Tímto prostředkem vyjádřeným vedlejší větou bývá často jiný děj. Odpovídá na otázky: *jak? pomocí čeho? jakým prostředkem?*
- Bývá uvozena nejčastěji spojkou *že* v kombinaci s příslovci *tak, tím* v řídicí větě:

Příklady:

Tím, že kamarádovi napovídáš, mu nepomůžeš. Tím, jak kolegyňe k celé záležitosti přistoupila, nám situaci značně zkomplikovala.

Poznámka:

Souvěti s vedlejší větou prostředkovou mohou být i frazeologizovaná: *Čím kdo zachází, tím také schází. Čím kdo hřeší, tím bývá trestán. Čím ses zkazil, tím se také naprav.*

4. Věta příslovečná příčinná

- Vyjadřuje příčinu děje, vlastnosti nebo okolností vyjádřených ve větě řídicí.
- Odpovídá na otázky: *proč? z jaké příčiny?*
- Bývá uvozena spojkami *protože, poněvadž, jelikož*, spíše zřídka spojkou *aby*.

Příklady:

Pěšinkou lesní nikdo chodit nechtěl, aby ho světlíci z cesty nesvedli. Její obvyklá perfektní pohotovost selhala, poněvadž za celých šestnáct let své práce v kanceláři se žádné neštěstí nestalo. Severské břízy jsou trochu zvláštní, protože z jednoho kořene vyrůstá běžně tři až pět kmenů. Uleví se i lesům, jelikož recyklací starého papíru se uspoří až sedmdesát procent dřeva.

5. Věta příslovečná účelová

- Je významově blízká větě příčinné. Zpravidla také odpovídá na otázku *proč?* nebo *za jakým účelem?* Nevysvětluje tedy příčinu, ale účel, s nímž někdo něco vykonává.
- Bývá uvozena spojkami *aby, at'*, zřídka archaickou spojkou *by*:

Příklady:

Musíme se vrátit, abychom pozhasínali všechna světla. Psa raději teď z vodítka do lesa nepouštěj, at' ti neuteče. A všichni šli dovnitř, by si vypili kávu. Máme toho člověka zlatem uplatiti, by od svého úmysla upustil?

6. Věta příslovečná podmínková

- Vyjadřuje podmínku, při které platí obsah věty řídicí. *Odpovídá tedy na otázku: za jaké podmínky / za jakých podmínek?*
Podmínkové věty bývají nejčastěji uvozeny spojkami *jestliže, když, kdyby, -li, pokud*.
- Odlišujeme vyjádření podmínky reálné a nereálné.
  - a) Podmínková věta vyjadřující reálnou podmínku bývá uvozena spojkami *když, jestliže*; sloveso v ní je ve tvaru oznamovacího způsobu:

Příklady:

Když uhradíte poplatek do 30. března, bude jeho výše pouze 1000 Kč. Kosodřevina do Jeseníků prý nepatří, když tam není původní. Jak se má turista zachovat, jestliže v lese uvidí nebo potká medvěda? Pokud se nestane nic nepředvídatelného, počítáme s dobrou úrodou. Nebudete-li si vědět rady, zatelefonujte na některé z uvedených čísel.

- b) Podmínková věta vyjadřující podmínku nereálnou bývá uvozena nejčastěji spojkou *kdyby*, sloveso v ní je tedy ve tvaru podmiňovacího způsobu.

Příklady:

Kdybyste přišli v domluvené době, určitě byste mě tady zastihli. O tom by mohla vyprávět mnohá liška nebo jezevec, kdyby uměli mluvit. Kdyby se lov zajíců povolil, mohli by se za čas stát vzácným druhem. Moje rybářské líčení by nebylo úplné, kdybych se nezminil o zdejší specialitě, o lovení dírou v ledu.

Poznámka:

Nereálná podmínka může být vyjádřena i infinitivní větou: *Já mít takový talent, snažila bych se ho lépe využít.*

7. Věta příslovečná přípustková

- Vyjadřuje příslovečné určení přípustky věty řídicí, tj. skutečnost, která brání uskutečnění děje ve větě řídicí; ten se však přesto uskuteční.
- Bývá nejčastěji uvozena spojkami *ačkoliv, i když, přestože, třebaže*, archaickou spojkou *byť*.

Příklady:

Ačkoliv jsme kolegovi posílali třikrát tentýž e-mail, odpovědi jsme se nedočkali. Přestože původní rozpočty vyznívaly příznivě, koncem roku budeme muset šetřit. Třebaže bylo celý týden deštivé počasí, cesty v lese nejsou příliš rozmoklé.

8. Věta příslovečná zřetelová

- Vyjadřují příslovečné určení zřetele věty řídicí, tj. okolnost, vzhledem k níž posuzujeme obsah věty řídicí, resp. která děj věty řídicí nějak omezuje.
- Vedlejší věta příslovečná zřetelová bývá uvozena především souvztažnými spojovacími výrazy *vzhledem k tomu, jak; s ohledem na to, jak*. Zřetelový význam mají také věty *pokud se týká, pokud jde o, co se týká...*

Příklady:

S ohledem na to, že měl kvůli zranění více než půlroční pauzu v tréninku a závodění, je jeho výsledek vynikající. Vzhledem k tomu, co tito lidé zažili, je jejich stav velmi dobrý. Co se týká těch ostatních kreseb, jsou vesměs tušové, lesní krajiny a stromy. Pokud jde o výchovu dětí, měl Komenský zcela konkrétní představy.

■ E. Vedlejší věta přívlastková

Vyjadřuje přívlastek podstatného jména v řídicí větě, tj. rozvádí vlastnost skutečnosti pojmenované tímto podstatným jménem. Rozlišujeme:

- přívlastkové věty uvozené vztažnými zájmeny: *kdo, co, který, jaký, čím*:

Příklady:

Zastavili jsme se na křižovatce, z níž vedly dvě cesty naprosto odlišnými směry. Předpis se týká studentů, kteří zahájili studium v akademickém roce 2007–2008 a později. Stoupají především ceny nemovitostí, které se nacházejí v turisticky atraktivních lokalitách. Hadi na broži jsou typickým zvířecím motivem, jaký se v té době používal. Dívám se na hlavu toho, kdo promluví.

- přívlastkové věty uvozené vztažnými příslovci: *kde, kam, odkud, kudy, kdy, jak*:

Příklady:

Došli jsme až na vrchol kopce, odkud byl nádherný výhled do okolí. Měli byste chodit jen po cestách, kde vedou turistické značky. Už mám informace, kde je ten poklad ukrytý. Josef Čapek napsal pohádku, jak pejsek s kočičkou myli podlahu. Inspektor jim položil otázku, kdy se předchozí večer vrátili domů.

- přívlastkové věty uvozené spojkami *že, aby*, částicí *zda*:

Příklady:

Už se rozšířila zpráva, že sklepy domů u řeky jsou zaplavené vodou. Napišu jim vzkaz, aby tady na nás počkali. Právě jsme dostali dopis od přátel, abychom k nim v létě alespoň na víkend přijeli. A teď vám položím otázku, zda Karel Čapek psal také pohádky.

Vyslovil jsem jen domněnku, že by bylo možné postupovat i jinak. Myšlenku, abychom si požádali o dotace, jsme už zavrhlí. Vojáci dostali rozkaz, aby se v noci co nejrychleji přemístili na sousední základnu.

■ F. Vedlejší věta doplňková

- Vyjadřuje doplněk řídicí věty. Závisí tedy současně na slovese nebo přídavném jméně a podstatném jméně (nejčastěji ve funkci podmětu nebo předmětu) v řídicí větě.
- Bývá nejčastěji uvozena spojkou *jak*.
- Vedlejší věta doplňková rozvíjí nejčastěji řídicí věty:
  - se slovesy *zdát se, připadat*:

Příklady:

Chlapci si v tom hluku připadali, jako by šli v bouřce. Její tvář mi připadala, jako by byla spálená sluncem.

- se slovesy *považovat, znát, vybrat*:

Příklady:

Kolegové označují Mirka za toho, kdo na sebe vzal největší odpovědnost. Třicetiletý německý cyklista je považován za toho, kdo nejspíš může Armstronga porazit.

- se slovesem smyslového vnímání nebo smyslové činnosti:

Příklady:

Stařeček vždy rád poslouchal ptáky, jak zpívali. Pozorovali jsme zajíce a srnky, jak pobíhali po rozlehlém poli. Uviděl tam jelena, jak stojí nehybně na lesní mýtině. Vždy už z dálky slyšíme vlak, jak přijíždí a houká. Ucítili jsme tu zvláštní vůni, jak přicházela z vedlejšího pokoje.

Doplňková věta závislá na řídicí větě se slovesy smyslového vnímání může být nahrazena doplňkovým infinitivem: *Uviděl tam jelena nehybně stát na lesní mýtině.*

6.2.4.4 Druhy vedlejších vět podle obsahového vztahu k obsahu věty řídicí

Podle obsahového vztahu závislé věty k větě řídicí rozlišujeme následující druhy vedlejších vět.

■ A. Vedlejší věty obsahové

- Vyjadřují obsah věty řídicí, který je v řídicí větě pouze naznačen přísudkem.
- Jsou závislé na větě řídicí se slovesy mluvení, myšlení, smyslového vnímání, hodnotícími slovesy a přísudky (*líbit se, vyhovovat, hodit se, je pravda...*), přísudky s modálním významem (*je zřejmé, je jasné, je pravděpodobné...*).
- Podle větněčlenské platnosti jde o věty předmětné nebo podmětné.
- Bývají uvozeny spojkami nebo zájmeny a příslovci tázacími.

Příklady:

*Líbí se mi, **když** užíváš taková učená slova. Je zajímavé, **že** i plachý bobr se přestane bát lidí. Ptal se mě, **jaké** vlastně píše knihy. Doporučovala bych, **aby** třeba na jednotlivých školách proběhla diskuse v pedagogickém sboru.*

■ B. Vedlejší věty doplňovací

- Blíže jej určují, tj. doplňují význam jména ve větě řídicí.
- Podle větněčlenské platnosti jde o vedlejší věty vztažné přívlastkové.
- Bývají uvozeny vztažnými zájmeny nebo příslovci.

Příklady:

*Fort Bořivoj měl na jižní Moravě spolužáka ze školy, **který** fořtoval na polesí nedaleko Křestanovic. Kemp, **kam** došli asi po půlhodině jízdy, tvořily dvoulůžkové chatky.*

■ C. Vedlejší věty příslovečné

- Vyjadřují okolnosti děje nebo vlastnosti z věty řídicí.
- Podle větněčlenské platnosti jde také o vedlejší věty příslovečné.

Příklady:

V Kanadě lidé houby nesbírají, přestože lesy i louky jsou jich plné.

6.2.4.5 Druhy vedlejších vět podle spojovacího výrazu

■ A. Vedlejší věty spojkové

Jsou uvozené spojkami *že, aby, když, kdyby, jestliže, protože, přestože, poněvadž, třebaže, ačkoliv, až, než, i když*, popř. kombinací spojek *až když, až kdyby, než když, než aby, jen aby*.

Příklady:

*Zahradník má starost, **zda** mu nezmrzne azalka. Můj známý bude mít asi důvod, **aby** vám nevěřil. Podruhé jsem Mindu zavřel do sklepa s tím výsledkem, **že** rozkousala dveře.*

■ B. Vedlejší věty vztažné

Jsou uvozeny vztažnými zájmeny a příslovci *kdo, co, jaký, který, kde, kam, kudy, odkud*.

Příklady:

Před lety bydlel na Křižovnickém náměstí vedle Mostecké věže kožešník, který podšíval kabáty kůžemi lasic, lišek, kun, vyder, bobrů, a hlavně králíků. Srpen je obyčejně doba, kdy domácí zahradník opouští svou zahradu divů. Cirkus měl ústřední okružní chodbu, kolem níž byly všechny jeho místnosti.

■ C. Vedlejší věty uvozené tázacími zájmeny nebo příslovci

Jsou uvozeny zájmeny a příslovci *kdo, co, jaký, který, kde, kam, kudy, odkud*.

Příklady:

Kdy ti lidé přišli do Čech, neví se určitě. Teprve teď se lidé v okolí dozvěděli, kdo přebýval v lesní chaloupce. Jak se to loni na podzim stalo, zůstane už asi nevysvětleno.

6.2.4.6 Znázornění stavby složitého souvětí

Složité souvětí je tvořeno třemi nebo více větami, které jsou spojeny nejméně dvěma druhy syntaktických vztahů nebo nejméně dvěma druhy koordinačních poměrů (o tom viz podkapitola 6.2.4.1.D).

Při rozboru každého, tj. i složitého souvětí doporučujeme následující postup:

- určíme věty v souvětí, tj. jejich hranice a jejich počet;
- určíme, které věty jsou hlavní, a které věty jsou vedlejší;
- jednotlivé věty očíslováme podle pořadí v souvětí bez ohledu na to, jsou-li hlavní, nebo vedlejší (tj. neurčujeme zvláště pořadí vět hlavních a pořadí vět vedlejších);
- mezi souřadně spojenými větami určíme poměr (nezapomínáme na to, že souřadně spojeny mohou být i věty vedlejší – viz podkapitoly 6.2.4.1.B, 6.2.4.2), užíváme stejné symboly jako pro poměry mezi větnými členy ve větě jednoduché: + (slučovací poměr), ⊥ (stupňovací poměr), ∨ (vylučovací poměr), × (odporovací poměr), → (důsledkový poměr), ← (důvodový poměr);
- u každé vedlejší věty určíme, na které větě řídící je závislá;
- věty hlavní a vedlejší zakreslíme do plošného grafu: na nejvyšší rovině jsou věty hlavní, pod nimi jsou věty vedlejší na nich závislé, o další rovinu níže jsou vedlejší věty závislé na větách vedlejších; na nejnižší rovině jsou vždy vedlejší věty, na nichž nezávisí další věta vedlejší;

Maso ještě nebylo hotové, zavedl jsem tedy Eileen do přístěnku a dal jsem jí napít.

→ +
1H, tedy 2H a 3H

Domácí pán byl na vrcholu blaha, dokonce pozval cizince do své alchymistické dílny, ale urozený zákazník se zdvořile omluvil, neboť už spěchal.

┌ × ←
1H, dokonce 2H, ale 3H, neboť 4H

Asi tak čtvrt hodiny jsem lelkoval, popocházel jsem sem a tam, ale lvice se už ani nenamáhala za mnou chodit a sedla si ke dveřím u volantu.

+ × +
1H, 2H, ale 3H a 4H

2. Souvětí tvořené větami hlavními a větami vedlejšími

- Souvětí souřadné tvořené dvěma větami hlavními a jednou větou vedlejší

Strýc mne počal zajímati, neboť již z těchto slov nabyl jsem přesvědčení, že nenalézám se před starým vysloužilcem s běžnými názory.

←
1H, neboť 2V
↙
že 3V přívlastková

- Souvětí souřadné tvořené dvěma nebo více větami hlavními a více větami vedlejšími dále rozvitými větami vedlejšími

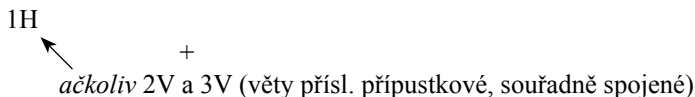
Když se druhého dne Rodin s Moravou loučil, děkoval především Zdence a zval ji, aby ho určitě navštívila, až přijede do Paříže.

2H a 3H
↙ ↘
když 1V přísl. časová   aby 4V přísl. účelová
↘ ↙
až 5V přísl. časová

■ B. Složité souvětí podřadné

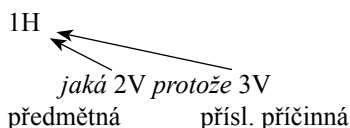
1. Souvětí tvořené větou hlavní a na ní závislými větami vedlejšími souřadně spojenými

Oslavovaly se vlastně její narozeniny, ačkoliv ona o to vůbec nestála a nikoho nepozvala.

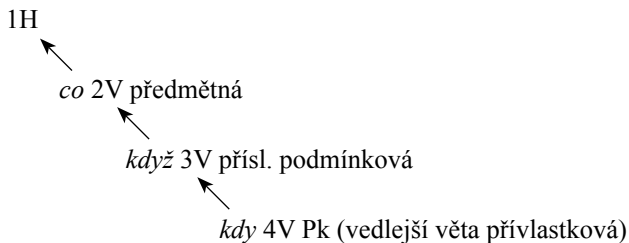
2. Souvětí tvořené větou hlavní a na ní závislými větami vedlejšími, mezi nimiž není syntaktický vztah

Člověk s pluhem v ruce se už tak bezmocně neptá, jaká bude úroda, protože do jisté míry ji sám už dělá.

3. Souvětí tvořené větou hlavní a větami vedlejšími, z nichž je každá závislá na větě předchozí (souvětí s „řetězovou závislostí“)

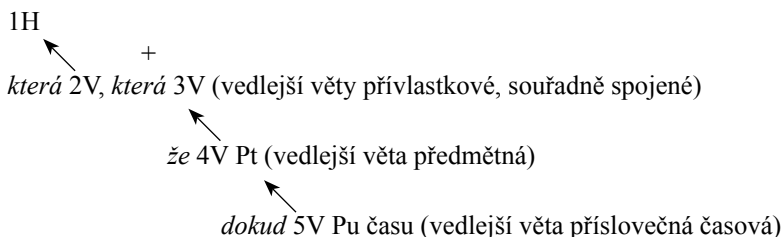
Pokoušel jsem si představit, co rodiče mohou povídat dívce, když ji pouštějí na schůzku v době, kdy je vyhlášen výjimečný stav.

První věta v souvětí je větou hlavní, druhá věta v souvětí je vedlejší větou závislou na větě hlavní; třetí věta je větou vedlejší a je závislá na druhé větě vedlejší; čtvrtá věta je větou vedlejší a je závislá na třetí větě vedlejší. Jde tedy souvětí s tzv. **řetězovou závislostí** vedlejších vět.

4. Souvětí tvořené větou hlavní a vedlejšími větami spojenými souřadně i řetězově

Byla to Markéta, která by mohla vystudovat na červený diplom, která ještě nedávno tvrdila, že se nebude na nikoho vázat, dokud neskončí medicínu.

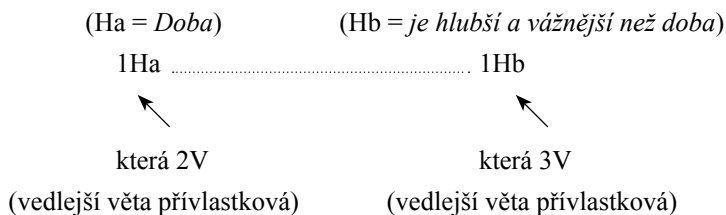
Vedlejší věty 2V a 3V jsou **spojeny souřadně** slučovacím poměrem, vedlejší věty 3V, 4V a 5V jsou spojeny **řetězovou závislostí** (srov. C).

■ C. Složitě souvětí s větami vloženými

Vloženou větou je vždy věta vedlejší. Je vložena do své věty řídicí, která může být jak větou hlavní, tak větou vedlejší.

V grafu označujeme části věty rozdělené vloženou větou závislou symboly *a*, *b*, popř. *c*... (např. 1Ha, 1Hb, 2Va, 2Vb).

Doba, jež uplyne mezi dvěma úplňky, je hlubší a vážnější než doba, která uplyne mezi prvním a posledním.

Kluk, který sáňkuje a staví sněhuláky a cucá rampouchy, má ke kosmickému úkazu zimy daleko hlubší vztah než úřad pro odklizení sněhu.

(Ha = Kluk)   (Hb = má ke kosmickému úkazu zimy
daleko hlubší vztah než úřad...)

1Ha 1Hb

↑ + +

který 2V a 3V a 4V (vložené vedlejší věty přívlastkové, souřadně spojené)

Všechny uvidí až večer při vaření nebo potom v klubovně, kde si budou pološeptem, aby nerušili, sdělovat informace.

1H

↑ (Va = kde si budou pološeptem) (Vb = sdělovat informace)

kde 2Va ..... 2Vb (vedlejší věta přívlastková)

↑
aby 3V (vedlejší věta příslovečná účelová)

6.2.5 POLOVĚTNÉ KONSTRUKCE

6.2.5.1 Charakteristika polovětných konstrukcí

Součástí souvětí nebo připojené k větě jednoduché mohou být také konstrukce, jejichž základním členem je neurčitý slovesný tvar (infinitiv, přechodník, příčestí trpné) nebo slovesné přídavné jméno odvozené od příčestí trpného, přechodníku nebo příčestí minulého (o tom viz podkapitola 4.4.1.1.B.2). Nejsou tedy větou, protože v nich není určitý slovesný tvar. S větami je však zčásti sblízuje význam jejich základního členu blízký významu slovesnému. Jsou-li tedy infinitiv, přechodník, trpné příčestí nebo slovesná přídavná jména výrazně rozvity dalšími větnými členy, tvoří samostatný útvar, který se nazývá **polovětná konstrukce**.

Polovětné konstrukce jsou (s výjimkou konstrukcí infinitivních) k větě často volně připojeny, nebo jsou do ní vloženy a odděleny od ní čárkami. Infinitiv jako základní člen polovětné konstrukce může být kterýmkoliv větným členem, přechodník a příčestí trpné bývají doplňkem, přídavné jméno je většinou přívlastkem (zpravidla volným) nebo doplňkem.

Polovětné konstrukce můžeme dělit podle slovnědruhové platnosti jejich základního členu a podle toho, kterým větným členem tento jejich základní člen je.

■ A. Polovětné konstrukce infinitivní

Základním členem těchto konstrukcí je **infinitiv**. Ve větě může mít funkci:

- a) **podmětu:** *Jezdit pravidelně na služební cesty pro něj začalo být namáhavé.*
- b) **předmětu:** *Doporučil bych vám **absolvovat** ještě alespoň čtyřtýdenní lázeňskou léčbu.*
- c) **přívlastku neshodného:** *Sousedům se vůbec nezamlouvá bratrův zvyk **pouštět** každé ráno hlasitě rádio.*
- d) **příslověčného určení:** *Musím se ještě vrátit **zkontrolovat** všechna svétla a topení.*
- e) **doplňku:** *Viděli jsme učitele pomalu **přicházet** po cestě vedoucí od zastávku autobusy.*

Infinitiv může být jak začleněný do věty, tak i samostatným větným členem (viz 6.2.6.1.A): *Odpočívat každé léto na pláži alespoň deset dní, to bychom neodmítli.*

■ B. Polovětné konstrukce přechodníkové

Jejich základním členem je **přechodník** ve funkci doplňku: *Dlouho **přemýšleje** o té zvláštní příhodě, seděl jsem u stolu a pomalu popíjel kávu. **Postoupiv** se svými žáky do vyššího ročníku, opakoval jsem s nimi látku z ročníků nižších. **Dobíhající** jako vždy na vlak na poslední chvíli, málem jsem ztratila pravou botu.*

■ C. Polovětné konstrukce s přičestím trpným

Jejich základním členem je **trpné přičestí** ve funkci doplňku: *Podíval se na ni, **překvapen** něčím v jejím tónu. **Ozářena** měsícem, **Byten** spí v otevřené krajině.*

■ D. Polovětné konstrukce s dějovými přídavnými jmény

Jejich základním členem je **přídavné jméno** odvozené od **slovesného tvaru** – přechodníku, přičestí trpného, přičestí minulého. Toto přídavné jméno mívá funkci:

- a) **přívlastku volného:** *No – nebylo to moc příjemné pomyšlení pro rybáře, **zvyklého** na potoky a malé řeky v Michiganu. Teprve když se rozplynul prach z cesty,*

promíšený výfukovými plyny, vylézali náhodní chodci ze svých úkrytů jak svišti v Tatrách po půlročním spánku.

- b) **doplňku:** *Hajný Vítězslav, znalý terénu svého hájemství a zvěře v něm, uložil svého prvního „většního“ jelena. Polesí se rozprostíralo na úpatí Jeseníků, v bruntálském okrese, přilepené k polské hranici.*

6.2.6 ODCHYLKY OD PRAVIDELNÉ VĚTNÉ STAVBY

Ve větách se setkáváme i s odchylkami od obvyklého členění na skladební dvojice. Odchylky mohou být:

- **záměrné**, potřebuje-li mluvčí např. část věty zdůraznit, vložit do věty oslovení, výraz dodávající větě citové zbarvení apod.;
- **nezáměrné** – **chyby**, které vznikají v důsledku nedostatečné komunikační perspektivy nebo v důsledku nedostatečné přípravy projevu.

K **záměrným odchylkám** patří: samostatný větný člen, vsuvka, částice přitakávací nebo odmítací, citoslovce, oslovení, elipsa, apoziopce.

K **nezáměrným** (chybným) **odchylkám** patří: anakolut, kontaminace, zeugma, atrakce.

6.2.6.1 Záměrné odchylky od pravidelné větné stavby

■ A. Samostatný větný člen

- Samostatný větný člen je výraz, který je od věty oddělen zvukově i graficky. Může jím být podmět, předmět i příslovečné určení. Samostatný větný člen bývá:
  - vytknutý před větou: *Mladá generace, ta je dnes jiná. Na svou sestru, na tu nedal dopustit.*
  - dodatečně připojený za větou: *A tam jsem začínal znova, na lesní samotě.*
- Ve větě k samostatnému členu odkazuje nejčastěji:
  - zájmeno: *Babička, ta teď bydlí sama v rodinném domku nedaleko od Blanská. Šatů, těch já mám dost. Vracet se k tomu, to už teď nemá smysl.*
  - příslovce: *Do Prahy, tam bych jel rád.*
  - částice: *Šatů, to já mám dost. Do Prahy, to bych jel rád.*
- Samostatný větný člen je od věty vždy oddělen čárkou.

Poznámka:

V uvedených dokladech má samostatný větný člen tvar, kterým se přizpůsobuje svému řídicímu členu ve větě. Může však mít i tvar I. pádu, přestože jeho řídicí člen ve větě by vyžadoval tvar jiný: *Na dědečka, na toho si ještě dobře pamatují. / Dědeček, na toho se ještě dobře pamatují.*

■ B. Vsuvka

- Vsuvka je sdělení z jiné významové roviny. Zpravidla je do věty vložena („vsunuta“). Souvisí s větou obsahově, není však do ní zapojena mluvnicky, tj. není s žádným větným členem spojena větným vztahem.
- Vsuvkou může být:
  - výraz nevětný: *Téměř ve všech současných mluvnicích (Příruční mluvnice češtiny, Čeština – řeč a jazyk, Mluvnice češtiny 3. Skladba) je zařazena kapitola o textové syntaxi. Už dříve, snad někdy před třemi roky, jsme uvažovali o koupi tohoto rodinného domku.*
  - věta: *V roce 1829, to mu bylo čtyřicet, prodal svou lékárnou po dědečkovi. Doma – tam už bylo teplo – jsme si konečně odpočinuli. Podívala se na mě, jak se říká, po straně.*
  - souvětí: *Bratr našeho dědečka, vzpomínám si, že pochází z Lešné u Valašského Meziříčí, v loňském roce oslavil 100 let.*

Od textu věty bývá vsuvka oddělena:

- čárkami: *Celou škodu, jak to tak vypadá, pojišťovna neuhradí.*
- pomlčkami: *Tohle údolí – tedy tento prostor kolem nás – měří asi tisíc akrů.*
- závorkami: *Na poslední poradě (bylo to minulou středu) jsme si postup řešení projektu již předběžně domluvili.*

■ C. Částice vyjadřující souhlas nebo nesouhlas

Tyto částice „odpověďové“ bývají volně připojeny před větou, za větu, nebo jsou do ní vloženy. Mluvnicky na žádném větném členu nezávisí, od textu věty bývají odděleny čárkou (čárkami).

Slova vyjadřující souhlas: *Ano, postaví domek, malou vilku, a to na parcele asi sto padesát metrů odtud. Zajisté, poezie bude opravdu výtečným prostředkem pro vytříbení výslovnosti, pomyslí si Mr. Parkhill. Máte vlastní klíče od bytu. – Mám, ano. Hrát na saxofon, ano, to se mi zdálo, že to budu dělat celý život.*

Slova vyjadřující nesouhlas: *Ne, o tom se maminka vůbec nezminila. Ale ne, já vůbec nežertuji. Ne, osamělá nejsem nikdy. Nikoliv, já se nemylim. Kdepak, určitě jsem se nespletla.*

■ D. Citoslovce

Citoslovce jsou ve větě užívána jako prostředky vyjádření pocitů a nálad mluvčího. Podobně jako částice vyjadřující souhlas a nesouhlas nejsou citoslovce mluvnicky závislá na žádném větném členu. Mohou být připojena před větu, za větu, nebo jsou do věty vložena. Od textu věty se oddělují čárkou: *Ale **fuj**, takhle přece nesmíš mluvit. **Brrr**, v takové zimě si chceš zmrzlinu? **Pssst**, ticho, divadlo už začíná. **Frnk**, **frnk**, míhala se rychlá auta kolem nás .*

■ E. Oslovení

Oslovení je slovo nebo skupina slov v 5. pádě, která vyjadřují, ke komu se mluvčí obrací. Podobně jako citoslovce bývá připojeno před větu, za větu, nebo může být do věty vloženo. Oslovení bývá od textu věty odděleno čárkou: ***Gábi**, babička ti občas pomůže. **Mami**, Pavlík mně snědl čokoládu! Co se vám stalo, **teto**? Na víc se mě, **babi**, raději ani neptej. **Vás** jsme tady, **dědo**, neviděli hezkých pár dní.*

■ F. Elipsa (věta neúplná)

Elipsou rozumíme vypuštění části výpovědi, která obsahuje informaci známou z kontextu nebo ze situace. Rozlišujeme:

- elipsu kontextovou,
- elipsu situační.

1. Kontextová elipsa

Vychází z kontextu a z možnosti neopakovat ve větě informaci, která byla vyjádřena v předchozím textu.

- V odpovědích na otázky: *Kdo to přišel? – **Tatínek**. „A jak s ní cestujete?“ – „**Ve voze**.“ – „**Nákladním**.“ – „**Osobním**.“²⁴*
- V souvislém textu: *Lucie si zašla k očnímu lékaři. Proměřil jí obě oči, prohlédl oční pozadí a nakonec jí vsadil do očí gelové čočky. (= **Lékař** jí proměřil obě oči, prohlédl **jí** oční pozadí a nakonec jí vsadil do očí gelové čočky.)²⁵*

²⁴ Tučně jsou vytištěny eliptické věty.

²⁵ Tučně jsou v textu v závorce vytištěna slova, která považujeme za elipticky vypuštěná.

2. Situační elipsa

Umožňují ji podmínky komunikační situace. Příkladem mohou být např. pozdravy: *Dobry den. Dobrou noc*; výpovědi v rozhovorech v obchodě: *Čtyři banány. Půl kila ořechů.* apod.

■ G. Apoziopce (věta kusá)

Apoziopce je věta, která nebyla dokončena:

- byl-li mluvčí přerušen někým jiným: „*Poprosila jsem vás, ať kresbu po semináři smažete, a vy... místo toho ještě...*“ „*Promiň, já jsem fakt nechtěla, aby...*“ „*Ty promiň.*“
- nechtěl-li mluvčí sám větu dokončit: *Každý na mě kouká jak... Škoda mluvit.*

6.2.6.2 Nezáměrné odchytky od pravidelné větne stavby

■ A. Anakolut (vyšinutí z větne vazby)

Anakolut vzniká porušením správného vyjádření vztahu závislosti. Bývá pravděpodobně důsledkem nedostatečného promyšlení stavby věty.

Turisté, kteří přijíždějí do České republiky, těm bychom měli nabídnout více kvalitních služeb. (Správné znění: *Turistům, kteří přijíždějí do České republiky, bychom měli nabídnout více kvalitních služeb.*)

Kromě s historií tohoto spolku seznamuje návštěvníky také se zajímavými místy východočeského kraje. (Správné znění: *Kromě historie tohoto spolku seznamuje návštěvníky také se zajímavými místy východočeského kraje.*)

■ B. Kontaminace (zkřížení, spojení vazeb)

Kontaminace vzniká zkřížením/spojením dvou různých vazeb sloves s blízkými významy (a s odlišnou vazbou) ve vazbu stejnou.

zajímat se o něco + zabývat se něčím
 _____
zajímat se něčím

Tímto literárním žánrem jsem se zatím nezajímal. (Správné znění: *Tímto literárním žánrem jsem se zatím nezabýval. O tento literární žánr jsem se zatím nezajímal.*)

být něčím + považovat (něco) za něco

považovat (něco) něčím

Předškolní vzdělávání je považováno důležitým počátkem celého vzdělávacího procesu. (Správné znění: *Předškolní vzdělávání je považováno za důležitý počátek celého vzdělávacího procesu. Předškolní vzdělávání je důležitým počátkem celého vzdělávacího procesu.*)

■ C. Zeugma (spřežení vazeb)

Zeugma je chybné spojení (spřežení) dvou různých vazeb, popř. „zanedbání dvojí vazby“.

Je otázkou, jaká je u těchto lidí připravenost a schopnost týmové spolupráce. (Správné znění: *Je otázkou, jaká je u těchto lidí schopnost týmové spolupráce a připravenost na ni.*)

Situace vznikla vinou těch, kteří nic nedělají, nebo dokonce podporují nesmyslná nařízení. (Správné znění: *Situace vznikla vinou těch, kteří nic nedělají proti nesmyslným nařízením, nebo je dokonce podporují.*)

Měli bychom informovat a poradit ostatním. (Správné znění: *Měli bychom informovat ostatní a poradit jim.*)

■ D. Atrakce (větná spodoba)

Atrakce je chybné přizpůsobení tvaru slova slovu jinému, které se nachází v jeho blízkosti.

Každý záznam obsahuje úplné bibliografické údaje o článku a výtahu o cca 150 slovech. (Správné znění: *Každý záznam obsahuje úplné bibliografické údaje o článku a výtah o cca 150 slovech.*)

Vzhledem ke změně naší situaci se sejdeme v pátek na krátké poradě. (Správné znění: *Vzhledem ke změně naší situace se sejdeme v pátek na krátké poradě.*)

6.3 VÝPOVĚĎ. KOMUNIKAČNÍ FUNKCE A MODALITA.

6.3.1 VZTAH KOMUNIKAČNÍ FUNKCE A MODALITY VÝPOVĚDI

Výpověď je základní jednotkou komunikace, která má věcný obsah a vyjadřuje komunikační funkci (záměr nebo postoj mluvčího).

Poznámka:

Některé výpovědi, např. pozdravy (*Ahoj. Dobrý den. Na shledanou. Pozdrav pánbůh.*), kontaktní výrazy (*Poslyš. Hele. To víš. Tak co.*), reaktivní výpovědi (*Ano. Ne. Snad. Možná.*) nemají věcný obsah, každá výpověď však má komunikační funkci.

6.3.1.1 Komunikační funkce a postojová modalita

Komunikační funkce výpovědi postihuje **záměr (úmysl)**, který autor (**mluvčí**) při jejím vyslovení sleduje, a současně úlohu, kterou jí přisuzuje adresát (posluchač, čtenář), když ji interpretuje. Rozlišujeme čtyři základní druhy komunikačních funkcí:

- oznamovací,
- tázací,
- rozkazovací (výzvnové),
- přací.

Komunikační funkce výpovědi bývají spojovány s **modalitou**, která postihuje vztah mluvčího ke skutečnosti.

Vyjadřování uvedených (i dalších) **komunikačních funkcí** výpovědi, tj. záměru mluvčího v komunikaci, postihuje **modalita postojová**. Rozlišování výpovědí oznamovacích, tázacích, rozkazovacích a přacích je totožné s rozlišováním čtyř druhů výpovědí podle postojové modalit.

Poznámka:

Některé mluvnické práce považují modalitu za vlastnost věty, hovoří tedy o **druzích vět podle postojové modalit** (o větách oznamovacích, větách tázacích, větách rozkazovacích a větách přacích). V učebnicích pro základní a střední školy se rozlišování vět podle postojové modalit definuje jako **druhy vět podle postoje mluvčího**, v nižších ročnících se hovoří pouze o **druzích vět**.

6.3.1.2 Jazykové prostředky vyjadřování komunikačních funkcí

K vyjádření komunikační funkce slouží **prostředky lexikální** (částice, příslovce, zájmena), **prostředky gramatické** (slovesný způsob) a **prostředky zvukové** – intonace (větná melodie; o tom podrobně viz kapitola 2.6, 2.6.2). Tyto prostředky se podílejí na vyjadřování funkcí výpovědi většinou společně, tvoří „schémata“ (formy), která se nazývají **modální schémata** (tj. tvoří „schémata“ pro vyjadřování postojové modalit) nebo **komunikační výpovědní formy / komunikační schémata** (tj. tvoří formy, schémata pro vyjadřování komunikačních funkcí výpovědi).²⁶

Poznámka:

Pojmy **modální schémata** a **komunikační výpovědní formy**, **komunikační schémata** chápeme jako synonyma. V nejnovějších mluvnických pracích bývají jako prostředek vyjadřování komunikační funkce výpovědi uváděny též tzv. explicitní performativní formule, založené na užití tzv. performativních sloves – sloves mluvení nejčastěji v 1. osobě, která umožňují, aby mluvčí jejich vyslovením přímo realizoval příslušnou funkci výpovědi (srov. např. Grepl, Karlík, 1998: 435–437): *Oznamuji vám (tímto/tímto dopisem/tímto e-mailem...), že plánovaná schůzka k tvorbě rozvrhu se odkládá z pondělí na úterý odpoledne.* (tj. mluvčí řekne: „Oznamuji vám, ...“ a tím skutečně „oznamuje“. Explicitními performativními formullemi se však u jednotlivých komunikačních funkcí výpovědi zabývat nebudeme.

6.3.1.3 Jiné druhy modalit

Kromě záměrů vyjadřuje mluvčí v komunikaci ještě další vztahy k obsahu výpovědi a jeho platnosti nebo realizaci.

- Uskutečnění obsahu výpovědi považuje za jisté, pravděpodobné, možné nebo nejisté. Tyto vztahy odráží **jistotní modalita**.
- Uskutečnění obsahu výpovědi považuje v různé míře za nutné, vhodné/nevhodné nebo jen za možné. Tyto vztahy odráží **voluntativní modalita**.

²⁶ O modálních schématech hovoří např. P. Hauser (2003: 7n.), o komunikačních výpovědních formách Grepl a Karlík (1998: 437n.) a také např. Svobodová (1998: 173n.; 2009: 18).

6.3.2 VYJADŘOVÁNÍ KOMUNIKAČNÍCH FUNKCÍ

6.3.2.1 Výpovědi oznamovací

- Základním záměrem mluvčího při realizaci těchto výpovědí je informování adresáta.
- Základními modálními (komunikačními) schémata pro oznamovací výpověď jsou:²⁷

Oznamovací způsob + klesavá intonace

Zítřa od devíti do čtrnácti hodin nepoteče v obci teplá voda.

Podmiňovací způsob + klesavá intonace

Zítřa bych k vám mohl přijít.

Poznámka:

Volba slovesa ve tvaru oznamovacího nebo podmiňovacího způsobu souvisí s různými postoji mluvčího k obsahu výpovědi, nebo i se vztahem k adresátovi. Užitím výpovědi se slovesem v oznamovacím způsobu mluvčí dává najevo, že uskutečnění obsahu výpovědi považuje za jisté. Užitím způsobu podmiňovacího signalizuje, že mluvčí chápe obsah výpovědi jako podmíněný, popř. si není zcela jist jeho realizací. Současně může být užití podmiňovacího způsobu projevem zdvořilosti.

- K výpovědím s komunikační funkcí oznamovací bývají řazeny i ty, které vyjadřují např.:
  - **slib, závazek, ujištění**; jejich součástí bývají také částice *zajisté, určitě*: *Určitě vám tu knihu nejpozději pozítří vrátím. Zajisté vás tím dále nebudeme obtěžovat.*
  - **námítku, odmítnutí**; jejich součástí bývají částice *vždyt', přece*: *Vždyt' na takový byt byste neměli peníze! Přece v takovém horku nepůjdeme do lesa!*

²⁷ Takto zachycuje modální/komunikační schémata (formy) Hauser (2003), Grepl a Karlík (1998) i Svobodová (1998, 2009).

6.3.2.2 Výpovědi tázací

Mluvčí tyto výpovědi vyslovuje, aby získal od adresáta potřebné informace.

■ A. Zjišťovací otázky

- Mluvčí při vyslovení zjišťovací otázky žádá adresáta, aby potvrdil, nebo odmítl platnost jejího obsahu.
- Základním schématem pro vyjádření zjišťovací otázky je:

Oznamovací způsob + stoupavá intonace

Půjdeš dnes s námi na oběd?

—
—
—
— — — — —

Podmiňovací způsob + stoupavá intonace

Šel bys dnes s námi na oběd?

—
—
—
— — — — —

- Stoupavá intonace je u zjišťovacích otázek důležitým prostředkem pro jejich odlišení od výpovědi s funkcí oznamovací, srov.:

Půjdeme na oběd. (výpověď oznamovací)

— — — — —
—
—

Půjdeme na oběd? (otázka zjišťovací)

—
—
— — — — —

- Sloveso ve zjišťovací otázce může být ve tvaru kladném i záporném, záměna slovesa v kladném tvaru za sloveso ve tvaru záporném význam otázky výrazněji neovlivní. Sloveso v záporu může být – podobně jako podmiňovací způsob – signálem menší jistoty mluvčího, zdvořilosti apod.:

Půjdeme dnes na oběd? / Nepůjdeme dnes na oběd?

Šel bys dnes s námi na oběd? / Nešel bys dnes s námi na oběd?

- Mluvčí očekává, že adresát odpoví:
  - kladně: *Ano. Určitě./Zajisté. Půjdu. Půjdeme. Šel bych. Půjdeme na oběd.*
  - záporně: *Ne. Nikoliv. Nepůjdu. Určitě ne. Dnes bych nešel.*
  - s vyjádřením nejistoty: *Nevím. Možná. Asi ano. Asi ne.*

Poznámka:

Ve starších textech K. Čapka najdeme ojediněle také zjišťovací otázky uvozené částicí *jestlipak, zdalipak*, které však dnes již působí spíše jako knižní. Takové zjišťovací otázky mají pak intonaci klesavou:

Zdalipak někdo z vás viděl takovou květinu?

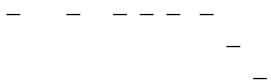

■ B. Doplnňovací otázky

- Mluvčí se při vyslovení těchto otázek snaží získat celou informaci, nikoliv jen potvrzení nebo popření platnosti obsahu výpovědi.
- Základním schématem pro vyjádření doplnňovací otázky je:

Tázací slovo + oznamovací způsob + klesavá intonace / stoupavě klesavá intonace

Kdo vzal ze stolu tu knihu?

Kde jste byli včera?

V některých otázkách může být větší důraz na tázací slově:

Kam chceš teď jít?

Upozornění:

V doplňovacích otázkách nelze – na rozdíl od otázek zjišťovacích – zaměřovat kladný a záporný tvar slovesa. Následující otázky zjišťují odlišné informace:

Kdo všechno včera přišel? – *Kdo všechno včera nepřišel?*

Poznámka:

Na doplňovací otázku je možné odpovědět celou větou, nebo pouze údajem, který poskytuje informace, na něž se mluvčí ptá tázací slovem:

Kde jste byli včera? – *Včera jsme byli na přehradě.* / *Byli jsme na přehradě.* / *Na přehradě.*

Jak se vám daří? – *Daří se nám dobře.* / *Dobře.* / *Docela dobře.*

Jaká byla dovolená? – *Dovolená byla vynikající.* / *Dovolená se vydařila.* / *Vynikající.*

■ C. Další druhy otázek

Kromě otázek zjišťovacích a doplňovacích se setkáme ještě s otázkami vylučovacími, rozvažovacími, podivovými a řečnickými.

1. Otázky vylučovací

Otázka vylučovací nabízí zpravidla eventuality, z nichž si adresát může vybrat pouze jednu (resp. mluvčí předpokládá, že adresát si vybere pouze jednu).

Budeš studovat práva, nebo filozofii? Půjdeme tam dnes, nebo bude lepší počkat do zítřka?

2. Otázky rozvažovací

Tyto otázky nejsou určeny adresátovi. Mluvčí je klade spíš sám sobě v okamžiku, kdy skutečně nad něčím přemýšlí. Neočekává tedy odpověď:

Že bych tu tašku zapomněla v knihovně? Jak se ten člověk jenom jmenoval?

Bývají vyjádřeny i infinitivními větami: *Jít na tu zkoušku, nebo nejít?*

3. Otázky řečnické

Mluvčí při jejich vyslovení vyjadřuje svoje pocity. Zpravidla má v úmyslu projevit je i adresátovi, neočekává však na tyto otázky odpověď.

*Tohle má být seminární práce? (Ne. Taková nemůže být seminární práce.)
No jak to asi mohlo dopadnout? (Špatně.)*

6.3.2.3 Výpovědi rozkazovací

- Záměrem mluvčího při vyslovení výpovědi s touto funkcí je ovlivnit jednání adresáta. Mluvčí tedy adresátovi něco přikazuje, rozkazuje, zakazuje, o něco jej žádá.
- Základním schématem pro rozkazovací výpovědi je:

Rozkazovací způsob + klesavá intonace

Po vyučování na mě počkejte ve třídě.

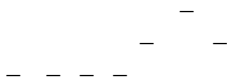
Hned utíkejte domů!

nebo

Rozkazovací způsob + stoupavě klesavá intonace

Co nejdříve se vraťte!

- Rozkazovací výpovědi mohou mít i následující výpovědní formy:
  - At' + oznamovací způsob:** Taktó formulovaný rozkaz může být zaměřen na konkrétního adresáta: *At' už tě tady nevidím!* na přítomné osoby: *At' se už nikdo nebaví!* nebo na osobu nepřítomnou (jde vlastně o vzkaz jiné osobě): *At' mi Jana večer zavolá!*
  - Abyste + podmiňovací způsob + stoupavě klesavá intonace:** *Abyste na to nezapomněli!*
  - Ne + abyste + podmiňovací způsob + stoupavě klesavá intonace** (důrazný rozkaz nebo zákaz): *Ne abyste na to zapomněli. Ne abyste zase lezli na střechu!*
  - Oznamovací způsob + stoupavá intonace** (většinou jde o důrazný rozkaz): *Tak utišíte se konečně? Tak odpovíte už!*
  - Infinitiv:** Sednout! Neopisovat! Končit!

6.3.3 MODALITA JISTOTNÍ A VOLUNTATIVNÍ

6.3.3.1 Jistotní modalita

Jistotní modalita výpovědi postihuje vyjádření různého stupně jistoty mluvčího týkající se obsahu výpovědi. Prostředky vyjadřování jistotní modality jsou **přísudkové výrazy** s jistotním významem, **modální slovesa** *moci, muset, mít*, částice, **gramatické** prostředky (podmiňovací způsob, budoucí čas slovesa), **frazeologická** vyjádření.

■ A. Přísudkové výrazy

Různé stupně jistoty vyjadřují např. slovesně-jmenné přísudky *je jisté, je pravděpodobné, je zřejmé, jsem si jist, jsem přesvědčen* (v kladném i záporném tvaru):

Je jisté, že ten člověk o tom všem věděl. **Je pravděpodobné**, že zákon bude schválen v takové podobě. **Je zřejmé**, že studenti s tímto spokojeni nebudou. **Nejsem si jista**, že jsem je viděla. **Nejsme přesvědčeni**, zda se stalo právě toto.

Poznámka:

Jistotní význam mají též např. slovesa *vědět, věřit, domnívat se* užitá především ve tvaru 1. osoby: **Věřím**, že váš kamarád je spolehlivý. **Domnívám se**, že bychom měli zapojení do projektu ještě zvážit. **Vím**, že máte rádi Prahu.

■ B. Modální slovesa

Sloveso *muset* vyjadřuje vysoký stupeň jistoty: *Proč Marie nepřijela? Musela o dnešním jednání vědět*. Nižší stupeň jistoty vyjadřuje sloveso *moci*: *Přijdou později, jejich vlak mohl mít zpoždění*.

■ C. Modální částice

K modálním částicím vyjadřujícím různé stupně jistoty patří:

- *určitě, jistě, zajisté, samozřejmě, asi, snad, pravděpodobně, zřejmě, možná, třeba: Určitě na to nezapomenu. Vy jste nás asi nepochopili. Zdejší les před sto lety pravděpodobně vypadal trochu jinak. Třeba vás Petr vůbec nepoznal. Malý jezevčík měl zřejmě strach. Zítra možná půjdeme na ryby.*
- *prý: Vaškovi prý spadl kámen ze srdce. Za starého Rakouska byl prý každý předpis zaslán nejnižším výkonným úředníkům kdesi v Sedmihradsku.*

- „pokleslé“ vsuvkové výrazy, původně slovesné tvary: *myslím, tuším, předpokládám, domnívám se*: *Bylo to **myslím** před deseti lety. A vy tady zůstanete **předpokládám** do příštího týdne. Zákon byl schválen **tuším** před dvěma měsíci.*

■ D. Gramatické prostředky

Při vyjadřování oslabené jistoty se uplatňují:

- podmiňovací způsob: *Vy byste to dokázali. Cesta vlakem by trvala jen tři hodiny. Tomu by nikdo nevěřil.*
- budoucí čas: *Petr už bude doma. Někdo zvoní – to bude teta.*

Poznámka:

Součástí výpovědi s podmiňovacím způsobem a budoucím časem jako prostředky jistotní modalitý bývají též jistotní částice: *Někdo už jde – to **bude** asi Mirek. Vy **byste** to snad zvládli.*

■ E. Výrazy frazeologizované

Patří k nim např.: ***At' visím**, jestli tohle není Patrik. **To mě podrž**, jestli on teď mluví pravdu. **Krk bych nedal za to**, že tady něco nehraje.*

6.3.3.2 Voluntativní modalita

Mluvčí vyjadřuje, zda považuje děj za nutný, nebo možný. Voluntativní modalita tedy znamená vyjadřování různých odstínů (jako projevů vůle):

- možnosti,
- nutnosti, potřeby, vhodnosti/nevhodnosti, povinnosti.

■ A. Vyjadřování možnosti

Můžeme rozlišit možnost prostou, ochotu, schopnost, dovolení.

1. Prostá možnost

Bývá vyjádřena:

- slovesem *moci*: *Na zítřek vás již objednat **nemůžeme**. **Mohli bychom** vás zařadit na čtvrtek.*

- přísudky *je možné, je možno*: **Bude ještě možné** koupit vstupenky na sobotní představení. Podle mapy **je možno** naplánovat celou trasu túry.
- přísudkem 'je vidět + infinitiv', 'je slyšet + infinitiv': Celou dráhu z tohoto místa **není vidět**.
- částicemi *možná, lze*: **Možná** bude zítra pršet. S tímto průkazem **lze** uplatnit slevu na vstupné do muzeí a galerií.

2. Možnost znamenající schopnost

Bývá vyjadřována slovesem *moci* (v oznamovacím i podmiňovacím způsobu), které může být nahrazeno slovesy *umět, zvládnout, dokázat*, popř. slovesně-jmenným přísudkem *být schopen*: **Můžete** ten článek opsat do zítřka? / **Zvládnete** / **Dokážete** / **Jste schopna** opsat ten článek do zítřka?

3. Možnost znamenající ochotu

Bývá vyjadřována slovesem *moci*, které může být nahrazeno slovesem *chtít*, přísudkem *být ochoten*: **Můžete** mi s tím pomoci? / **Jste ochotna** mi s tím pomoci? **Mohla bych** vám s tím poradit. / **Chci** / **Chtěla bych** vám s tím poradit.

4. Možnost znamenající dovolení

Může být vyjadřována slovesem *moci*, které je synonymní se slovesem *smět*, nebo větami se slovesem *dovolit*: **Mohu** se vás na něco zeptat? / **Směl bych** se vás na něco zeptat? / **Dovolíte, abych** se na něco zeptal?

■ B. Vyjadřování nutnosti

Nutnost můžeme chápat jako potřebu, povinnost nebo vhodnost (tj. jednání hodnotíme jako vhodné nebo nevhodné). Může být vyjádřena:

- **modálními slovesy** *moci, muset*, slovesem *smět* v záporu, slovesem *mít*: *Do lesů v okolí se do konce léta nesmí vstupovat. Práci musíte dokončit do týdne. Ztrátu dokladů byste měli co nejdříve nahlásit.*
- **hodnotícími slovesy** *hodit se, slušet se* (v oznamovacím i podmiňovacím způsobu): *Slušelo by se jim alespoň poděkovat. Sluší se k takovému úspěchu známým poblahopřát. Asi se nehodí obtěžovat teď Věru našimi soukromými záležitostmi.*
- **slovesně-jmennými přísudky** *je vhodné, je slušné* (v oznamovacím i podmiňovacím způsobu), *je nutné, je třeba, je nezbytné*: **Bylo by vhodné** jim poděkovat.

*Je nezbytné dokončit tu práci ještě dnes. **Nebylo by slušné** ptát se na tak osobní záležitosti. **Teď je třeba** co nejdříve zatelefonovat všem kolegům.*

6.3.4 VYJADŘOVÁNÍ ZÁPORU

6.3.4.1 Druhy záporu v češtině

- **Zápor** popírá význam slova (slovní zápor) nebo věty (mluvnický zápor).
- **Slovní (lexikální) zápor** slouží k popření (negaci) významu slova. Záporná slova se odvozují od slov kladných předponou *ne-*: *odborník – neodborník, bezpečný – nebezpečný*, nebo předponou *bez-*: *bezvýznamný, bezcharakterní*.
- **Mluvnický zápor** slouží k popření významu:
  - věty = **zápor větný**,
  - větného členu = **zápor členský**.
- Podle toho, zda popíráme obsah věty jako celku, nebo pouze její části, rozlišujeme **zápor celkový** a **zápor částečný**.

6.3.4.2 Mluvnický zápor

■ A. Větný zápor

Vyjadřuje se záporným tvarem přísudkového slovesa, tvořeným předponou *ne-*. Záporný tvar mívá:

- plnovýznamové sloveso v určitém tvaru: *Dnes k babičce **nepojedeme**. Minulý týden vůbec **nepršelo**.*
- přičestí minulé ve tvarech minulého času a podmiňovacího způsobu: *Vy jste včera **neodjeli**? My bychom si s tímto úkolem sami **neporadili**. Ty bys to **nestíhl**.*
- pomocné sloveso *být* ve tvarech budoucího času nedokonavých sloves: *Teď o tom ještě jednat **nebudeme**. Rodiče v Brně bydlet **nebudou**.*
- pomocné sloveso *být* ve tvarech trpného rodu: *Nové rodinné domky v našem městě v nejbližší době postaveny **nebudou**. Můj bratr zatím vedoucím jmenován **není**. Při nehodě našťěstí řidič zraněn **nebyl**.*
- sponové sloveso *být*, *stát se* ve slovesně-jmenném přísudku: *Nakonec se moje sestra malířkou **nestala**. Moje maminka **nebyla** učitelkou. Moje teta **není** odborníkem na infekční choroby.*
- modální sloveso ve složeném slovesném přísudku: *Kolegyně vás teď **nechce** rušit. Na jméno toho člověka si **nemohu** vzpomenout. Po zaznění signálu již **nesmíte** z tramvaje vystupovat. Doklad o zaplacení nám nosit **nemusíte**.*

- fázové sloveso ve slovesném složeném přísudku: *V sedm hodin ráno obvykle pracovat **nezačínáme**. Antivirový program ani při menší poruše **nepřestane** kontrolovat váš operační systém.*

■ B. Členský zápor

Členský zápor popírá význam větného členu. Vyjadřuje se zápornými částicemi *ne, nikoliv*, které stojí před větným členem, jehož význam popíráme: *Stadion byl **ne úplně** plný. **Ne vždy** je váš přítel zcela spolehlivý. Toto jsou maniokovi, **nikoliv** divočí mravenci. Přišel jsem za vámi **nikoliv v úřední záležitosti**.*

6.3.4.3 Zápor celkový a částečný

■ A. Zápor celkový

- Zápor celkový popírá obsah věty jako celku. Vyjadřuje se vždy **záporem vět-ným**: *Strašidla **nejsou**. Naším sportovcům **se** na atletickém mistrovství Evropy **nedařilo**. Výsledek práce **nebyl** podle našeho očekávání. Dva dny **nebudu** lyžovat.*
- Neurčitá zájmena *někdo, něco, nějaký, některý, kdosi, cosi, jakýsi, kterýsi* nebo neurčitá příslovce *někdy, někde, někam, někudy, odněkud, kdysi, kdesi, kamsi, odkudsi* v původní kladné větě bývají ve větě s celkovým záporem **nahrazena zájmeny a příslovci zápornými**: ***Někdo** vás tady **hledal**. → **Nikdo** vás tady **nehledal**. **Sestra** zítra **někam pojede**. → **Sestra** zítra **nikam nepojede**. **Někudy** tímto lesem **vede** cesta do vesnice. → Cesta do vesnice tímto lesem **nikudy nevede**. Já vaši matku **odněkud znám**. → Já vaši matku **odnikud neznám**. V tomto rybníce **někdy** dříve **bývaly** ryby. → V tomto rybníce **nikdy** dříve ryby **nebývaly**.*
- **Zápornými zájmeny a příslovci** bývají nahrazena i zájmena *všechen, každý, příslovce všude, vždy*: *Stravenky na měsíc listopad **si vyzvedli všichni**. → Stravenky na měsíc listopad **si nevyzvedl nikdo**. Výkladu přednášejícího dnes **rozuměl každý z přítomných studentů**. → Výkladu přednášejícího **dnes nerozuměl nikdo/žádný z přítomných studentů**. Minulý týden **všude** v okolí Blanska **pršelo**. → Minulý týden **nikde** v okolí Blanska **nepršelo**. Na vaši sestru **jsme se mohli vždy** spolehnout. → Na vaši sestru **jsme se nemohli nikdy** spolehnout.*

■ B. Zápor částečný

- Zápor částečný **popírá obsah části sdělení**. Vyjadřuje se **záporem členským**: ***Ne všichni** chtěli vidět ten nový film. **Jedná se o ne zcela zanedbatelnou** sumu.*

Je to paradox, zdaleka ne první v pestrém životě režiséra. Její oblečení působí nápadně, avšak nikoliv lacině nebo vulgárně.

- Zápor částečný popírá obsah věty, popření však **neplatí všeobecně**, tj. netýká se např. všech osob nebo všech skutečností, o nichž se mluví: Vyjadřuje se **záporem větným**: *Vlak v pět hodin již nestihneme.* (... , ale stihneme vlak **pozdější**.) *Včera jsme o tom nemluvili.* (... , ale mluvili jsme o tom **jiný den**./... , ale ještě o tom mluvit budeme). *Všichni dnes nepřišli.* (... , ale **někdo** přišel.)

Poznámka:

Rozlišení záporu částečného od záporu celkového v případě b) však může být individuální, např. věta *Sestra zítra nikam nepojede.* může znamenat:

- Sestra nepojede nikam **zítra ani nikdy jindy**.
- Sestra **zítra nikam nepojede**, ale pojede tam **pozitíří nebo později**.

Na to, zda je ve větě se záporným přísudkovým slovesem vyjádřen zápor celkový, nebo zápor částečný, usuzujeme též podle užití zájmen a příslovčí neurčitých, nebo záporných. Je-li užitó zájmeno nebo příslovce neurčité, zájmeno *všechn* nebo příslovce *všude*, jde o větu s částečným záporem: *Někdo z vás tady včera nebyl. Všude minulý týden nepršelo.* Je-li užitó zájmeno nebo příslovce záporné, jde o větu s celkovým záporem: *Nikdo z vás tady včera nebyl. Nikde minulý týden nepršelo.*

6.3.4.4 Zápor v otázkách

- Ve zjišťovací otázce může být sloveso jak v kladném, tak v záporném tvaru (tom srov. podkapitola 6.3.2.1). Základní význam zjišťovací otázky tento rozdíl neovlivní: *Viděli jste dnes Janu? / Neviděli jste dnes Janu? Půjdeme dnes na kávu? / Nepůjdeme dnes na kávu?*
- V některých případech mluvčí upřednostňuje otázku se záporným tvarem slovesa, protože vyjadřuje:
  - zdvořilost: *Nepůjčil byste mi na chvíli tužku? Neměla bys na mě chvíli čas?*
  - nejistotu: *Neseděla tady před chvílí Hanka? Neležely tady moje klíče?*
- V doplňovací otázce sloveso v kladném a záporném tvaru zaměňovat nemůžeme: *Kdo z katedry dnes přišel do práce? × Kdo z členů katedry dnes nepřišel do práce?*

6.4 AKTUÁLNÍ ČLENĚNÍ VÝPOVĚDI. POŘÁDEK SLOV.

6.4.1 AKTUÁLNÍ ČLENĚNÍ VÝPOVĚDI

V obsahu výpovědi zapojené do textu a do komunikační situace a textu můžeme rozlišit:

- a) informaci známou, kterou lze vyvodit z textu nebo ze situace,
- b) informaci nově sdělovanou.
  - Ta část výpovědi, která obsahuje známou informaci, se nazývá **východisko výpovědi**.
  - Část výpovědi, která obsahuje novou informaci, se nazývá **jádro** výpovědi.
  - Rozdělení výpovědi na východisko a jádro se nazývá **aktuální členění výpovědi**.

■ A. Východisko a jádro výpovědi v kontextu

- Rozlišení východiska a jádra výpovědi umožňuje znalost předchozího textu nebo znalost situace:²⁸

V noci jsem navštívil jakýsi starý opuštěný dům. Dům mi byl nějak povědomý.

↑
V
J

(Slovo *dům* odkazuje na spojení *jakýsi starý opuštěný dům* z předchozí věty, považujeme je tedy za známou informaci = za východisko výpovědi; novou informaci = jádrem výpovědi je spojení *byl nějak povědomý*.)

Byl jednou jeden psací stroj. Ten stroj měl čtyřicet paliček. Ty paličky byly jeho dětičky.

↑
2V
↑
2J
3V

jeho dětičky.

3J

²⁸ Užíváme zkratky V = východisko výpovědi, J = jádro výpovědi. Východisko a jádro výpovědi neurčujeme v první výpovědi v textu, ale začínáme je určovat až od výpovědi druhé, tj. od první výpovědi, u níž je na základě znalosti předchozího textu možné určit známou a nově sdělovanou informaci.

(Spojení *ten stroj* považujeme za východisko druhé výpovědi = 2V, neboť navazuje na spojení *psací stroj* ve výpovědi předchozí; jde tedy o informaci známou. Spojení *čtyřicet paliček* je ve druhé výpovědi informací nově sdělovanou, považujeme je tedy za jádro výpovědi = 2J. Ve třetí výpovědi je spojení *ty paličky* už výpovědí známou, neboť navazuje na spojení *čtyřicet paliček*. Spojení *ty paličky* je tedy východiskem třetí výpovědi = 3V. Spojení *jeho dětičky* je informací novou, považujeme je tedy za jádro třetí výpovědi = 3J.)

■ B. Jazykové prostředky signalizace východiska a jádra výpovědi

Východisko výpovědi může být např.:

- uvedeno **zájmeny** *ten, ta, to, tento, tato, toto*, **přídavnými jmény** *zmíněný, výše uvedený*.

Příklady:

*Dům nesl jméno Javorová stezka. Majitel práh toho domu už mnoho let vůbec nepřekročil. Ve stovkách vesnic byla naměřena až 1500krát vyšší kontaminace céziem, než činí přípustná hranice. **Všechny tyto vesnice** jsou dosud obydleny.*

*Albrecht Sedlický v r. 1589 požadoval vysvětit ornát pro svůj kostel. (...) **Zmíněný ornát** poslal biskupovi až do Bytomi.*

- vyjádřeno **pouze zájmeny nebo zájmennými příslovci**

Příklady:

*Byl jeden chudobný otec a měl dvě děti, Honzíčka a Marušku. **On** chodíval do lesa dřevo porážet...*

*Byli jednou dva manželé a **ti** neměli děti.*

*Otec zavedl děti na velkou mýtinu jahod a **tam** se vše jen červenalo.* (Podle B. Němcové)

- **osamostatněno, vytknuto** před výpověď jako samostatný větný člen:

Příklady: *Hádat se, to vám nijak nepomůže. **Do Prahy, tam** jedeme až za týden.*

Jádro výpovědi může být zdůrazněno vytýkacími částicemi a *především, zejména, a hlavně, právě, jedině, pouze*.

Příklady:

*Vláček se zvolna sunul údolím. V prvním vagónu **právě rozžehli petrolejové lampy**.*

*Ubytujeme se v letovisku Atlantis. Atlantis je **luxusní a především dostatečně velký hotelový komplex**.*

*Jednu vzácnou houbu jsme nedávno objevili: kotrče. Najdou se **zde jedině v dubových lesích a hlavně na starých trouchnivějších pařezech**.*

*Zdena dělala paní domu. Starala se **pouze o pohoštění a příjemnou atmosféru**.*

■ C. Spojení východiska a jádra výpovědi v textu

V souvislém textu často navazuje východisko výpovědi následující na východisko nebo jádro výpovědi předcházející. Tato návaznost východiska a jádra výpovědi následujících za sebou je jedním z prostředků vytváření souvislého textu:

Byl jeden král, ten měl na peci vál; na tom vále kocoura. (Podle B. Němcové)

2V
2J 3V
3J

(Východisko 2. části textu *ten* = 2V navazuje na vyjádření z první části, tj. na slovo *král*, východisko 3. části textu 3V navazuje na jádro 2. části textu = 2J)

*Jednou šlo pět kluků do školy. *Oni* ovšem chodili do jiné školy než jiné děti.*

2V
2J

*Nebyla *to* první ani druhá třída.* (Podle J. Trnky)

3V 3J

(Východisko 2. výpovědi *oni* = 2V navazuje na výraz *pět kluků* z 1. výpovědi, východisko 3. výpovědi *to* = 3V navazuje na jádro 2. výpovědi, tj. na výraz *do jiné školy*.)

Rozlišení východiska a jádra výpovědi je důležité pro pořádek slov v češtině.

6.4.2 POŘÁDEK SLOV

Pořádek slov v češtině se řídí pravidly **významovými**, **rytmickými** a **gramatickými**.

6.4.2.1 Významová pravidla slovosledu

- Významová pravidla pořádku slov souvisejí s aktuálním členěním výpovědi, tj. s **pořadím východiska a jádra výpovědi**.
- Toto pořadí může být **objektivní**, nebo **subjektivní**.

6.4.2.2 Rytmická pravidla

Rytmická pravidla slovosledu se týkají postavení slov, která nemají vlastní přízvuk: příklonek a předklonek.

■ A. Příklonky

Příklonky jsou krátká nepřízvučná slova „přiklánějící“ se k nejbližšímu přízvučnému slovu, které stojí před nimi. Příklonkami jsou krátké nepřízvučné tvary zájmen: *mi, tě, ti, se, si, ji, ho, jej, mu, jim*, tvary pomocného slovesa *být* (*jsem, jsi, jsme, jste*) ve tvaru minulého času nedokonavých sloves a *bych, bys, by, bychom, byste* ve tvaru podmiňovacího způsobu:

Vysvětlím ti všechno ještě jednou. Keře a stromy se začínají krásně zelenat.

↑

↑

Včera jsme o Pavlovi ještě nic neslyšeli. O zkoušce jsme teď slyšeli poprvé.

↑

↑

Poznámka:

Příklonky nikdy nestojí na počátku věty nebo po pauze. Zpravidla se nacházejí:

- za prvním přízvučným slovem ve větě: *Dnes se určitě nevrátíme. Včera mu konečně zatelefonovali z Prahy. Dnes jsem byla v tomto roce poprvé v lese. Petrovi jste nic neříkali?*
- za několikanásobným větým členem, za spojením jména s přívlastkem, stojí-li na začátku věty: *Tulipány, narcisy nebo krokusy se pro tuto příležitost hodí nejlépe. V pondělí a v úterý jsi ve škole vůbec nebyla. Minulý rok jste ale fotbal hráli každou středu.*
- za spojením slabičné vlastní předložky (*ke, na, nad, pod, před, přes, ve, za*) a jména, předložky a několikanásobného větého členu, nebo předložky a jména s přívlastkem: *Po dvou měsících se musím rozhodnout. Po prvních slovech bych si na správnou odpověď určitě vzpomněl. O Čapkovi, Haškovi a Vančurovi jste se přece učili letos.*

■ B. Předklonky

Předklonky jsou nepřízvučná slova přiklánějící se k nejbližšímu přízvučnému slovu, které stojí za ním. Tím se odlišují od příklonek, která se přiklánějí k nejbližšímu slovu předcházejícímu. Předklonkami bývají slova *a, i, že, až*:

Tak, a teď ať mi někdo tvrdí, že ten jelen nebyl včera večer postřelen!

↑

↑

Změny jsou k prospěchu **i ke škodě**. Od chaty vedl lovecký chodník 200 metrů
 ↙ ↗

až na vrstevnici.
 ↙ ↗

6.4.2.3 Gramatická pravidla slovosledu

Gramatická pravidla slovosledu se týkají postavení větných členů, především přívlastku.

■ A. Přívlastek shodný

- Základní pozice přívlastku shodného je před podstatným jménem, na kterém závisí: *Koupila jsem si zimní kabát a teplé rukavice.*
- Za podstatným jménem stojí přívlastek zdůrazněný, vytknutý: *Koupila jsem si kabát zimní, ne jarní*; přívlastek v odborných termínech: *kyselina sírová, kočka domácí*; nebo přívlastek rozvíjený: *U regulátorů vystavených působení venkovních teplot byla nádržka plněna glycerinem proti zamrzání. Nejstarší kompasy se skládaly ze zmagnetizované jehly, položené na dvě stébla slámy plovoucí ve velké láhvi do poloviny naplněné vodou.*

■ B. Přívlastek neshodný

- Neshodný přívlastek stojí téměř vždy za jménem: *Stoupám nahoru po schodišti našeho domu. Filozofická fakulta se nachází na náměstí Jana Palacha.*
- Před jménem může stát neshodný přívlastek:
  - vyjádřený přídavným jménem ve 2. pádě, který tvoří název ulice, náměstí, univerzity...: *Vrchlického ulice / ulice Vrchlického, Komenského náměstí / náměstí Komenského, Palackého univerzita / Univerzita Palackého*;
  - v básnických textech nebo citovaných úryvcích z nich: *A v magickém zrcadle jeho mdle třpytí se měsíce svít. Čas od času děti spleť rádku a pak jako zborcené harfy tón se přes dvě struny vracely na správné místo.*

6.5 ŘEČ PŘÍMÁ, NEPŘÍMÁ A POLOPŘÍMÁ

6.5.1 ŘEČ PŘÍMÁ A NEPŘÍMÁ

6.5.1.1 Řeč přímá

- **Přímá řeč** reprodukuje výpověď z mluveného projevu tak, jak ji pronesl konkrétní mluvčí. Často nese i znaky mluvených projevů: obsahuje nespisovné výrazy, kontaktní prostředky (*no, viš, poslyš*), oslovení, eliptické věty apod. Přímá řeč bývá značena uvozovkami na začátku a na konci nebo na předělu před vloženou uvozovací větou. Koncové interpunkční znaménko se řídí postojovou modalitou výpovědi / komunikační funkcí (vyjadřuje-li věta v přímé řeči oznámení, píšeme za ní tečku; je-li otázkou, píšeme za ní otazník; vyjadřuje-li rozkaz, píšeme za ní tečku nebo vykřičník; vyjadřuje-li přání, píšeme za ní vykřičník). Uvozovky na konci přímé řeči se píší **vždy za interpunkčním znaménkem**.
- Přímou řeč uvádí / uvozuje **věta uvozovací**. Ta často obsahuje slovesa mluvení v širokém slova smyslu: *říkat, povídat, sdělit, informovat, vyprávět, ptát se, zeptat se, rozkázat, zakázat, nařídít, poradit, doporučit*.
- **Přímá řeč** je s uvozovací větou spojena obsahově, nikoliv však mluvnický: **přímá řeč netvoří souvětí s uvozovací větou**.
- **Uvozovací věta** stojí před přímou řečí, za přímou řečí, nebo může být do přímé řeči vložena.
  - Stojí-li **uvozovací věta před přímou řečí**, je na jejím konci dvojtečka. Za dvojtečkou následují uvozovky a přímá řeč začíná velkým počátečním písmenem. Přímá řeč je ukončena koncovým interpunkčním znaménkem a uvozovkami za ním.
Pan vrátný zvedl oči od novin a zeptal se: „Dobrý den, matko, copak nám nesete?“
  - Stojí-li **uvozovací věta za přímou řečí**, je od ní oddělena čárkou a začíná malým písmenem. Přímá řeč před uvozovací větou končí čárkou, otazníkem nebo vykřičníkem (nikdy ne tečkou). Uvozovky na konci přímé řeči jsou opět vždy za interpunkčním znaménkem.
*„To je horko, jako o prázdninách,“ říkali kluci, když se vraceli ze školy.
„Dopsalas tu zprávu včera večer?“ zeptala se Zora Lucie.
„Jak ses vyspala, Lucinko?“ zeptala se máma druhý den. (Podle I. Březinové)*
  - Je-li **uvozovací věta vložena do přímé řeči**, je od obou jejích částí oddělena čárkami. První část přímé řeči (ta část, která stojí před uvozovací větou) končí čárkou, otazníkem nebo vykřičníkem (nikdy ne tečkou) a uvozovka-

mi za tímto znaménkem. Vložená uvozovací věta začíná malým písmenem a končí čárkou. Druhá část přímé řeči začíná uvozovkami a malým písmenem a je ukončena koncovým interpunkčním znaménkem a uvozovkami vždy za ním.

„*Tak co jsme říkali, „smutně povídali všichni kluci, „nemáme štěstí a vysvědčení bylo pěkné.*“

„*Tak co teď?*“ *šeptali kluci, „jakkak budeme kocoura lovit, když tu není?*“
(Podle J. Trnky)

6.5.1.2 Řeč nepřímá

Nepřímá řeč je reprodukcí přímé řeči (přímého sdělení) jednoho mluvčího mluvčím jiným. Nejčastěji mívá podobu vedlejší věty předmětné, která je závislá na řídicí větě se slovesem mluvení. Tato řídicí věta vzniká z věty uvozovací při změně řeči přímé v nepřímou.

- Při změně přímé řeči v řeč nepřímou se v nepřímé řeči mění tvar 1. nebo 2. slovesné osoby ve tvar 3. osoby:
Basa řekla: „Chtěla bych taky jednou hrát do rádia.“ → Basa řekla, že by chtěla taky jednou hrát do rádia.
„Dopsala jsi tu zprávu včera večer?“ zeptala se Zora Lucie. → Zora se Lucie zeptala, zda včera večer dopsala tu zprávu.
- Při změně přímé řeči v řeč nepřímou se mění se i osobní zájmena:
„Já půjdu s tebou,“ řekl Petrovi brankář Tonda. → Brankář Tonda řekl Petrovi, že půjde s ním.
Jana se mě hned ptala. „Ty jsi mi včera večer telefonovala?“ → Jana se mě hned ptala, zda jsem jí včera večer telefonovala.

6.5.2 ŘEČ POLOPŘÍMÁ

Polopřímá řeč se vyskytuje nejčastěji v umělecké literatuře, tvoří přechod mezi řečí přímou a nepřímou. Reprodukuje řeč osoby bez uvozovek, sloveso v ní bývá vždy ve tvaru 3. osoby:

- *Knihy a pečlivě podtrhaná skripta si odstěhovala do kanceláře a dva kufry stály ostentativně u dveří. Ještě jeden den a bude doma. A proč teď myslet na to, co bude po Vánocích?*
- *Dvaadvacítka zela prázdnotou. Že by si spletla hodinu? Nebo zapomněla a domluvili se na dnešní seminář jinak?*

LITERATURA

- BALHAR, J. a kol. *Český jazykový atlas*. Praha: Academia, 1992. 427 s. ISBN 80-200-0014-3.
- BALHAR, J. a kol. *Český jazykový atlas*. Praha: Academia, 1997. 507 s. ISBN 80-200-0574-9.
- BALHAR, J. a kol. *Český jazykový atlas*. Praha: Academia, 1999. 577 s. ISBN 80-200-0654-0.
- BALHAR, J. a kol. *Český jazykový atlas*. Praha: Academia, 2002. 626 s. ISBN 80-200-0013-5.
- BALHAR, J. a kol. *Český jazykový atlas*. Praha: Academia, 2005. 680 s. ISBN 80-200-1339-3.
- ČECHOVÁ, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. 2. přeprac. vyd. Praha: ISV nakladatelství, 2000. 382 s. ISBN 80-85866-57-9.
- ČERMÁK, F.; FILIPEC, J. *Česká lexikologie*. Praha: Academia, 1986.
- DANEŠ, F. *Věta a text*. Praha: Academia, 1986.
- DANEŠ, F.; DOKULIL, M.; KUCHAR, J. *Tvoření slov v češtině. Odvozování podstatných jmen*. Praha: Academia, 1967. 779 s.
- DOKULIL, M. *Tvoření slov v češtině. Teorie odvozování slov*. Praha: Academia, 1962. 263 s.
- FURDÍK, J. *Slovotvorná motivácia a jej funkcie*. Levoča: Modrý, Peter, 1993. 199 s. ISBN: 80-85515-03-2.
- GREPL, M.; KARLÍK, P. *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia, 1998. 503 s. ISBN 80-7198-281-4.
- HAUSER, P. a kol. *Slovník jazykovědné terminologie*. Brno: Nová škola, 2001. 107 s. ISBN 80-7289-032-8.
- HAUSER, P. *Základy české skladby*. Brno: Masarykova univerzita, 2003. 108 s. ISBN 978-80-210-4691-7.
- HAVRÁNEK, B.; JEDLIČKA, A. *Česká mluvnice*. 4. vyd. Praha: SPN, 1981. 584 s.
- HAVRÁNEK, B.; JEDLIČKA, A. *Stručná mluvnice česká*. Dotisk k 2. vyd. Praha: Fortuna, 2000. 248 s. ISBN 80-7168-555-0.
- HÖFLEROVÁ, E. *Průvodce tvaroslovím současné češtiny*. Odry: Vade Mecum Bohemiae, 2010. 141 s. ISBN 978-80-86041-38-4.

- HUBÁČEK, J. a kol. *Český jazyk pro studující učitelství v 1.–4. ročníku základní školy*. 1. vyd. Praha: SPN, 1990. s. 283. ISBN 80-04-23958-7.
- HUBÁČEK, J.; JANDOVÁ, E.; SVOBODOVÁ, J. *Čeština pro učitele*. Opava: VADE MECUM, 1998. 303 s. ISBN 80-86041-30-1.
- KARLÍK, P.; NEKULA, M.; PLESKALOVÁ, J. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. 604 s. ISBN 80-7106-484-X.
- KARLÍK, P.; NEKULA, M.; RUŠÍNOVÁ, Z. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. 799 s. ISBN 80-7106-134-4.
- KLÍMOVÁ, K. *Slovnědruhové vyjádření prostorových údajů*. In KOTEN, J. MITTER, P. (eds.) *Prostor v jazyce a literatuře*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Turkyňe, 2007. s. 101–104. ISBN 978-80-7044-863-2.
- KLÍMOVÁ, K. *Slovní druhy v jazykovém vyučování*. (Disertační práce). Brno: 2005. 181 s. Masarykova univerzita. Fakulta pedagogická.
- MACHEK, V. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, 1971. 866 s.
- MARTINCOVÁ, O. a kol. *Nová slova v češtině*. Praha: Academia, 1998. 356 s. ISBN 80-200-0640-0.
- MARTINCOVÁ, O. a kol. *Nová slova v češtině 2*. Praha: Academia, 2004. 568 s. 80-200-1168-4.
- Mluvnice češtiny 1. Fonetika, fonologie, morfonologie a morfemika, tvoření slov*. Praha: Academia, 1986. 566 s.
- Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví*. 1. vyd. Praha: Academia, 1986. 536 s.
- Mluvnice češtiny 3. Skladba*. Praha: Academia, 1987. 746 s.
- PALA, K.; VŠIANSKÝ, J. *Slovník českých synonym*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000. 479 s. ISBN 80-7106-450-5.
- Příruční slovník jazyka českého I–IX*. Praha: Kancelář Slovníku jazyka českého, 1935–1957.
- Pravidla českého pravopisu*: školní vydání včetně dodatku. Praha: Fortuna, 1999. ISBN 80-7168-679-4.
- Slovník spisovné češtiny*. Praha: Academia, 2005. 647 s. ISBN 80-200-1347-4.
- Slovník spisovného jazyka českého I–VIII*. Praha: Academia, 1989.
- STYBLÍK, V.; ČECHOVÁ, M.; HAUSER, P.; HOŠNOVÁ, E. *Základní mluvnice českého jazyka*. 1. vyd. Praha: SPN, a.s., 2004. 248 s. ISBN 80-7235-018-8.
- SVOBODOVÁ, D. *Průvodce českou slovní zásobou*. Odry: VADE MECUM Bohemiae, 2006. 121 s. ISBN 80-86041-34-4.
- SVOBODOVÁ, D. *Tvoření slov a česká lexikologie* (distanční text). Ostrava: Ostravská univerzita, 2010. 54 s.
- SVOBODOVÁ, J. Skladba. In HUBÁČEK, J.; JANDOVÁ, E.; SVOBODOVÁ, J. *Čeština pro učitele*. Opava: VADE MECUM, 1998. s. 162–265. ISBN 80-86041-30-1.

-
- SVOBODOVÁ, J. *Základy syntaxe*. Ostrava: Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2009.
- ŠMILAUER, V. *Novočeská skladba*. Praha: Nakladatelství Ing. K. Mikuta, 1947.
- ŠMILAUER, V.: *Novočeské tvoření slov*. Praha: SPN, 1971. 217 s.
- TRÁVNÍČEK, F. *Mluvnice spisovné češtiny II. Skladba*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1949.
- TUŠKOVÁ, J., M. *Variantní a dubletní tvary v současné deklinaci apelativních feminin*. 1. vyd. Brno: MU, 2006. 175 s. ISBN 80-210-4138-2.

REJSTŘÍK

Vysvětlení k řazení hesel:

Základní řazení je abecední, k abecedně seřazeným základním heslům jsou vždy přiřazena hesla s nimi související (srov. např. **aktuální členění výpovědi** – východisko výpovědi, jádro výpovědi). Abecední řazení hesel vychází z termínů, které jsou v publikaci užívány jako základní, ve většině případů termíny české. Za lomítkem je uváděn termín, který je v knize užíván jako ekvivalent termínu základního, zpravidla termín latinského nebo řeckého původu, srov. např. **přídavné jméno/adjektivum**. V některých případech je však jako základní užíván i termín latinského nebo řeckého původu, zejména tehdy, je-li přesnější a výstižnější než termín domácí nebo není-li domácí termín zcela jednoznačný (viz **determinace/závislost, predikace/přisuzování**). Termín latinského nebo řeckého původu je upřednostňován také tehdy, tvoří-li východisko pro další termíny a další hesla v rejstříku, srov. např. **fonetika/hláskosloví: fonetika akustická, fonetika artikulační** (s pojmy *hláskosloví akustické, hláskosloví artikulační* se nesetkáme), **fonetický přepis**.

Tučně jsou vytištěna základní hesla = hesla 1. úrovně, k nimž se seskupují hesla 2. úrovně, tištěná písmem standardním. Ekvivalenty jsou vytištěny kurzívou.

JMENNÝ REJSTŘÍK

- Aristoteles 15, 93
 Čechová, M. 175, 184, 215
 Dobrovský, J. 93
 Gebauer, J. 93
 Grepl, M. 175, 189, 216, 260, 261
 Hauser, P. 170, 171, 175, 177, 184, 190,
 212, 215, 216, 221, 260, 261
 Havránek, B. 96
- Hellwag, F. C. 15
 Karlík, P. 175, 185, 189, 216, 260, 261
 Kempelen, J. W. 15
 Leonardo da Vinci 15
 Nekula, M. 185
 Pleskalová, J. 185
 Svobodová, J. 178, 189, 190, 260, 261

VĚCNÝ REJSTŘÍK

A

- aktuální členění výpovědi** 273
 – jádro výpovědi 273, 274
 – východiško výpovědi 273, 274
anakolut 257
antonyma 50
 – kontradiktorická 50
 – kontrární 50
 – lexikální 50
 – slootovorná 50
apozice 175, 218
 – oprava 177
 – shrnující 176
 – synonyma 177
 – výčtová 175
 – výjimková 176
 – vytýkácí 176
 – zpřesňující 176
apoziopeze 257
argot 12
archaismy 49, 53

- artikulace** 19
 – souhlásek 21
artikulační fonetika 20
asimilace znělosti 40
asyndetické spojení 230
atrakce 258

C

- citoslovce/interjekce** 95, 127, 181, 188,
 227, 256
 – kontaktní a vybízející 128
 – nepůvodní 127
 – pocitová 128
 – původní 127
 – zvukomalebná 128

Č

- časování** 157
částice/partikule 95, 120, 125, 180, 227,
 230
 – modální 126, 267

- modifikační 126
- negační 127
- odpovědové 127, 255
- přací 127
- vytýkácí 126

Český jazykový atlas 11

- číslo/numerus** 99
  - dvojně/*duál* 100, 141
  - jednotně/*singulár* 99
  - množně/*plurál* 99
- číslovky/numeralia** 94, 109
  - druhové 110
  - jednoduché 110
  - násobné 110
  - neskloňné 156
  - neurčité 110
  - řadové 110
  - složené 110
  - souborové 110
  - určité 109
  - základní 110

D

- determinace** 171, 177, 178
  - přimykání 172, 173, 203, 218
  - řízenost 172, 199, 217
  - shoda/*kongruence* 171, 212
- doplňek** 171, 179, 183, 218, 219, 220, 254
  - shodný 220
  - těsný 220
  - volný 220

dutina

- hrdelní 20, 21
- nosní 20, 21
- ústní 20, 21

dvojhlásky/difzongy 26

E

- elativ** 107
- elipsa** 256
  - kontextová 256
  - situační 257

F

fonetická transkripce 17

fonetika 15

- akustická 16
- artikulační 16
- auditivní 16
- experimentální 16
- historická 16
- historie fonetiky 15
- popisná 16

fonologie 33

- foném 34
- fonologický protiklad 34
- fonologický systém 34

frazeologismy 57, 206, 208, 266, 268

- adjektivní 57
- cizí 58
- domácí 58
- hovorové 58
- knižní 58
- přirovnání 207, 208
- příslovečné 58
- publicistické 58
- slangové 58
- slovesné 57
- substantivní 57

G

gramatický větný vzorec 190

H

hantec/brněnská mluva 12

historismy 53

hlasivky 20

hláska/fón 15, 19, 34, 45

hláskové alternace 148

hlásky

- samohlásky/*vokály* 23
- souhlásky/*konsonanty* 23

homonyma 48

- homofomy 48
- tvarová 48

I**interdialekty** 12**interpunkční/rozdělovací znaménka** 42,
279**intonace**

- antikadence 37
- kadence 36
- polokadence 37

J**jazyk** 169

- český 11
- forma mluvená 11
- forma psaná 11
- mateřský 11
- národní 11
- poloutvary národního jazyka 11
- spisovná čeština 11
- spisovný 11
- útvary národního jazyka 11

jazykověda/lingvistika

- bohemistika 12
- dialektologie 13
- etymologie 13
- hláskosloví/*fonetika* 13
- mluvnice/*gramatika* 12
- nauka o slovní zásobě/*lexikologie* 12
- nauka o tvoření slov 13
- onomastika 13
- skladba/*syntax* 13, 169
- sloh/*stylistika* 13
- tvarosloví/*morfologie* 13

jednovýznamovost 46**jména**

- obecná 47, 97, 216
- příjmení 78
- vlastní 46, 47, 97, 216

juxtapozice 230**K****komplement** 189, 190, 192, 199, 203,
204, 219**kommunikace** 259**kommunikační funkce** 169, 259, 260, 261

- explicitní performativní formule 260
- komunikační schéma 260, 261
- komunikační výpovědní forma 260

koncovka 128

- časování 129
- osobní 129, 157
- pádová 129

kondicionál zdvořilostní 117**kontaminace** 257**konverze** 61**koordinace** 173, 183, 228

- důsledkový poměr 174, 234
- důvodový poměr 233
- koordinační spojení vedlejších vět 234
- odporovací poměr 174, 233
- slučovací poměr 173, 232
- stupňovací poměr 174, 232
- vylučovací poměr 174, 233

kořen 67**krácení kmenové samohlásky****při skloňování podstatných jmen** 142

- rod mužský 142
- rod střední 142
- rod ženský 142

L**lambdacismus** 39**logopedie** 16**M****metafora** 47**metonymie** 47**mluvní orgány/mluvidla** 19

- hrtan/*larynx* 20
- plíce s bránicí 20
- průdušky 20

mnohovýznamovost 46

– přenášení pojmenování 47

modalita 259, 260

- jistotní 260, 267, 268
- modální schéma 260, 261
- možnost 268
- – prostá 268
- – znamenající dovolení 269

- znamenající ochotu 269
- znamenající schopnost 269
- postojová 259
- voluntativní 260, 268
- nutnost 269
- motivace** 59

N

nadnářečí

- obecná čeština 12, 51

nářečí 11

- sociální 11
- zeměpisná 11

názvy

- činitelské 66
- dějové 74
- hromadné 79
- konatelské 68
- míst 73
- mláďat 79
- nositelů vlastností 70
- obyvatelské 72
- odborné 46
- prostředků 68
- přechýlené 78
- vlastností 76
- výsledků děje 70
- zdrobnělé/zdrobněliny 76
- zveličelé 77

neologismy 53

neutralizace znělosti 40

O

obsah pojmenování

- pojmenovávací jednotka 45

odchytky od větné stavby 254

odvozování 60, 66

- koncovkové 69, 74
- předponové 87
- příponové 66
- smíšené 89
- univerbizace 12, 51

ohýbání/flexe 129

ortoepie/spisovná výslovnost 38

- samohlásky 39
- slov přejetých 41
- souhlásky 39
- ortofonie** 38
- oslovení** 181, 256

P

pád/casus 101

- 1. pád/nominativ 102
- jmenovací 102
- 2. pád/genitiv 102
- 3. pád/dativ 103
- volný 181
- 4. pád/akuzativ 103
- 5. pád/vokativ 104
- 6. pád/lokál 103
- 7. pád/instrumentál 103

- funkce

- sémantická 102
- syntaktická 102
- charakteristika 102
- prostý 102
- předložkový 102
- ustrnutí 121

paradigma

- deklinační 130

parataxe 228

percepce řeči 22

písmo

- abeceda 42
- fonologické 42
- grafém 42
- hláskové 42
- latinka 42
- psací 43
- tiskací 43

podmět/subjekt 102, 170, 177, 183, 184,

192, 193, 194

- genitiv částečný/partitivní 192
- genitiv záporový 192
- několikanásobný 198
- neurčitý 196
- nevyjádřený 196
- numerativ 103, 192, 197

– všeobecný 195, 196, 236

podstatná jména/substantiva 68, 75, 80,
94, 97, 226

– abstraktní 70, 97, 100

– dějová 67

– hromadná 100

– konkrétní 70, 97

– látková 69, 100

– nesklonná 99

– obourodá 98

– pomnožná 100

– slovesná 74

– vespolná 98

– vlastní 100

poetismy 53

pojmenování

– víceslovná 55

polovětná konstrukce 252

– infinitivní 253

– přechodníková 253

– s dějovými přídavnými jmény 253

– s přičestím trpným 253

poruchy řeči 16

pravopis/ortografie 43

– princip fonologický/hláskový 43

predikace 170, 177

predikativa 120

– modální 120

– stavová 120

produktivita slovtvorných prostředků 63

profesionalismy 11

profesionální mluva 11

předklonky/proklitika 277

předložky/prepozice 94, 120, 122, 181

– nepůvodní 122

– neslabičné 123

– nevlastní 123

– pádové vazby 123

– podle významu 124

– primární 123

– předložkový pád 122

– původní 122

– sekundární 123

– slabičné 123

– vlastní 123

– vokalizované 123

předmět/objekt 103, 172, 179, 183, 199,
200, 201, 202, 203

– genitiv částečný/partitivní 200

přechodníky 253

přídavná jména/adjektiva 70, 71, 72, 94,
104, 227

– dějová 82

– deskriptivní 105

– druhově přivlastňovací 106

– jakostní/kvalitativní 76, 104

– kvalifikační 105

– k vlastním jménům místním 81

– měkká 76, 104, 106

– přivlastňovací 79, 104, 106

– s významem podobnosti 81

– tvary 147

-- jmenné 147

-- základní 147

– tvrdá 76, 104, 106

– vlastnost podle nápadného znaku 81

– vztahová/relační 80, 104, 105

příklonky/enklitika 277

příslowce/adverbia 86, 94, 120, 227

– času 120

– deadjektivní 120

– místa 120

– predikativa 94

– příčiny 120

– příslovečné spřežky 64, 121, 206

– tvoření 121

– zájmenná 121

– způsobu 120

-- míry 120

-- vlastního způsobu 120

-- zřetele 120

příslowcečné určení/adverbiale 172, 179, 203

– citativ 207

– času 205, 206, 207

– míry 208

– místa/lokalizace 188, 204, 205

– nástroje a prostředku 208

– okolností 211

- podmínky 210
  - příčiny 209
  - přípustky 210
  - původce 210
  - původu a látky 208
  - společenství 211
  - účelu 209
  - vztahu a vlastníka 211
  - způsobu 207
  - zřetele 211
  - přístavek** 175, 218
  - přísudek/predikát** 169, 170, 177, 183, 184, 185, 188, 267, 269
  - jmenný 188
  - shoda přísudku s podmětem/*kongruence* 170, 171, 197, 198
  - slovesně-jmenný 185, 186, 187, 188, 191, 269
  - slovesné tvary
  - – jednoduché 185
  - – složené 185
  - slovesný
  - – složený 185
  - přívlastek/atribut** 102, 179, 183, 212
  - několikanásobný 215, 216
  - neshodný 102, 172, 173, 217, 278
  - nominativ jmenovací 218
  - postupně rozvíjející 215
  - shodný 171, 212, 214, 278
  - těsný 214
  - volný 214, 253
  - přízvuk slovní**
  - nepřízvučná slova
  - – předklonky/*proklitika* 35
  - – příklonky/*enklitika* 35
  - přízvukový takt 35, 36
  - vedlejší přízvuk 35
- R**
- rod/genus** 97
  - mužský/*maskulinum* 97
  - – neživotný 98
  - – životný 98
  - přirozený/*biologický* 98

- střední/*neutrum* 97
- ženský/*femininum* 97
- rotacismus**
- bohemicus 39
- rozbor slovtvorný** 65
- rozbor stavby slova/morfematický rozbor** 65
- rozbor věty jednoduché** 220, 222

Ř

řeč

- nepřímá 280
- polopřímá 280
- přímá 279

S

samohlásky/vokály

- kvalita 23
- kvantita 24
- nezaokrouhlené 24
- nízké 24
- přední 24, 25
- střední 24, 26
- středové 24
- vokalický trojúhelník 23
- výslownost 25
- vysoké 24
- zadní 24, 26
- zaokrouhlené 24
- sigmatismus** 39
- skládání/kompozice** 64, 90
- skladební dvojice** 177, 221
- determinační 178
- základní 177, 192
- skloňování/deklinace** 101, 129
- číslovek 155
- – číslovky nesklonné 156
- – jmenné 155
- – složené 156
- – zájmené 156
- – zvláštní 156
- kolísání mezi vzory 134
- podstatných jmen 130, 135, 141
- – jmenné 129, 131, 136, 139
- – krácení kmenové samohlásky 142

- názvy svátků 144
- obecná podstatná jména 143, 144
- pomnožná podstatná jména 143
- přehled vzorů podle rodu 130
- přejatá podstatná jména 144
- rodu mužského 131
- rodu středního 139
- rodu ženského 136
- ruce, nohy, oči, uši, kolena, ramena, prsa 141
- typu idea 145
- vlastní podstatná jména 143, 146
- přídavných jmen 147
- jmenné 147, 149
- měkké 147, 148
- nesklonná přídavná jména 150
- složené 147
- smíšené 147, 150
- tvrdé 147
- složené 129, 136, 138, 141
- zájmen 151
- bezrodých 154
- měkké 151
- rodových 151
- složené 152
- smíšené 151
- tvrdé 151
- zájmenné 129, 151
- slabika** 33
- slang** 11
- slova** 45
  - citová 54, 71, 77
  - cizí 12, 54
  - gramatická 94
  - hovorová 51, 52
  - jednoznačná 46
  - knižní 52
  - lexikálně gramatická 94
  - mnohovýznamová 46
  - motivovaná 52, 59, 63
  - nářeční 51
  - nemotivovaná 70
  - neohebná 94
  - neplnovýznamová 180
  - neutrální 51
  - odvozená 52, 65
  - ohebná 94
  - plnovýznamová 94, 170, 181
  - řídká 49, 54
  - slangová 67
  - složená 52
  - utvořená 59, 63
  - základová 59, 60, 63
  - značková 52, 59
- slovesa/verba** 66, 67, 68, 69, 74, 83, 94, 111
  - dokonavá/*perfektiva* 114
  - fázová 181, 185
  - modální 119, 181, 185, 267, 269
  - násobená 114
  - nedokonavá/*imperfektiva* 114
  - nenásobená 114
  - neplnovýznamová 111
  - fázová 111
  - modální 111
  - pomocná 111
  - sponová 111
  - nepravidelná 167
  - obouvidová 114
  - odvozená od dějových jmen 85
  - odvozená od podstatných jmen 84
  - odvozená od přídavných jmen 84
  - odvozená od zvukomalebných citoslovcí 85
  - opakovací 86
  - opětovací 85
  - performativní 260
  - plnovýznamová 111, 188, 191
  - pomocná 181
  - předmětová/*objektová* 199
  - přechodná/*tranzitivní* 199
  - sponová 181, 185, 188
  - stavová 119
  - zvrtná 112
- slovesná osoba/persona** 115
  - onikání 115
  - onkání 115
- slovesné číslo/numerus** 115
  - autorský plurál 116

- jednotné/*singulár* 115
- množné/*plurál* 115
- plurál majestátní 116
- vykání 115
- slovesné třídy** 162
- 1. třída
- – vzory měkké 163
- – vzory tvrdé 162
- 2. třída
- – vzor nepravidelný 164
- – vzory pravidelné 164
- 3. třída 165
- 4. třída 165
- 5. třída 167
- slovesné tvary** 112
- infinitiv 227
- jednoduché 113, 157
- neurčité 112
- přehled 113, 162
- složené 113
- tvoření jednoduchých slovesných tvarů 158
- – infinitiv 159
- – oznamovací způsob přítomného času/*indikativ prézenta* 158
- – přechodník minulý 159
- – přechodník přítomný 158
- – příčestí minulé 159
- – příčestí trpné 159
- – rozkazovací způsob/*imperativ* 158
- tvoření složených slovesných tvarů 160
- – oznamovací způsob budoucího času sloves nedokonavých/*indikativ futura* 161
- – oznamovací způsob minulého času/*indikativ präterita* 160
- – podmiňovací způsob minulý/*kondicionál präterita* 161
- – podmiňovací způsob přítomný/*kondicionál prézenta* 161
- – trpný rod/*pasivum* 161
- určité 112, 169
- slovesný čas/tempus** 117
- budoucí/*futurum* 118
- minulý/*präteritum* 117
- přechodníkové konstrukce 119
- přítomný/*prézens* 117
- relativní 118
- – následný 118
- – předčasný 118
- – současný 118
- sekundární funkce 118
- slovesný kmen** 128
- infinitivní 157
- minulý 157
- přítomný 157
- slovesný rod/genus verbí** 119
- činný/*aktivum* 119
- trpný/*pasivum* 119
- – opisné pasivum 119
- – zvrtné pasivum 119
- slovesný vid/aspekt** 113
- vidové dvojice 114
- slovesný způsob/modus** 116
- oznamovací/*indikativ* 116
- podmiňovací/*kondicionál* 116
- – minulý 116, 117
- – přítomný 116
- rozkazovací/*imperativ* 116
- slovní druhy** 46, 93
- nezákladní 95
- – nástavbové 95
- – nesamostatné 95
- základní 95
- slovník** 58
- slovní přízvuk** 41
- slovní zásoba** 45, 50
- aktivní 50
- jádro slovní zásoby 50
- pasivní 50
- proměnlivá část slovní zásoby 50
- regionální rozdíly 51
- slovosled/pořádek slov** 275
- pořadí
- – objektivní 275, 276
- – subjektivní 275, 276
- pravidla slovosledu
- – gramatická 278
- – rytmičká 277

-- významová 275

slovotvorná kategorie 63

– modifikační 63, 76, 79, 83, 85

– mutační 63, 66, 84

– transpoziční 63, 74, 82, 85

slovotvorná soustava 66

slovotvorný formant 60, 65

– kombinovaný 62

– koncovka 61

– neproduktivní 63

– produktivní 63, 64

– předpony 62

-- předložkové 87

-- předložkové 88

– přípony 61

-- kmenové 61

slovotvorný postup 59

slovotvorný typ 62

slovotvorný základ 59, 60, 65

slovotvorný způsob 59

složení 65, 67

– hybridní 92

– nevlastní 64, 90

– podřadovací 91

– přiřadovací 91

– vlastní 64, 90

souhlásky/konsonanty

– bokové/*laterální* 28

– hlasivkové/*laryngální* 28

– hrtanové/*laryngální* 32

– místo artikulace 27

– neznělé 29

– nosové/*nazály* 29

– obouretné/*bilabiální* 29

– obouretné/*retoretné/bilabiální* 28

– polozávěrové/*semiokluzivní* 28

– předpatrové/*palatální* 28, 31

– ražené/*explozivní* 28

– retozubné/*labiodentální* 28, 30

– sonory 29

– šum 27

– třené/*afrikáty* 28

– úžinové/*třené/frikativní* 28

– vibranty 28

– zadodásňové/*alveolární* 28, 31

– zadopatrové/*velární* 28, 32

– závěrové/*okluzivní* 28

– znělé 29

– znělost 27

– způsob artikulace 27

– zubodásňové/*alveodontální* 28, 30

sousloví 52, 55

– příslovečná 56

– slovesná 56

– substantivní 56

souvětí 227, 228

– podřadné 231

– rozbor souvětí 247

– složité 232, 247

-- podřadné 250

-- souřadné 248

-- s větami vloženými 251

– souřadné 231

spojky/konjunkce 95, 120, 124, 180, 230

– dvojice spojek 124

– jednoslovné 124

– podřadící 125

– složené 124

– souřadící 124

spojovací výraz 230

– dvojičenný 231

– různovětný 231

– složený 231

– souvztažný 231

stupňování přídavných jmen 107

– 1. stupeň/*pozitiv* 107

– 2. stupeň/*komparativ* 107

– 3. stupeň/*superlativ* 107

– opisem 108

– slovotvorné

-- nepravidelné 107

-- pravidelné 107

stupňování příslovčí 122

– 1. stupeň/*pozitiv* 122

– 2. stupeň/*komparativ* 122

– 3. stupeň/*superlativ* 122

styl 12

– vybraný 38

– základní 38

– zběžný 38

stylová vrstva

– hovorová 12

– odborná 12

– publicistická 12

– umělecká 12

subordinace 228, 229

suprasegmentální prvky

– intonace 35

– přízvuk 35

– zabarvení hlasu 35

synekdocha 47

synonyma 48

– částečná 49

– stylová 49

– synonymní pole 49

– synonymní řada 49

– úplná 49

T

terminologie 52

– nomenklatura 52

termíny 52

tón 23

transliterace 19

tvarosloví/morfologie 93

– formální 128

– gramatické/mluvnické kategorie 93

tvarové varianty/dublety 131

tvoření hlasu/fonace 21

U

ústrojí dýchací/respirační 20

ústrojí hláskovací/modifikační 21

ústrojí hlasové/fonační

– hlasivková šterbina/*glottis* 20

– hlasivkové vazy/*hlasivky* 20

– základní tón 20

uvozovky 279

V

valence 188

– valenční člen 189

– valenční potenciál 188, 189

– valenční pozice 188, 189

– valenční syntax 188

věta 169

– bezpodměťová 196

– hlavní 229

– holá 183

– podmětová 223

– primárně bezpodměťová 223, 224

– rozvitá 183

– řídicí 229

– sekundárně bezpodměťová 223, 226

– stavba věty 170

– uvozovací 279

– vedlejší 229

– doplnková 245

– doplňovací 246

– obsahová 235, 246

– podmětná 235, 236, 237

– předmětná 237

– příslovečná 246

– časová 239

– měrová 241

– místní 238

– podmínková 243

– prostředková 242

– příčinná 242

– přípustková 243

– účelová 242

– účinková 241

– způsobová a srovnávací 240

– zřetelová 244

– přísudková 234

– přívlastková 244

– spojková 246

– vztažná 247

– větný ekvivalent 169, 226

– závislá 229

větná struktura 189

– bezpodměťová 191

– dvojevalenční 191

– jednovalenční 191

– podmětová 191

– trojevalenční 192

větný člen 170, 177, 221

- fakultativní 189, 190, 203, 220
- holý 182
- konstitutivní 189
- několikanásobný 173, 183
- obligatorní 189
- potenciální 189, 192
- rozvíjející 178, 179, 199
- rozvíjený 182
- řídicí 178
- řízený 178, 179
- samostatný 253, 254
- základní 177, 178, 184

větný úsek 36**větný vztah** 170, 179**vsuvka** 255, 268**výdechový/respirační proud** 20**výpověď** 169, 259

- doporučení 266
- námitka 261
- odmítnutí 261
- otázka
  - doplňovací 263, 264
  - rozvažovací 264
  - řečnická 264
  - vylučovací 264
  - zjišťovací 262, 263
- oznamovací 261
- pobídka 266
- rada 266
- rozkazovací 265, 266
- slib 261
- tázací 262
- ujištění 261
- varování 266
- závazek 261
- žádost 266

význam 45

- mluvnický 46
- slovní 46
- věcný 46

vzor jmenný

- kolísání mezi vzory 134
- skloňování měkké 134

- skloňování tvrdé 134

- odchylky od vzorů 132, 137, 140

- hrad 134
- kost a píseň 138
- kuře 140
- město 140
- moře 140
- muž 133
- pán 132
- předseda 133
- soudce 133
- žena a růže 137
- smíšený 139

Z**zájmena/pronomina** 94, 108, 230

- bezrodá 109
- neurčitá 109
- osobní 109
- přivlastňovací 109
- rodová 109
- tázací 109
- ukazovací 109
- vymežovací 109
- vztažná 109
- záporná 109

základní slovtvorný vztah 59**základová větná struktura** 189**záměr** 259**zápor** 173, 270

- celkový 271, 272
- částečný 271, 272
- členský 271
- mluvnický 270
- slovní/lexikální 270
- větný 270, 271, 272
- v otázkách 272

zeugma 258**zkracování** 64, 92**zkratky** 92

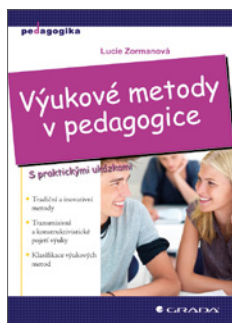
- iniciálové 92
- skupinové 92

Publikace shrnuje poznatky o současné gramatice, zvukové a grafické stránce češtiny a slovní zásobě, jejichž znalost se dnes vyžaduje u každého učitele. Je určena především studijním oboru *Učitelství 1. stupně ZŠ*. Struktura knihy proto vychází z požadavků na jejich vědomosti a dovednosti. Autoři předpokládají, že publikaci využijí i učitelé v praxi, popř. studující dalších pedagogických oborů, např. *Učitelství pro MŠ, Sociálně pedagogické asistentství aj.*, které znalost současného českého jazyka vyžadují. Kniha nezahrnuje veškerá teoretická ponaučení v jednotlivých disciplínách, ale snaží se zachytit nejnovější tendence současné češtiny v tvarosloví, slovní zásobě a tvoření slov, ve skladbě, zaměřuje se na nejčastější pravopisné problémy a na otázky týkající se správné výslovnosti.

Publikace je koncipována tak, aby v ní našel potřebné informace a odpovědi na své otázky každý, kdo se o současný český jazyk zajímá. Může posloužit také rodičům, kteří chtějí pomoci svým dětem s učivem českého jazyka, popř. i široké veřejnosti.

Součástí textu a zároveň novinkou je CD s praktickými cvičeními z jednotlivých jazykových disciplín, která tvoří důležitý doplněk samostudia a zároveň se mohou stát vítaným pomocníkem ve vyučovacích hodinách češtiny na různých typech škol.

 GRADA®

Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
e-mail: obchod@grada.cz

www.grada.cz

ISBN 978-80-247-3358-6

